

Doru Sava

Aradul Nou 300

Povestea unei lumi

Arad, 2023

Doru Sava

Aradul Nou 300

Povestea unei lumi

**Aradul Nou – 300 ani de istorie
(Neu Arad / Uj Arad – 300 Jahre / év)**

Ediția a III-a revăzută și adăugită

**Lucrarea a apărut sub îngrijirea asociației
Forumul Democrat al Germanilor din Arad
și s-a tipărit cu sprijinul financiar al
Departamentului pentru Relații Interetnice
din cadrul Secretariatului General al Guvernului României
și al Forumului Democrat al Germanilor din România**

© 2023 FDGA, Arad

SAVA, Doru – autor, redactor coordonator;

SZELLNER, Michael – editor

Aradul Nou 300 – Povestea unei lumi – 300 ani de istorie

Arad, 2011, 2022, 2023 Editura Tiparnița

© 2011, 2022, 2023 Forumul Democrat al Germanilor din Arad, editor Michael Szellner

© 2011, 2022 Doru SAVA și colectiv redacțional

© 2011-2023 editare, redactare: Doru Sava, Michael Szellner, Adrian Ioanăș, Vasile Borțoi

Reproducerea cu orice scop și în orice formă prin metode electronice sau mecanice, inclusiv fotocopiare, înregistrare a lecturii sau orice alt mijloc de înmagazinare a informației, se poate face doar cu cu permisiunea scrisă și prealabilă a coeditorilor. Proprietatea intelectuală, toate drepturile de autor și toate drepturile conexe legate de această lucrare – în sensul Legii nr.8 din 1996 reactualizată – aparțin autorilor, redactorilor și coeditorilor.

Consiliere, tehnoredactare, coperta: Adrian Ioanăș

Lectură: Eduard Krämer, Michael Szellner, Ecaterina Sava

Fotografii: Doru Sava, Florin Hornoiu, Francisc Hum-Ursachi, Alois Weil, domeniu public

Bun de tipar: Michael Szellner, noiembrie 2011, 2022, august 2023

Reproducerile de pe documentele originale de epocă din Arad au fost obținute de la Complexul Muzeal Județean Arad, prin amabilitatea domnului director dr. Peter Hügel și prin grija domnului muzeograf Florin Hornoiu, respectiv de la Direcția Județului Arad a Arhivelor Naționale ale României, prin amabilitatea doamnei director drd. Anca Dorina Băițoiu. Reproductorile documentelor de epocă aflate în fondurile de arhivă din Ungaria, Austria sau Germania sunt obținute din colecțiile domeniului public, enciclopedii digitale publice, www.wikipedia.org.

Tiparul executat la S.C. Vit Trace Line S.R.L.

RO-310085 Arad, str. Vârful cu Dor nr. 37,

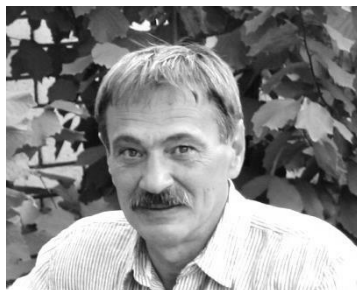
Tel. +40 722 231 807; www.vtl.ro

Tiraj / ediție: 220 exemplare

1 2 3 4 5 6 7

Cuvânt înainte 2023

Memoria noastră istorică este scurtă. De aceea trăim superficial deoarece “adâncimea” vieții este dată și de cunoașterea trecutului, de istorie. Fără aceasta viețuim nu doar la suprafață dar și fără, paradoxal, perspectivă. Este suficientă trecerea a doar trei generații pentru ca evenimente importante din evoluția unei așezări, a unei țări chiar să dispară în uitare. Rămân mai ales acele întâmplări care sunt consemnate în manuale ori în cărțile de istorie. Spunem deseori că suntem mândri că orașul nostru este unul multicultural, multiconfesional, multietnic, multilingvistic. Vizavi de cele de mai sus Aradul Nou, cartierul cu cel mai mare grad de alteritate între cele ce întregesc orașul și putem spune că a adus cele mai multe argumente în acest sens. Și le aduce cam de trei secole. Atâtea se împlinesc în acest an de când câteva sute de oameni veniți din sudul Germaniei, Alsacia, Lorena, ori Palatinat, dintr-un spațiu de civilizație occidentală și cultură germanică s-au așezat pe aceste meleaguri pe care le-au numit apoi „Heimat”. Generic au fost numiți șvabi. Au întemeiat aici satul căruia i-au spus Neu Arad și au pus, în 1723, piatra de temelie a unei biserici și apoi unei școli ca semn că vor rămâne. Generații întregi au muncit pe brânci pentru a-și găsi fericirea. Și au lăsat o amprentă de neșters asupra acestui ținut și asupra locuitorilor lui. Meșteri pricepuți, comercianți serioși, țărani harnici și grădinari iscușiți care au făcut din cultivarea intensivă a grădinilor un adevărat brand, au transformat satul într-o comună prosperă și apoi un târg renumit în tot Banatul pentru bogăția lui. De aceea zeci de ani Aradul a vrut să-l facă parte a lui. Aradul Nou fost ultima așezare care a devenit cartier al municipiului. Între timp structura etnică a așezării s-a schimbat radical. Din majoritari șvabii au rămas puțini. Mulți s-au întors în “Faterland”-ul strămoșilor. Dar chiar și aceia revin cu nostalgie în Neu-Arad.

Aradul Nou, cel de astăzi, vrea să-și conserve propria identitate care își are rădăcinile și-n moștenirea șvabilor de aici, cei care au fost și cei care au rămas încă. Acest volum este dedicat celor ce cred acest lucru.

Cu prietenie, Doru Sava

I. Istoria unui cartier dar și povestea unei lumi

Dacă am începe istoria Aradului Nou cu prima sa atestare documentară, ar însemna să punem în paranteze o istorie de mii de ani a acestui ținut. Ori aici au existat așezări omenești încă din preistorie. Dovezi în acest sens sunt numeroasele vestigii arheologice, multe descoperite uneori din pură întâmplare, altele datorită unor investigații arheologice sistematice și aplicate. Oricum ar fi, ele se constituie în dovezi incontestabile că teritoriul localității și împrejurimile sale proximale a fost locuit încă din paleolitic.

1. Începuturi

Printre vestigiile descoperite întâmplător se numără fragmente dintr-un schelet acoperit cu ocră, descoperit în 1930 de un țăran pe strada Langen Weg (A.M.Guttenbrunn). În anul 1967, săparea unui canal de irigație în grădina de zarzavaturi a fostului CAP a scos la iveală două morminte celtice cu un bogat inventar arheologic, datat sec.IV î.Hr. La intersecția str. Timișoarei cu Ana Ipătescu au fost descoperite întâmplător, în anul 1970, fragmente ceramice halstattiene, fragmente din sec. IV.d.Hr. și altele din sec.XI-XIII. Cu ocazia lucrărilor la calea ferată Arad-Timișoara, în apropierea Mureșului, s-au descoperit cărămizi cu ștampilele Leg. V Macedonica și Leg. IIII Flavia Felix, ultima fiind cantonată în primii ani ai provinciei Dacia în castrul de la Sarmisegetuza. Deasemenea s-au mai descoperit numeroase fragmente de ceramică tip „Terra Sigillata” și monede din timpul împăraților Nero, Titus, Nerva, Hadrian, Marcus Aurelius, Septimius Severus. Este posibil ca aici să fi fost un castru așa cum existau și la Cenad și Lipova. Rolul acestor castre a fost acela de a apăra teritoriul provinciei împotriva atacurilor popoarelor barbare, în cazul de față al dacilor liberi, care populau teritoriul învecinat.

În secolele X-XI Regatul Ungariei și-a extins granițele și în aceste ținuturi în urma victoriilor militare raportate asupra conducătorilor locali (Menumorut, în Crișana și-n sud până la Mureș, Glad și urmașul său Ahtum- aproximativ 1000 d.Hr. la sud de Mureș). În urma cuceririlor, regalitatea maghiară a extins

instituțiile locale politico-administrative și militare specifice feudalismului occidental: comitatele. Comitatul Aradului, desprins probabil din cel al Cenadului, este menționat prima oară în 1214. Reședința comitelui a fost inițial la Orod, în hotarul satului Vladimirescu, apoi în cetatea Șoimoș. Comitatul se întindea de-a lungul ambelor părți ale Mureșului. Ofensiva semilunii spre centrul Europei marchează în

septembrie 1541, constituirea în inima Ungariei a pașalâcul Budei. Teritoriul Banatului înglobat inițial în Principatul Transilvaniei, intră după doar un deceniu sub stăpânire otomană. În 1595 începe războiul dintre Imperiul Otoman și cel Habsburgic, conflict în care se implică și Principatul Transilvaniei și Țara Românească. Ofensiva otomană se frânge sub zidurile Vienei în 1683 iar echilibrul de forțe între cele două mari puteri se rupe definitiv în favoarea Imperiului Habsburgic. Imperialii lansează o ofensivă generală în fostul regat al Ungariei (pașalâc), pătrund în Principatul Transilvaniei, ajuns vasal Porții (1686) pentru ca apoi, în campania din 1696-1698, trupele imperiale comandate de principele elector Friedrich August I al Saxoniei (ori August al II-lea cel Puternic) să ocupe Aradul și Lipova (1696), eșuând în tentativa de a cuceri Timișoara. Nici victoria zdrobitoare de la Zenta (1697) a armatei comandate de Eugeniu de Savoia (foto¹) nu determină căderea capitalei vilayetului Timișoarei. Așa încât pacea de la Karlovitz (1699) stabilește temporar granița între cele două imperii pe Mureș și Tisa. După numai câțiva ani (1716), conflictul dintre Sfântul Imperiu Romano German și Înalta Poartă reizbucnește. Calitățile militare ale prințului Eugeniu de Savoia (foto), pe de o parte și scăderea capacității de ripostă a otomanilor duc la căderea Timișoarei (1716) și apoi a Belgradului (1718). Pacea de la Passarovitz (1718) confirma,

¹ <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0024/14.html>

de facto, intrarea întregului Banat, după 164 ani de ocupație turcească, în stăpânirea Imperiului.

Acestea ar fi, pe scurt, fenomenele istorice mari care înscriu atât întemeierea și existența locuirilor anterioare Aradului Nou pe acest teritoriu cât și întemeierea localității în sine.

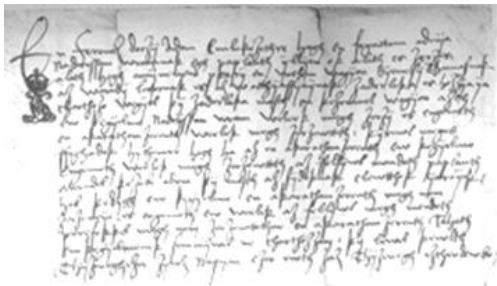
a. Abația

Localitatea, situată undeva pe teritoriul ocupat astăzi de Aradul Nou, este considerată prima locuire de durată la sud de Arad, în zona noastră de interes. Apácza este menționată în anii 1333-1337 de către trimisul papal Jakob Berengar, care întocmea pentru dioceza Cenadului, un registru cu dijele (zeciuiala) ce erau colectate pentru Sfântul Scaun. În registrele papale este menționat și un Johannes „sacerdos de Apacya”. Pe cale de consecință așezarea trebuie să fi fost proprietatea unui ordin monahal afiliat Vaticanului. Printre cele 288 de parohii, care aparțineau diocezei Cenadului, este amintită în 1333, 1334 și 1335, în zona localității Aradul Nou și cea de la „Apacha”, „Apachya” ori „Apatha”. Numele provine probabil de la ungurescul „apat” = abație (în sârbo-croată „öpat” = abație). Localizarea exactă a acesteia nu se cunoaște. Istoricul Borovszky susține că Apácza (Apaclia, Apatha) se afla pe locul ocupat acum de Aradul Nou. Despre o altă așezare, Pusta Kolpa, menționată în 1407, localitate plasată de istorici tot în această zonă datele sunt chiar mai sărace².

Fiind un domeniu ecleziastic, teritoriul ocupat astăzi de Aradul Nou a fost vândut în anul 1480 de către canonicul Aradului Stepan de Gyanthe lui Imre Döczy. Acesta a mai cumpărat, în 1481, câteva moșii de la Csallay Istvan și în 1484 de la familiile Pathocsy și Haraszty. În scurt timp familia Doczy ajungea unică proprietară a ținutului.³ În anul 1470 Döczy cumpără de la Mesogyani Mihály și domeniul Zădăreni unde-și construiește un castel. Personajul cel mai renumit al acestei familii a fost Peter Döczy sau „Petar Doicin” cum este

² Al Roz, G. Kovacs (1997) Dicționarul istoric al localităților din jud. Arad, Ed V.Goldiș Arad

³ Borovszky S. (1914) Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temesvár, Budapest, p 119 și 127

cunoscut în cântecele de vitejie sârbești. Acesta a fost în 1462 un căpitan belgrădean, care a primit de la regele Mathias Corvin în 1472 cetatea Er-Somlyö de lângă Vărădia, în comitatul Caraș. În anul 1492 el lupta alături de Paul

Chinezul (Cneazul) împotriva turcilor la Semendria. A murit în același an, se pare⁴. Începând cu anul 1500 proprietar al domeniului a fost Franz (Ferencz) Döczy. Lui îi aparține primul manuscris redactat în limba maghiară, o scrisoare din 1511 (foto)⁵. Regele Ferdinand a acordat fiilor acestuia, Nikolaus și Gabriel Döczy, alte domenii în comitatele Neutra, Bars din Slovacia, Pesta din Ungaria și în Timiș. Fiind vorba de perioada în care turcii stăpâneau un teritoriu întins, titlurile de proprietate par a fi fost mai mult onorifice. Într-o conscripție din 1552 Apache figura cu 4 porți (16 familii) iar în 1561 avea patru sesii iobăgești, proprietatea lui Döczy Miklos⁶. În conscripțiile („defterdari”) făcute de turci în 1567, 1579 satul Apache nu mai apare nici măcar ca pustă⁷.

Surprinzător, sub denumirea de „Opatitza”⁸, asezarea reapare pe o hartă întocmită la Nürnberg, în 1702, pentru a consemna delimitarea frontierei dintre Imperiul austriac și cel otoman conform acordului de pace de la Karlovicz (1699). Autorul acesteia este catograful Johann Christoph Müller dar este asumată și de contele Luigi Ferdinando Marsigli, președintele comisiei austriece de redactare a noilor hărți de delimitare frontalieră⁹. Amplasarea exactă așezării trebuie luată cu o oarecare rezervă data de precizia ridicărilor topografice în epocă. În plus era oricum în teritoriul controlat cel puțin nominal

⁴ Petri.A.P. (1985), Heimatbuch der Marktgemeinde Neu Arad, Ed. Marquarstein, p.25

⁵ Magyar Könyvszemle Új folyam 3. füzet, 1894.

⁶ Borovszky S op cit p.400

⁷ Gheorghiu. O.T, Locuirea tradițională rurală în zona Banat- Crișana ed. Eurobit 2008 p.115

⁸ În sârbo-croată „öpat” = abație. Așadar toponimicul seamăna cu cel din maghiară-

⁹ <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/2609/view/?pg=33&bbox=1662%2C-6192%2C10107%2C-1509>

B IX c 634 - Mappa Geographico Limitanea in qua Imperiorum Caesarei et Ottomanici Confinia in almae pacis Carlovitzensis Congressu Decreta et a Duobus Utriusque Imperi Commissaris Intituta Solenni Expeditione ...

încă de otomani.

Conform cercetărilor istorice de până acum, între această așezare și Aradul Nou nu există continuitate de existență. Hiatusul este corespunzător secolului al XVI-lea, când locuirea în Apacha dispăre fiind reluată sub o nouă denumire (Aradul Nou) la începutul secolului al XVIII-lea.

b. O mică confuzie istorică

Evlıya Çelebi (1611 – cca.1684), cronicar și călător turc, autor al manuscrisului „Seyahatname” (Cartea Călătoriilor), care a fost publicat în 10 volume cu peste 7000 de pagini, amintește de cetatea „Yeni Varat”: „...în anul 958 (1551) Mehmed Sokol a cucerit cetatea de la voievodul Transilvaniei; apoi Pașa Mohammed Köprülü a mutat-o, înainte de a cuceri Ineu, în altă parte și a așezat în ea un dizdar (comandant al apărătorilor cetății) cu 50 de ostași, precum și cu muniții. El a mai clădit apoi o geamie (lăcaș de cult-nn), un han mare, un ospiciu, o locuință pentru intendentul de vakâfuri, școală, tekke (casa dervișilor-nn), o clădire de utilitate publică și o casă de oaspeți, în care toți călătorii, săraci sau bogați, sunt ospătați gratuit, zi și noapte, cu mâncăruri alese. Are o baie mică și

o piață destul de mare dar îngustă. Cetatea se află în apropierea cetății Gil de lângă râul Mureș și este construită din ziduri de umplutură de pământ, având o circumferință de 400 de pași.” Așezarea a cunoscut o dezvoltare deosebită fiind transformată într-un vakâf al pașei Mohammed Köprülü (foto)¹⁰.

Descriind palanca Arad, Çelebi amintea printre altele: „... Alta e poarta Timișoarei; lângă ea se află o mică palancă pătrată, care slujește drept fortăreață interioară. Aceasta are o singură poartă, dar solidă. La intrarea în această cetate interioară se percepe o taxă. Are și un mic pod cu chioșc. În partea dinspre Timișoara a acestui pod se află 200 case de creștini, cu acoperișuri de stuf sau scânduri; pe malul râului Mureș se găsesc dughene în colibe sărăcicioase, acoperite cu stuf sau cu scândură; o dată pe an, la aceste dughene se adună 70-80.000 raiale (creștini plătitori de taxe) și beraiale ghiauri și țin un asemenea târg încât nu se poate descrie. Timp de zece zile și zece nopți, mütevelli (itendent, administrator) guvernează peste această mulțime ...” Majoritatea istoricilor sunt de acord că descrierea pe care el o face se potrivește mai bine vechii cetăți a Aradului despărțită de un braț al Mureșului traversat de un pod, de zona exterioară locuită. Această cetate, față de vechiul Orod (Aradul de la Glogovăț) era totuși un Arad Nou („Yeni Varat”) dar nu Aradul Nou. Confuzia a persistat în multe documente și descrieri ale zonei de la sfârșitul sec.XVIII și începutul sec.XIX.

c. Români și sârbi din Schela în Neu-Arad

Românii din comitatul Aradului mai foloseau și în secolul al XX-lea denumirea de Schela pentru localitatea de peste Mureș. Unii credeau că Schela este vechea de numire a Aradului Nou. Alții o atribuiău Mureșelului. La urma urmei comuna a fost port pentru plutele ce transportau sare pe Mureș până la vărsarea acestuia în Tisa, ori duceau “făina de foc” a morilor de aici sau destinație terminus pentru cele ce aduceau la Arad piatră, roade ale pământului, bușteni, pentru a fi mai apoi transformați la rândul-le în lemn de foc sau pentru construcții. Evident este și era un loc bun de trecere peste râu chiar

¹⁰ vakâf - fundație pioasă; instituție de binefacere publică

și în perioada când era despărțită de Aradul vechi. Compul din zona Port Arthur ori bărcile au fost folosite zeci de ani. Nu mai vorbim de faptul că vara, ori în perioadele cu debit mic, Mureșul poate fi traversat prin vadul Mureșelului chiar cu piciorul. Așadar pur și simplu i s-ar fi potrivit și denumirea de Schela/Skela. Pentru germani și maghiari situația este mult mai simplă întrucât în limbile respective denumirea Mureșelului este Sigmundhausen respectiv Zsigmondháza. Și una și alta înseamna același lucru – casele/casa lui Zsigmond sau Sigmund și ambele fac referință la același om. Acesta a fost chiar un personaj real, un nobil maghiar, înalt funcționar în administrația imperiului, mason și întemeietor. Dar despre el și despre familia sa sau cum s-a întâmplat ca numele lui să fie purtat de o localitate un pic mai târziu.

Schela a fost locul unde s-a refugiat eroul lui Ioan Slavici, Iorgovan, din "Pădureanca". Nuvela a fost scrisă în anul 1884¹¹. În cazul scriitorului este însă și loc de dubiu. Denumirea este asociată limpede Mureșelului în 1909. "Jigmondhaz (vechiu Schela) comună mare, comitat (vármegye) Arad, cerc (járás) Arad, locuitori 981, români 266, ceilalți germani și unguri, filială a parohiei greco-ortodoxe Arad, poșta Aradu Nou.¹²" Așadar că Schela = Mureșel. Chiar așa să fie? Păi nu.

Borovski afirmă că după ce contele Claudius Florimund Mercy a cucerit în trei zile cetatea (veche), a prădat-o și apoi a incendiat-o, în decembrie 1687, Eugeniu de Savoya conducătorul forțelor Alianței Sfinte împotriva semilunii și-a asezat în anul 1688 armata și convoiul numeros ce o însoțea vis-a vis de cetatea abandonată deja de turci, lângă palanca ce apăra podul din lemn ce traversa Mureșul, adică în zona actualului Aradu Nou. Atunci a și decis ca aceasta să fie reconstruită și întărită. O parte dintre însoțitorii armatei au hotărât să rămână acolo, întemeind o nouă așezare. Primii locuitori ai acesteia au fost români și sârbi care au numit-o Schela.¹³

¹¹ "El însă iar și-a lepădat portul țărănesc, iar a petrecut toata noaptea, nu însă cu Bărgăuț, cu niște oameni, pe care nu-i mai văzuse în viața lui, si nu în oraș, (se referă la Arad) ci peste Mureș, la Schela, unde nu-l știa nimeni." cap. 21, Pădureanca.

¹² Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Ungaria. Silvestru Moldovan, Nicolae Togan, Sibiu 1909, Ed. Asociațiunii, p.124 și 202.

¹³ Borovski S.- Op. cit p.119

Conform "Historia Domus" a parohiei Aradul Nou, atât cât a mai rămas din ea, poveste satului Skela începe și mai demult și anume în 1460 când, de-a lungul canalului Țiganca, erau deja "destul de multe case ce formau așezarea Skela, locuitorii români și sârbi aveau o biserică și un cimitir" situate pe locul unde acum, illo tempore, este clădirea cu etaj a Judecătoriei de plasă Aradul Nou.¹⁴ Locuitorii ei se acupau cu pescuitul, erau barcagii și își câștigau pâinea de pe urma comerțului intens dinspre Timișoara spre moșiile din sudul Ungariei iar după ce au defrișat pădurea dinspre Mureș au început să lucreze și pământul. În această ipoteză între Apácza și Skela ca și între aceasta și Aradul Nou există o neîntreruptă continuitate. Ce simplă ar fi așa istoria.

Istoricul Jenő Szentklary amintea limpede în anul 1871: „consemnările din registrele parohiale despre primii locuitori ai Aradului Nou, înregistrează mai ales sârbi și români, aceștia numindu-și așezarea Schela”¹⁵. Ei și-ar fi părăsit așezarea în 1717, iar generalul Mercy a adus în aceste locuri, în 1720-1722 coloniști din Lotharingia și Alsacia, susținea istoricul Borovszky¹⁶. Szentklary este chiar mai categoric. El folosește termenul "pusti, gol" referindu-se la presupusul total abandon al așezării de către vechii locuitori pentru Mănăștur (românii) și Felnac (sârbii)¹⁷. Improbabil, susținem noi, pentru că Schela a coexistat în perioada primilor ani de la înființarea Aradului Nou cu noua așezare. În rest, istoricul avea dreptate. Schela și Neu Arad se confundă într-o oarecare măsură.

Continuitatea așezării Schela rezultă și dintr-o înștiințare primită în octombrie anul 1726, de amtsmann-ul (administratorul) coloniștilor din zona de nord, Nikolaus Wollenhaupt (Lindenfels/Odenwald – 1730 Neu-Arad) de la administrația militară din Timișoara, despre demersurile făcute de localnici la episcopul arădean împotriva sârbilor, pentru ca acesta la rândul lui "să astâmpere pe sârbii din Aradul Nou, care le făceau zile negre șvabilor provocându-i la bătaie"¹⁸. Acum faptul că cei din Aradul Nou erau sârbi ori

¹⁴ Historia Domus der Pfarrei Neuarad- p.72

¹⁵ Szentklary Jenő - (1879) Száz év Délmagyarország újabb történetéből, Temesvár, p. 520

¹⁶ Borovszky S. - idem

¹⁷ Szentklary Jenő - op cit p. 253

¹⁸ Simu T. (1924), Colonizarea șvabilor în Banat, Timișoara, 1924.

români ori și una și alta trebuie luat “cum grano salis” întrucât termenul folosit în epoca era de rascieni, referire generică la necatolici.

În chip sporadic sursele istorice indică faptul că relațiile dintre germani și rascieni, cum erau denumiți deopotrivă aromânii, sârbii ortodocși și românii de religie ortodoxă ori greco-unită, erau uneori destul de tensionate.

În acest sens relevantă este și o reclamație a episcopului ortodox din Timișoara, Ioan Vladisavjevici din 12 aprilie 1727 care confirmă între altele că în Aradul Nou exista la acea dată o biserică nouă ortodoxă/greco-unită care avea și clopote. Plângerea se referea la faptul că preotul catolic și judele satului Neu-Arad voiau să ia “cu forța” clopotele și să “lase biserica să se risipească”. Relevant este și este un document al Administrației Districtuale din Timișoara din 8 iunie 1723 către administratorul imperial din Lipova: “... cele 400 până la 500 de familii de “rascieni înstăriți” care vor să se așeze în Aradul Nou nu au dreptul să o facă până când nu confirmă de unde vin și sub a cărui autoritate s-au aflat¹⁹.”

De altminteri, în prima perioadă a colonizării era evitată, de regulă, mutarea băștinașilor pentru a face loc coloniștilor. În instrucțiunile de colonizare din 1722, se atrăgea atenția Administrației provinciale să procedeze “mit gueter Arth und Manier” în cazul când era absolut necesară mutarea băștinașilor, iar repartizarea loturilor să se facă “cu toate menajamentele, astfel ca locuitorii actuali să nu fie puși în situația de a purta ură împotriva nației germane.²⁰” Coabitarea băștinașilor și a coloniștilor este explicația faptului că, în conscripția din 1743 Neu-Arad (Arrad) apare de două ori: populată cu germani impuși cu 450 fl. și cu rascieni impuși cu 70 unități dare pe cap, 36 1/3 pe avere și 226 florini contribuție²¹.

Românii, aromânii și sârbii, vechi locuitori ai așezării Schela, au avut o biserică din lemn la care slujea preotul Gheorghe Popovici din Bătania (acum Ungaria)

¹⁹ Petri-Op.cit. p 30 și Țintă A. p.107

²⁰ Țintă A. (1972) Colonizările habsburgice în Banat 1716-1740. ed Facla, p.97

²¹ Surdu Bujor (1970) Aspecte privitoare la situația Banatului în 1743 p.38 (în Anuarul institutului de istorie Cluj XIII. 1970)

menționat în 1767²². Chiar și în anul 1770 locuitorii celor 60 de case de ortodocși (circa 300 de suflete) mai aveau totuși un preot și biserică²³. Parohia ortodoxă Aradul Nou urma să fie reînființată abia în anul 1920 după ce numărul credincioșilor ortodocși a crescut. Și cupindea și ortodocșii din Mureșel. Implantarea noii populații nu a decurs fără probleme. În 23 septembrie 1725 a izbucnit un conflict între coloniștii din Aradul Nou și țărani din Sânicolaul Mic, acuzați de Wollenhaupt, unterwalterul (îngrijitor - nn) familiilor germane, că au luat cu de la sine putere pământ ce le lipsește celor din Aradul Nou. El roagă Administrația camerală să intervină pentru a asigura șvabilor pământul necesar cultivării²⁴. În anul 1751 germanii pe de o parte și rascienii “ilirici” (românii, aromâni și sârbi) pe de alta, continuă să conviețuiască în Aradul Nou. Coexistau astfel o comunitate germană și una “ilirică”. Mai apoi, probabil după Ordinul de strămutare din 1765 al Mariei Therezia, sârbii părăsesc localitatea plecând spre Felnac, Remetea, Recaș iar românii spre Bodrog și Mânăștur. Nu toți, pentru că totuși, în anii 1767-68, în localitate mai erau 62 de case ale românilor, sârbilor și aromânilor²⁵.

d. Și notarul confirmă

La 8 ianuarie 1859, din Timișoara a fost expediată către oficiile districtuale împărătești și crăiești ale voievodatului (Voivodina Sârbească și Banatul Timișan, Woiwodschaft Serbien und Temescher Banat) o instrucțiune pentru culegerea și transmiterea de date pentru o „Descriere etnografic-topografică a teritoriului bănățeano-sârbesc situat adiacent la granița militară imperial-crăiască”. Era rezultatul inițiativei preotului Johann Heinrich Kümmer (1855-1861, consilier i.c. și inspector școlar în Voievodatul sârbesc și al Banatului Timișan). Practic notarii comunelor erau însărcinați să scrie câte o monografie a localității lor care, toate la un loc, aveau să fie o “Descriere” a Banatului

²² I.D.Suciu, R. Constantinescu, vol.I, Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara 1980 doc.132, p.313

²³ Vesa P., Episcopia Aradului – istorie, cultură, mentalități (1707-1918) ed. Presa Universitară Clujeană, 2006, p.211

²⁴ Țintă A., Colonizările habsburgice în Banat 1716-1740, ed. Facla 1972, p.184

²⁵ Petri A.P., op.cit., p 31

Timișan, parte a noii structuri administrative “*Vojvodatu Serbico et Temesiensi Banatu*” constituită în 1851, după înfrângerea Ungariei revoluționare și reformiste de la 1848-1849. Astfel că *Joseph KakuJay*, notarul comunei Aradul Nou a redactat o „*Culegere și transmitere de date pentru o descriere etnografic topografică a târgului Aradul Nou în temeiul instrucțiunii emise pe 8 ianuarie 1859 și a dispoziției enunțate în aceasta către oficiul districtual i.c*”²⁶, redactat la 21 februarie 1859, cu nr.903.²⁷ în care notează:

“Primii locuitori ai localității Aradul Nou (denumită Skela) erau conducători de Uiber (sau Uibăr) și pescari; locul lor de așezare este numit după denumirea în limba sârbă a unui bac, Skela (de fapt skela chiar bac sau comp ori brod înseamnă – nn), respectiv Uiberfuhr, peste râul Mureș înspre Aradul Vechi. (Erau) așezați pe malul stâng al Mureșului – numai sârbi și români, aproximativ înaintea anului 1460. (Locuirea) s-a dezvoltat, în așezământ din case de pământ bătătorit, aflate de-a lungul albiei moarte a Mureșului, așa zisul braț Cziganca (Țiganca). În fine au format o colonie întregă, ce s-a evidențiat din pădurea seculară învecinată, și-au curățat terenul pentru a-l transforma în ogoare și apoi s-au extins aproximativ în anul 1500.”

Apoi relatează despre venirea coloniștilor precizând că: “tocmai pentru că sârbii și românii se ocupau mai mult de pescuit, aceștia au rămas în urmă cu agricultura, ba chiar și-au cedat, rând pe rând, terenurile către imigranți, astfel că progresiv au fost înlocuiți și s-au mutat (de nevoie – nn) în localitățile învecinate, Monostor și Fönlak (astăzi Mănăștur și Felnac). Așa că în anul 1780, când pe atunci împărmântenitul Impetrator, excelența Sa domnul Sigismund Lovász de Eötvenes și-a adjudecat localitatea Aradul Nou, aici nu mai locuiau decât puțini sârbi, (el vorbește de un număr de 1.200 – nn) dintre care unii au pierit, alții s-au mutat în Aradul Vechi, unde până astăzi (1859 – nn) locuiește familia Kapitan (Căpitan), întemeietoarea localității Skela”.

Așadar Schela notarului era pe Țiganca, ar data de pe la 1460, s-ar fi extins prin 1500 și apoi deși la venirea coloniștilor, după anul 1700, avea vreo 1.200 locuitori a cam dispărut, că locuitorii ei se ocupau mai mult de pescuit și cam

²⁶ Inclitus comitatus- în latină- comitat vestit, nobil.

²⁷ Petri A.P., (1985) Heimatbuch der Marktgemeinde Neu Arad, Ed. Marquarstein, p. 202-215

neglijau agricultura, la care noii veniți se pricepeau. Înțelegem și că așezare s-ar fi aflat undeva "de-a lungul albiei moarte a Mureșului, așa zisul braț Cziganka (Țiganca)". Puțin mai sus relatam povestea satului Skela după cum o consemnează *Historia Domus*. Uimitoare potrivire. De parcă notarul Kakujay ar fi fost un contributor anonim la scrierea istoriei parohiei Aradul Nou.

Un alt autor publicat, dar la Sibiu, în 1898, confirma și el: Schela este Aradul Nou²⁸. Diaconovich scrie următoarele: "Locuitorii băștinași (din Aradul Nou – Schela) erau Românii și Sârbii; în 1685 s-au așezat aici pentru prima dată Germanii de origine din Lotharingia, Frankonia și Schwarzwald, din regimentele ducelui Eugeniu de Savoya; 1764 un oficiant de la sărăriile erariale cu numele de Neumann a edificat 82 de case și a colonizat tot atâtea familii germane. Fiind acum Germani în număr însemnat li se făcu biserica la a. 1725. Pe acest timp și Românii erau 1.200, aveau biserică și parohie, dar după împărțirea pământurilor erariale (Germanii obținură 7.197 jug. cadastrale pământ de clasa primă iar Românilor nu li s-a făcut partea), împreună cu Sârbii și-au părăsit biserica și vatra străbună, emigrând în Arad și prin alte sate vecine; deja 1781 abia mai rămaseră câteva familii iar 1828 când numărul Germanilor se urcase la 3.937, Românii abia au fost 113 suflete"²⁹.

Dincolo de povestea colonizării Aradului Nou, care a decurs puțin altfel decât sustinea autorul în 1898, și vom vedea mai jos, cum, putem reține două fapte relevante. Primul este că Schela nu era situată în albia majoră a Mureșului, precum Mureșelul ci puțin mai departe, al doilea că locuitorii originari ai așezării erau, până și la 1725, în număr de peste 1.000 de persoane, români și sârbi, că aveau o biserică și că mulți, dar nu toți, au părăsit localitatea după colonizarea șvabilor. Că este așa o dovedește, între altele și faptul că o stradă din Aradul Nou, care face parte dintr-o structură urbanistică neregulată, atipică așezărilor germane și de aceea foarte probabil anterioară acesteia, se mai

²⁸ Josef Hans, numit și „Honvéd-Hans”, cronicarul Aradului Nou, a consemnat într-o scurtă lucrare citată de Petri A. P. câteva etape ale dezvoltării comunei: "Comunitatea strămoșească cu numele de Skela (Aradul Nou) s-a conturat începând cu strada Halter (Stefan cel Mare) până la fosta albie a râului Mureș (actualul pârâu Țiganca)".

²⁹ Enciclopedia Română publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român. De dr. C. Diaconovich, Sibiu 1898, tomul 1, p. 226.

numea “Ratzengasse” sau “Serbengasse” (acum Ady Endre) chiar și la începutul secolului XX. În aceeași perioadă în Aradul Nou mai trăiau încă locuitori cu nume de familie de proveniență sârbă (Csalagowitsch, Griwanschek, Tismanshek, Jankowitsch, Topitsch) deși purtătorii acestora uitaseră demult limba sârbă și se considerau ... germani³⁰.

În fine, summa summarum, cred că vom putea reține că istoricii sunt aproape în consens asupra faptului că anterior stăpânirii otomane pe teritoriul de astăzi al Aradului Nou a existat o așezare numită Apácsa, înlocuită de o alta întemeiată în perioada de declin a stăpânirii semilunii asupra Banatului și anume Schela deasupra căreia s-a suprapus, în perioada imperială a Banatului, Neo-Aradium sau Neu-Arad.

2. O viață nouă, într-o nouă țară

a. Considerații generale

După un asediu de 48 de zile, la 12 octombrie 1716, turcii flutură steagul alb de pe zidurile distruse ale cetății Timișoara. Mehmet pașa, ultimul ei comandant și în același timp beilerbei al vilayetului³¹ Timișoara se predă prințului Eugeniu de Savoia. Acesta intră în cetate după șase zile și o ia în stăpânire în numele împăratului Carol al VI-a de Habsburg. Generalul de cavalerie conte Claudius Florimund Mercy d'Argenteau (foto) preia comanda ofensivei militare și eliberează aproape întregul Banat de sub dominația otomană. În 1 noiembrie i se încredințează și conducerea noii provincii. Pentru refacerea acesteia se instituie sub prezidiul lui Mercy o Comisie camerală de organizare (Cameral Einrichtungs-kommission, transformată apoi în Kaiserliche Banater Landes-Administration). Comisia elaborează un plan de refacere a

³⁰ ibid

³¹ Provincie otomană.

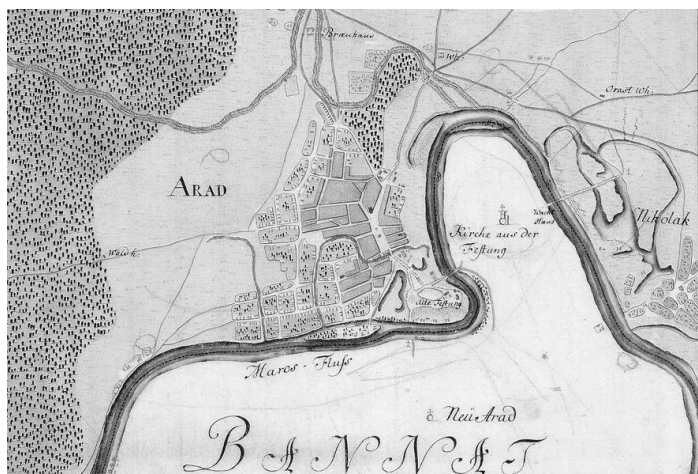
Banatului, proiect ce urma a fi înaintat spre aprobare Consiliul aulic de război și Camerei aulice de la Viena.

3. Banatul imperial

Dacă din punct de vedere al relațiilor de drept internațional statutul Banatului fusese stabilit fără echivoc, în schimb statutul său de drept în cadrul monarhiei habsburgice a continuat, pe toată durata administrației imperiale directe, să constituie un măr al discordiei între autoritățile centrale ale imperiului (Camera Aulică și Consiliul Aulic de Război) și stările privilegiate ale Ungariei. Acestea pretindeau o „restitutio in integrum”, după modelul aplicat la nord de Mureș, adică revenirea Banatului la regimul comitatens de dinainte de anul 1552 și includerea comitatelor bănățene în componența Ungariei. De altfel, chiar înainte de izbucnirea războiului austro-otoman din 1716-1718, Dieta Ungariei, întrunită la Pojon (Bratislava), în anul 1715, ceruse deja împăratului Carol al VI-lea, prin articolul 92 al hotărârilor sale, ca în calitate sa de rege al Ungariei să consimtă reîncorporarea comitatelor Arad, Cenad, Torontal și Severin la Ungaria, ca unele ce aparținuseră din vechime Coroanei Sfântului Ștefan. Așadar vroiau aplicarea principiului “restitutio in integrum”. Austriei, fideli principiul A.E.I.O.U (*Austriae Est Imperare Orbi Universo*)³² aveau alte planuri pentru noua provincie.

Odată ocupat de trupele imperiale, problema statutului Banatului în cadrul monarhiei a devenit de actualitate stringentă. Adversarul cel mai acerb al încorporării la Ungaria s-a dovedit a fi prințul Eugeniu de Savoia, căruia importanța politică, militară și economică a Banatului pentru politica de centralizare a monarhiei îi era cât se poate de limpede. De aceea, chiar înainte de a-și face intrarea victorioasă în cetatea Timișoarei, prințul a adresat Consiliului Aulic de Război, la 18 octombrie 1716, un memoriu în care pleda ca Banatul „să fie organizat cât se poate mai aducător de folos pentru împărat”.

³² "A.E.I.O.U." acronim folosit de împăratul habsburg Frederich al III-lea (1415-1493) și adoptat ca motto de Academia militară theresiană fondată în 1741. I se atribuie și sensul de Austria este menită să conducă lumea (*Austriae est imperare orbi universo*).

Harta Iosefină a Comitatului Arad, 1782-85

Câteva zile mai târziu, la 21 octombrie 1716, se adresează direct împăratului, pronunțându-se ca Banatul să fie organizat și guvernat în așa fel, încât să aducă „folos în aceeași măsură casei imperiale cât și să fie spre binele celor guvernați”. Ca urmare, conferința ministerială secretă din 25 iulie 1718 califică drept neavenită și neîntemeiată cererea de încorporare a Banatului, și se ordonă Consiliului Aulic de Război să trateze pretențiile Cancelariei Ungare în mod „dilatoriu”.³³ În 1719, Carol al VI-lea a aprobat un memoriu al Camerei Aulice prin care statutul de drept al Banatului în cadrul monarhiei habsburgice era definit ca un „absolutum, inalienabile dominium vel peailium regni”. În consecință Banatul a fost domeniu al coroanei și Camerei imperiale, administrat nemijlocit de forurile aulice de la Viena, prin intermediul administrației imperiale provinciale.³⁴

Odată intrat sub stăpânirea habsburgică, ca urmare a păcii de la Passarowitz/Požarevac (12 iulie 1718), Banatul primește o organizare aparte. Datorită situației lui la marginea zonei de conflict militar, este instituită mai întâi o administrație militară ca mai apoi, din 1751, să treacă sub autoritate civilă. Guvernatorii erau numiți de împărat dintre nelocalnici, care depindeau de

³³ Daniel P., Ocuparea și anexarea Banatului (1716-1718), Rev. arheologie nr.2/2004 UVTimișoara Dilatoriu – adică să amâne orice decizie.

³⁴ Feneșan C (1997), Administrație și fiscalitate în Banatul imperial (1716-1778), Ed. de Vest, Timișoara, p.14-19

Consiliul Aulic de Război și de Comisia Neoaquistică (înființată în 1718 pentru administrarea teritoriilor obținute de la Poartă prin victoriile de după 1683 : Banatul, Oltenia, Serbia, Slavonia- Croația de azi).

Primul guvernator militar și civil al Banatului (a condus administrația din 1720 până la 1733) a fost generalul de cavalerie conte, Claude Florimond Mercy d'Argenteau (1666-1734), francez de origine, pe care generalisimul Eugeniu I-a lăsat în fruntea provinciei cucerită doar parțial, în octombrie 1716. Guvernatorul era ajutat de doi consilieri civili și doi militari – unul dintre aceștia din urmă fiind comandantul cetății Timișoara. Din punct de vedere administrativ Temeswarer Banat (Banatul Timișan) este organizat în 13 districte (mai apoi 11) avînd ca subdiviziuni cercurile, care înlocuiesc sanjakurile otomane din cadrul vilayetului Timișoarei.³⁵ Teritoriul ocupat de Aradul Nou aparținea de districtul Lipova, cercul Sânicolaul Mic. În fruntea districtului se afla un administrator (Verwalter), ajutat de un subadministrator (Unterverwalter). Această organizare a fost menținută până în 1778, când Banatul va fi încorporat Ungariei.

4. Proiectul unei noi țări

Obiectivul major, refacerea economică a noii achiziții a fost stabilit în Ordinul de Instalare (Einrichtungsbefehl) emis în 28 iunie 1719, primul act oficial al noii guvernări.³⁶ Programul de refacere economică avea trei părți. O parte se referea la agricultură și cuprinde sarcinile principale pentru acest sector, o altă parte viza dezvoltarea mineritului, mai ales în regiunile estice și sudice ale provinciei (Oravița, Reșița) și în fine, o secțiune se referea la dezvoltarea industriei, fiind amintite nominal industria uleiului, a postavului, a manufacturii de mătase sau hârtie. În vederea realizării acestora obiective a început un vast program de asanare a regiunilor mlăștinoase, de drenare a râurilor și construirea unui sistem de canale și a căilor de comunicație care să cuprindă toată provincia. Această ambițioasă operă de reconstrucție a provinciei necesita o forță de muncă consistentă, calificată, capabilă nu doar de efort

19 Istoria Românilor, vol. VI, Ed. Enciclopedică, București, 2003 p 531-532

³⁶ Petri A. P., Op cit., p. 37

economic ci și militar și nu în ultimul rând preferabil catolică, populație care să transforme ținutul într-un centru de putere habsburgică.

5. Colonizarea

Una dintre primele și cele mai pline de efecte de durată măsuri luate a fost cea a colonizării Banatului. Nu doar germanii au fost chemați în „lumea nouă” din extremul orient imperial. Au venit alături de ei, în număr mai mic, italieni, francezi, spanioli, bulgari, cehi dar și români din regiunile învecinate. Astfel o populație înnoită, diversă etnic, suprapusă uneia de localnici, a fost angrenată unui efort solicitant, care a lăsat în urmă, peste ani, atât convingerea că Banatul modern a fost construit în egală măsură de toate etniile sale, cât și orgoliul local întemeiat pe performanțele din veacul construcției, dăător și el de identitate transetnică și transconfesională.

Stabilirea numărului locuitorilor aflați în provincie la începutul noii stăpâniri s-a făcut după conscripția din 1717. Pe baza celor 658 de așezări și 21.289 case cuprinse în conscripție s-a apreciat că numărul locuitorilor era de numai 80-90 mii de suflete, cifră improbabilă întrucât în conscripția din 1770 erau înregistrați deja 319.739 contribuabili iar datele istorice arată colonizarea în perioada 1716-1770 a cel mult 60-65 mii de coloniști germani, aromâni, sârbi, bulgari, etc. O a doua sursă de informații este harta întocmită în perioada 1723-1725. Dacă conscripția număra 658 de așezări (ori 663 după alte surse) harta indica 559 așezări locuite, 333 pustii, deci un total de 892.³⁷

Aradul Nou în hărțile iozefine, 1769-72

³⁷ Țintă A., Op.cit., p.55

erau atât de dese încât infanteriștii de abia puteau trece. Niciunde în această câmpie întinsă nu găseai un loc de adăpost, nici oameni nu întâlneai, doar câțiva ciobani.”³⁸

Mai exacte sunt observațiile medicului și botanicului Johann Georg Heinrich Kramer (1684-1744), care a trăit în Harta lui F. Griselini (1776) BANATERRA Timișoara între 1716 și 1721 ca reprezentant al Direcției Sanitare austriece, responsabil pentru Banat. În lucrarea sa „Medicina castrensis ...” scrie și despre zona înconjurătoare „... lipsește apa bună ... și miroase nămolul a putreziciuni. Este plin de insecte, aerul este umed și cald ... pământul este negru și roditor ... dar fructele nu au gust bun, sunt mai zemoase decât altele.” Teza Banatului „pustiu și depopulat” susținută între altele și pentru a sublinia rolul civilizator al habsburgilor se fundamentează și pe felul în care istoricul Francesco Griselini își închipuia în anul 1776, în timpul călătoriilor sale prin Banat (Încercare a unei istorii politice și naturale a Banatului Timișan – Viena, 1780) că arăta Banatul după alungarea turcilor: „... mlaștinile atât de cunoscute la Roma și în regiunile pontice nu se compară cu cele din Banat. Schimbările climaterice, apa care nu se scurge și devine puturoasă, transformă un sejur aici într-unul trist. În locul sunetelor de privighetori și de mierle se aud zgomotele

³⁸ Petri A.P., op cit., p. 29

scoase de ciori și cele triste ale bufnițelor, acolo unde populația este scăzută și pământurile sunt puțin lucrate. Așa era în Banat, cu al lui pământ roditor pe care nu-l întâlnești în Europa ...”

De altfel chiar autorul păstrează o marjă de rezervă recunoscând nesiguranța în care se află „în această încercare a unei descrieri a Banatului cum era pe timpul recuceririi în anul 1716 și ce a devenit această țărișoară sub mâna creatoare a învingătorului și veți observa cu plăcere progresele grație cărora a ajuns această provincie în actuala stare de propășire.”³⁹

a. Pași spre atingerea obiectivului

Colonizarea Banatului în secolul al XVIII-lea cu imigranți se încadrează în vasta acțiune de colonizare desfășurată în acea vreme de marile puteri europene (Rusia, Prusia, Anglia, Italia, Spania) atât în Europa cât și în afara ei. În condițiile vremii, având ca mijloc de transport mai lesnicios doar Dunărea, cu o visterie sleită de eforturile militare, cu o administrație numeroasă și complicată, colonizarea s-a dovedit a fi un proces dificil de gestionat pentru curtea vieneză.

Carol al VI-lea sau Karl VI.
(1685-1740)

Maria Tereza a Austriei
(1717–1780)

Joseph II,
(1741-1790)

Habsburg Lothringen – dinastia împărătească a Sfântului Imperiu Romano-German

³⁹ Țintă A., op cit., p.37

Acțiunea de colonizare a provinciei nou cucerite cuprinde trei⁴⁰ mari perioade, fiecare cu specificitatea sa (condiții de colonizare, zona de proveniență a coloniștilor, condiții de călătorie, numărul anilor de scutire de taxe, etc):

- caroliniană – Karolinische Ansiedlung, după împăratul Karl al VI-lea sau „erster Schwabenzug” (1722-1740)⁴¹ – aproximativ 29.500 coloniști
- theresiană – Theresianische Ansiedlung după Maria Theresia sau „grosser Schwabenzug” (1745-1772) – aproximativ 40.000 coloniști și
- josephină – Josephinische Ansiedlung după împăratul Joseph al II-lea (1781-1787), personalitate marcantă a iluminismului european – aproximativ 3.000 de familii de coloniști.

b. Obiective

Obiectivele masivului transfer de populație au fost de natură economică, politico-militară și religioasă. Programul acestuia a fost elaborat de Neoaquitica Comissio (Comisia teritoriilor dobândite) de la Viena.

Pentru a putea controla provincia, Curtea dorea o dezvoltare într-un ritm mai viu a economiei bănățene. De aceea Banatul a beneficiat de politici proprii de dezvoltare funcționând ca a regiune cu relații economico-sociale distincte comparativ cu alte regiuni ale Casei de Habsburg. O economie dezvoltată asigura venituri mai mari pentru susținerea operațiunilor militare, putea asigura întreținerea numeroaselor trupe din garnizoanele bănățene și a celor în marș, dată fiind importanța strategică a Banatului, în fine, putea întreține aparatul de stat, etc. Spre deosebire de alte provincii unde existau domenii nobiliare, pentru că Banatul, experiment politic și social al Vienei, era un domeniu exclusiv o “provincie ereditară” a coroanei în care împăratul era unic stăpân de pământ și își exercita puterea în mod suveran prin Administrația bănățeană, acțiunea de colonizare în prima etapă s-a desfășurat avându-se în vedere

⁴⁰ Studiile pe tema colonizării în Banat propun mai multe delimitări temporale ale perioadelor colonizării, diferind substanțial și în privința numărului coloniștilor.

⁴¹ Termenul „*Schwabenzug*” a fost folosit prima oară de Adam Müller-Guttenbrunn în romanul „Der grosse Schwabenzug”, ed. L. Staackmann, 1913, Leipzig.

exclusiv interesele mercantile ale curții vieneze. Ori aceasta nu ignora faptul că „*ubi populus, ibi obulus*” (unde-s oamenii, acolo-s banii). Dimpotrivă.

Tocmai de aceea deși dinastia de Habsburg era încurcată în numeroase conflicte militare costisitoare, ea a investit sume mari în colonizare, bani ce aveau să dea rod mai târziu. Desigur, o parte din banii investiți în acțiunea de colonizare proveneau din impozitele plătite de populația existentă în Banat. De altminteri sistemul de colectare a taxelor a fost primul lucru pus în funcțiune de noua administrație. Conform Raportului nr.12 din 12 decembrie 1728 înaintat de Administrația imperială a Țării Banatului (Kaiserliche Banater Landes-Administration) către Consiliul de război și către Camera Aulică a Austriei, totalitatea veniturilor provinciei era atunci de 1.122.923 de florini și 50 de creițari, iar cheltuielile de 991.772 de florini și 54 de creițari, rămânând "la dispoziția aulei" 131.160 de florini și 55 de creițari. Totodată, în 1728 veniturile crescuseră față de anul precedent cu 21.340 de florini și 45,5 creițari. Motivul: recolta slabă din 1727 care a obligat Administrația să reducă impozitele, "pentru a-i scăpa de o ruină totală" pe locuitori. Relevant pentru politica fiscală a imperiului este pasajul final al documentului care afirma că "examinarea exactă a contribuțiilor repartizate în toate districtele va avea ca urmare individualizarea (dorită), este o trebuință la această națiune, care are altă fire, dacă vrem să păstrăm buna lor voință și curajul, necauzând refugiarea lor precum obișnuiesc."⁴²

Pe lângă interesul economic există evident și unul politico-militar Provincia imperială avea și rolul de a fi punct forte, ce putea contrabalansa influența crescândă și pretențiile în zonă ale Ungariei și Transilvaniei.⁴³ Chestiunea devine evidentă după pacea de la Belgrad (1739) când dinastia renunță la Oltenia și nordul Serbiei, însă păstrează Banatul care rămâne astfel un pion avansat spre sud-est, la granița cu Imperiul Otoman. Pe scurt, „Proiectul bănățean” trebuia să devină, în viziunea Austriei, un bastion habsburgic, bază a ofensivelor spre Balcani dar și pentru eventualele acțiuni punitive interioare, în cazul nesupunerii Ungariei ori Transilvaniei.

⁴² Gr. Popiți – Date și documente bănățene (1728-1887) Timișoara 1939, p. 5-6

⁴³ Costin Feneșan, op. cit., p.19-20.

În prima perioadă de colonizare considerentele de natură militară s-au impus în mod deosebit, influențând geografia acesteia. Un mare număr de emigranți au fost colonizați în părțile sudice ale Banatului, pe granița dunăreană, spre a forma un cordon de protecție. Pe drumul de legătura dintre cordonul nord-dunărean cu Timișoara și Arad și de acolo cu pozițiile fortificate de la nord de Mureș, au fost colonizate localități cu germani pentru a ușura deplasarea, încartiruirea și aprovizionarea trupelor în marș. Un al doilea cordon de sate cu coloniști s-a constituit pe malul stâng al Mureșului (Periam-Lipova). Acesta era legat, prin drumul amintit, de cordonul dunărean și asigura trecerea peste Mureș și spre Transilvania.⁴⁴ Practic, asezarea noilor sate ar putea fi reprezentată prin litera „H”, culcată pe o latură.

În fine, colonizarea avea și obiective de natură religioasă, legate de cele politice. Acestea urmăreau întărirea poziției habsburgilor catolici în această zonă, menită a fi „avanpost al creștinismului” (eine Vormauer der Christenheit) înțelegând prin acesta catolicism. Tocmai de aceea, în instrucțiunile trimise Administrației bănățene sau recrutaților de coloniști, Curtea adăuga mențiunea că toți coloniștii recrutați trebuiau să fie catolici.

Așa încât convoaiele de protestanți erau îndreptate spre Transilvania, până în ultimele decenii ale secolului XVIII-lea când, prin patenta de toleranță (1781), Iosif al II-lea permite și protestanților așezarea în Banat.

În paranteză fie spus, mai puțin catolic decât regele său, contele Mercy aflat am zice astăzi, într-o situație de incompatibilitate ori de conflict de interese, proprietar în anul 1722 a unor întinse moșii în comitatul Tolna (Ungaria) avea și el agenții săi pe drumul dintre Viena și provincia pe care o conducea, cu misiunea de a recruta coloniști pentru propriile domenii. Iar aceștia nu păreau a ține seama de religie, ba chiar arătau o oarecare preferință pentru protestanți, trimiși în așa numita Schwäbische Türkei.⁴⁵

⁴⁴ Țintă A., op. cit. p.32-33

⁴⁵ William O'Reilly – Divide et impera: Race, Ethnicity and Administration in Early 18th Century Habsburg Hungary in The Culture and Politics of Discrimination. National University of Ireland, Galway p.85

c. Primul val

Prima urgență a noii administrații a fost însă refacerea cetăților cucerite de la turci, astfel că între anii 1717-1722 sunt aduși sute de pietrari, zidari, dulgheri, tâmplari, fierari și alți meseriași imperiali. Aceștia lucrau alături de țărani băștinași ce prestau robota, ori de meșterii localnici, la repararea și întreținerea cetăților cucerite, la construcția de poduri și drumuri. Necesitatea construirii de cazărmi și instituții pentru serviciile administrative a mărit numărul acestora mai ales în orașe, puncte întărite, ori în noile centre miniere. Meșteșugarii imperiali aveau șase ani scutiri de toate sarcinile publice (termen prelungit ulterior la 10 ani), cazare în casele localnicilor sau locuri comune de cazare, plată zilnică sau lunară și „porții” pentru hrană.⁴⁶ Cei ce își întemeiau gospodării primeau un loc de casă și un mic lot în folosință, lemn și materiale de construcții. O altă categorie era reprezentată de funcționarii administrației, de negustori și de veteranii lasați la vatră. Una peste alta “primul marș al șvabilor” (Erste Schwabenzug – termen folosit în premieră de A.M.Guttenbrunn) a colonizat aproximativ 29.500 de persoane.

d. Mecanismul colonizării

Această colonizare ce viza mai mult dezvoltarea exploatărilor miniere, a meșteșugurilor și punerea în funcțiune a noii administrații a fost urmată de aducerea țăranilor germani. Conteul Mercy creează o instituție (Provisorische Kameral-Einrichtungs-Kommission înlocuită ulterior de Landes-Administration des Temesvarer Banats) menită să popularizeze operațiunea, să recruteze și să transporte coloniștii. Misiunea de a pune în practică mecanismul colonizării este încredințată funcționarului cameral (Kameralbeamter) Johann Franz Albert Craussen (Crauss). Acesta era originar din Renania, locotenent în armata imperială, fiind responsabil cu aprovizionarea. În perioada 1722-1724, Craussen, în calitate de Kolonistenwerber, a avut un birou de propagandă (Kolonistenwerbe Büro) în Worms și centre de “expediție” (Speditions Büro) în Worms și-n Regensburg.⁴⁷ Deja la 5 mai 1722 el raporta din Regensburg,

⁴⁶ Țintă A., Op.cit., p.86

⁴⁷ Petri A.P., Op. cit., p. 38

guvernatorului Mercy că, în afara celor 600 de coloniști pe care îi convinsese deja (majoritatea au fost “deturnați” de agenți maghiari care lucrau pentru seniori locali) și pentru care solicita pașapoarte, mai are încă și alți doritori pentru transporturile din iunie, iulie, august și începutul lui septembrie.⁴⁸

Marea migrație a șvabilor – pictură de Stefan Jäger (1909)

Două luni mai târziu, în iulie 1722, ajutorul său Philipp Himmer se afla în drum spre Banat cu un transport. Începând cu 1 mai 1723 Craussen primește ca ajutor pe funcționarul Johann Franz Falck a cărui numire este semnată de contele Mercy. La celălalt capăt al drumului, de așezarea coloniștilor în Banatul de sud, mijloc sau nord se ocupau alți funcționari (Amtsmann). Pentru partea de nord responsabil între 1724-1730 era Nikolaus Wollenhaubt. Conform “Specificației satelor germane aflate în Banatul timișan”, în 1734 existau deja 48 de localități germane dintre care 27 în Banatul sudic, 9 în centrul Banatului și 12 situate în partea nordică.⁴⁹

Atât Craussen cât și Falck au condus un marketing eficient pentru atragerea coloniștilor din zona renană, franconă, bavareză. Lor li se alătură și alți recrutori, plătiți pentru fiecare colonist recrutat, care se deplasau din sat în sat cu același scop: ademenirea locuitorilor cu făgăduirea unor privilegii și istorii “în roz” despre noua colonie.

În același timp este difuzată în imperiu și patentă de colonizare din 18 martie 1722 a lui Carol al VI-lea, care aproba măsurile de colonizare luate de administrația provincială a Banatului.

⁴⁸ Țintă A. p.99

⁴⁹ Petri, Op. Cit. p.41.

6. Așezarea coloniștilor în Aradul Nou

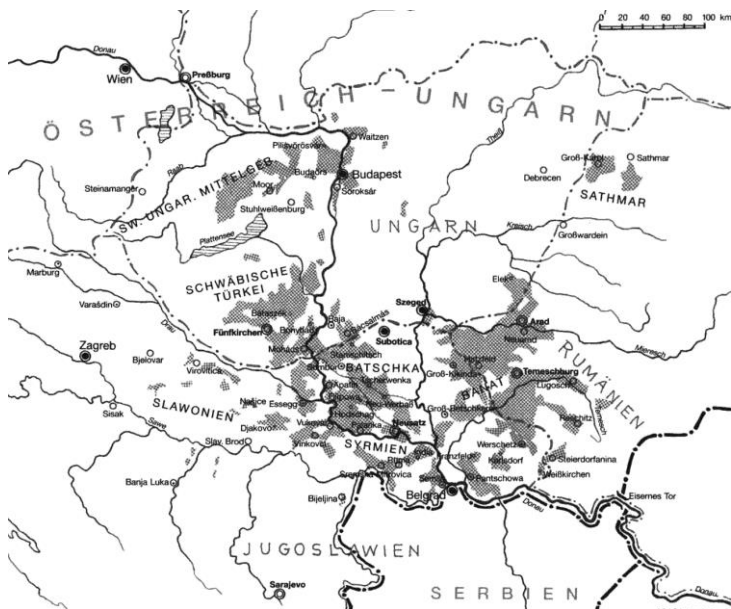

Marea migrație a șvabilor- fragment

„Historia Domus“⁵⁰, o cronică a bisericii catolice din Aradul Nou, abordează și problema colonizării germanilor din Imperiu în secolul al XVIII-lea. Iată câteva fragmente elocvente: „... când s-au așezat primii coloniști germani în Aradul Nou nu poate fi stabilit cu exactitate. Cert este că deja în 1700 (!?) un anume Matthias Philipp, tâmplar de meserie, este chemat de rudele sau cunoștințele sale în Aradul Nou unde și-a ridicat o casă alături de ele. De aceea este foarte probabil că, imediat după cucerirea cetății Aradului, la 5 decembrie 1685, în zonă să se fi așezat coloniști germani poate chiar în casele românilor și ale sârbilor. Aceștia din urmă au colaborat bine cu turcii astfel că, foarte probabil, o parte dintre ei au ales să plece împreună cu aceștia ...”

⁵⁰ Historia Domus, p.72

Casele rămase goale au fost ocupate de soldații lăsați la vatră după încheierea păcii, ei chemându-și cunoștințele și rudele. Este de menționat faptul că primele case ale coloniștilor germani erau situate în podgoria Aradului Nou, (Valea Viilor – nn). În anii 1720-1722 Florimund Mercy cheamă noi coloniști din Franconia, Lorena și Alsacia. Pentru ei sunt ridicate case lângă, dar separate de cele ale românilor și sârbilor, iar în 1725 este ridicată și o biserică ...” Totuși, nimeni nu poate băga mâna-n foc pentru corectitudinea informațiilor istoriei bisericii, cu atât mai mult cu cât documentul original a dispărut.⁵¹

Se pare că în Aradul Nou locuiau germani încă înainte de 1723. Într-un raport de evaluare a posibilelor locații pentru viitoare implantări de coloniști trimis Biroului Central din Timișoara, Craussen cel care se ocupa de racolarea coloniștilor, considera în 1722, Aradul Nou drept o locație capabilă să primească coloniști: "Neu Arrath poate fi un loc potrivit de frumos ("eine vortrefflicher schöner Orth") pentru coloniști germani. El poate oferi subzistență pentru multe sute de oameni."⁵²

⁵¹ Petri A.P., Op.cit. p. 41

⁵² Idem p.42

(În paranteză, despre Lipova el spune că, deoarece sârbii și românii trebuie să rămână pe loc, s-ar putea așeza acolo, într-un prim transport, 200 familii și propune ca localnicii să fie mutați toți într-o stradă, să li se reîmpartă loturile astfel ca acestea să fie separate de ale coloniștilor).⁵³ Deși propunerea a fost lăsată “in suspenso” o perioadă, începând cu 1723 vin mai multe valuri de coloniști în Aradul Nou. Pe la mijlocul lunii mai 1724 satul avea un primar german care este înștiințat de Administrație de sosirea unui nou transport de 40 familii venite din Sfântul Imperiu Roman (Frankonia, Lotharingia și Alsacia) și care trebuiau cazate provizoriu iar la 24 septembrie 1724 i se permite să cheltuiască 30 florini din banii de sare pentru adăposturile provizorii. La 4 octombrie Administrația timișoreană acorda șase ani de grație (scutire de obligații) pentru “noii coloniști din Aradul Nou”.

a. Acțiune de marketing pentru Banat

Uneori, în această perioadă de pionierat, copleșiți de greutatea unui nou început, unii coloniști renunțau și doreau să se întoarcă în zona de unde au venit. Mulți ajunseseră mai săraci decât pleaseră în Banat și aveau nevoie de inventar agricol și de vite de muncă, pentru a-și înfripa gospodăriile, pe lângă cereale pentru însămânțat primite de la Administrație.

Cei colonizați în case nelocuite se puteau considera mai norocoși, măcar aveau unde locui imediat. În anul 1726, Administrația stabilește, având în vedere cheltuielile deja făcute cu transportul coloniștilor, că nici unul dintre aceștia nu au dreptul să se întoarcă, sub nici un motiv. În schimb se făceau

⁵³ Țintă, Op.cit. p.107., Simu T. Op.cit. p.9

excepții pentru promovarea acțiunii de colonizare mai ales că, în zona de recrutare, se răspândise zvonul că Banatul este “mormântul germanilor” (Grab der Deutschen) și deci era nevoie și de o contra-acțiune de imagine.

Mulți dintre coloniștii sosiți până în 1724 reușiseră, folosind avantajele acordate și sprijinul, cât era, al Administrației să-și construiască cu trudă și perseverență gospodării care să le asigure traiul. La îndemnul autorităților aceștia au scris rudelor despre viața și gospodăriile lor, despre fertilitatea pământului din Banat arătând și partea plină a paharului. Un document, datat 1 februarie 1726, cuprinde solicitarea făcută de către Wollenhaupt, amtmann-ul satelor germane din nordul Banatului, a unui pașaport pentru Johann Adam Blessinger, venit din zona Ober-Mörlen/Mainz, pentru “a se putea întoarce și aduce vecinii săi în Banat”. Din cele două sate Ober- și Nieder-Mörlen aflate în cercul Friedberg, ținutul Hessa, au venit aproximativ 50 de familii de coloniști în Aradul Nou. Cu alte cuvinte, misiunea lui Blessinger a fost un succes.

Marea migrație a șvabilor-fragment

b. „Die ersten fanden den Tod, die zweiten hatten die Not”

Coloniștii veniți în această primă perioadă a colonizării au trebuit să plătească ei înșiși construcția caselor (1.000 de cărămizi costau patru guldeni, iar meșterul de cărămizi arse din Aradul Nou, Ulrich Englert, producea în 1727

circa 41.000 bucăți pe care le-a și vândut, în scurt timp).⁵⁴ Începând cu anul 1730 încetează și cei 6 ani de grație, coloniștii având obligația de a plăti contribuția către „Erariu” (Serviciul financiar al statului).

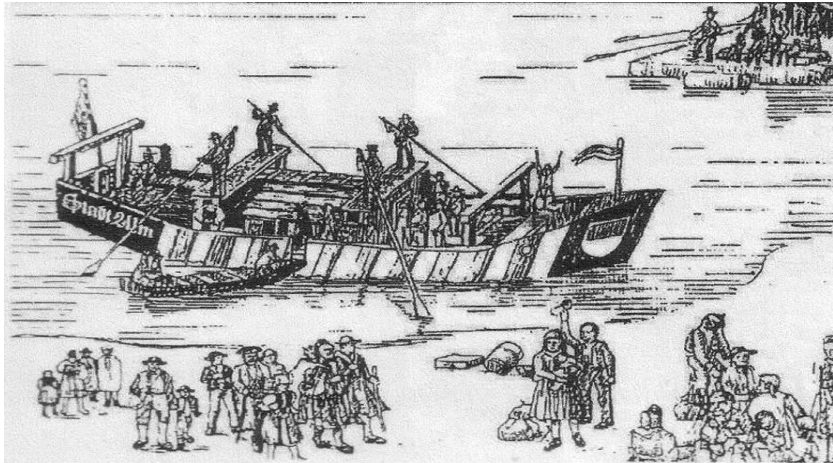
În anul 1736 are loc o schimbare în politica de colonizare caroliniană. Dacă în primii ani ai colonizării erau acceptați țăranii săraci, care au crescut presiunea financiară pe Administrația bănățeană, acum sunt vizați țăranii înstăriți, care să se poată descurca în primii ani fără a solicita prea mult bugetul provinciei. În martie 1736, noul guvernator al Banatului, contele Hamilton, împreună cu funcționarul administrativ Neffzer, înaintează cancelariei imperiale un raport solicitând o sumă anuală pentru aducerea de noi coloniști. Hamilton motiva că din obligațiile provinciale și din dijma familiilor germane se încasează anual abia 30.000 florini, sumă insuficientă pentru cheltuielile de colonizare a noilor familii germane, necesare pentru dezvoltarea Banatului.

Marea migrație a șvabilor-fragment

Prin rescriptul lui Carol al VI-lea către administrația timișoreană din 9 iunie 1736 se aprobă o sumă de 8-10.000 florini, timp de patru ani, pentru colonizarea țăranilor germani și italieni, menționându-se necesitatea creșterii viermilor de mătase. În septembrie, același an, este difuzat la Ulm un manifest semnat de comisarul imperial pentru colonizare Joseph Anthoni Vogel, ce cuprindea facilitățile și condițiile pentru familiile ce doreau colonizarea în Banat.

⁵⁴ Idem p.43

Vas de transport fluvial tipic epocii colonizării

Astfel, transportul de la Marksheim urma să se facă pe cheltuiala Erariului, coloniștii urmând a primi loturi gratuite în regiuni fertile, cuprinzând „atât pământ cât chiar și un țăran bogat în Germania cu greu l-ar putea avea”.

Cei care doreau să plece trebuiau în schimb să aibă cel puțin 200 florini necesari (sumă considerabilă în acea vreme) pentru a începe o gospodărie. În manifest erau prezentate și prețul orientativ a celor necesare: o casă – 30 florini, căruța cu plug și grapă – 14 florini, 4 boi mari – 44 florini, 2 cai – 22 florini, 4 vaci cu vițeii – 40 florini, doi porci de prăsilă – 3 florini, hrană până la prima recoltă și alte lucruri mărunte – 47 florini. Total – 200 florini.⁵⁵

Coloniștii urmau să fie scutiți 5 ani de contribuții (inițial erau scutiți doar trei ani), de bani pentru prestații, zeciuială și alte sarcini. După 5 ani pe lângă zeciuiala cuvenită din grâne, vin, albine, miei,

⁵⁵ Țintă A., Op.cit., p.149

nu vor trebui plătiți decât cel mult 6 florini pentru cel căsătorit, 3 florini pentru cel necăsătorit iar pentru bunuri: 17 creițari / cal, bou sau vacă, 7 creițari / oaie, 6 creițari / stup, porc mare și 3 creițari / porc mic, fiind scutiți de plata în bani a oricăror prestații.⁵⁶

Transporturile pe Dunăre urmau să plece în 15 martie, 15 iunie și 15 septembrie 1737. Prevederile cuprinse în manifestul Vogel se deosebeau de măsurile impuse coloniștilor germani veniți în toate etapele anterioare, atât în privința avantajelor cât și a condițiilor.

În 1738 în fața ofensivei otomane mulți coloniști s-au refugiat din partea sudică a Banatului spre nord, unii rămânând posibil și în Aradul Nou.

În anul 1744 Administrația din Timișoara reduce perioada de grație de la 6 ani la 4 ani pentru coloniștii din Aradul Nou. "... pentru familiile germane din Aradul Nou perioada de scutire față de contribuții, robotă și alte prestații cu excepția dijmei (zecuială) pe care trebuie să o dea începând cu anul imediat următor este de 4 ani."⁵⁷

Cu îndârjire dar și o evaluare reticientă a perspectivelor lor pe termen mediu noii veniți știau la ce se așteaptă: „Die ersten fanden den Tod, die zweiten hatten die Not, und die dritten erst das Brot.“ (primii vor găsi moartea, următorii nevoile, abia cei de-ai treilea vor avea pâine), spunea un proverb din zonă.

În 1749 erau așteptați în Aradul Nou aproximativ 1.000 de alți coloniști din Reich, Lorena și Renania. În anul 1762, Carl Samuel Neumann Edler von Buchholt (1725-1781), preceptor la Depozitul de sare din Lipova, mărește satul Aradul Nou cu 42 de case pentru coloniști din Alsacia-Lorena, Palatinat și Württemberg iar în 1766 cu alte 82, pentru cei veniți din marele principat Hessen, Württemberg și Schwarzwald⁵⁸. În plus în sat s-au mai așezat și locuitori din Arad și din Cetate deoarece în Neu Arad viața era mai ieftină.⁵⁹

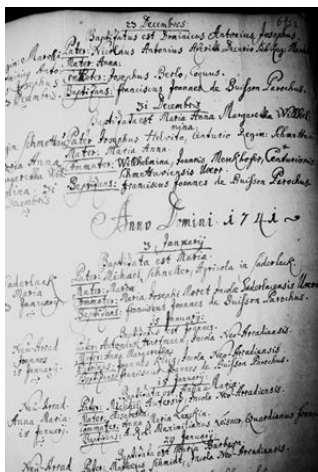
⁵⁶ Florin (gulden) – subdiviziuni 60 creițari; putere de cumpărare echivalentă astăzi cu 40-50 eur. Dictionar numismatic: <http://www.romaniancoins.org/dictionar.html>; <http://lexicon.freenet.de/schwabenzug>

⁵⁷ Petri, op.cit., p.43

⁵⁸ Szentkláray Jenő, op.cit p. 266

⁵⁹ Petri idem

c. În căutarea unei noi speranțe

Zona vizată de acțiunea de atragerea coloniștilor a fost sud vestul Germaniei divizat într-o mulțime de principate, slăbite pe de o parte de lupte intestine, pe de alta de conflictele de durată cu regalitatea franceză. Cei care au răspuns chemării erau în majoritate dintre țărani fără pământuri sau cu terenuri puține, comercianți și meșteșugari afectați de recoltele slabe, de foamete și sărăcie, de cererile tot mai multe pentru robotă impuse de nobili, de taxele mereu crescute și de amenințarea permanentă a războaielor, a căror consecințe le

simțeau. Toate la un loc au fost motive suficiente pentru a-și asuma riscurile în încercarea de a dobândi o viață mai bună și mai mult noroc în noua patrie promisă de recrutori. Conceptele economice ale mercantilismului dominau în acea perioadă, iar nobilii germani și stăpânii de pământuri erau îngrijorați de perspectiva de a-și pierde supușii și munca lor aducătoare de profit și cereau plata unor taxe de emigrare de la cei ce se gândeau să plece în Ungaria și Banat. (Foto: Registrul bisericii catolice)

Cu toate acestea, procesul de emigrare în nou cuceritele domenii ale coroanei, susținut puternic de curtea Vienei, la fel de interesată de bani dar având în plus argumentul forței, nu a putut fi oprit.

În aceeași perioadă, un alt exod masiv de populație, "Massenauswanderung der Pfälzer", provenită din Rheinland-Pfalz, Bavaria, Schwabia, Baden-Württemberg, Hessa, Saxonia-de-jos, Alsacia etc. avea ca destinație America, colonie a Angliei. Motivația emigrării, aceeași: războaie, sărăcie, plus persecuții religioase. Emigranții coborau pe Rin până în Rotterdam, unde se îmbarcau. În Lumea nouă s-au stabilit, între 1708-1760, peste 100.000 de germani (40-50.000 din Palatinat), mulți dintre ei protestanți. Majoritatea s-au așezat în Pennsylvania. Evident această "Völkerwanderung" nu prezenta nici un interes pentru Viena, din perspectiva intereselor sale Europene. Din registrele

bisericești reiese că, în majoritatea lor, primii coloniști din Aradul Nou provin din zona Mainz. Oare de ce?

Episcopatul de Mainz care era și principat elector își extinse în secolul al XVI-lea granițele spre est cuprinzând mari părți din Hessen, Baden și Unterfranken (Bayern). Aceste regiuni erau într-o mare măsură suprapopulate. Anii 1723-1724, perioada celei mai mari emigrări de meșteșugari și țărani spre Ungaria și Banat, au fost niște ani dificili pentru principat. Între 23 și 25 mai 1723 un ger pătrunzător și neașteptat de târziu a distrus viile ca și cea mai mare parte a culturii de secară. Lipsa recoltelor a afectat hrănirea animalelor. În plus a izbucnit și o epidemie de febră aftoasă. Situația s-a complicat și mai mult vara, care a adus cu ea furtuni și grindină, compromițând și cultura de grâu. Situația a devenit astfel tot mai greu de suportat. Evident, dificultățile prin care treceau țăranii au afectat și situația meșteșugarilor. În aceste condiții, speranța de a găsi un loc mai prielnic (indicat explicit, de altfel, de agenții imperiali de recrutare) care, prin munca depusă să le asigure prosperitatea dorită, a devenit tot mai puternică.

d. Cum au ajuns primii coloniști în patria făgăduită

Barjă pe Dunăre

Administrația Banatului a încheiat prin Craussen la 8 aprilie 1722 un contract cu maistrul plutaș Thomas Ott din Lechbruch pentru transportul coloniștilor în Banat. Nimic nu era lăsat la voia întâmplării. În luna mai se anunța din Worms că vor veni în Banat un număr mai mare de familii, peste cele 600 prevăzute și cărora li se eliberează pașapoarte. Majoritatea emigranților erau din Suabia, Franconia, Trier, Mainz, Köln, Hessa-Darmstadt și Würzburg. Până la punctul de îmbarcare Marksheim, conform contractului dintre administrație și Floßmeister-ul (maistrul plutaș) Ott, sau Donauwörth, Regensburg și mai târziu Ulm, Ehigen și Günzburg, emigranții aveau de parcurs între 100 și 150 de kilometri, cu propriile lor căruțe sau pe jos. La destinație mulți trebuiau să-și abandoneze mobilierul, deoarece capacitatea barjei (foto – celebrele *Ulmer Schachteln* – cutii de Ulm – ori "Ulmer Zillen" sau "Ulmer Plätten" – lungime 30 m, lațime de 7,4 m, înălțime bord 1,5 m, capacitate 20 tone) era limitată iar familiile numeroase. În plus, trebuiau să-și achite transportul. Acesta însemna un kreitar pe milă pe persoană. Astfel o călătorie de la Regensburg la Viena costa 4 guldeni, sumă considerabilă în acea vreme. Copiii sub trei ani, bagajele și bunurile mobile erau transportate gratuit. Călătoria pe Dunăre ținea mai bine de șase săptămâni. La locurile de popas, în căutare de hrană, unii emigranți se risipeau în cârciumi, își cheltuiau banii, izbucneau conflicte între ei, uneori chiar și cu plutașii iar corăbierii se purtau aspru cu ei. Conflictele erau aplanate de însoțitorii convoaielor. De altfel în locurile de îmbarcare sau popas bântuiau agenți fie ai altor state, fie de pe domeniile nobiliare maghiare, care atrăgeau emigranții promițând avantaje mai mari, ori împrăștiind zvonuri alarmiste asupra situației din Banat.

Ajuns la Viena fiecare colonist primea, începând cu anul 1723, un taler imperial cadou din partea împăratului „*an Transport Spesen Beitrag*” (pentru acoperirea cheltuielilor de transport) la cancelaria funcționarului regal Johann Georg Bruckentheis. Pentru a ține socoteala costurilor, numele tuturor coloniștilor erau trecute într-un registru ("*Wiener Abfertigungslisten*") util acum pentru cercetarea istorică. După câteva zile călătoria continua spre Pesta. De aici rutele de călătorie puteau fi diferite. Una mergea pe uscat, până la Szeged, unde se coloniștii puteau folosi plutele ce urcau pe Mureș, o alta continua tot

pe Dunăre, până la Titel sau Panciova. De la Titel se mergea pe Tisa până la Szolnok, apoi Szeged, de la Pancevo era nevoie de câteva zile de mers pe uscat spre Timișoara, apoi spre zona dorită. De la punctul de debarcare și până la destinația stabilită Serviciul de transport al Administrației bănățene urma să asigure coloniștilor transportul, pentru ei și bunurile lor, transport făcut în cadrul obligațiilor de robotă de către localnici. După debarcarea coloniștilor plutele erau demontate, lemnul urmând a fi folosit cu maximă eficiență economică tipic austriacă pentru construcția propriilor casele lor.

O Cutie (Schachtel) tipică de Ulm – foto Muzeul central al șvabilor Ulm
Există și o rută de transport terestru cu căruțe, însoțite pentru protecție de gărzii militare, traseu ce urma cursul fluviului. Modelul căruțelor folosite de coloniștii șvabi a fost utilizat și de cei americani în cucerirea Far-West-ului, el fiind „exportat” de soldații din Hessa care au luptat, ca mercenari, în războiul civil din coloniile engleze. Să nu uităm că între numeroșii emigranți germani stabiliți, după 1700, pe coasta de est a Americii, mulți erau plecați din aceeași zonă a „Germaniei” ca și șvabii bănățeni.

Despre ruta aleasă de către unii dintre cei colonizați în Aradul Nou există o informare făcută de consilierul Samuel Franz Freiher von Rebetisch către guvernatorul Mercy, din 8 mai 1724. Acesta menționează faptul că de la Pancevo au plecat spre Aradul Nou trei căruțe cu coloniști. Rămâne desigur întrebarea dacă toți coloniștii din Aradul Nou au ales această rută.

Celelalte etape ale colonizării, cea teresiana și cea josefiniană, fiecare cu particularitățile ei, exced interesul acestei lucrări întrucât în perioadele în care au avut loc Aradul Nou era întemeiat și-și începuse deja propriul proces de definire și dezvoltare. Mai menționez că și după moartea împăratului Iosif

colonizarea Banatului a continuat chiar și după ce, în 1781, regiunea a intrat sub administrația ungară ceea ce nu a însemnat altceva decât o încercare de descentralizare a puterii imperiale. Consiliul Locumtenențial Ungar (Consiliul de Stat Ungar) a fost instituția care a preluat coordonarea procesului.

Lungul drum spre noua lume

În fine, mai notez că și Francesco (Franz) Grisellini are o listă a ordinii⁶⁰ înființării colonizărilor germane din Banat. Ordinea lui este aceasta: Timișoara 1717, Lugoj 1718, Pancevo 1720, Sâmpetru German, Peciul Nou, Freidorf și Ciacova 1724 și ultima Aradul Nou 1725. Cum piatra de temelie a primei biserici din Neu-Arad a fost așezată în 1723 rezultă că datele italianului trebuie luate cu precauție.

e. Zonele de origine a coloniștilor din Aradul Nou

Privire de ansamblu⁶¹

Zona de proveniență	Nr. coloniști	Procent (%)
Bavaria (mai ales Franken)	466	18,04
Baden-Württemberg	263	10,18
Hessen	252	9,75
Austria	252	9,75

⁶⁰ Sándor, Kováts: A csanádi papnevelde története. 1806-1906 (Temesvár, 1908) II.szakasz. A papnevelés a csanádi egyházmegyében a török hódoltság megszűntével a mai papnevelde megalapításáig (1716-1806) p.45

⁶¹ Petri, op.cit., p.116

Ungaria	220	8,51
Luxemburg, Belgia	202	7,82
Reich (Imperiu)	155	6,00
Boemia	137	5,30
Lorena	126	4,87
Renania	118	4,56
Moravia	79	3,05
Alsacia	72	2,78
Silezia	57	2,20
Saarland	54	2,09
Pfalz, Rin-Pfalz	40	1,54
Saxonia	18	0,69
Syrmien (terit. sârbo-croat)	16	0,61
Serbia, Slavonia, Bosnia, Slovenia	12	0,46
Italia, Sardinia	10	0,38
Franța	8	0,30
Westfalia	7	0,27
Elveția	6	0,23
Banat	5	0,19
Galiția, Polonia	4	0,15
Prusia	3	0,11
Norvegia	1	0,03
Total	2.583	99,86

f. De ce șvabi ?

Ne putem întreba de ce se numeau coloniștii *șvabi* (*Schwaben*) din moment ce doar o mică parte dintre ei și anume cei veniți din Schwabenland, ținutul dintre Baden-Württemberg și Bavaria, ar putea purta cu îndreptățire acest nume. Germani nu li se putea spune pentru simplul fapt că, conceptul modern de stațiune urma să apară abia peste mai bine de 100 de ani, iar teritoriul de astăzi al Germaniei era ocupat de principate, uneori aliate, alteori în conflict. Cum probabil că era dificil de găsit un nume pentru cei veniți din toate acele mici principate, li s-a spus generic *șvabi* după portul dunărean cel mai frecvent

folosit de emigranți și anume Ulm, aflat în Schwaben (Suabia). De altfel la Viena coloniștii erau înregistrați după locul de îmbarcare, devenind astfel mulți dintre ei șvabi. Mai apoi emigranții veniți în Banat și-au asumat ei înșiși, cu justificată mândrie, identitatea de șvabi. (Foto: primele colonii)

În decursul primei perioade de colonizare, pe lângă Neu-Arad (Aradul Nou), au fost colonizate și Perjamosch (Periam), Deutschsanktpeter (Sâmpetru German), Guttenbrunn (Zăbrani), Lippa (Lipova), Saderlak (Zădăreni), Winga (Vinga, cu bulgari catolici) și Munar iar, la nord de râul Mureș, prin colonizare privată, Elek (Aletea) și Sanktanna (Sântana).

II. Devenirea așezării

O hartă a zonei, executată la doar opt ani de la întemeierea satului, probabil cu ocazia lucrărilor de refacere a cetății capturate de la otomani, ne permite să ne formulăm o oarecare imagine asupra ținutului vechiului și noului Arad.

a. Strâns lipite

Pe hartă se află o notiță olografă făcută de un necunoscut care scria: „Începând cu 1700 nemții din Weingarten (Valea Viilor – nn) locuiau în casele sârbilor și românilor [Serbangasse, Ledergasse și Frankengasse (Ady Endre, Iosif Lengyel, Constituției – nn)]. Harta este din 1731 (foto), când partea dreaptă a Aradului Nou a fost proaspăt sistematizată pentru primirea coloniștilor imperiali.

Vechea cetate era pe malul drept al Mureșului iar de la ea ducea un pod direct spre Aradul Nou, pe strada Principală. Zona dintre pârâul Țiganca și Mureș este puternic împădurită. Pe partea dreaptă a hărții sunt reprezentate casele din satul Micalaca. În cartușul hărții scrie: „Plan. De la cetatea

Aradului, planul de situație din vecinătate, marcat cu cerc galben circumscris esplanada fortificației, așa cum milostivul (împărat) a poruncit, la distanța de 1.000 klafter, până la calea pietruită spre viitoarea fortificație (cetatea turcească refăcută – nn) care astăzi, 15 februarie, a terminat procedura de aprobare până la cel mai înalt nivel.

- A. Este cetatea veche de atunci (otomană – nn).
- B. Așa numita „Retiradă”.
- C. Aradul vechi, orașul rascienilor (Raitzen Stadt, aromâni, români și sârbi, nn).
- D. Aradul vechi, orașul german (Deutsche Stadt).
- E. Așa numitul Wallachen (români) sau zona valahilor nou colonizați în ultimii ani și care aparțin de Aradul vechi.

F. Neu Arrad care aparține de Temesburger Banath iar de aici râul Ziganka, ce marchează delimitarea de graniță între Regatul Ungar și Banath.”⁶²

Alăturarea între vechea Skela (zona de pe hartă cu străzi șerpuite aflate pe partea stângă a asezării) și noua zonă a coloniștilor din Neu-Arad, este vizibilă. Un alt document important pentru aceste locuri este o hartă datată 1807. În cartușul acesteia, în 7 octombrie 1807, comandantul noii fortificații (este vorba de actuala Cetate a Aradului ce înlocuiește fortificația turcească de peste Mureș, demolată în 1765) ridicată pe domeniul cameral, descrie atât modul cum a gestionat situația loturilor de teren atribuite în cadrul perimetrului fortificației ofițerilor imperiali, cât face o relevantă descriere a situației domeniului dintre granița cu Banatul și Mureș.

Astfel chiar la punctul 1. al “Declarației privind situația noii cetăți a Aradului Vechi”, baronul de Vauguey notează următoarele:

“Culoarea galbenă existentă de-a lungul pârâului Ziganska (Țiganca) ca graniță a Banatului cu Aradul Vechi și de-a lungul terenului din fața cetății, indică cedarea definitivă în 1800 către Excelența sa Lovác, Obergespann, a insulei camerale Țiganca, (inclusiv 1/4 din grădina de zarzavaturi rămasă comandantului noii cetăți – nn, din care a mai rămas doar o colibă de-a lungul drumului de lângă mal la aproximativ 10 klafter de țărm), de către Camera Curții Domnești Ungare în schimbul *Micului Bousack* (Kis Buschack – moșie situată în zona unde astăzi este Păduricea cu lacul) conform anexei C din 11 noiembrie a.c. (1807 – nn) depusă la înaltul comandament”⁶³. Topica frazei aparține comandantului. O altă notă precizează că Lovác (nn – de fapt Lovász, dar baronul era om al armelor, nu al scrisului, astfel că distorsionarea numelui comitelui suprem este de înțeles), avea și calitatea de consilier de taină (geheimer Rath).

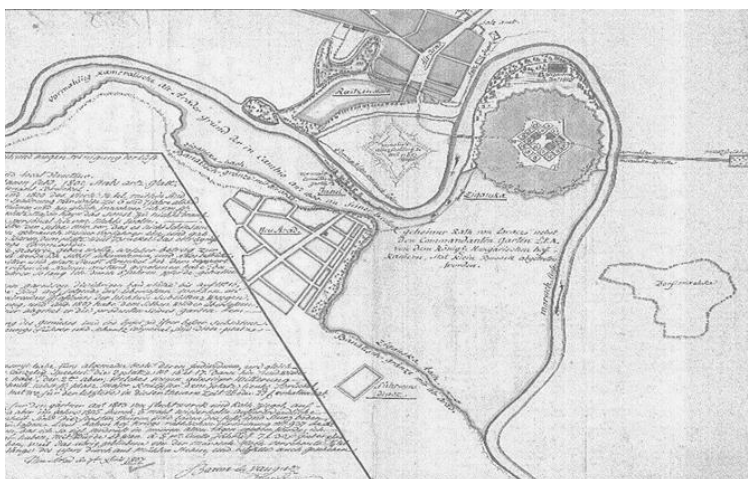
Pe hartă pot fi distinse în zona noastră de interes, cam pe unde astăzi se află podul “Împăratul Traian”, un număr de șase mori pe Mureș și casele morarilor ridicate pe insula Țiganca, apoi granița Banatului pe traseul pârâului Ziganka,

⁶² Harta: hog-neuarad.de/treff/; klafter austriac – 1,8965 m.

⁶³ Informația contrazice afirmația lui Márki că orașul a cedat insula Orod, cum îi spunea acesta, pentru construcția fortăreței. Poate doar a achiesat la oferta comitelui suprem Lovász de Eötvenes.

comuna Neu-Arad și drumul cu două podețe ce ducea, urmând cursul râului, spre cetate și înapoi la podul din lemn peste Mureș spre Arad prin zona aproape pustie a fostei cetăți turcești, cucerită, modernizată și apoi demolată de austrieci.

Pe o altă ridicare topografică datată și realizată în anul 1769⁶⁴ insulei Cziganka apar 3-4 gospodării, nici măcar un sălaș, cu atât mai puțin un sat. Așadar nu se poate vorbi de o așezare în toată regula.

În ridicarea topografică din anul 1775⁶⁵ (mai jos – nn) zona delimitată valea Țiganca și Mureș (zona F pe hartă) apare pustie și este numită “Czianker insul”. Poate fi văzut și un pod ce lega vechea cetate de insula Țiganca, (la cca 300m în aval de podul Traian mai pot fi vazute rămășițele sale) pod continuat de un drum ce traversează canalul Țiganca, un altul tot din lemn ce lega noua cetate, în construcție, de Arad (urmele vizibile de la actualul pod Decebal atunci când nivelul apei râului e scăzut) și un al treilea spre Micalaca. Pe hartă mai poate fi distins și prediul (moșia) Kis Buschack⁶⁶ a “Obergespann-

⁶⁴ National Archives of Hungary • S – Térképtár • S Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek (17. sz. - 20. sz.) • S 11 Kamarai térképek (1747-1882)

⁶⁵ National Archives of Hungary • S – Térképtár • S Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek (17. sz.- 20. sz.) • S 11 Kamarai térképek (1747-1882)

⁶⁶ Este așadar vorba de un alt Mic Bujac. În momentul în care aici apăreau urmașii familiei Forray, creînd la mijlocul pustiului Bujacului „Pusta Forray”, partea ei de nord a primit numele de „Bujacul Mic” (în zona căii

ului Lovácz” anume „Kis Buzsák” (Bujacul Mic), ce era plasat în proximitatea unui podeț de trecere peste canalul Mureșul-Mort corespunde în opinia istoricului D. Demșa cu „lacul actualei Reuniuni de patinaj” adică zona de acum a lacului de la Pădurice, conform hărții Aradului din 1755 cunoscută sub numele de “harta Ruttkay”⁶⁷.

Zona hașurată (careul A) reprezintă planul orașului. Al celui nou Arad, care ar fi trebuit strămutat și reconstruit pentru a asigura zona de protecție a noii cetăți ce începuse să fie construită 1763 înainte ca demolarea vechii cetăți să fie chiar finalizată.

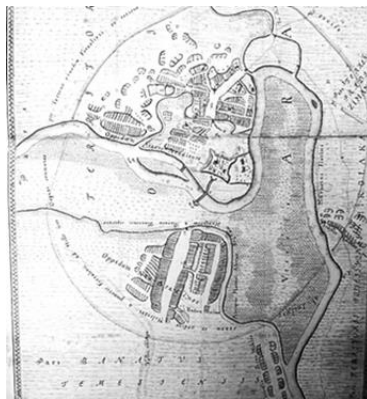
1. Însemnări din 1768 despre Aradul Nou

O sursă de excepție pentru istoria Aradului Nou scrisă la doar 45 de ani de la întemeierea localității o reprezintă lucrarea lui *Wolfgang von Kempelens* (1734-1804), scriitor, pictor, arhitect și lingvist austriac. El este și inventatorul celebrului „automat” de jucat șah, vestitul „Turc”. Terminată la 10 februarie 1768 și păstrată sub formă de manuscris în arhiva imperială de la Viena lucrarea cuprinde o referire foarte "proaspătă" referitoare la Neu-Arad.

ferate spre Pecica) iar partea ei de sud sprijinită pe canalul Mureșul-Mort la sud.primea numele de „Bujacul Mare”.

⁶⁷ Colectiv – Cartierul Bujac, contribuții monografice, ed. Mirador, Arad 2011, p.27

Referitor la comunitatea Aradului Nou von Kempelens scria „Aradul Nou se află în imediata apropiere a Mureșului vizavi de târgul cameral maghiar Arad. Aici se găsesc 347 de gospodării germane iar din Anno 764 au fost adăugate încă 37. Mai mult, construcția cetății⁶⁸ a atras 46 de inquilinos⁶⁹ care lucrează ca zilieri și în sfârșit mai sunt 62 de case ale sârbilor și românilor. Aceștia ajută ca mână de lucru sau cu căruțele lor la construcția cetății. Când cetatea va fi gata ei vor pleca. După ce vor fi plecat sârbii și românii, locul acestora va fi dat germanilor, în același timp o parte din teren urmând a fi folosit ca hotar. Aici vor putea fi făcute multe grădini germane pentru că supușii de aici se ocupă cu legumicultura iar unii cu viticultura. În ceea ce privește casele, acestea sunt diferite ca arhitectură, coloniștii au construit din banii primiți case din cărămidă, unele din alte materiale iar altele le-au cumpărat de gata de la valahi. Biserica este frumoasă și bine construită însă prea mică pentru așa multă lume. Preotul, care este în același timp și decan, și-a câștigat în timpul colonizării admirația și respectul comunității după cum mi-a mărturisit perceptorul sării Neuman. Pentru casa parohială s-au folosit 1.800 florini, fiind cumpărat hanul „La mielul”, din care 300 au fost contribuția comunității iar 1.500 suma din Aerario (bugetul statului). De asemenea comunitatea pregătea construirea unei clădiri a școlii. Pădurile sunt la distanțe mari, dar, pentru că zona este propice sălciilor, am înțeles că s-a organizat plantarea în număr mare a acestora...”⁷⁰

Harta Arad si Aradul Nou 1751

Conform unei conscripții din 1774 despre “satul Aradul Nou districtul imperial Lipova” descoperite de Franz Klein, originar din Biled în arhiva imperială din Viena, Aradul Nou avea un număr de 455 de case cu câteva mai multe decât cele numărate în 1764 de von Kempelens. Deosebit de amănunțită, conscripția permite aflarea numelui tuturor locuitorilor

⁶⁸ Petri A.P., op.cit., p.120

⁶⁹ idem

⁷⁰ ibidem

comunei din anul 1774, ocupația lor, starea civilă, numărul copiilor și chiar dacă vre-unul avea argați, ba chiar și numărul acestora.

Astfel spre exemplu Martin Fischer, zidar de meserie, avea un slujitor, doi fii și două fiice iar Anton Zweig, sculptor, era căsătorit, nu avea slujitori și nici copii.⁷¹

2. Un împărat despre un sat

Din 17 aprilie până în 9 iunie 1768 coregentul Josef al II-lea de Habsburg-Lorthingen, sub pseudonimul “*conte Falkenstein*”, însoțit de cumnatul său Albert de Saxa și de secretarul personal contele Nostitz, a făcut o vizită în Ungaria, Banat și Slavonia⁷². În arhiva de stat din Viena sunt păstrate jurnalele tânărului monarh scrise în timpul acestei vizite. Ele sunt utile pentru noi întrucât viitorul împărat face referiri și la Aradul Nou, prin care a trecut de două ori: o dată, venind de la Sânicolaul Mare spre Arad și a doua oară, atunci când se întorcea de la Lipova.

La 21 aprilie 1768, venind dinspre Sânicolaul Mare, prin Sâmpetru German și Zădăreni notează despre Aradul Nou: “Locuitorii sunt mulți germani din Trier, Luxembourg și din Sauerland⁷³ și par a fi mulțumiți. Asta, deși unii vor ca biserica lor să fie mai mare și alții vor mai mult pământ. Ei stăpânesc câte 24 jugăre fiecare ... Călătoria ne-a dus de asemenea prin satele germane Periam, Sâmpetru German, prin Zădăreni apoi drept înaintea prin Neu-Arad, peste șanțul Ziganka care este granița dintre Banat și Ungaria, pe un pod de lemn peste Mureș, spre Alt Arad...”

În 23 aprilie 1768 pleacă din Arad, unde înoptase două zile, spre Radna, trece podul la Lipova și se reîntoarce spre Sânicolaul Mic, consemnând: “*apoi călărim prin Sânicolaul Mic unde este cazarma Reuter care de cinci ani adăpostește un*

⁷¹ Idem p.123

⁷² Szentklary J., Op cit p.120

⁷³ Petri A.P., op. cit. p.123

escadron și arată frumos, uscat și sănătos, chiar foarte comodă pentru ofițeri, oameni și cai ...

Apoi călărim de-a lungul șantului Ziganka. De aici și până jos, spre Aradul Nou și chiar mai departe există un mare număr de grămezi de cărămizi, chiar și un surplus din anii precedenți. Ele sunt arse printr-o metodă deosebită care nu pare însă prea productivă din moment ce multe dintre cărămizi sunt stricate sau chiar prea arse. Terenul dintre Ziganka și Mureș este în dispută cu cetatea pentru că se află sub 1.000 de klafter (1896 m – nn) de fortificații.⁷⁴

Și mai face ceva suveranul. Cere socoleală pentru cei peste două milioane de forinți cheltuiți pentru noua fortificați aflată la o aruncătură de băț de Neu-Arad. Dar despre asta puțin mai “la vale”.

3. Aproape de istorie – 1780, 1786 și 1804

Desigur, informații surprinzătoare despre Aradul Nou cele trei descrieri de mai jos nu dau, însă ele sunt importante, măcar pentru simplul fapt că autorii acestora au fost aproape de evenimente care, pentru noi, sunt chiar istorie. Astfel, *Karl Gottlieb von Windisch* (1725-1793 Bratislava), scriitor, jurnalist, geograf și istoric slovac scria în 1780 despre localitate „*Uj-Arad, Aradul-Nou a fost în 1705 (de fapt 1766) mărită cu încă 82 de case cu familii germane. Aici se găsește o stație de poștalion*”.

Cehul *Johann Matthias Korabinszky* (1740-1811, Bratislava) a lăsat și el, în 1786, două scurte descrieri: „Aradul Nou din Banat, la stânga Mureșului, având Aradul de cealaltă parte; Neumann a mărit această localitate în 1766 cu 82 de case și cu tot atâtea familii din landurile Imperiului ...” și „Aradul Nou, se află în Banat pe partea stângă a Mureșului, Aradul Vechi de cealaltă parte a râului, fiind legate de un pod. Locuitorii sunt germani având case frumoase. Atât comerțul cu cheresteaua adusă pe apă din Transilvania cât și agricultura asigură localnicilor cele necesare traiului. Sigmund von Lowass (de Eötvenes-nn), viceprefect al Comitatului Timișoara, a cumpărat această localitate pentru

⁷⁴ Idem p.122

el și urmărește să aducă îmbunătățiri. La o jumătate de oră de mers se află satul Șagu, care are teren agricol și podgorie ...”⁷⁵

În 1804 Christian Crusius scria: „Arad Szkela, Uj-Arad, Novi-Arad, Neo-Aradinum, Neu-Arad, Ungaria peste Tisa, prefectura Timișoara, moșie a familiei von Lovász, târg renumit pentru agricultură și lemnul de construcție, adus pe Mureș din Transilvania. Locuitorii sunt germani, funcționarii având aceeași etnie, având o biserică și un preot al lor. Localitatea se află vizavi de Aradul Vechi, de care este legat printr-un pod ...”⁷⁶

4. Aradul Nou – proprietate camerală

Între 1723 și 1781 Aradul Nou era o proprietate camerală, având astfel obligațiile în muncă și bani către Casa de Habsburg. După o perioadă de scutiri de la aceste obligații, de regulă între 3 și 10 ani, funcție de epoca colonizării și uneori prelungită, acest privilegiu a luat sfârșit.

Imperiul dorea să scoată profit din investiția sa. Era însă necesar un document care să fixeze limpede, în scris, drepturile și obligațiile moșiei și ale locuitorilor acesteia, dimensiunile proprietăților. „*Urbarium Banaticum*”, o primă reglementare clară a raporturilor dintre proprietarii de pământuri și locuitorii moșiilor, a fost elaborat din dispoziția Mariei Theresia. Astfel de reglementări au fost făcute nu doar pentru provincia imperială Banat ci și pentru alte ținuturi controlate de habsburgi. „*Urbariumul*”, publicat la 17 octombrie 1780 și făcut cunoscut în toate localitățile bănățene, a intrat în vigoare la 1 noiembrie. Cu un an înainte, în 1779 guvernarea militară și camerală a Banatului a fost înlocuită cu cea comitatensă.

⁷⁵ Idem p. 146

⁷⁶ Christian Crusius, *Topographisches Post-Lexikon aller Ortschaften der k. k. Erbländer*, Viena, 1804, p.58 (<https://play.google.com/store/books/details?id=eoso0615EYC&rdid=book-eoso0615EYC&rdot=100>)

5. Urbarium Banaticum

Urbariul din Banat a fost pregătit de contele Nitzky Krisztof, care a luat în considerare situația specifică a Banatului, drept urmare urbariul bănățean a fost mult mai avantajos, decât cel din Ungaria⁷⁷. O sesie întregă se compunea din 24 iugăre arături, 6 iugare fânețe, 3 iugare pășuni și un iugăr intravilan, în total 34 iugăre, măsurate cu 1.600 stânjeni pătrați, până ce în Crișana și celelalte județe din vestul Ungariei o sesie întregă se ridica la 38 iugăre, măsurate cu 1.100 stânjeni pătrați. Robotele puteau să fie răscumpărate și mai departe cu 10 creițari la robotele cu palmele și 20 creițari la robotele cu jug. Fumăritul era mai redus decât în comitatele ungare, iar dările erau de răscumpărat între 38 și 51 creițari în raport cu calitatea sesiei. Cârciumăritul era îngăduit între 28 septembrie și 25 decembrie. Comunitățile se bucurau de o largă autonomie internă.

Iată câteva dintre domeniile reglementate de acest act: clăcile puteau fi realizate în "natura" sau "im Baaren" (numerar). Banii de robotă (clacă) puteau fi plătiți o parte de Sf. Gheorghe iar cealaltă de Sf. Mihail. Supușii cu casă plăteau stăpânirii un impozit de 1 florin anual (30 de creițari de Sf. Gheorghe și 30 de Sf. Mihail). Cei care nu erau proprietari de casă trebuiau să îndeplinească robota în natură (prin muncă). Negustorii mai mari ca și meșteșugarii fără proprietăți puteau plăti, în loc să presteze robota în natură. Fiecare zi de robotă dura de la răsăritul până la apusul soarelui. Supusul putea fi folosit la clacă și în afara localității, în acest caz trebuind să fie înștiințat din timp pentru a-și lua proviziile necesare cu el."

Grădinile cu varză, pomii fructiferi, erau considerate proprietăți "industriale", pentru fiecare jugăr urmând a se plăti proprietarului 30 de creițari. Pentru cazanul de țuică se plătea proprietarului 2 florini pe an. Proprietarul primea anual, de la cei ce aveau o sesie întregă (34 jugăre), 2 pui, 12 ouă, ½ măsură bratislăveană de untură; 30 de case dădeau împreună un vițel. Proprietarul putea pretinde în locul acestor obligații în natură și bani. În Banat, proprietarul pretindea a zecea parte din "toate cerealele, fructele și legumele,

⁷⁷ Kovách Géza: A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése 1716-1848 - Dél-Alföldi évszázadok 11. (Szeged, 1998), p.352

miei, iezii și produsele de stup” spre deosebire de Ungaria unde se cerea a noua parte. Nu exista această obligație pentru varză, legumele și fructele în coajă, pentru acestea existând însă alte obligații. Dijma în miei, iezi și produsele de stup, precum și vinul trebuiau luate de proprietar în natură. Dijma trebuia îndeplinită până la 20 august, excepție făcând cea în vin care era dată toamna. Cea în cereale era înregistrată înainte de a fi dată la un centru de recoltare, de către funcționari care mergeau personal pe câmp pentru a întocmi conscripția .

Pe lângă robotă și dijmă mai existau și alte obligații către armată și comitat. De regulă erau zile de lucru în afara localității, în cazul Aradului Nou, de consolidare a digului de pe Mureș sau Tisa.⁷⁸

Urbariul a rămas în vigoare, în linii mari, până în 1848.

6. Banatul „își pune” coroana Sfântului Ștefan

Din anul 1741, de când împărăteasa promisese stărilor maghiare (art.18, Dieta de la Pojon) reîncorporarea Banatului la Ungaria, acestea nu au încetat să-i

reaminteasă promisiunea. După 37 de ani, Maria Theresia cedează în sfârșit și semnează, la 1 februarie 1778, decretul prin care ordona încorporarea „districtului Temessiensis“ (Banatul) în Ungaria. Procedura de preluare a administrării către autoritățile comitatense, desfășurat prin intermediul comisiei aulice ungare

(*Königlich Ungarische Incorporation Hof Commission*), condusă de comisarul regal contele Kristóf Niczky, a durat un an. La 1 mai 1779 administrațiile celor trei comitate înființate (Caraș, Timiș, Torontal) și-au preluat efectiv atribuțiile.

În concluzie, din 1779 aproape întregul Banat, cu excepția regimentelor grănicerești bănățene, ajunsese parte a regatului modern al Ungariei, din cadrul Imperiului Habsburgic. Acesta și-a păstrat denumirea de Sfântul imperiu romano-german până în anul 1804 după care, până în 1867, a fost numit Imperiul Austriac. (Foto: ștampila comunei Aradul Nou).

⁷⁸ Petri A.P., op. cit., p.147

Ca urmare a noii împărțiri teritoriale Aradul Nou a ajuns în comitatul Timiș, cercul (járás) Sâandrei. Conte Niczky a fost numit comite suprem, iar Eötvenes Lovász Zsigmond, de care vom mai vorbi, vice-comite.

Din punct de vedere al organizării administrative, în Banat este reintrodusă organizarea comitatensă. Aradul Nou, inițial târg în cercul (jaraș) Sâandrei, devine reședința cercului Aradul Nou, din comitatul Timiș cu 17 comune, 84.387 jugăre suprafață totală, 34.811 locuitori la 1900 și 34.117 în anul 1911. Conducerea cercului este deținută de prim-pretorul (főszolgabíró) Schaffer Béla, viceprefecți (szolgabíró) Kirillovits Pál și Vass Andor, funcționar Szupparits János, medic de cerc dr. Tausz Henrick și dr. Kolcz Antal, meșter edil Van der Venne Ferencz, medic veterinar Csenkey Károly, statistician Tilger Nándor și fiscal șef dr. Hemmen János⁷⁹.

7. Cine dă mai mult?

Odată cu moartea Mariei Theresia, funcționarii camerali au primit ordin de la Joseph al II-lea să vândă proprietățile bănațene. Împăratul regent consemnase în jurnalele sale din timpul călătoriei prin Banat în 1768:

”... cât de incredibil pare că proprietățile aparținând statului nu sunt folosite la maximum în Banat. Realitatea mă îndeamnă să cred că minunatele proprietăți trebuie vândute unor persoane private (particuliers) dacă într-adevăr vrem să ne bucurăm de avantajele oferite de această provincie.”⁸⁰ Un discurs modern despre avantajele administrării private.

Dar mai exista un interes. Joseph al doilea dorea, ca prin vânzarea proprietăților statului, să sprijine crearea unei noi clase nobiliare, fidele curții regale habsburgice și care să fie deschisă reformelor inițiate de aceasta. Tocmai de aceea el a exclus orice tentativă a nobililor maghiari de a recurge la principiul *“restitutio in integrum”* în Banat, intenție care viza restabilirea situației anterioare ocupației otomane. *”Din aceste motive nu consider necesar ca acele bunuri (moșiile – nn) să fie date Camerei maghiare pentru că exploatarea lor, necunoscând sistemul și condițiile locale, va duce la amănări, necazuri și chiar*

⁷⁹ Borovski S., op. cit., p.392

⁸⁰ Petri A.P., p.149

pierderi. Spre deosebire, camera vieneză este deja informată asupra bunurilor în cauză, știe cum să le administreze și poate controla vânzarea acestora” spunea⁸¹ Iosif al doilea. Moșiile cumpărate puteau fi revândute, împărțite copiilor, lăsate moștenire, se puteau aduce coloniști de orice confesiune ori naționalitate, se puteau înființa ateliere sau orice altceva profitabil.

Între 1779-1780 s-a făcut inventarul a ceea ce urma să fie scos la vânzare: 127 moșii cu 225 sate și 39.418 gospodării. În 10 aprilie 1781 a început campania de presă. În ziarele din Viena, Bratislava, Praga, Regensburg, Augsburg Frankfurt, Erlagen, Florența au fost publicate anunțuri privind moșiile scoase la vânzare la Viena ori Timișoara cu prețul de pornire a licitației, valoarea estimată a unor bunuri⁸². Pe 1 august 1781 a început licitația publică a domeniilor. Vânzarea urma a se face, evident, prin licitație cu aplicarea principiului „*salva tamen altissima ratificatione caesareo regia*”⁸³. În funcție de valoarea domeniilor, licitația urma să aibe loc loc fie la reședința comitatului, adică Timișoara, fie la Viena. Până la sfârșitul lunii aprilie 1782 cei care nu puteau achita 1/2 sau măcar 1/3 din prețul licitat, își pierdeau dreptul asupra moșiei care putea fi dată altcuiva ori rămânea în continuare în proprietatea casei regale.

Cel dintâi potențial cumpărător pentru moșia Aradul Nou a fost Joseph Franz Stanislaw conte Herberstein Moltke (1757-1816)⁸⁴. El a solicitat în ianuarie și apoi în mai 1781 arendarea următoarelor localități: Aradul Nou, Șagu, Sânicolaul Mic, Cruceni, Călacea, Mănăștur, Firiteaz, Chesinț, Lipova, Seceani și Tisa Nouă. Von Moltke voia să vândă proprietățile moștenite de la bunicul său, Feldmarschall von Moltke, care nu se aflau în cadrul imperiului și cu banii obținuți să cumpere moșiile menționate în Banat. Afacerea nu s-a încheiat.⁸⁵

⁸¹ Szentklari J., op. cit., p.403

⁸² Idem p.406

⁸³ Sub rezerva înaltei ratificării a Cezarului regal – Borovzsky S.

⁸⁴ Familia conților von Moltke a fost una dintre cele mai vechi dinastii de militari ai imperiului și ai Germaniei.

⁸⁵ Idem p.150

8. Seniorii domeniului

Mai serioase și în final reușite au fost demersurile lui Sigismund (Zsigmond) Lovász de Eötvenes, administrator cameral și viceprefect al Comitatului de Timișoara. El a licitat împreună cu alți doi cumpărători Aczel & Vöröschi și Frumer & Fratres.

A doua licitație a avut loc la 10 decembrie 1781, la Viena. La 26 aprilie 1781 i s-a oferit domeniul Aradul Nou și Sânicolaul Mic cu 172.782 fl. 19 1/9 kr. sumă la care se mai adăugau și alte contribuții și datorii în urma colonizării, astfel că totalul ajungea la 198.987 guldeni și 38 creițari. Totuși, într-un "referat" din același an 1781, este menționată suma de 157.501 guldeni 19 creițari pe care Lovász a trebuit s-o plătească. Cum Aradul Nou nu avea dreptul de a ține târg, pentru a-și eficientiza investiția Sigismund cumpără acest drept împreună cu 5,7 hectare de teren pentru târg și depune la trezoreria Timișoara o garanție pentru 24.000 forinți, sumă pe care o achită ulterior. Comunitatea încearcă să răscumpere dreptul de a ține târg dar pierde procesul⁸⁶.

Un sfert din sumă urma a fi achitată la preluarea domeniului, o jumătate în 10 ani și ultimul sfert în următorii 15 ani.

Trebuie spus că, din cele câteva zeci de domenii vândute în anul 1781 de curtea vieneză, prețul plătit pentru Aradul Nou a fost, de departe, cel mai mare. Atzél István & Vöröschi Ignátz au licitat 10.473 ft. pentru Șagu iar Frummer Mihály 15.025 ft pentru Cruceni.⁸⁷

În 1784, noul moșier Sigismund Lovász de Eötvenes (1750 Pecica – 1812 Neudorf) avea să fie împrumutat în prezența lui Ladislaus Köszeghy, membru al Capitlului (consiliul) din Cenad și a lui Gábrriel Balla, notar imperial. Cei doi citează decretul imperial de proprietate, scris în latină. În cazul în care Sigismund (Zsigmond) nu urma să aibe urmași, domeniul revenea, cu toate sarcinile sale, celor doi frați Imre (Emmerich) și István (Stefan) Lovász (1768 Pecica – 1796 Aradul Nou). Tot în cea perioadă (1802), cu 75.000 florini,

⁸⁶ Historia Domus, p.73

⁸⁷ Borovski S., Op.cit. p.367

Sigismund cumpără și domeniul Zădăreni de la Basil (Vasile) Damjanovich⁸⁸. Acesta făcea astfel o afacere bună întrucât dăduse pentru el, în 1781, doar 59.200 florini (oricum cu 10.323 koroane peste prețul de strigare).

În anul 1798 Lovász a cumpărat Sânicolaul Mic, unde și-a construit și o reședință și a întemeiat un spital⁸⁹ iar în anul 1801, Chesințul⁹⁰. În 27 aprilie același an a dobândit de la cumnatul său Deseő Ádám (soțul surorii Antonia) Neudorf-ul, satul reînviat și colonizat cu germani de inspectorul sării din Lipova, Franz Carl Samuel Neumann, în 1765. Acolo și-a ridicat în anul următor un castel impunător. Etajul castelului a fost adăugat ulterior de contele Robert Zelenski.⁹¹

Lovász

Sigismund Lovász de Eötvöses a fost și cel care a întemeiat și Sigmundhausen (Mureșel).⁹² Așa cum am menționat mai sus, în anul 1800 el făcuse un schimb de proprietăți, dând Bujacul Mic deținut de el din octombrie 1778 în schimbul pusti Țiganca ("insula Orod" a lui Márki – nn). De menționat că Lovász deținea deja, la acea dată, atât domeniul Aradul Nou (Timiș) cât și Sânicolul Mic (Timiș) și Neudorf (Timiș) și Chesințul (Timiș). Era vorba așadar de concentrarea averii și probabil că Sigismund Lovász întrevedea deja posibilitatea exploatării poziției lucrative a ceea ce urma să devină Sigmundhausen / Zsigmondháza (casele / casa lui Sigmund / Zsigmond), deci Mureșelul nostru. Pentru a asigura exploatarea eficientă a domeniului nou dobândit, cel mai simplu lucru era să întemeieze o așezare care asigura forță de muncă și venituri. (Alături blazonul familiei⁹³.)

⁸⁸ Szentklary J., Op.cit. p.411

⁸⁹ Lendvai Miklós, op. cit., p.90

⁹⁰ Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – vol. 60, p. 525-528.

⁹¹ Eötvösesi Lovász Zsigmond și-a așteptat sfârșitul survenit în 10 ian. 1812 în acest castel. În capela familiei este înhumată în octombrie 1809 și sora regelui Franz Joseph I, arhiducesa Mária Anna Ferdinanda de Austria

⁹² Petri A.P., op.cit. p.151

⁹³ Szentkláray Jenő, Temes vármegye története, în "Magyarország vármegyéi és városai, 1896-1916". (scut albastru, leu auriu cu două cozi, ținând în laba stângă o sabie și în cea dreaptă o coroană din aur. Frunzele de pe scut- auriu/albastru și argintiu/roșu)

Cum el a fost nu numai o personalitate de excepție a epocii sale dar și o persoană care prin faptele sale a influențat destinul nu numai a unor oameni dar chiar a unor întregi comunități, cred că merită să ne oprim puțin asupra sa. Sigmund cum îi spuneau austriecii ori Zsigmond, cum îl botezase tatăl său, Lovász Mihály, nobil maghiar de spiță veche⁹⁴. Unul dintre strămoșii săi, Benedek, este menționat în 1598, un altul apare în anul 1638 pe lista nobililor din comitatul Borsod.⁹⁵ Pe numele întreg este vorba despre Zsigmond Lovász de Eötvenes⁹⁶.

Întemeietorul familiei, Mihály Lovász, și-a început cariera în administrația comitatului Arad ca szolgabíró (pretor). În 1756 aduce 24 de familii germane pe care le instalează în Glogovăț și le și contruiește o capelă și o școală⁹⁷. Un exemplu al colonizărilor operate de nobilimea maghiară dincoace de Mureș, alternativă a celor coordonate direct de Curtea de la Viena în Banatul imperial.

Ötvenes Lovász Mihály

Apoi, în 1774, ajunge administrator al domeniilor regale ale Aradului și Modenei⁹⁸, pentru ca în 1778 să fie numit táblabíró (prefect cameral).

Chiar în perioada în care se discuta subiectul vital pentru viitorul orașului – relocarea sa – și-a încheiat cariera administrativă cu funcția de consilier regal. În anul 1765 împărăteasa Maria Terezia îi dă (donatio regis) moșia⁹⁹ Ötvenes (Utvinis) astfel că își adaugă numelui particula nobililiară “de Eötvenes”¹⁰⁰. Moșia avea o suprafață de 6.003 jugăre cadastrale¹⁰¹. Domeniul Utvinisului a

⁹⁴ Márki, Sándor. Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. 1895, Arad, vol.II. cap. 48. p. 378

⁹⁵ Borovski S., Op.cit., p 415

⁹⁶ Eötvenes adică de Udvinis.

⁹⁷ Gaal Jenő – Arad, 1898, Monografia comitatului și orașului liber regesc Arad, vol. 3, partea I., p.405

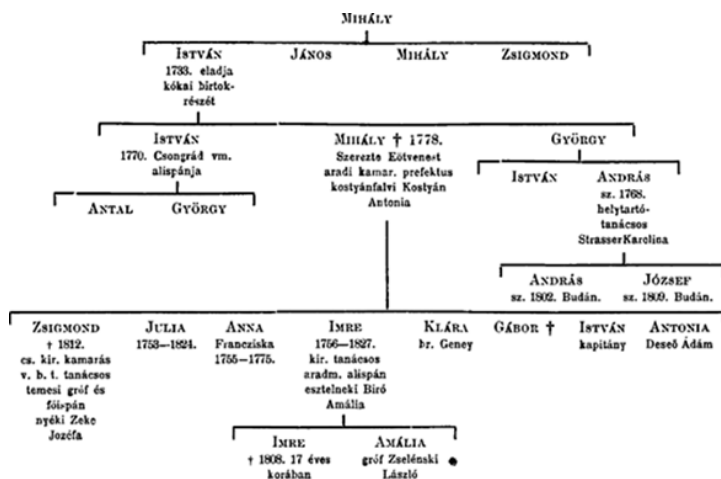
⁹⁸ Ziarul “Hotarul”, 1933, anul I, noemvrie, no.7 – contract încheiat la 8 aug. 1774 cu Camera regală ungară și aulică pe 13 ani. Domeniul modenez avea 131 așezări, 50 de predii și o suprafață de peste 3.100 kmp. De unde rezultă importanța funcției lui Mihály Lovász. .

⁹⁹ Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – vol. 47, p. 197.

¹⁰⁰ Nagy Iván (1860) – Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pest, vol.7. p.180

¹⁰¹ Marki S. – op cit. p 71-74

ajuns să fie în discuție ca o posibilă locație alternativă la pusta Zimandului a lui Bochus Imre pentru relocarea Aradului¹⁰².

Arborele genealogic al familiei “de Eötvenes”.¹⁰³

Din fericire subiectul dezbătut aproape două decenii a fost închis după moartea Mariei Terezia de către Joseph al II-lea.¹⁰⁴

În 1773 Mihály dobândește de la sora baronului János Ferencz Péterffy, baroana Tolvayné (căsătorită cu Tolvay Ferencz) jumătate din pusta Sânpaul.¹⁰⁵ Bujacul mic (Kisbozsák¹⁰⁶), moșia de care am făcut vorbire puțin mai sus, a primit-o¹⁰⁷, tot de la Maria Terezia în anul 1778. Mihály a fost căsătorit cu Kostian Antonia, cu care a avut opt copii. **Zsigmond**, Lúlia, (1753-1824), Anna Franciska (1755-1775, ucisă de ucigași plătiți!), **Imre**¹⁰⁸ (1756, Pecica – 1827 Arad) – vicecomite de Arad (perioada 1780-1808)¹⁰⁹,

¹⁰² Gaal Jenő – op.cit. p.405

¹⁰³ Lendvai Miklós: Temes vármegye nemes családjai III. (Budapest, 1905)Családok p.90 https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/CsaladHely_CsaladokMegye_Temes_vm_nemes_csaladjai_03_Lendvai/?query=ujaradi%20&pg=95&layout=s

¹⁰⁴ Idem. p.413

¹⁰⁵ Marki S. op. cit. vol.II. cap. LX. Lendvai Miklós în Temes vármegye nemes családjai III. (Budapest, 1905) Családok p.90 susține că pusta a primit-o în 3 ian 1755 ca donație regis de la Maria Terezia odată cu Utvinișul și în 1778 Bujacul mic (Kisbozsák) trece pe numele fiului Lovász Zsigmond.

¹⁰⁶ Moșia trece în anul 1796 pe numele lui Zsigmond, cf. Marki S. op. cit. p. 693

¹⁰⁷ Libri regii – vol. 51, p. 62 - 63.

¹⁰⁸ Nagy I. op.cit. p.180

¹⁰⁹ Borovskii S., op.cit., p. 415

reprezentant în Dieta maghiară (1825), Klára (ns. 1760), Gábor (ns. 1766), András (1768-1846) – consilier local, István – căpitan și prim pretor în comitatul Arad și Antónia. Mihály a murit în 1778, la Pecica.

Doi dintre copiii lui Mihály sunt importanți pentru istoria Aradului Nou: Lovász Zsigmond – Sigmund și Lovász Imre. Amândoi “de Eötvenes”.

a. Lovász întemeietorul

Zsigmond Lovász de Eötvenes s-a căsătorit cu Zeke Jozefá¹¹⁰. Viața i-a dăruit o cariera de excepție, lăsându-l în schimb fără urmași direcți. Și-a început cariera în 1770 ca înalt funcționar (*aljegyző*) în comitatul Arad. În 1779 îndeplinește funcția de prim vicecomite de Timiș și anul următor ajunge și consilier regal¹¹¹. El a fost cel care în 16 sept. 1782 citește timișorenilor decretul regal prin care Timișoara devine oraș liber regesc¹¹². Era în spiritul epocii ca vivecomitele să fie și ... mason.¹¹³ O scurtă perioadă este administrator al bunurilor camerale în Győr, comisar districtual, apoi, în octombrie 1791. În 1790 ajunge cavaler minor al ordinului Sfântul Ștefan; după șase ani urcă încă o treptă devenind cavaler de mijloc.

În anul 1791 (13 octombrie), împăratul Leopold al II-lea (1790-1792) îl numește comite suprem în comitatul *Békés*.¹¹⁴ Este instalat în funcție în 1792. El a rămas în memoria celor din *Békés* și pentru că a renunțat la prima de instalare de 200 forinți¹¹⁵ ce i se cuvenea. În 1798 Zsigmond Lovász ajunge consilier de taină al regelui. Iosif al II-lea îl numește, în octombrie 1801, comite suprem de Timiș, (este instalat în luna decembrie¹¹⁶). În 1803 este și guverner de Trieste.

¹¹⁰ Julianna Erika (2002), *Békés vármegye archontológiája (1699), 1715-1950, Főispánok és alispánok – Közlemények Békés megye és környéke történetéből*, 8. Gyula, p.141; Marki S. op.cit p. 692-693.

¹¹¹ Lendvai Miklós, idem.

¹¹² Berkeszi Istvan (1900), *Temesvár szabad királyi város. Kis monografiája*, Temesvár p.24

¹¹³ Lajos Kakucs (2016), *Contribuții la istoria francmasoneriei din Banat**, *Analele Banatului, S.N., Arheologie-Istorie, XXIV*, 2016 p.473 (<http://muzeulnationalalbanatului.ro/analele-banatului/despre-analele-banatului/467>) Membru al lojii vieneze “Zu den 3

Adler und Zum Palmenbaum”(La trei vulturi și frunza de palmier).

¹¹⁴ Juliana E., op.cit. p.141

¹¹⁵ Cf. *Magyar pénztértékindex – árák és devizák alapján 1754-től 1 ft din 1792 echivalează astăzi cu 6363 ft.*

¹¹⁶ Marki S., 1895, op.cit p.692

În anul următor își dă demisia din funcția de comite de Timiș pentru a fi renumit în aceeași funcție în 1808.¹¹⁷ Anul următor este împrumutat al comitelui de Torontal. Și devine cavaler al Ordinului Sf. Stefan. Apoi timp de trei ani este membru în adunarea națională. Se stinge din viață la 10 ianuarie 1812 la castelul său din Neudorf.¹¹⁸

Fiind primul urmaș pe linie masculină al familiei Lovász, după moartea tatălui său, întreaga avere a familiei de Eötvenes trece, în 1778, pe numele său¹¹⁹. Și o sporește semnificativ dincolo de limita comitatului Arad. Practic el reușește să fructifice politica inițiată de József al doilea (Iosif al II.).

b. Un frate cam risipitor

Așa cum am spus căsătoria lui Zsigmond Lovász cu Josepha Zeke de Petőháza nu a fost să fie dăruită cu urmași. Astfel că după decesul său, survenit în 1812, întreaga avere a fost temporar indisponibilizată.¹²⁰ Fratele său mai mic Lovász Imre, vicecomite secund de Arad, era cât pe ce să renunțe cu totul la Zsigmondháza, obținută prin schimb de Zsigmond.

Biró Pál, fiul lui Bíró Mózes (secui din Estelnic – Esztelnek, Covasna de azi) vicenotar de Arad, a primit în 1821 de la Lovász Imre “Czigánka, cu alte cuvinte satul Zsigmondháza”¹²¹. Biro era socrul său. Transferul de proprietate s-a făcut în pofida împotrivirii capitolului de Cenad și a Trezoreriei regale. Astfel că în 1827 pretorul și jurații comitatului Arad au obligat-o pe văduva lui Pál (Kiss Éva) și pe copiii acestuia¹²² să restituie „o jumătate din Czigánka sau pusta Zsigmondháza” trezoreriei, ca parte a averii Lovász-ilor¹²³.

Imre Lovász de Eötvenes (1756 Pecica – 1827 Arad) a fost căsătorit cu Amalia Bíró de Esztelnek. Cu aceasta ea a avut un fiu, tot Imre dar al II-lea,

¹¹⁷ Lendvai Miklós op cit p.90

¹¹⁸ Între actele de mecenat făcute de comitele suprem meționez donația de 10.000 forinți către Academia Militară (maghiară) Ludovika – 1808. évi VII. Törvénycikk.

¹¹⁹ Libri regii – vol. 51, p. 62-63

¹²⁰ Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – vol. 63. p 321-329.

¹²¹ Marki S., op. cit. vol.II cap.XL p.658

¹²² Pal și Kiss Eva au avut patru copii: Albert, jude de Timiș (Zădăreni), Pal, subnotar (comitat Arad), Czeczília (căs. Tormassy Mihály) și Amalia (căs. cu Lovasz Imre de Eötvenes)

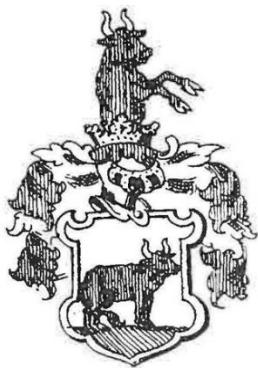
¹²³ idem

care a murit la 17 ani (1791-1808) și o fiică, Amalia Lovász de Eötvenes (1825-1907). Imre Lovász de Eötvenes moare în anul 1827. Văduva lui, Amalia, se recăsătorește cu Varga Ignác.

Ce se întâmplă cu întreaga avere Lovász? Conform sistemului succesoral feudal maghiar, în lipsa unor primi descendenți, bărbați, averea se reîntoarce în proprietatea Erariului (trezoreriei regale). Văduvele și ceilalți descendenți aveau cel mult dreptul de uzufruct asupra averii, fără a putea afecta proprietatea regală prin înstrăinare unei părți ori prin ipotecare. De aici i s-au tras lui Imre procesele cu Erariul când a vândut Zsigmondháza lui Biró Pal. Se pare totuși că o bună parte a Mureșelului a rămas familiei Biro și urmașilor acesteia.

Pe scurt, în 11 iunie 1827, celor doua văduve Josepha Zeke (văduva lui Zsigmond) și Amalia Biró (văduva lui Imre) li se interzice prin decizie regală să întrăineze¹²⁴ ori să ipotecheze vreo parte a averii Lovász (Aradul Nou, Zădăreni, Mureșel, Sânicolaul Mic și Ötvenes). Însă în 26 aprilie 1846 odată cu căsătoria Amaliei Lovász de Eötvenes, fiica lui Imre Lovász de Eötvenes, cu groful László (Ladislau) Zselénszky (Zielinski) de Zelanka (1809-1863), toată averea Lovász-ilor a trecut pe numele grofului Zselénszky.

c. Zielinski (Zselénszky) de Zelanka ia totul

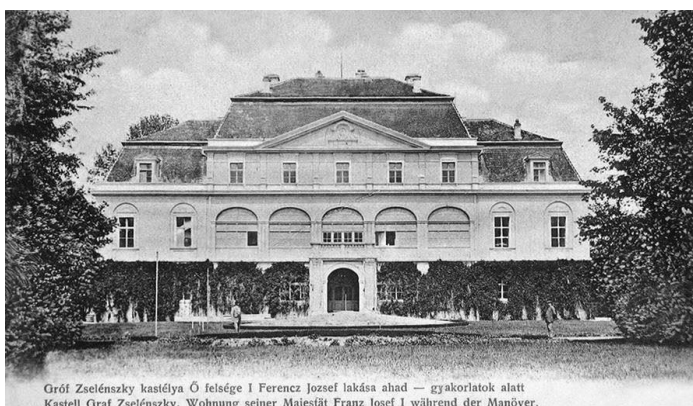
Zelenski

Familia nobiliară Zielinsky (Zselénszky) era de origine polono-galițiană. Ramura maghiară a familiei a fost întemeiată de Ladislau. Baronul Ladislau (László) Zielinski, căpitan imperial și regal de lăncieri și consilier cameral, s-a născut în 1809 și a murit în anul 1863 la Soimoș, împușcat, într-un accident de vânatoare. Era grof de Zelanka.

¹²⁴ Marki S., op cit., p. 693

Amalia Lovász / Zelinski s-a stins în 1907 și e înmormântată la Săcel, pe moșia baronilor Nopcsa. Cei doi, László și Amalia, s-au stabilit inițial în castelul construit de Lovász Zsigmond de Eötvenes la Neudorf (Temesújfalu, Újfalu).¹²⁵ Apoi însă au locuit mai mult în Budapesta.

Primul lor urmaș a fost Robert Zselénszky (foto), născut 30 iunie 1850 în Aradul Nou (dec. 20 nov. 1939 la Budapesta). Când s-a născut el, tatăl lui László era tocmai prizonier în cetatea Aradului pentru implicarea în revoluția din 1848 și cât pe ce să fie spânzurat. Robert a primit titlul nobiliar de conte/grof în 1899 și stăpâna moșii în Timiș, Arad, Békés, Csongrad, Ugocsa (azi Ungari/Slovacia/Ucraina), Satu Mare, Galiția (azi Polonia și Ucraina) etc. A fost căsătorit cu contesa Klára Károlyi de Nagykároly (Carei), dar nu a avut urmași. A contribuit la construcția căii ferate Arad – Valea Crișului, cât și la construcția fabricii de vagoane și locomotive Weitzer din Arad, a fost membru fondator al Societății căilor ferate Arad – Cenad, președinte al Asociației maghiare a proprietarilor de vii și al Asociației de silvicultură cât și al Societății de asigurare a proprietarilor.

Gróf Zselénszky kastélya Ó felsége I Ferencz Jozsef lakása ahad — gyakorlatok alatt
Kastell Graf Zselénszky, Wohnung seiner Majestät Franz Josef I während der Manöver.

Castelul lui Robert Zselénszky din Neudorf-ul timișan (1904)

¹²⁵ Borovski S., op.cit., p.422

Studiile de agronomie, viticultură, silvicultură și le-a făcut în Florența, Paris, Budapesta, Hohenheim. Este autor a mai mult de o duzină de cărți și studii. A călătorit în Africa, India, Ceylon, Australia, Noua Zeelandă și Polinezia. A fost deputat în Parlamentul Ungariei în 1881 pentru circumscripția Lipova, în 1884

pentru Sântana, în 1892 pentru circumscripția Aradul Nou, în 1901 pentru Șiria și în 1905 din nou pentru Lipova. (foto din Parlamentul Ungariei¹²⁶) La Udvișiș, a construit pe domeniul Ötvenes o fabrică de spirt și a reabilitat conacul și parcul ce-l înconjura. În perioada interbelică fabrica din Utviniș producea un sortiment denumit "Coniacul Zelenski". Naționalizată în 1948, fabrica de spirt "Zelenski" a devenit "Alcool Arad". Domeniul Ötvenes / Zelenski, a devenit Gospodăria

Agricolă de Stat Utviniș cu sediul, evident, chiar în conac (demolat ulterior). Împreună cu Klára de Carei a decis să-și stabilească reședința în Neudorf în castelul construit de înaintașul mamei sale. Clădirea, jefuită și avariată în 1848, apoi cvasi abandonată până prin 1884 trebuia evident reconstruită. Bani nu erau o problemă. În 1889-ben se vânduse la Veneția palatul *Ca' Rezzonico* de pe Canal Grande, edificiu de secol XVIII, plin cu comori de artă, cumpărat în 1837 de tatăl său László și închiriat baronului Hans von Bülow¹²⁷. (foto)

¹²⁶ Foto Gárdonyi Miksa, 1934

¹²⁷ Elev a lui Franz Liszt dirijor, pianist virtuoz și compozitor german al epocii Romantice. În calitatea de unul dintre cei mai cunoscuți dirijori ai secolului al XIX-lea, activitatea sa a fost decisivă pentru succesele mai multor compozitori importanți ai vremii, mai ales Richard Wagner și Johannes Brahms.

În final¹²⁸ a ajuns la pictorul englez Robert Barrett Browning¹²⁹. Robert a moștenit palatul din Neudorf, i-a adăugat un etaj și a decorat opulent interioarele. Castelul luxos mobilat găzduia între altele o bibliotecă de 2.000 volume, tablouri ale vechilor maeștri italieni, tapiserii, mobile de valoare, lucrări

de artă. Parcul populat cu specii rare de arbori, iazul pentru pescuit, hipodromul de 5 hectare și herghelia de cai au transformat domeniul într-unul demn de un împărat. Și s-au perindat chiar doi pe acolo – arhiducele Franz Ferdinand, prinț moștenitor, între 3-5 septembrie 1903 și chiar împăratul Franz Josef al Austriei (foto). Vizita arhiducesei Maria Anna Ferdinanda de Habsburg, fiica împăratului austro-ungar Leopold II s-a încheiat urât. După câteva săptămâni de la sosire (17 august 1809) a făcut o

pneumonie severă și a murit. Este înmormântată în Biserica catolică din localitate. Alături de ea se odihnesc acum și gazdele: Klara decedată în 1926 și Robert în 1939. Avea 89 de ani.

d. Intră în scena Nopcsa

La doilea copil al lui Amalia Lovasz și Ladislau (László) Zselénszky de Zelanka, sora lui Robert, a fost Matilda Henriette Zelenska-Zelenki născută în 1852 în Neu-Arad. La 24 de ani, în 12 iulie 1876, aceasta s-a căsătorit cu baronul Alexius (Elek) Nopcsa al III-lea de Silvașul de Sus / Felsőszilvás (depresiunea Hațeg, Hunedoara) și devenind baroana Matilda Nopcsa de Felső-Szilvás, i-a dus ca zestre domeniul Aradul Nou, Fabrica de bere, imobile în Aradul Nou,

¹²⁸ Din 1840 până 1857, a fost închiriat ducelui de Modena și familiei sale. În ani 1880 devine casa pictorului Robert Barrett Browning, al cărui tată, poetul Robert Browning, murise într-un apartament de la mezanin floor în 1889. În 1906 kaiserul Wilhelm al III-lea s-a oferit să cumpere de la Brawning palatul. A fost refuzat în favoarea unui conte Italian colecționar de artă Lionello von Hirschel de Minerbi https://en.wikipedia.org/wiki/Ca27_Rezzonico

¹²⁹ Geni A MyHeritage Company <https://www.geni.com/people/Robert-Zelenski-GR/6000000017479713812>

Ca 'Rezzonico a fost deschis ca muzeu public în 1936

Sânicolaul Mic, Zădăreni și Chesinț. Nopcsa al III-lea (1848 Aradul Nou – 1918 de gripă spaniolă, înhumat în Biserica din Hațeg). Alexius (Elek) Nopcsa al III-lea a fost deputat în parlamentul Ungariei.¹³⁰

Familia Nopcsa, ale cărei destine s-au încrucisat astfel cu ale familiilor Eötvöses, Lovász și Zelenski de Zelanka, este una dintre cele mai vechi familii nobiliare din secolul al XIV-lea, română la origine (Ivan de Silvaș / Iwan de Ziluas – mic nobil român din Țara Hațegului, primește în 1367 de la Nicolae Lackfi, voievodul Transilvaniei, domeniul în zona Silvașu de jos, de mijloc și sus. Un alt János Nopcsa luptă la Mohács (de unde capul de turc înfipt în sabie de pe blazonul nobiliar). Statutul lor nobiliar a fost reconfirmat de Coroana Ungariei și familia s-a maghiarizat.¹³¹ Astfel românescul “noapte” regionalizat “noapce” a deveni “nopcsa”.

Baronii Nopcea au ajuns personaje celebre. Unul dintre ei, baronul Vasile (László, Ladislaus) Nopcea¹³², a fost comite suprem de Hunedoara (1833-1848) și prietenul lui George Barițiu, s-a remarcat pe scena politică transilvăneană la adunarea de la Blaj (3/15 mai 1848) unde a fost invitat de episcopul Andrei Șaguna. Acolo a jurat credință pe nația română¹³³ și a fost ales chiar în comitetul celor 12 revoluționari ce trebuia să ducă la Viena revendicările românilor transilvăneni.¹³⁴ Cu puțin timp înainte un corp expediționar maghiar îi incendiaseră castelul din Zam.

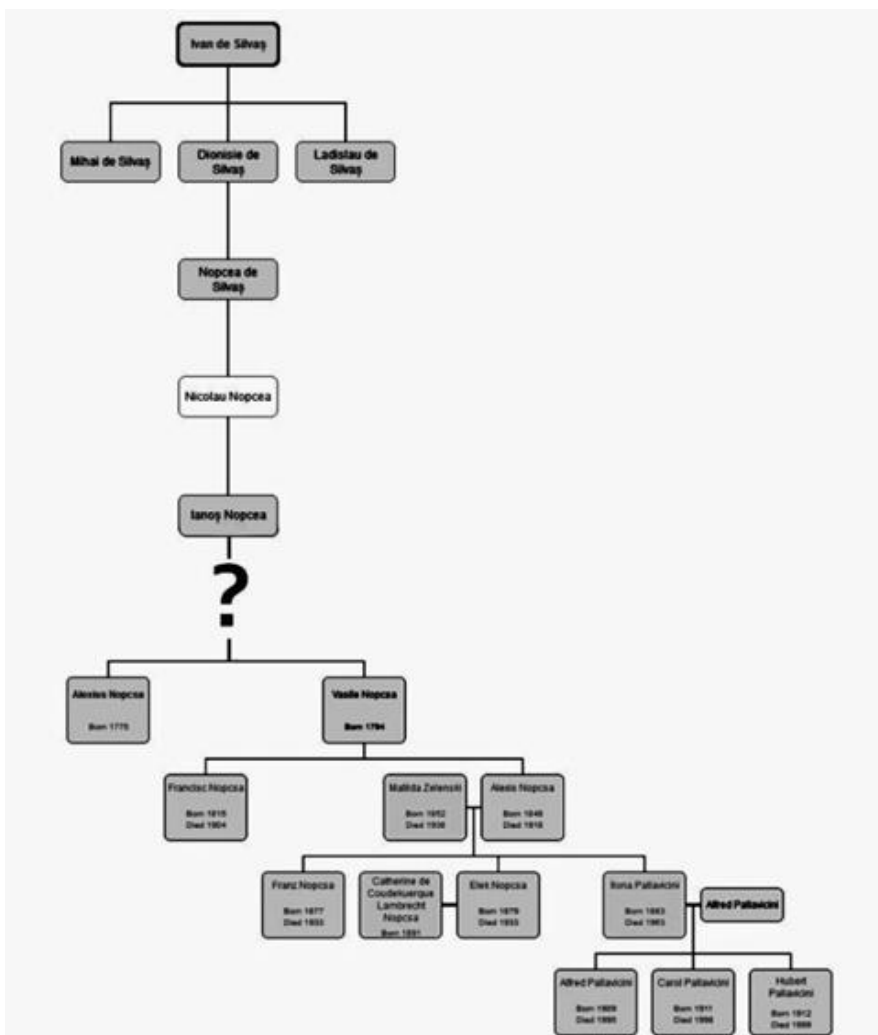
¹³⁰ Rootsweb.accestry.com/cgi-bin/igm.

¹³¹ Nagy I., 1861. Magyarország családai, Pest, vol. VIII p.159–163

¹³² Révay Nagy Lexicona 1916, Budapest, vol XIV. P. 509, A Pallas Nagy Lexikona, 1896 Nemes ág-Pillér, vol. 13, p.13-14

¹³³ „Aici, Laszlo Nopcsa a declarat că a venit ca român și că dorește să fie recunoscut ca atare și să fie acceptat să participe la discuțiile adunării”, Andras Tasnadi Kubacska. (1937) Báró Nopcsa Ferenc kalandos élete, Franklin-Társulat, Budapest p 87

¹³⁴ Barițiu G. 1895, Părți alese din istoria Transilvaniei, pe doue sute de ani din urmă, Sibiu, p 262

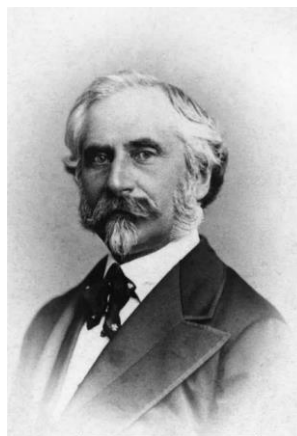
Apoi a pierdut și monopolul transportului de sare pe Mureș. Baronul¹³⁵ a ajuns și personaj de literatură în bestseller-ul anilor 1860, romanul lui Jókai Mór “Szegény gazdagok” (Sărmanii bogați) înfățișat ca tâlharul „Față neagră”, ziua nobil, noaptea haiduc la drumul Zam-ului.

Acolo Nopcea avea un castel cu două tuneluri de refugiu (cel din Aradul Nou, la fel – unul boltit în care poate intra om călare ce duce spre cetate și al doilea,

¹³⁵ Vasile/László Nopcsa, născut 1794 la Fărcădin, acum Gen. Berthelot, aproape de Hațeg, dec. 1884 la Deva.

mai mic, spre fabrica de bere – nn). Pentru această aluzie baronul s-a judecat mulți ani cu scriitorul, pe motiv de calomnie.

Iată cum își descria în 1932 baroana Matilde (atunci văduvă) într-unul din rarele interviuri¹³⁶ acordate, pe socrul său celebru: “Fără îndoială socrul meu a fost un om interesant. Morocănos, țâfnos, avea o moșie uriașă și pădure în zona Zam și-și urmărea cu pasiune toate dorințele. Pasiunea pentru jocul de cărți și iubirea pentru femei i-au împuținat averea.” Apoi baroana povestea cum, primind vestea iminentei vizite a unei doamne, în câteva săptămâni, punând la lucru mii de oameni, a refăcut total drumul dintre Deva și Fărcădin, drum (45 km – nn) care și la data interviului era încă în bună stare. Apoi relatează că după o noapte de poker la un casino din Cluj și găsit dimineața nu numai birjarul înghețat de frig dar și caii de la trăsură. Baronul dăduse ordin să fie așteptat până ce termină. Spre dimineață însă a dat un frig bocnă peste Cluj. Baroana amintea și de vânătorile cu ocazia cărora socrul avea sute de oaspeți la castelul din Fărcădin. “Domnul baron Nopcsa László a fost un cavaler. Chiar și la bătrânețe își vopsea părul și mustața și purta permanent, la butonieră, o floare. Toată lumea îl stima întrucât, oricât de morocănos și țâfnos era, a fost un domn de al cărui nume nu s-a lipit noroiul” La final și-a reamintit că, pe când era tânăr, l-a auzit vorbind despre “Față Neagră” un haiduc ce ar fi trăit la sfârșitul sec. XVIII-lea pe când “săracul meu socru nici măcar nu se născuse. Se pare că ce s-a scris a fost doar o poveste.” Vasile (László, Ladislaus) Nopcea de Silvasu de sus a murit la 90 ani, în 1884, la Deva și se ohihnește pe vecie la Săcel (HD). (Foto: Franz Nopcsa, primul fiu al lui Ladislaus).

¹³⁶ Pesti Napló, 1932. december (83. évfolyam, 270-294. szám) 1932-12-24 / 289. Szám p.4
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PestiNaplo_1932_12/?query=ujaradi%20&pg=433&layout=s

Baronul ungar cu inimă de român Vasile Nopcsa a fost căsătorit de două ori¹³⁷ și a avut doi băieți: Ferenc (Franz, Franciscus)¹³⁸ și Elek (Alexis) Nopcsa (ns. 1848, Viena – dec. Aradul Nou 1918)¹³⁹, frați vitregi. Elek a urmat cursurile Academiei Militare Tereziene și a luptat în garda de husari a împăratului Maximilian I. al Mexicului. A deținut funcțiile de consilier imperial și regal, deputat în Dieta maghiară. (Foto: Elek Nopcsa)

Se căsătorește cu contesa Mathilde Henriette Zselénszky – Zelenki și astfel domeniile Nopcsa și Zselénszky se întregesc. Nu însă fără probleme pentru că tânara contesă practic nu era proprietară pe nimic. Toata averea familiei, adică mii de hectare de teren în comitatele Arad și Timiș (Aradul Nou, Fiscut, Chesinț, Sânicolaul Mic și Felnac), avere provenită pe linia Lovász Amalia, mama celor doi, era practic deținută și administrată doar de Robert Zselénszky, fratele mai mare. Deși în decursul negocierilor dintre cei doi pentru moștenire Robert i-a oferit milioane de coroane pentru partea de avere din Timiș, Matilde a refuzat să accepte. În cele din urmă Robert a cedat și în 1 iulie 1907 Mathilde Nopcsa ns. Zselénszky a devenit proprietară pe bunurile din Aradul Nou, Chesinț, Fiscut, Sânicolaul Mic și Felnac¹⁴⁰.

¹³⁷ Prima oară cu Maria Csóka cu care are un băiat Ferenc/Francisc (1815 Săcel – 1904 Săcel, com Sântămăria Orlea HD) și a doua oară cu Baja Maria cu care are tot un Băiat Elek (Alexius) de Felsőszilvás / Silvașu de sus.

¹³⁸ 1815 Fărcadinul de jos – 1904 Săcel. Comite de Hunedoara 1816-1867, șef al Trezoreriei și Fiscului, șef al cancelariei împărătesei Austriei și Reginei Ungariei Elisabeta (Sissi), înmormântat în biserica catolică Hațeg.

¹³⁹ Între 1894 este intendent la Opera Națională și din 1896 este idendent la Teatrul Național Budapesta de unde plea că cauza unor scandaluri legate de sexul frumos. Gripa spaniolă, coronavirusul epocii, i-a fost fatală.

¹⁴⁰ Magyarország, 1907. június (14. évfolyam, 130-155. szám) 1907-06-29 / 154. Szám, p.16 https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Magyarorszag_1907_06/?query=ujaradi%20s%C3%B6rgy%C3%A1r&pg=643&layout=s

Freiherren Franz und Alexis und Freiin Ilona Nopcsa
von Felső-Szilvas.

În consecință baroneasa a lichidat directoratul de administrare a domeniului cu sediu în Aradul Nou. Din toată echipa a fost păstrați doar directorul Voitsek Károly și contabilul șef Scheirich Ferencz. Administrator al domeniului a fost numit Nopcsa Elek junior, fiul baroanei. Elek avea oricum experiență în administrarea unor domenii fiind, “managerul” domeniului unei rude de familie, magnatul baron Károlyi István.

Reședința celor doi era la Săcel (comuna Sântamaria Orlea, HD), Neudorf și Aradul Nou¹⁴¹. În 1911 deschid fabrica de bere din Aradul Nou. Împreună au trei¹⁴² copii: Ferenc (Franz) născut în 1877 la Săcel, Elek¹⁴³ (ns.1879 – dec. 1920 Budapesta) și Ilona născută la Săcel în mai, 1883. (foto)

e. Savantul ca un James Bond, Indiana Jones ori Lawrence al Arabiei

Primul lor născut, Ferenc (Franz), interesează doar ca personalitate deosebită. A stat puțin prin Aradul Nou dar făcut neintenționat un PR de excepție pentru oamenii din aceste locuri – Uj Arad, Țara Hațegului șamd. Iată cum îl descria în 2016 regizorul macedonean Visar Vishka, autorul unui film documentar de aproape două ore pe celebrul Nopcsa: ”Savantul vienez care a ajuns aproape Rege al Albaniei. La un loc James Bond, Indiana Jones, Lawrence al Arabiei, inspirat de Karl May, baronul Franz Nopcsa a scris 180 de cărți și articole și a publicat aproape 150.

¹⁴¹ Muntean D. 2013, Aventurile și călătoriile Baronului Nopcsa, Deva p.22

¹⁴² Foto frații Nopcsa de Silvasul de sus- Franz,Alexis (Elek) si Ilona
https://www.geni.com/photo/view/600000017516202455?album_type=photos_of_me&photo_id=600000070223571994 din albumul Michael Natter Horbostel

https://www.geni.com/photo/album/6000000017516202455?album_id=6000000023416459459

¹⁴³ Are acelasi nume ca și tătăl său.

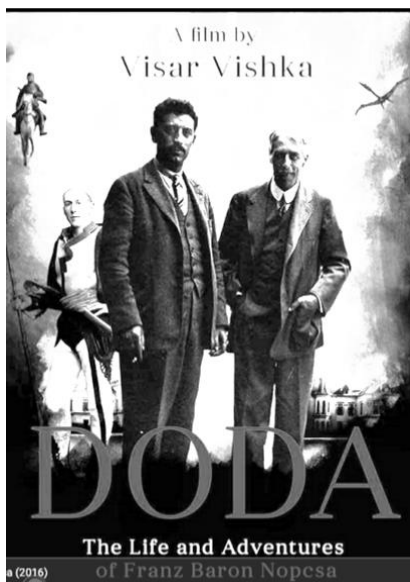

(A făcut – nn) Știință pură în multe domenii: paleontologie, paleobiologie, geologie, geografie, cartografie, etnografie, istorie. Un politician, spion, militar, a făcut muncă diplomatică în România, Macedonia și Albania – așa cum a spus odată un om de știință italian despre Nopcsa – <a fost ca o cometă, gonind foarte repede și aducând lumină celorlalți>”. Documentarea regizorului este corectă. Franz Nopcsa a fost cel care a descoperit efectiv o nouă specie de dinosauri „*Thelmatosaurus* *transsylvanicus*”, un hadrosaur pitic de Hațeg, revoluționând astfel

paleontologia¹⁴⁴. Și-a dorit să ajungă rege al Albaniei. A făcut și o carieră științifică de excepție, a fost și agent secret al Imperiului în anii primului război mondial, Ferenc Nopcsa a sfârșit tragic, trăgându-și un glonte în cap la Viena, în 1933, după ce și-a ucis partenerul de viață, albanezul Bayazid Elmas Doda.

Fratele lui, Alexius-Elek¹⁴⁵, e născut doi ani mai târziu (1879). A fost managerul domeniilor Nopcsa și Carei. Arestat din ordinul lui Horthy Miklos în timpul evenimentelor legate de constituirea Republicii Ungară a Sfaturilor, primul regim communist din Europa după Revoluția rusă din octombrie. Alexius-Elek ar fi fost executat ...

Ca dată a decesului este reținută ziua de 24 nov. 1920. Avea 41 de ani.

¹⁴⁴ David B., Weishampel & Oliver Kerscher (2012): Franz Baron Nopcsa, Historical Biology: “An International Journal of Paleobiology”, DOI:10.1080/08912963.2012.68974

¹⁴⁵ Kempelen Béla (1914) Magyar nemes családok, Noéh-Quival, vol.8, p.4-5

Mathilde baronesă Nopcsa
ns. Zselénszky¹⁴⁶

Baron Ladislaus (Vasile/László)
Nopcsa⁸⁶

Baronul Franz Nopcsa, în costum popular românesc

Blazonul familiei Pallavicini

¹⁴⁶ Muntean D., op.cit., p.23

f. Marchiza Pallavicini – ultimul nobil

În fine, Ilona (Helene), baroană de Nopcsa, moștenitoarea averii și al treilea copil al lui Mathilda și Alexius-Elek Nopcsa¹⁴⁷, s-a născut în 1883 în satul Săcel, județul Hunedoara, unde baronul Alexis Nopcsa avea un castel și domeniul. Despre ea se știe că a fost cea care a descoperit efectiv oasele de dinosaur, deși cel care le-a certificat ca fiind o adevărată descoperire paleontologică a fost fratele ei mai mare Franz.

Ilona Feciu Nopcsa und Alfred Marquise von Pallavicini.

Baroana Ilona s-a căsătorit în anul 1908 cu marchizul Alfred Pallavicini.¹⁴⁸ Marchizul Alfred Joseph Johann Pallavicini (1873-1929, Szemere, comitatul Borsod-Abaúj-Zemplén, nordul Ungariei), provine din ramura geneveză a Pallavicinilor, recunoscută în Bavaria, Austria și Ungaria. Ea este una dintre cele mai vechi familii nobiliare europene, care-și trage rădăcinile din Italia.

Pe lângă ramura geneveză familia Pallavicini mai avea alte trei: lombardă, rospliglioneză și varaneză. Între membri ei, unii au fost dogi ai Veneției, cardinali, alții generali etc. Tatăl său, Johann Pallavicini, a fost ambasador imperial și regal la Constantinopole în perioada primului Război mondial. Marchizul Alfred a fost un mare susținător al „atletismului greu”, asemenea tatălui său. Marchizul Pallavicini moare la doar 56 de ani.

¹⁴⁷ Bőjtse Ödön, (1891), Húnyadmegye Sztrigymelléki részének és nemes családainak története, tekintette a birtokviszonyokra, Budapest, p.235-238

¹⁴⁸ www.gw1.geneanet.org/index.php3?b...lang...Pallavicini

Ilona baronesă Nopcsa și marchizul Alfred Pallavicini, la căsătoria religioasă (1908) în curtea palatului Nopcsa din Aradul Nou – trăsura împodobită de Alois Weil din Mureșel. Birjarul Antal lucra la grădinăria Weil iar sâmbata și duminica era la dispoziția baronesei.

Ultimele senioare ale domeniului Aradul Nou

După Primul Război Mondial, baroana Mathilde Nopcsa mai deținea peste 1.000 iugăre din domeniul Aradul Nou și Zădăreni, plus celelalte bunuri. În urma reformei agrare cu despăgubire din 1921, din domeniul Aradul Nou și Zădăreni aflate atunci pe numele fiicei sale, marchiza Ilona, au fost împrăprietăriți țărani din Aradul Nou și Zădăreni, s-au împărțit 400 locuri de casă, iar marchiza a rămas cu peste 250 iugăre de teren și cu ferma din

Zădăreni. La 19 noiembrie 1925 proprietatea moșierească este desființată. Ilona Pallavicini se mută la domeniul familiei din Szemere (Ungaria) unde locuia mai mult și mama ei Mathilde baronesă Nopcsa. În prima zi de după sărbătorile Craciunului din 1938 în Aradul Nou se raspândește vestea că baroneasa a murit. Cu doi ani înainte fusese oaspete de onoare la Balul maghiar din Arad. După o cazătură baroana a fost internată o perioadă, la intervenția fratelui Robert Zelenski, (avea și el deja 88 ani) la celebrul sanatoriu budapestan *Fasor* unde s-a sfârșit. Ziarele¹⁴⁹ publică elogii dedicate unei doamne care reprezenta un stil de viață ce începea să dispară. Mathilde era familiară cu Curtea vieneză și era purtătoare a Ordinul Crucii Înstelate¹⁵⁰. În schimb amândoi fii îi muriseră, era văduvă, fiica ei era și ea văduvă cu trei copii, o parte din avere se risipise. Baroana se ohihnește pentru vecie la Szemere (Ungaria, lângă granița cu Slovenia).

Castelul din Szemere (Borsod-Abaúj-Zemplén)¹⁵¹.

În 1945 Ilona, cu cei trei copii ai săi, Hubert (7.06.1912 Aradul Nou – 19.09.1998 Rapallo, La Pagna), Johann Karl-Giancarlo (16.05.1911 Aradul Nou – 1999 Roma) și Alfred Franz Maria (20 sept.1909, Aradul Nou –

¹⁴⁹ Keleti Ujság, 1938. december (21. évfolyam, 272-298. szám) 1938-12-29 / 295. Szám
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/KeletiUjsag_1938_12/?query=ujarad%20&pg=293&layout=s

¹⁵⁰ Cel mai înalt ordin dinastic imperial austriac pentru doamnele nobile catolice, fondat în 1668. Ordinul există încă sub Casa de Habsburg, deși Imperiul Austriac nu.

¹⁵¹ Castelul și moșia au fost cumpărate în 1850 de marchizul(őrgróf) Alfred Pallavicini, bunicul șotului machizei Ilona. Foto <https://www.kastelyok.com>

decembrie 1955 New York) au emigrat din Ungaria, unde se mutaseră după primul război mondial, în Italia.¹⁵² Apoi viața i-a împrăștiat prin lume.

Ilona (Helene) Pallavicini a murit în ianuarie 1963 la Roma. Giancarlo a ajuns mare comandor al Ordinului Suveran, Militar și Ospitalier al Sf. Ioan de Ierusalim, de Rodos și de Malta – Delegația Genova.¹⁵³

9. Conscripțiile din 1828-1829

În anul 1828 conform datelor conscripției nr.178/1828 Aradul Nou figurează cu o populație totală de 1.080 persoane. Meșterii erau 164, negustori 14, apoi 7 funcționari- notabilități, restul țărani cu casă (274) țărani fără casă (102) și 354 iobagi. Suprafața arabilă a comunei era de 4800 iugăre.¹⁵⁴

Conform conscripției „*Regnicolaris Conscritio Opidi Neo Arad sub dato 22 ianuarii 1829 peracta*” aflată în Arhiva de Stat Budapesta nr. 26 Com. Temes. 170, în Aradul Nou existau 623 de case. Numărul locuitorilor ajunse, la un an după precedenta evaluare, la 1.812 persoane. Impozitele încasate însumau 3.229 guldeni și 42 creițari. Ca suprafețe utilizabile, pe lângă 4.480 jugăre teren arabil și 1.830 pășune mai existau 701 jugăre de podgorie. În total 7.011 jugăre de teren aparțineau comunei. Datele conscripției relevă și structura socială a comunei și gradul de dezvoltare a meșteșugurilor și comerțului.

Astfel, în Aradul Nou erau, la acea dată, șapte honoratioren (notabilități), 354 țărani, 274 de țărani cu foarte puțin pământ (jeleri), 102 chiriași, 152 slujitori și 111 slujitoare, 164 meșteșugari, 13 comercianți și 4 engroșiști.¹⁵⁵ Practic este ultima informație despre dezvoltarea comunei înainte de evenimentele de la 1848.

¹⁵² SMOM Genova <http://www.smomge.org/>

¹⁵³ <http://webcache.googleusercontent.com>

¹⁵⁴ KOVÁCH GÉZA: A Bánság településhálózatról és mezőgazdaságáról az 178.-as úrbérrendezés és az 1828-as. p.99 în Korunk 1994 (III. folyam 5.)1994 / 2. Szám

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Korunk_1994/?query=Ujarad&pg=232&layout=s

¹⁵⁵ Petri A.P., Op.cit., p.155

10. Cât a costat Aradul și cât Aradul Nou?

Nu există mărturii istorice (cunoscute) că cei din Neu-Arad ar fi participat la "Sărbătorile Aradului" altfel decât prin cotidienele relații comerciale prin care aprovizionau piața Aradului cu produse agro-industriale. Măcar că și ei aflaseră de sărbătoarea vecinilor, cu alte cuvinte de faptul că urbea de peste Mureș urma să dobândească statulul de "oraș liber regesc".

Aceasta pentru că, în așteptarea diplomei de eliberare cu înalta semnătură imperială a lui Franz I., în dimineața zilei de 17 august 1834, o întregă delegație de dregători arădeni în frunte cu judecătorul orășenesc Lazăr de Mihailovici, însoțită de căruțe împodobite și miliții civile călări, a trecut podul din lemn al cetății spre Aradul Nou îndreptându-se spre Bodrog. Acolo l-au întâmpinat pe baronul Lőrinc Orczy comisar regal, cel ce aducea mult așteptata confirmare. Apoi, la intrarea în Aradul Nou baronul Orczy este întâmpinat de o a doua delegație formată din două banderii călare al căror purtător de cuvânt era curatorul Andrei Baros. În fine toată lumea, în frunte cu caleașca de lux a comisarului regal trasă de șase cai împodobiți, conduși de șase bărbați a trecut din nou podul și a intrat în Arad. Dincolo de fastul evenimentului în sine, se află însă rațiunea economică. Ridicarea în rang a Aradului a avut un cost substanțial, evaluat în florini, moneda zilei. În 1795 prețul a fost stabilit la 200.000 florini după ce orașul cameral privilegiat sprijinise voluntar Curtea imperială, angajată într-un conflict cu Franța, cu suma de 2.000 florini, plus cei 689 florini dați de comunitatea meșteșugarilor germani și "iliri". De altminteri, în 1826, orașul vărsase deja 177.216 florini pentru diploma adusă opt ani mai târziu de comisarul regal Orczy. Cam acesta a fost prețul eliberării orașului.

Cum un preț a fost plătit și pentru Aradul Nou vom putea încerca o comparație între valoarea orașului Arad și cea a comunei Aradul Nou, cel puțin din punctul de vedere al administrației imperiale. Surprinzător, diferența e nesemnificativă.

Cu 53 ani înainte ca Aradul să fie ridicat în rang, Sigismund Lovász de Eőtvönes, administrator cameral și vicecomite de Timiș plătitese pentru domeniul Aradul Nou (și Sînicolaul Mic) la licitația ținută la Viena, în 1781, o sumă evaluată, funcție de sursă, între 157.501 și 198.987 florini și câțiva creițari. Diferența față de cea plătită mai târziu de arădeni este mică.

11. Crucea și ...

Mult timp insula împădurită Țiganca a fost de facto o zonă de esplanadă pentru vechea cetate turcească a Aradului, cucerită (1687), reconstruită și apoi rasă de către imperiali. La reconstrucția ei au lucrat, din 1699 până în 1701, comisarul cameral pentru construcții de fortificații Johann Georg Harruckern pentru partea „economică” și Feldmarschall-Leutnant Leopold Graf Schlick pentru partea „militară”. Costul lucrării a fost evaluat la 600.000 guldeni. Investiție inutilă pentru că după 60 de ani urma să înceapă construcția actualei cetăți în bucla de forma literei omega descrisă de Mureș și delimitată la sud de valea-râul Țiganca. Zona aleasă de inginerii militari imperiali, chiar dacă nu era ocupată de vre-o așezare, nu era chiar pustie însă.

„Crucea” ajunsese pe insula Mureșului înaintea „tunului”. Prepozitura Aradului, de fapt a Orod-ului, este atestată încă din anul 1197. Chiar în mijlocul zonei alese pentru ridicarea noii cetăți fusese pusă în 1135 piatra de temelie a unei mănăstiri-biserici a prepoziturii. În anul 1705 pe locul vechiului lăcaș de cult a fost construită de călugării franciscani ai „Ordinului Sfântul Francisc d’Assisi”, o nouă biserică.

Așa încât generalului Ferdinand Philipp Harsch și-a proiectat fortificația în stil Vauban-Tenaille în jurul bisericii, înglobând-o.

Practic aceasta a fost refăcută în perioada 1775 și 1781. În 21 mai 1781 în cadrul unei ceremonii cu cruce, prapuri, cântări religioase și în prezența câtorva mii de credincioși¹⁵⁶ a fost inaugurată noua biserică franciscană, "Kirche aus der Festung"¹⁵⁷ cu două turle și o mănăstire. Era ultimul lăcaș franciscan ridicat la sfârșitul secolului XVIII-lea în zona Banatului. Fosta biserică franciscană pierise odată cu demolarea vechii cetăți turcești. Lăcașul, a cărui construcție începuse în 1775, a fost sfințit de Emmerich Kristovics, episcopul din Cenad și avea cu hramul "Sfântul Iosif." Biserica, care seamănă cu cea din Maria-Radna și mănăstirea erau locuite de 11 călugări¹⁵⁸ franciscani din ordinul fraților minori "observanți". Limba liturgică era germană.¹⁵⁹ Mii de arădeni și de locuitori din învecinatul Aradul Nou au participat la eveniment¹⁶⁰. Arhitectura ei reprezintă un exemplu de biserică barocă, preluând limbajul artistic ale marilor basilici și catedrale de secol 18. Cei doi imenși tei care au flancat-o multă vreme erau ultimele vestigii ale pădurii ce acoperea odată "insula Orod"¹⁶¹. Ultimii patru călugări franciscani au locuit în mănăstirea din cetate până în anul 1861. Creștinii catolici din Aradul Nou, Mureșel și Sânicolaul Mic formau o singură parohie subordonată episcopiei de Timiș.

¹⁵⁶ Aradul, resedință de comitat, avea la acea data 8.000 de locuitori.

¹⁵⁷ Măcar că lucrările șantierului pentru cetate erau în curs.

¹⁵⁸ Puskel, Peter (2016), File din istoria Bisericii franciscane din Cetatea Aradului, ed. Tiparrița p.9

¹⁵⁹https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarEgyhaztorteneretiVazlatok_2004/?query=Zsigmondhaza&pg=128&layout=s

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Magyar egyháztörténeti vázlatok 16. (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2004 / nr.1-2. Szám.GLÜCK Jenő: Az aradi minoriták helytállása a XVIII–XIX. Században p.127

¹⁶⁰ Márki op.cit p.410

¹⁶¹ Márki Sándortól dr. Az aradi vár építése în A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye Történelmi és Régészeti Értesítő anul III. 1887. Caietul IV. p.193

... Tunul

Totul a început în 1763 odată cu vizita la Arad a comitelui suprem de Csongrád, gróf Forgách János, emisar special al împărătesei, în chestiunea construirii unei noi cetăți. Consiliul orașului cedează în acest scop un teren puternic împădurit¹⁶², situat în bucla descrisă de Mureș așa numită de arădeni „insula Orod”¹⁶³ (în documentele austriece terenul figurează ca „insula Țiganca”). În același an casa regală dă dispoziție contelui Ferdinand Philipp von Harsch să înceapă lucrările la noua cetate¹⁶⁴ ce urma să fie, afirma în memoriile sale generalul arhitect austriac, superioară militar celei cucerite de la turci și aflată pe celălalt mal al râului¹⁶⁵.

Sistemul complex de fortificații creat de Harsch după modelul bastioanelor contelui de Vaubain¹⁶⁶, cu elemente imaginate de acesta („tenaille” adică clești), sistem preluat și dezvoltat de francezii de la arhitecții militari italieni¹⁶⁷, asigură condiții sigure de luptă din cazemate pentru 3.600 de soldați care aveau la dispoziție o putere de foc mare – 296 de tunuri. Același sistem proiectat de von Harsch a fost aplicat mai apoi și în cazul cetății construite în 1780-1790 la Theresienstadt (actual Terezin din Cehia).

¹⁶² Doi tei masivi aflați în fata bisericii din cetate au fost peste 100 de ani măturie a vechii păduri de pe insula Orod/Țiganca, notează Marki.

¹⁶³ Márki S., op. cit, vol.2, cap.49, p.394. Mai jos (pagina 44) veți găsi și cealaltă variantă a începutului construcției Cetății, anume însemnările olografe ale baronului de Vauguey, din 7 oct. 1807 în cartușul unei hărți.

¹⁶⁴ Istoricii arădeni susțin că au fost demolate 168 case aflate pe amplasamentul viitoarei cetăți. Greșit. Márki la p.393 a Monografiei vorbește despre vechea cetate (ó-vár területén), nu despre terenul împădurit al insulei Orod.

¹⁶⁵ Cetatea turcească a fost construită în 1554 pe malul drept de pașa Kasâm. A fost supusă câtorva upgrade-uri, ultimul după cucerirea ei de către austrieci și executate de către Georg Johann Harrukern în 1698-1701.

¹⁶⁶ Inginer – arhitect militar al regelui “Soare” Ludovic al XIV-lea, Sebastien Le Prestre, marchiz de Vauban (1633-1707), este cel care a inventat soluția eficientă a fortăreței – bastion cu formă stelară, un sistem defensiv în construcții care a schimbat soarta militară a Europei.

¹⁶⁷ Cetățile bastionare s-au născut în Italia – la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor și sunt opera arhitecților Renașterii, ca soluție pentru stăvilirea forței de șoc a ghiulelei metalice. Ele constituie o replică viguroasă pe care inginerii secolelor XVI-XVIII au dat-o rapidei evoluții și perfecționări a tunurilor care, la un moment dat, au răsturnat echilibrul între rezistența fortificațiilor și puterea de pătrundere și distrugere a ghiulelei metalice.

a. Antreprenor – o societate pe acțiuni

Lucrările de zidărie și dulgherie au fost încredințate unei societăți pe acțiuni¹⁶⁸. Aceasta lucra cu un capital atât de mare încât uneori plățile sale trebuiau aprobate chiar de Cancelaria aulică de război prin dispoziții exprese. Ca la orice investiție de amploare, finanțarea fiind asigurată, problemele ce au apărut la început se refereau la asigurarea materialelor de construcție și a mâinii de lucru. Trimișii companiei au fost alungați de la Păuliș, de exemplu, unde căutau piatră, fiind acuzați de spionaj și apoi de tulburare de proprietate de către proprietarii de pământ. Oamenii simpli la rândul lor se fereau să se angajeze pentru că se răspândise zvonul că vor fi înrolați cu forța¹⁶⁹. În preajma Aradului nou cărămidării și cuptoare de ars caramida lucrau zi și noapte.

Arădenii, pe lângă alte necazuri, măcar s-au ales cu două poduri din lemn peste Mureș, unul în dreptul cetății, celalalt înspre Micalaca, poduri necesare în primul rând transportului materialelor de construcție. De altfel cetatea avea două porți principale de acces. Primul pod, cel spre Arad, continua de la cetate spre Aradul Nou printr-un drum cameral construit pe o temelie mai înaltă, făcută din piatră, drum ce avea inclusiv două poduri care să permită trecerea apei de la inundații. Urma traseul de astăzi al străzilor Eugen Popa, Cetății și Ana Ipătescu. Celălalt pod, spre zona mlăștinoasă dintre Arad și Micalaca, conducea, pe un drum pietruit prevăzut cu două estacade, spre cimitirul militar al cetății. Dar și către drumul spre Ardeal, adică "Siebenbürgen", cele șapte orașe săsești din Transilvania (Sibiu, Brașov, Mediaș, Sighișoara, Sebeș, Rupea, Bistrița).

b. Necazuri, amenințări

Cetatea nu era nici pe departe gata dar necazurile pentru oraș și arădeni începuseră să se arate. Comandantul cetății, Wagner, își arogase dreptul de a stabili locul amplasării morilor pe apă, dăduse voie orașenilor să cumpere de la abatorul deschis pe santierul cetății, îngăduise unui zidar să deschidă o crâșmă în cetate și apoi apăruseră altele în cazarmele mai mari. De asemenea

¹⁶⁸ Marki op.cit p.396

¹⁶⁹ Idem

Wagner interzicea găzilor orășenești înarmate să caute urmăriți în cetate și împiedicase executarea silită a fostului primar Kalinovics dator orașului. În vara anului 1765 după conflicte între soldați și corăbieri, soldate cu înjunghierea unui corăbier, a trimis 40 de oșteni în oraș să facă ordine. Iar oștenii au spart câteva case și au tras prin ferestrele cetățenilor. Comandantul trupelor de geniști la rândul lui hărțuia orașul rechiziționând locuințe pentru oamenii săi. Ba chiar a amenințat primarul și judele că le aplică 50 de lovituri de bătă pentru nesupunere. Amenințarea a fost reiterată de căpitanul Wagner pentru că orașul a îndrăznit să dărâme coșmelia din lemn ridicată, cu îngăduința sa, de un evreu. Degeaba ziceau aceștia că mai mult de șase evrei nu au voie să aibe case pe teritoriul orașului. Wagner amenința că va demola el casele nou construite de cetățeni dacă orașul nu va reconstrui pe cheltuiala sa casa evreului. Și arădenii s-au supus avertizând însă că nimeni nu va mai accepta să administreze orașul în aceste condiții și dacă se va împiedica în continuare construire unor noi case. Ba chiar dacă comandantul cetății își va păstra atitudinea ostilă față de autorități, Aradul se va pustii. Cu atât mai mult cu cât baronul Bechard, colonel genist, recomanda demolarea a 803 imobile¹⁷⁰, fapt ce îngrozea consiliul orașului.

c. Strategic, inutilă

La cinci ani de la momentul începerii lucrărilor de construcție la noua cetate care absorbea bani cu viteză uluitoare din visteria statului, cu ocazia vizitei în această parte a imperiului (în 21 mai 1768) împăratul Iosif al II-lea cu suita sa și generalii Miltitz, Guerlonde, Laudon și Dietrichstein ajung și în Cetatea Aradului. Veneau dinspre mănăstirea Bezdin. Joseph I-a convocat pe generalul von Harsch să-i arate planurile construcției. Monarhul era supărat că deja se cheltuiseră două milioane de forinți pentru lucrări pentru o fortificație ce în opinia lui ar fi fost mai bine să fie construită pe Tisa la Szeged ori pe Dunăre la Pancevo. La Arad o cetate ar fi avut sens doar în cazul pierderii întregului

¹⁷⁰ În zona retradei 22 case, vechea cetate 21, oraș german 440, oraș sârbesc 262, necetățeni 58 – cf. Stadtrechnung 1766 – 803 case, Marki, op.cit., p.397.

Banat¹⁷¹. Ori atunci tunurile ei n-ar fi însemnat mare lucru. Ideile tânărului monarh erau de altminteri împărtășite și de generalii imperiului. Decizia însă fusese luată de mama lui, Maria Terezia și nu putea fi cenzurată. Abia seara a ajuns von Harsch în fața co-regentului să susțină că niciunde altundeva nu ar fi putut să construiască cetatea mai ieftin. Timpul însă nu mai putea fi întors.

Construcția fortificației începută în vara lui 1763 a fost finalizată în 1783. Costurile au fost imense. Se vorbea că în cei 20 de ani trezoreria imperiului a achitat o nota de plată de peste 3 milioane forinți¹⁷² (Marki menționează suma de 2 milioane¹⁷³. Pentru a avea o dimensiune a valorii investiției menționa că întregul venit al regatului maghiar era atunci de 6 milioane forinți). Protecția acesteia față de râul care o apăra la rândul lui a presupus și executarea de către corpul inginerilor fluviali imperiali a unor ample lucrări hidrotehnice, de regularizare și control a cursului Mureșului.

Pentru locuitori o investiție de o asemenea amploare a însemnat, în condițiile epocii și o oportunitate. Evident a fost folosită din plin mâna de lucru gratuită a oștenilor, robota țăranilor, dar mâna de lucru calificată tot a trebuit plătită. În zona de deal s-au dezvoltat cariere de piatră. Producția a milioane de cărămizi necesare a dus la construirea pe insula Țiganca și lângă Aradul

Nou a unor cuptoare de ars. Le remarca și viitorul rege Joseph al II-lea. În arhiva de stat din Viena sunt păstrate jurnalele tânărului monarh scrise în timpul acestei vizite (17 apr. – 9 iun. 1768). (Imagine: Împăratul Joseph, în 1767)

Reținem, firească, că investiția a atras și forță de muncă în toată zonă. Nu era acesta oare încă o oportunitate pentru constituirea unei noi așezări în zonă? Alta decât Aradul Nou, cam exclusivist etnic?

¹⁷¹ Marki, op.cit., p.400

¹⁷² Somogyi Gyula: Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája. vol. III. partea a II.a, p.93

¹⁷³ Marki, op.cit., p.194

Atunci o năpastă, acum o oportunitate – foto Facebook Aradul Meu
Cetatea Aradului – vedere aeriană

Curtea cetății Aradului, pe la 1830, desen pastel

Citită în această cheie însemnarea lui Kempelens (mai sus) poate da o altă înțelegere asupra motivului pentru care a apărut nu doar Mureșelul / Zsigmondháza / Sigmundhausen ci și așezarea – “organizare de șantier” Checheci (Kékes / Mureșelul de sus). Despre acestea însă cu o altă ocazie.

d. O idee vizionară – reconversia iosefină a cetății

După doi ani, în 1783, Iosif al doilea, care oricum nu atribuia cetății finalizate¹⁷⁴ chiar în acel an, nici o importanță strategică din punct de vedere militar, decide să ridice embargoul asupra construcțiilor din Arad și să încheie subiectul strămutării vetrei orașului. Mai mult, consemnează Márki, împăratul îl instruește pe gróful Pálffy că întrucât cetatea nu are locuitori la încheierea lucrărilor de construcție să fie acordată permisiunea meșterilor, negustorilor și hangiiilor, chiar și celor ce nu au religie catolică, să-și construiască case acolo¹⁷⁵.

Prăvălia sârbului Svetozar Bozsidar

Cantina lui Löwy Mór

¹⁷⁴ Date tehnice – Suprafața totală a teritoriului delimitat de bucla Mureșului este de 211 ha, din care: suprafața incintei, inclusiv sistemul defensiv – 74 ha, din care suprafața curții interioare = 18 ha.

Construcții – Suprafața construită – 148.894 mp; suprafața desfășurată – 156.770 mp, din care spații administrative și de cazare = 12.636 mp, suprafețe de depozitare = 59.072 mp, spații tehnice = 3.716 mp.

¹⁷⁵ A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye Történelmi és Régészeti Értesítő, anul III. évfolyam. 1887, caietul IV. Az aradi vár építése, dr. Márki Sándortól, p.192.

Condiția era să respecte zonele desemnate pentru aceasta și să folosească materiale de calitate. Ei căpătau în plus 50 de ani scutire de taxe și aveau posibilitatea fie să se unească cu vechiul Arad, fie să dacă alegeau să fie independenți să-și aleagă proprii reprezentanți.¹⁷⁶ De altfel chiar orașul a folosit oportunitatea și a finanțat construirea unui han cu un etaj în cetate, construcție ce mai exista în anul 1848.

Poarta spre cetatea Aradului

În ideea folosirii și în scop civil a acestei mari dar aproape inutile investiții militare vine și o însemnare a unui geograf care confirmă, consemnând în 1786, referitor la cetatea Aradului: *“... împăratul are cheltuieli mari cu cetatea, pentru că dorea să o transforme într-un oraș frumos și populat. Pentru cei care vor să fie mutați în cetate li se acordă toate beneficiile în vigoare în Ungaria, precum și materialele de construcții și acordă tuturor meșteșugarilor o scutire de la plata impozitelor pe un termen de 50 de ani, cu condiția ca noua construcție să respecte arhitectura cetății. Dar, nici în acest moment nu există case familiale în cetate. Deși, frumoasa locuință a comandantului, comandamentul principal, biserica și mănăstirea franciscană, brutăria și alte locații comerciale conferă atractivitate cetății. Orașul Arad se împarte în trei zone: orașul nemțesc, cu mai multe fabrici, (majoritatea excelând în comerț cu*

¹⁷⁶ Márki, op.cit., p.412

tutun), orașul maghiar și cetatea. După Kecskemét – Ungaria, aici se organizează cel mai mare târg de bovine din Ungaria. Aradul este reședință de județ și reședința unui episcop greco-catolic.”¹⁷⁷

e. Complet încercuită dar nu și “cucerită”

Prezența civilă în cetate nu s-a materializat. Ea nu a devenit un “oraș în oraș” așa cum s-a întâmplat cu celelalte fortărețe Vauban care au supraviețuit, în țară ori aiurea. Unele mici afaceri private, mai ales în domeniul serviciilor, au prins însă cheag pe ici pe colo.

Dar, în cele din urmă, până și “crucea” a fost izgonită din cetate. Astfel fortăreața a rămas dedicată exclusiv destinației sale militare, de cazarmă pentru trupele încartiruite, ori ca spațiu penitenciar.

Soldații regimentului 33 în anul 1911

Până în 1918 a fost una din cele mai mari închisori militare ale Imperiului austro-ungar dar și închisoare pentru prizonieri de război. Între 17 august 1914 și 1918 într-o tabără în meterezele exterioare au fost încarcerati prizonieri din Bosnia și Herțegovina, printre care și Gavriilo Princip, asasinul arhiducelui Franz Ferdinand de Habsburg (Sarajevo, 1914).

¹⁷⁷ Korabinsky, Johann Matthias – (1786), Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn, Pressburg (Bratislava), p 15-16.

Prizonieri sârbi, civili și militari, în 1914

Datorită condițiilor grele de detenție dintre aceștia au murit 4.317 prizonieri, înhumați în morminte colective lângă zidurile cetății.

Vineri, 21 noiembrie 1918, precedat de o patulă care a intrat în Aradul Nou, un batalion sârbesc (600 infanteristi, cavaleriști și artilerie) a ocupat cetatea golită de deținuți și militari. În noiembrie erau internați 900 de puscăriași. Trupele veneau de la Timișoara. Era a doua oară că militari sârbi se aflau în cetate. De data asta în calitate de învingători, nu se prizonieri. La trecerile peste poduri au fost amplasate puncte de control. Sârbii își pregăteau o poziție de forță pentru Conferința de pace de la Paris (18 ianuarie 1919).

A doua zi o delegație de arădeni condusă de împuternicitul guvernamental (maghiar) dr. Varjassy Lajos, primarul provizoriu al orașului Locs Rezső și alți câțiva s-au întâlnit în cetate, cu comandantul trupelor lt.col. Popovici.¹⁷⁸

Acesta i-a spus lui Varjassy în limba sârbă, pentru că ofițerul nu vorbea bine franceza, că trupele sale au misiunea, aprobată de generalul de divizie Franchet d'Espèrey, comandantul "Armatei aliate a orientului" de a asigura

¹⁷⁸ Pesti Napló, 1918. November 22, nr.274

(https://adtplus.arcanum.hu/en/view/PestiNaplo_1918_11/?query=Zsigmondh%C3%A1za%20Maros&pg=252&layout=s)

zona Mureșului și că nu au intenția să treacă dincolo, în oraș. Localnicii însă aveau voie, cu condiția să aibe premise eliberate¹⁷⁹ de sârbi.

În decembrie același îputernicit guvernamental, dar însoțit și de viitorul prefect al Aradului, Iustin Marșieu, îl primea pe gen. Henri Mathias Berthelot (29 dec.) și apoi (31 dec.) trupele franceze de ocupație care au zăbovit în oraș până în vara anului următor (16 iulie).

În cele din urmă armata română a intrat în Arad pe 16 mai 1919, iar pe 10 iulie 1919 toată administrația a fost preluată de către statul român. Din iulie cetatea a fost preluată de armata română. Fost ofițer al KuK 33 IR, col. Alexandru Vlad¹⁸⁰ preia comanda regimentului 2 de infanterie română încazarmat în cetate.

În perioada interbelică cetatea a fost garnizoana Aradului și a găzduit regimentul 93 infanterie. După armistițiul încheiat de România în 12 septembrie 1944 și ocuparea Aradului de armata sovietică, în cetate a staționat o unitate sovietică de tancuri până în anul 1958. Locul sovieticilor a fost luat apoi de un regiment de tancuri românesc. În prezent în cetate se află Batalionul Mixt Româno-Ungar de Menținere a Păcii, batalion înființat la 20 martie 1998 și devenit operațional din anul 1999.

Cetatea din Arad, împreună cu cele din Alba-Iulia, cea din Timișoara, cea din Oradea și cea din Făgăraș, reprezintă cele cinci fortificații de "tip Vauban" din România. A existat totuși încă una pe insula Ada-Kaleh, construită de Eugeniu de Savoya¹⁸¹.

În prezent, cea din Arad este singura inaccesibilă uzual publicului. Fortificația este încă de la întemeierea sa, în mod neîntrerupt, o unitate militară activă, operațională, situație de altminteri unică în Europa. Astfel, paradoxal, deși prezintă o stare avansată de degradare, are totuși de asemenea și un nivel înalt de conservare. Este astfel în stadiu de ruină încă funcțională.

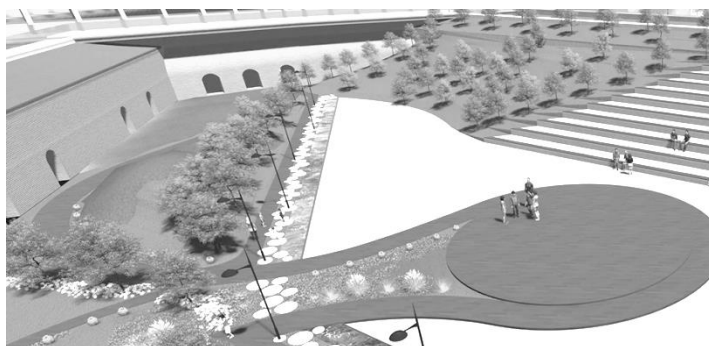
¹⁷⁹ Permisele au fost eliberate începând cu martie 1919 de către poliție și vice-comite și erau avizate de sârbi. Délmagyarország, 1919. 7 mart. nr. 54.

¹⁸⁰ Dan Demșea, Orașul în epoca modernă în Arad, monografia orasului de la începuturi până în 1989 Ed. Nigrendo Arad.1999, p.94.

¹⁸¹ Studiu REGIO-UE (2014), Cetatea din insula Simian (Ada-Kaleh), patrimoniu peisagistic și istoric.

Orașul însă, care a reușit să supraviețuiască tentativei de demolare și relocare, a înconjurat-o dar nu a “cucerit”-o, încă. Însă o revendică.

Astăzi, idea reconversiei¹⁸² cetății preluată de Primăria municipiului în proprietate este din nou mai actuală ca oricând pentru că beneficiile ei pentru dezvoltarea¹⁸³ Aradului sunt imense și de durată.

Planșe din Master-Plan de reabilitare

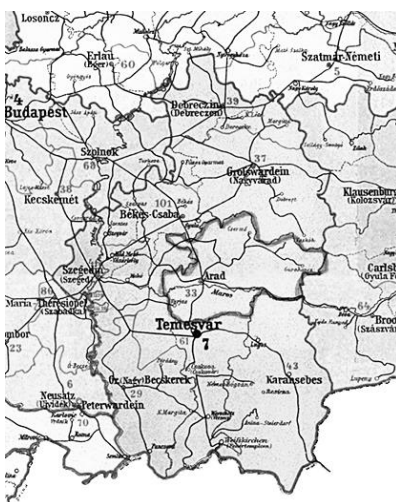
¹⁸² Cetatea Aradului este înregistrată ca monument, potrivit Anexei nr. III la Legea nr. 5/2000 privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului național – Secțiunea III – zone protejate (Monitorul Oficial nr. 152/12.04.2000), la punctul I. Valori de patrimoniu cultural de interes național (monumente istorice de valoare națională), Secțiunea 1. Monumente și ansambluri de arhitectură, a) Cetăți.

¹⁸³ Planșe – studiu master, Facultatea de Arhitectură Timisoara, 2016

12. Regimentul nr. 33 de infanterie „Kaiser Leopold II.“

Așa cum spuneam mai sus, două fortărețe majore formau baza autorității Austriei în sud-vestul Ungariei. Este vorba de cea din Arad și cea mai mare din Timișoara. Iar istoria fortăreței Aradului este legată de istoria regimentului maghiar KuK 33 de infanterie “Kaiser Leopold II.”¹⁸⁴ din armata a 7-a cu sediul în Timișoara.

Regimentul a început să recruteze militari în comitatul Aradului (aria sa de recrutare¹⁸⁵ era majoritar la nord de Mureș, dar cobora și în sud până spre Orțișoara unde era deja limita de nord a zonei de încorporare a regimentului 61 Timișoara), abia în perioada 1857¹⁸⁶ (până în anul 1883¹⁸⁷), când este rezonabil să presupunem că avea deja sediul în cetatea Aradului.

Corpurile de armată ale Imperiului Austro-Ungar zona Banat, 1894,
zona de recrutare IR 33

¹⁸⁴ https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_k.u.k._Kampftruppen#Nr._31.E2.80.9340 - Împăratul Leopold II (Peter Leopold Josef Anton Joachim Pius Gotthard (1747–1792). Sub acest nume a figurat regimentul în documentele militare austriece.începând cu anul 1888.

¹⁸⁵ <http://www.austria.gv.at/Docs/2007/5/4/Territorialkommanden-%28%C3%9Cbers.jpg>

¹⁸⁶ Österreich-Ungarns bewaffnete Macht 1900-1914

http://www.mlorenz.at/images/Werbbezirkseinteilung_1781-1889.jpg

¹⁸⁷ Districte de recrutare din 1781-1889.

http://www.mlorenz.at/images/Werbbezirkseinteilung_1781-1889.jpg si Dislokation und Einteilung des k.u.k. Heeres, der k.u.k. Kriegsmarine, der k.k. Landwehr und der königlich ungarischen Landwehr lt. "Seidels kleines Armeeschema" – recruiting districts 1781-1889.

Desigur între cei chemați sub arme găsim și tineri din Aradul Nou și Mureșel-Sigmundhausen. Iată câteva exemple: Donat Johann ns. 1846 Neuarad încorporat în 1867, Harnis Georg ns. 1841 Neuarad încorporat 1866, Tribl Paul ns.1833 Neuarad, încorporat 1850¹⁸⁸ și alți câțiva șvabi din Mureșel: Pothof Rudolf, ns. 1845 Sigmundhausen, încorporat în 1867; Steinlechner Philipp, ns. 1846 Sigmundhausen, încorporat 1867; Strumberger Paul, ns. 1844 Sigmundhausen, încorporat 1865; Scherer Johann, ns. 1825 Siegmundshausen, încorporat 1846, mort la 13 septembrie 1857 în IR 61 Timișoara.¹⁸⁹ Deși Neu-Arad era în zona de recrutare a KuK 33 din cetate majoritatea recruților din comună (erau trimiși la Timișoara și înregimentați în *k.u.k. Infanterieregiment „Ritter von Frank“* Nr. 61 înființat în 1798¹⁹⁰, cu batalioane răspândite la Timișoara, Debreczin și-n Muntenegru.

Iată alte câteva nume: Alt Nikolaus (ns. 1833 Neuarad), încorporat 1855; Albecker Michael (1845), 1866; Biringer Jakob (1840), 1860; Braun Anton (1821) 1842, dezertează; Brith Franz (1793) 1811; Dengl Nikolaus (1844) 1865 dispărut iulie 1866; Denk Georg (1847) 1868; Drommer Andreas (1839) 1860; Eichner Georg (1836) 1851; Filipp Franz (1843) 1864, în 1866 ajunge caporal; Fillipp Jakob (1847) 1868; Finster Konrad (1847) 1868; Geck Valentin (1846) 1868; Gephard Johann (1847) 1868 ; Gessenyi(Tessenyi) Nikolaus (1847); Hess Anton (1830) 1850; Hess Franz (1798) 1815; Hess Johann (1845) 1866; Kiss Franz (1820) 1846; Kivasay Franz (1826) 1845; Kiencz Peter

¹⁸⁸ Dreyer D. (2005), op.cit., p.570

(<https://freepages.rootsweb.com/~banatdata/genealogy/DDB/Banat%20Family%20History%20Series%20Book%20VI.pdf>)

¹⁸⁹ Dreyer D. (2005), op.cit., p.357, p.575

¹⁹⁰ Regimentul de Infanterie 61 a participat la toate campaniile militare ale Austriei din 1805 până la sfârșitul primului război mondial.

(1843) 1864, după doi ani ajunge caporal; Koenig Johann (1793)-1814 (moare la spitalul Timisoara în 1824); Schatt Johann (1843) 1864- dispărut în 3 Jul 1866 la Königgrätz (Hradec Králové, Cehia) – reapare sept.1866, ajunge caporal în 1867 șamd¹⁹¹.

Contele, apoi prințul Nikolaus Joseph Esterházy de Galantha și uniforma regimentului său k.u.k. Infanterieregiment nr. 33, model 1862

Regimentul 33 avea patru batalioane. Componenta etnică a regimentului în întregul său s-a schimbat de-a lungul anilor, funcție de zona sa de recrutare. După ce comandamentul său s-a stabilit în cetatea Aradului, românii au ajuns majoritari. Astfel în iulie 1914, un procent de 54% dintre recruți erau români, 28% maghiari și 18% alții.¹⁹² Ca o curiozitate menționez că, o lungă perioadă, „*Hunyadi Induló*” a lui Ferenc Erkel, cel care a compus și imnul Ungariei, a fost muzica de marș a regimentului.¹⁹³

“Infanterieregiment No.33 (1741/5 ungarisch)” a fost înființat în 1741 și a avut numele de „Andrássy-Infanterieregiment“ după comandantul său Adam von

¹⁹¹ Dreyer, op. cit. p 311-317

p.<https://freepages.rootsweb.com/~banatdata/genealogy/DDB/Banat%20Family%20History%20Series%20Book%20VI.pdf>

¹⁹² Antologie – 1866 Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums by Austro-Hungarian Monarchy. K.u.K. Kriegsministerium, Wien, Aus der k.k. Hof- und Staats-Druckerei p.198.

¹⁹³ <http://www.militaermusikfreunde.at/index.php/die-infanterie>

Andrássy (general de divizie Adam Johann Joseph von Andrássy, baron de Szent-Király (1698–1753, foto).¹⁹⁴

Urmează apoi, în calitate de comandanți prințul Nikolaus Esterházy (1753)¹⁹⁵ – regimentul ia parte în luptele de la Solferino (1859) și Königgrätz (1866)¹⁹⁶ – Anton conte Sztáray von Nagy-Mihály (1781), general de cavalerie, apoi contele Hyeronimus Colloredo-Mansfeld¹⁹⁷, gen. de cavalerie și gen. de divizie (1809)¹⁹⁸. Regimentul acționa în zona ce astăzi aparține Slovaciei.¹⁹⁹ Statul major era în Viena.

În 1823 comanda unității e preluată de gen. div. baron Emerich Rakony și în 1845 gen.div. baron Franz Gyulai von Maros-Németh și Nádaska²⁰⁰. Din 1869 până în 1887 (regimentul era în Arad din 1866) comandantul lui a fost baronul Emil Kussevich von Szamobor (adjunct: colonel Joseph Wellikán de Boldogmező)²⁰¹. Culoarea uniformei regimentului este acum gri-cenușiu cu butoni argintii.²⁰²

¹⁹⁴ Regimentul avea atunci 3 batalioane.

¹⁹⁵ Foto – Uniforma regimentului ungar Esterházy (1769 No. 33) în anul 1762 – Muzeul militar Wien. Heeresgeschichtliches Museum, Wien.

¹⁹⁶ Dreyer D., op.cit. p.184

¹⁹⁷ Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums by Austro-Hungarian Monarchy. K.u.K. Kriegsministerium, 1817 Wien, p.208

¹⁹⁸ Zona de recrutare Slovacia (zona Bars, Hont, Zolyon, Aranyosmarót Ipolyásg Besztercebánya), statul major era la Viena iar locul de adunare era Altsohl, azi Zolyon – Slovacia.

¹⁹⁹ Enrico Acerbi, The Austrian Imperial-Royal Army (Kaiserliche-Königliche Heer) 1805 – 1809 (The Hungarian Royal Army 1805 – 1809 Hungarian Infantry Regiments)http://www.napoleon-series.org/military/organization/Austria/ArmyStudy/c_A.A.H.html

²⁰⁰ Regimentul staționa în Arad (Militär-schematismus des österreichischen Kaiserthums, 1866)

²⁰¹ Austro-Hungarian Army – Regimental Commanders 1879 www.austro-hungarian-army.co.uk/regcomm79.htm și

http://www.mlorenz.at/Bewaffnete_Macht/01_Infanterie/01_Infanterie_01.htm

²⁰² Österreich-Ungarns bewaffnete Macht, 1900-1914,

http://www.mlorenz.at/Bewaffnete_Macht/01_Infanterie/01_Infanterie_01.htm

Insigna regimentului cu locurile bătăliilor sale – Galicia, Karpatok, Lemberg, Wolhyna, Cesuna, Bukovina, Szerbia, Krn, Lovcsen, Isonzo.²⁰³

Din anul 1888 regimentul poartă numele împăratului Leopold al II-lea. Unitatea militară și-a sărbătorit jubileul²⁰⁴ de 150 de ani în 11 sept. 1891 când, în prezența prințeselor Klotild²⁰⁵ și Hildegard, reprezentanții orașului liber regesc Arad au dăruit regimentului un stindard de luptă brodat.

Deși sediul regimentului se stabilise în Arad, nu toate batalioanele sale erau permanent la baza din cetate. Astfel batalionul 2 în perioada 1903-1907 era la Biserica Albă (Serbia – Voivodina), apoi a fost mutat între 1908-1909 la Cuvin (în sârbă Kovin, germană Temeschkubin) și apoi, în 1910-1914, la Arad. Batalionul 4 a fost în 1910-1911 la Foča, oraș din Bosnia și Herțegovina, pe malul râului Drina, la cca 100 km sud de Saraievo, în 1912-13 la Crkvice (Croatia) și apoi în 1914 la Cattaro/Kotor (Munte negru). Batalioanele 1 și 3 au rămas permanent la Arad²⁰⁶.

²⁰³https://kituntetes.webnode.hu/sapkajelvenyek/gyalogezredek/k-u-k-gyalogezredek_/csaszari-es-kiralyi-33-gyalogezred/

²⁰⁴https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MEVH_AlakulatTort_041/?query=Aradi%20var&pg=90&layout=s.
Hanthó Sándor (szerk.): A 33-asok dicsősége 1741-1918. Emlékirat a II. Lipót császár nevét viselt volt császári és királyi 33-ik gyalogezred dicső haditetteiről, valamint azokról, akik az ezred kötelékében küzdve, hősi halált haltak a hazáért (Budapest, 1935) p.13

²⁰⁵ Prințesa Clotilde of Saxe-Coburg și Gotha, Arhiducesă de Austria

²⁰⁶ idem și Somogy G., op. cit., p.19

Efectivul regimentului 33 era de 1.532 oameni pe timp de pace și 6.068 oameni pe timp de război²⁰⁷. Arma soldaților, la începutul sec XX era pușca Steyr-Mannlicher M-1895. Ostașii lui IR 33 au participat la 17 campanii militare.²⁰⁸

Locotenent în uniforma
regimentului model 1914

Timbru cu portretul împăratului Leopold al 2-lea
și nr. regimentului.

În 1914 Austro-Ungaria intră într-un război care va schimba pentru totdeauna ordinea mondială și soldații regimentului ungar de infanterie 33 pleacă să-și verse sângele pentru o cauză ce nu era a lor. La acea dată românii erau 54% din efectivele sale. Cei din IR-33 iau parte în sângeroasele confruntări de la Isonzo, de pe frontul italian. Între ei și un tânăr din Mureșel, Alois Weil, nume cu care ne vom mai întâlni, mai departe. Mobilizarea regimentului a avut loc duminică, 26 iulie 1914, la ora 5 dimineața când, în sala festivă de la etajul întâi al clădirii comendurii din cetate, generalul maior Resch Ferenc a citit ofițerilor

²⁰⁷ Conform ordinului de luptă al armatei Imperiului Austro-Ungar din 1907

²⁰⁸ Emlekirat, p11

unității, ordinul de mobilizare. În întâi august unitățile regimentului din Arad au plecat spre Serbia²⁰⁹.

În 1916 România declară război Puterilor Centrale. La scurtă vreme după încetarea ostilităților, Aradul și fortăreața lui, Aradul Nou dar și Mureșelul, se regăsesc pe teritoriul noii puteri est-europene: România Mare. Povestea regimentului 33 însă continuă, ca unitate militară a armatei române.

1917 Eugen, Arhiduce de Austria și Prinț al Ungariei și Boemiei, ultimul Mare Maestru al Cavalerilor Teutoni din dinastia de Habsburg (1863-1954), cu ofițerii reg.33 inf. pe frontul Isonzo (12 bătălii între 1915-1917)

În timpul primei conflagrații mondiale batalioanele 1-3 ale regimentul 33 infanterie au participat la 10 operațiuni militare²¹⁰, astfel:

I. Galiția, aug. 1914 – nov. 1914.

II. Apărarea munților Carpați, nov.1914 – mai 1915.

III. Eliberarea Galiției și alungarea trupelor rusești, mai-sept. 1915.

IV. Frontul Volhynia (acum zonă împărțită între Polonia-Belarus-Ucraina), sept.1915 – mart. 1915.

V. Străpungerea Asiago-Arsiero (Italia de nord), apr.1916 – iun. 1916.

VI. Ofensiva Brusilov (Bucovina), iul. – aug.1916.

VII. Lupte pentru apărarea Carpaților, aug. – iul. 1916.

²⁰⁹ Idem, p.21

²¹⁰ Idem, p, 25-26.

VIII. Campania Bucovina împotriva rușilor, aug.1917 – mart. 1918.

IX. Operațiuni în Ucraina și Rusia de sud, mart. 1918 – iul. 1918.

X. Bătălia de la Piave, aug.1918 – nov.1918.

IR 33 în campania din Bucovina

Batalionul 4 al IR-33 cu sediul în Cattaro – Dalmația (azi Kotor-Muntenegru) a operat separat de-a lungul întregului conflict. El a plecat la luptă în 1 august 1914 și a participat la patru operațiuni militare în Balcani și Italia (Piave și Monte Tomb)²¹¹.

Iată și lista comandanților unității²¹², majoritatea cu gradul de colonel, între anii 1903 și 1918:

1903 – 1904	col. Wilhelm Wachsmann,
1905 – 1908	col. Albert Dietrich,
1909	col. Siegmund von Gerhauser,
1910 – 1912	col. Alexander Barbini,
1913	col. Friedrich Tobis,
1914 mai – oct. 1914	col. Simon Barza Edl von Barnhöfft ²¹³ ,
1914 nov.	col. Litschauer Ede
1914 dec. – 1915 mart.	col. Wallner Ferenc
1915 mart. – 1915 apr. și	
1915 vara – 1916 apr.	lt.col. Sertic Karoly

²¹¹ Idem p.64

²¹² Idem. p.68

²¹³ Dislokation und Einteilung des k.u.k. Heeres, der k.u.k. Kriegsmarine, der k.u.k. Landwehr und der königlich ungarischen Landwehr – 1914.

1916 mai – 1916 sf. sept. și
 1915 apr. – 1915 sf. apr. cpt. Strohoffer Karoly
 1915 mai – 1915 iun. col. Pfister Karoly
 1915 iun. – 1915 iun. 26 lt.col. Burdea Dumitru (căzut în luptă)
 1915 mai – 1915 sf. mai cpt. Luckács Sándor
 1916 apr. – 1916 mai 24 și
 1916 oct. – 1916 dec. col. Fejér Imre
 1916 dec. – 1917 feb. lt.col. Zakucky Gyula
 1917 feb. – 1918 apr. col. Papházy Kornél
 1918 mai – 1918 aug. col. Schaudy Rezső
 1918 sept. – 1918 nov. col. Obermayer Kurt
 1918 aug. – 1918 ½ aug și
 1918 nov.14 – 1918 dec.²¹⁴ mr. Eitel Károly

În fine, comandanții batalionului 33/IV au fost: col. Navratil Lajos, cpt. Wittauschek Lajos, cpt. Hospodar Ernő, cpt. Vlad Sándor, cpt./cavaler Emele Károly și lt.col. Grienberger Hugó.

Grupa de mitraliere a regimentului 33 la Temes-Kubin (azi Kovin în Serbia)

²¹⁴ Idem, p.69

13. Revoluția de la '48, la țară, în Aradul Nou

În 1848 locuitorii comunei au aflat că istoria se mișcă în jurul lor și că Cetatea din apropierea satului unde se duceau la slujbe, ori la târgul de acolo cu produse și al cărei pot în foloseau să ajungă dincolo, la Aradul vechi, poate ajunge un "vecin" primejdios. Între 22 și 24 februarie 1848 la Paris muncitorii și studenții nemulțumiți îl obligă pe regele Louis Philippe să abdice. Mișcarea revoluționară din Franța cuprinde rapid și statele germane, Austria, Italia și Ungaria.

În Ungaria se conturau două partide, cel conservator, reprezentat de István, conte de Széchenyi și cel revoluționar-democratic, reprezentat de Kossuth Lajos. Radicalismul acestuia din urmă câștigă un număr tot mai mare de adepți.

În septembrie 1848 guvernatorul imperial la Pesta, Franz Philipp Graf Lamberg este asasinat iar la 2 decembrie împăratul Ferdinand I., bolnav, abdică în favoarea nepotului său, Franz Joseph I., care dispune dizolvarea Dietei maghiare. La rândul ei aceasta nu îl recunoaște ca împărat. Aceasta cu atât mai mult cu cât Constituția din 4 martie 1849 urma să înlăture vechiul statut privilegiat al maghiarilor. Drept urmare Dieta maghiară, prezidată de Kossuth, hotărăște să nu mai recunoască dinastia de Habsburg-Lothringen.

Poziția șvabilor bănățeni, erau majoritari în Aradul Nou (chiar și-n Mureșel), în perioada evenimentelor din acei ani, a fost rezervată. Fără o conducere politică unitară, fără vre-un proiect național de susținut ca ungurii ori sârbii sau românii (iar proiectul național al acestora din urmă era chiar opus față de cel al maghiarilor), dar și fără a uita că Maria Theresia și fiul ei au vândut satele bănățene unor seniori, având ca rezultat pierderea unor avantaje pentru germani, ei bine, șvabii nu s-au „aprins” de la flacăra revoluționară maghiară. Departe de înflăcărarea revoluționarilor, chiar și a unora dintre conaționali lor din oraș, reticienți față de găzile maghiare și reținuți la a se înrola în armata maghiară, cei din Aradul Nou știau că au o treabă. Și aceea nu era să se răscoale.

Se făcuse deja toamnă și trebuiau terminate lucrările la câmp, animalele trebuiau hrănite și grădinile cultivate, meșterii aveau și ei treabă, pravăliile

aveau mușterii, morile măcinau, că Mureșul nu se oprise. La urma urmei atât reformatorii, cât și cei din cetate, ori cei care-i asediau, trebuiau să mânânce.

Cum însă luptele s-au desfășurat foarte aproape de casele lor, au avut parte de toate nenorocirile unui asediu: case incendiate ori distruse de obuze, animale și provizii rechiziționate ba de austrieci, ba de maghiari, raiduri ale patrulelor fie de honvézi, fie ale austriecilor, plus limitarea accesului la piața de desfacere reprezentată de cetate, distrugerea culturilor, într-un cuvânt, necazuri cu duiumul.

Două fortărețe majore constituiau baza autorității Austriei în sud-vestul Ungariei: Aradul și Timișoara.

În 17 martie 1848 după-amiaza, vestea insurecției vieneze ajungea și la Arad. Piața principală se umplea de tineri înflăcărați. Spectacolul cu piesa „Don Cezar de Bazan” de la teatrul Hirschl este întreruptă de tineri revoluționari maghiari conduși de József Jankaim, care obligă citirea celor 12 puncte ale programului radical maghiar și intonarea imnului național. În oraș se constituie gărzi revoluționare.

În mai au loc alegeri municipale și este ales primar radical-democratul Török Gábor (până în 11 iunie 1849, apoi urmează Varjassy János)²¹⁵ iar viceprimar Dimitrie Haica. La sfârșitul lunii se constituie un „consiliu orășenesc reformator de expresie maghiară”.

În aprilie Bohus János este numit comite suprem de Arad.²¹⁶

Evident, se cere predarea cetății ocupate de trupele imperiale. Bătrânul (avea 80 de ani) feldmarschall-leutnant (general de divizie) Johann Nepomuk Freiherr Berger von der Pleisse refuză. Garnizoana cetății era de 820 oameni, dintre care 450 erau apt combatanți. Toată vara Berger încearcă să pregătească cetatea să facă față unui eventual asediu și rechiziționează provizii din satele din apropiere. Suplimentar, forțe și muniții sunt transferate din Timișoara pentru a întări garnizoana.²¹⁷

²¹⁵ Somogyi Gyula: Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája. vol. III., p.10

²¹⁶ Idem, p.10

²¹⁷ Dreyer David. (2005), Banaters in Austrian Military Records, vol.VI, California, p.163

În octombrie cetatea este pusă pe picior de război și este declarată starea marțială. În ziua de 7 octombrie austrieii deschid focul bombardând Aradul. Colonelul János Máriássy încercuiește cetatea și în 5 noiembrie este aprins podul de lemn ce o lega de

Arad. În fine, în decembrie asediul propriu-zis este preluat de trupele generalului Gyulai Gaál Miklós. Stocurile fortăreței trebuiau să ajungă timp de două luni.²¹⁸ Marea parte a luptelor trupelor maghiare împotriva imperialilor din cetatea Aradului s-au desfășurat pe teritoriul Mureșelului, parțial și în zona Aradul Nou. Casa Beller ori “casa cu ghiulele” din Aradul Nou cu cele 17 ghiulele încastrate în zidul ei este o mărturie a acelor lupte.

a. Jurnalul de luptă al căpitanului Jung

Jurnalul²¹⁹ se află astăzi în Arhiva Militară din Viena. În cele ce urmează, au fost reținute doar acele note care au directă legătură cu Aradul Nou (dar și zona proximală a Mureșelului) și locuitorii lui aflați, de multe ori, la propriu, în focul evenimentelor și care au avut parte din plin de consecințele conflictului. Jurnalul se află astăzi în Arhiva Militară din Viena. În cele ce urmează, au fost reținute doar acele note care au directă legătură cu cele două localități și locuitorii lor aflați, de multe ori, la propriu, în focul evenimentelor și care au avut parte din plin de consecințele conflictului.

„3 octombrie 1848:

Oberst Friedrich v. Blomberg și regimentul său de ulani ocupă casa vămii și supraveghează podul peste Mureș spre Ungaria și cere locuitorilor din Arad să rămână fideli împăratului.

5 octombrie 1848:

²¹⁸ Idem, p.164

²¹⁹ Fiind asumat de un tânăr ofițer imperial documentul nu are și nici nu poate avea pretenția de a fi o descriere extrem de exactă și imparțială a asediului. De aceea trebuie citit “cum grano salis”

Imperialii urmau să atace Aradul, dar pentru că acolo erau mulți șvabi la târgul săptămânal, acesta este amânat.

12 octombrie 1848:

Morarilor le este interzis să mai macine pentru cei din cetate sau să le ducă făină.

17 octombrie 1848:

O patrulă imperială a prins mai mulți indivizi în Aradul Nou pe care i-a dus în cetate. Printre ei se aflau și trei funcționari ai moșiei Zielinsky care au fost tratați cu respectul cuvenit

19 octombrie 1848:

Toate armele aflate în proprietatea celor din Aradul Nou trebuie predate garnizoanei din cetate.

20 octombrie 1848:

Sunt rechiziționate provizii de la prietenul ungarilor, moșierul Zielinsky.

21 octombrie 1848:

Blomberg atacă la ora 11 Fântânele, însă trebuie să se retragă. Aradul Nou și Sânicolaul Mic sunt abandonate de trupele imperiale. Tapolcsány, notarul Aradului Nou și alți indivizi sunt reținuți și duși în cetate. S-au găsit arme asupra lor.

22 octombrie 1848:

Aradul Nou și Sânicolaul Mic sunt ocupate la prânz de trupe maghiare.

23 octombrie 1848:

Prin ocuparea Aradului Nou, cetatea Aradului rămâne izolată de lume. În Sigmundhausen (Mureșel) se așează pușcași unguri.

28 octombrie 1848:

Este distrusă casa vămii din Sigmundhausen.

1. noiembrie 1848:

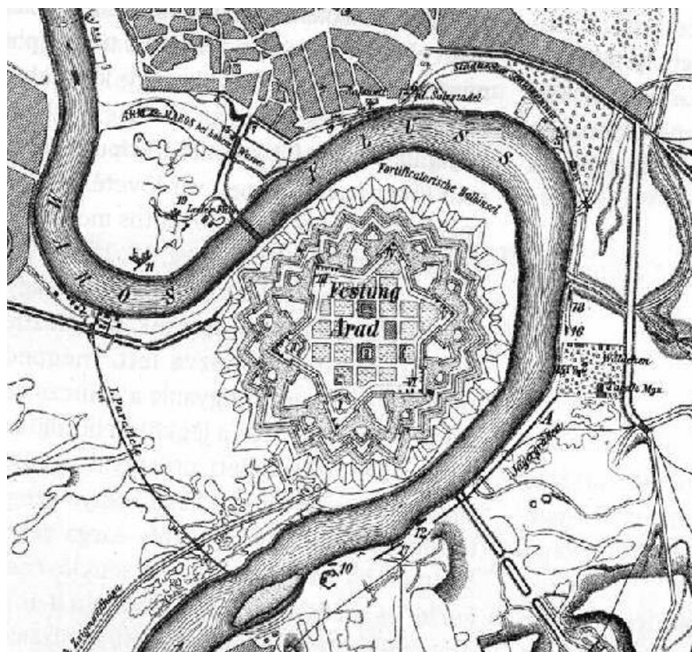
Sunt distruse primele case din Mureșel. Casa de baie municipală și magazia de sare sunt în mâinile maghiarilor. Cetatea este complet încercuită. 15-18.000 de soldați ai lui Gál și Máriássy au încercuit fortăreața.

5 noiembrie 1848:

Mureșul până la canalul Țiganca este incendiat de imperiali pentru a avea câmp liber de tragere.

14 noiembrie 1848:

O patrulă imperială pătrunde în Aradul Nou. Ungurii părăsesc localitatea îndreptându-se spre Lipova. De îndată sunt făcute rechiziții pentru armată: vite, porci și altele, dându-se în schimb bonuri de rechiziție. De pe moșia lui (Ladislau – nn) Zielinsky s-a confiscat fân, paie și orz, acesta fiind susținător al revoluționarilor maghiari. Comunicația dintre Noul și Vechiul Arad se face cu bacul de vis-a-vis de fabrica de piele. Într-un ziar găsit în Aradul Nou se spune că în 27 octombrie ne va ataca o armată de 25.000 oameni.

Planul cetății Aradului

15 noiembrie 1848 :

Contele Leiningen ocupă Aradul Nou cu un batalion, în același timp sosind din Transilvania trupe imperiale. Cartierul general este la bărcile din Sânicolaul Mic. Sunt luați 200 prizonieri în Aradul Nou; unii care încearcă să fugă se îneacă în Mureș. Locuitorii din Aradul Nou pot veni din nou cu lucruri de vânzare la piața din cetate. Sânicolaul Mic și Aradul Nou au fost separate de

Banat prin trei șanțuri: unul la capătul străzii Principale, celălalt la dreapta de cimitir și un altul la Mureș spre pădurea Ceala. La orele 17:00 sunt aduse de la Timișoara 300 de căruțe cu provizii și muniții pentru „3 luni“.

16 noiembrie 1848:

Din Aradul Nou se fac rechiziții de fân, fructe, vin, ceară, hârtie din depozitele lui Zielinsky și lână pentru artilerie, de la comercianți, cu bonuri de rechiziție. Tot de aici este adusă o moară mișcată cu cai care este montată în interiorul cetății. Morarii și brutarii trebuie să muncească în cetate de la ora 7 la 14.00. Sunt aduse tunuri și muniție de la Timișoara.

17 noiembrie 1848:

Localnicii din Aradul Nou vin cu provizii în cetate în momentul în care trupele maghiare pe la ora 10 reocupă localitatea. Mai multe femei, dintre care unele venite la piață, rămân în cetate.

18 noiembrie 1848:

Dimineața, de pe moșia Aradul Nou și Sânicolau au fost rechiziționate și aduse în cetate fructe, fân, porumb și vin; sunt 1.642 de oameni în cetate care au nevoie de îngrijire.

19 noiembrie 1848:

Alte rechiziții din depozitele și magazinele lui Zielinsky. Din această zi rechizițiile sunt oprite până la noi ordine. Comercianții pot veni la târgul din cetate să-și vândă marfa.

20 noiembrie 1848:

Patrurile imperiale află de la localnicii din Aradul Nou că ungurii au construit un pod peste Mureș, în zona Ceala.

21 noiembrie 1848:

În consiliul de război de astăzi s-a discutat despre îngrijirea celor 35 de șvabi și șvăboaice și a celor 15 cai ai lor rămași în cetate. Acești oameni din Neuarad, Schöndorf etc. trebuie să muncească ca zilieri, pe bani.

27 noiembrie 1848:

Femeile blocate în cetate ajung, din fericire, în Aradul Nou.

30 noiembrie 1848:

Doi țărani din Sigmundhausen-german (Mureșel) vin în cetate și spun că în Aradul Nou sunt 10.000 de maghiari, în fiecare casă cam 15-20 de oameni, în cea mai mare parte înarmați cu arme ușoare.

3 decembrie 1848:

Alte 13 femei au fost lăsate să plece acasă, în Aradul Nou

5 decembrie 1848:

Ultimii țărani și țărance au fost lăsați acasă. La digul din Sigmundhausen au fost prinși de maghiari și duși în Aradul Nou

21-24 decembrie 1848:

Zilnic sunt rechiziționate și aduse în cetate provizii din magaziile lui Zielinsky.

25 decembrie 1848:

Aradul Nou este ocupat de puternice trupe maghiare.

22-23 ianuarie 1849:

Notarul Aradului Nou, Tapolcsány, fiind grav bolnav, este eliberat din cetate în schimbul unor soldați imperiali luați prizonieri.

7 februarie 1849:

Ungurii se retrag din Mureșel și Aradul Nou la nord de Mureș. O patrulă din cetate întâlnește în Sânicolaul Mic patrula regimentului imperial de 10.000 oameni comandat de von Gläser. Aceștia ocupă pe la ora 4 Sânicolaul Mic și Aradul Nou fără a trage vreun foc de armă.

8 februarie 1849:

Gläser trebuia să atace Aradul însă refuză acest lucru. El voia să mențină controlul asupra Aradului Nou și Sânicolaului Mic o vreme cât mai îndelungată. În Sigmundhausen și Kleinsanktnikolaus (Sânicolaul-Mic) sunt găsite nenumărate scări de asalt, fascii și cârlige de cățărare. Aradul este totuși atacat, trupele imperiale pătrund până în piața centrală dar sunt respinse peste Mureș. Reușesc să aducă 8 tunuri, după ce inițial capturaseră 40.

9 februarie 1849:

Generalul von Gläser pleacă spre Șagu, lăsând în Aradul Nou 2.500 de soldați și o baterie. Trupele maghiare profită de acest lucru și reocupă Mureșelul și Aradul Nou.

10 februarie 1849:

Aradul Nou este ocupat încă slab de unguri. Gläser are cartierul general la Șag. Satele Tisa Nouă și Cruceni sunt ocupate de trupe imperiale.

13 februarie 1849:

Aradul Nou este reocupat fără opoziție de Gläser. Trupele imperiale aduc cu ele 200 de care cu muniții, pulbere, etc pe care le transportă în cetate.

15 februarie 1849:

Aradul Nou este uneori ocupat de maghiari, alteori nu.

16. februarie 1849:

Comandantul cetății arădene, Berger, cere ca Aradul Nou să rămână ocupat în permanență de către trupele imperiale.

19 februarie 1849:

Aradul Nou este complet în mâinile imperialilor. Azi au venit din nou oameni din această localitate pentru a-și vinde produse în cetate.

20 februarie 1849:

Un detașament de 100 oameni face rechiziții în Sânicolau și Aradul Nou «deși fără mare succes, pentru că aceste sate, ocupate când de trupele maghiare când de ale noastre, au fost gollite».

23 februarie 1849:

Țărani și femei din Aradul Nou și Sânicolaul Mic vin la piață în cetate și spun că în Aradul Nou nu sunt maghiari.

24 februarie 1849:

Din Aradul Nou sunt rechiziționate bare din fier, oțel și stofă. De la măcelarul Götz sunt rechiziționați 16 boi și 6 vaci, întrucât este un prieten al maghiarilor.

25-27 februarie 1849 :

Cei din Aradul Nou vin cu alimente în cetate, satul lor nu este ocupat.

2 martie 1849 :

Azi a fost din nou zi de piață în cetate și au venit mulți din Aradul Nou și Sânicolaul Mic dar și un spion maghiar, deși nici un civil nu trebuie să intre necontrolat în cetate.

4 martie 1849:

Locuitorii din Aradul Nou trebuie să sape șanțuri pentru trupele imperiale.

6. martie 1849:

Țăranii din Aradul Nou spun că în ziua precedentă în localitate au fost puternice trupe maghiare, care mai apoi s-au îndreptat spre Zădăreni.

9-11 martie 1849 :

De la stăpânul moșiei au fost rechiziționat lemn de foc și fân, de asemenea și vin.

11-16 martie 1849:

În cetate are loc piață din nou dar vizitatorii sunt strict controlați

15-16 martie 1849:

În cetate a fost adusă o moară cu cai. Locuitorii din Aradul Nou și Sânicolaul Mic trebuie să dea la fiecare 48 de ore câte 12 cai pentru a pune moara în mișcare și 10 căruțe cu câte doi cai pentru a duce gunoiul.

21 martie 1849:

În Aradul Nou nu se mai „găsea nimic“ localitatea a fost « curățată » sistematic ba de unguri, ba de imperiali.

25 martie 1849:

Primarul Aradului Nou ne informează: spre ora 7 dimineața s-a tras în Mureșel asupra celor care doreau să ajungă la târgul din cetate. Doar puțini au ajuns în cetate. Două femei au fost rănite de către trupele maghiare. Spre după amiază călăreți unguri din Arad ocupă Aradul Nou.

26 martie 1849:

O patrulă maghiară vine dinspre Aradul Nou peste pășunea Sigmundhausen și pe dig se apropie de zidul cetății.

27 martie 1849:

Către după amiază, câțiva țărani din Aradul Nou ne spun că maghiarii au părăsit localitatea pentru ca spre seară ea să fie din nou ocupată în întregime de un mare număr de dușmani.

28 martie 1849:

Aradul Nou rămâne sub ocupație maghiară.

29 martie 1849:

Nu se ține piață, (nu avem) nici un raport din Aradul Nou. Satul este cutreierat, zi și noapte, de patrulare dușmane.

30 martie 1849:

Seara, primarul din Aradul Nou a primit de la o patrulă de ulani porunca să pregătească până dimineața 30 de boi și un taur pentru vacile în călduri din cetate. Patrula a găsit Aradul nou neocupat, pentru moment.

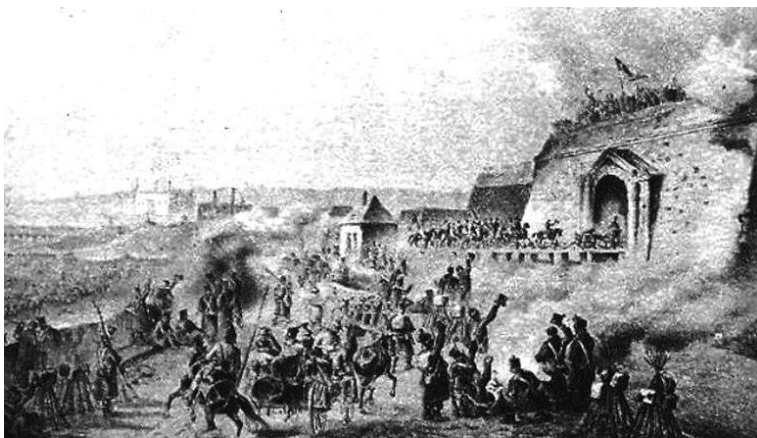
31 martie 1849:

Dimineața au venit câțiva țărani din Sânicolaul Mic la târg și ne-au confirmat că așezarea era vizitată sporadic de trupe dușmane. Acestea apăreau dintr-odată pe străzi și apoi dispăreau fără a vorbi cu nimeni. Cerința referitoare la vite nu a fost respectată.

1 aprilie 1849:

La ora 4 dimineața, în liniște, un comando de 250 infanteriști, 30 de ulani și o baterie de trei pfunzi iese din cetate, neuzit de dușmani și pătrunde, peste pășune, în Aradul Nou și Sânicolau; nu se găsesc dușmani și cele două sate sunt ocupate.

Se observă drumul spre Zădăreni, centrul satului, ieșirea din Aradul Nou, spre Șagu-Timișoara; 30 de oameni rămân acolo pentru rechiziții. Primarul Aradului Nou se declară în continuare loial față de cei din cetate; spune că satul nu are boi. Au fost luați din Sânicolaul Mic 16 boi și 4 vaci. Sub protecția expediției noastre vine din nou, în mare număr, lume în cetate, la târg, cu provizii. Trupele s-au întors în cetate la ora 1 la prânz aducând un individ care spiona.

Intrarea trupelor imperiale ale lui Leiningen în cetate, 15 nov.1848 – gravură din 1850
2 aprilie 1849:

Târgul este din nou vizitat. Tăranii ne spun că imediat ce ne-am retras a apărut o trupă de unguri care însă a dispărut în cursul nopții.

3 aprilie 1849:

Târgul din nou vizitat. Conform raportului unui funcționar de la primărie, în timpul nopții au fost maghiari în sat, de tăria unei companii.

7 aprilie 1849:

Ungurii ocupă în totalitate Aradul Nou.

11-12 aprilie 1849:

Comandantul trupelor maghiare din Aradul Nou era maiorul Wesselenyi. Cetatea este din nou complet izolată.

22 mai 1849:

În Vladimirescu au fost recrutați forțat de către maghiari 1.100 de oameni din Banat, printre ei și bărbați din Aradul Nou. În Aradul Nou erau cantonați în acest timp 500 de soldați maghiari.

20 iunie 1849:

Între 1 octombrie 1848 și 20 iunie 1849, la o garnizoană de 1.200, au murit 455 soldați și 30 de civili. Despre starea de sănătate din cetate se spune că mortalitatea era mare și spitalul, mereu plin, era și nesănătos. La aceasta se adaugă tristele condiții sanitare pentru soldații din cazematele întunecoase și umede, cu hrană foarte puțină și foarte puțină băutură întăritoare.

1 iulie 1849:

Garnizoana imperială capitulează în fața superiorității numerice a maghiarilor și părăsește cetatea."²²⁰

Jurnalul amănunțit al asediului ținut de către căpitanul *Valentin Jung* se încheie la 10 august 1849, la Viena.

b. Asediul în trei pași

Asediul asupra cetății Aradului ar putea fi împărțit în trei etape.

²²⁰ Petri, A.P., Op.cit., p.193-197

Prima etapă a durat din octombrie până în 17 decembrie 1848 când cetatea a fost încercuită de un număr de 12.000 de insurgenți comandați de Măriássy. A fost mereu nevoie de rechiziții pentru a obține proviziile necesare. În noaptea de 3 spre 4 decembrie are loc un asalt general asupra cetății, maghiarii ajungând până la zidul principal, în moment în care s-a declanșat artileria garnizoanei, atacatorii fiind nevoiți să se retragă.

Proviziile au devenit tot mai puține astfel că, încă din decembrie, au început să fie sacrificați caii. Apoi a venit în ajutor din Timișoara colonelul Christian Franz Seraphim Vinzenz Graf von Leiningen-Westerburg (1812-1856), care eliberează Aradul Nou ocupat de maghiari și sporește numărul soldaților din cetate la 1.000. (În paranteză fie spus, un alt conte de Leiningen urma să-și găsească sfârșitul în șanțul cetății salvate de el).

Acum începe a doua etapă a asediului. Numărul asediatorilor crește la 35.000. Se încearcă printr-un bombardament continuu cucerirea cetății. În acest moment a venit din Timișoara, în ajutorul asediaților, generalul Josef Edler von Gläser (1777-1849) care, la 7 februarie eliberează Aradul Nou dar nu se complică să ocupe Aradul care era părăsit de maghiari. Doar trupele voivodului sârb Teodorovici intră în orașul pustit. Teodorovici cade lovit de un glonte tras de undeva din grădinile orașului.

După plecarea trupelor sale începe a treia etapă, când comanadantul insurgenților gróf Vécsey Károly (foto) ori Karl Graf Vécsey (1807-1849) cum îi spuneau austriecii, hotărăște înfometarea celor din cetate, ceea ce și reușește. Rata deceselor în ganizoană, majoritar datorită bolilor, era de 6-8 oameni pe zi cu 230-240 oameni bolnavi.²²¹ La 29 iunie Berger „Arad Festungskommandanten”, semnează capitularea, iar la 1 iulie 1849 garnizoana părăsește cetatea²²². Conform unor surse generalul Berger a tras asupra Aradului și trupelor asediatoare 45.000 lovituri de tun, până în 6 oct.1848.²²³ Maghiarii capturează 66 de tunuri. Căderea citadelei le permite să transfere

²²¹ Dreyer, op. cit., p.166

²²² Idem, p.166 – Ofițerii au jurat ca ei și oamenii lor să nu ridice armele împotriva Ungariei vreme de 6 luni. Au primit transport gratuit prin Ungaria până la Steiermark (Styria – Austria).

²²³ Somogyi Gyula, op.cit., p.95

28 piese de asediu spre Timișoara.²²⁴ Pentru scurt timp însă. La 11 august, după doar 45 de zile de la capitulare, generalul János Damianics, comandantul cetății, o restituie necondiționat austrieilor. Kossuth abdică la 11 august 1849, generalul Artúr Görgey de Görgő și Toporcz capitulează și el la 13 august, la Șiria, în fața trupelor rusești. Și începe represiunea. Cetatea devine o imensă pușcărie pentru 500 de prizonieri din armata revoluționară ungară.²²⁵

“Martirii din Arad- octombrie șase” – fragment, Thorma János

c. Un obelisc pentru martiri

Pe terenul care aparținea de Sigmundhausen (Mureșel), este amplasat – la sud de cetatea Aradului – un monument care amintește de cei treisprezece martiri (câțiva dintre ei generali, între ei și un colonel din Statul Major General),

²²⁴ Dreyer, op.cit., p.166

²²⁵ Muzeul Județean, Patrimoniul Județului Arad, Sinteza istorică.

care au fost executați în acest loc, la 6 octombrie 1849, de către Armata imperială. Maghiarii îl considerau, precum Kossuth, o “golgotă a națiunii maghiare.”²²⁶

Determinarea exactă a locului execuției martirilor nu a fost posibilă în perioada proximală temporală evenimentelor evocate. Măcar că s-au făcut eforturi. Într-un ziar budapestan deputatul Barabás Bála, de loc din Arad, relatează o întâmplare: “În anul 1850 un neamț din Glogovăț își săpa porumbul când s-a apropiat de el un om care i-a cerut îngăduința să sape un șanț lat de o sapă și lung de câțiva metri în porumb. Neamțul i-a dat voie, cât timp va fi el arendașul terenului, fără să-l întrebe ceva. Și omul a făcut șanțul șase ani la rând. Asta, notează autorul, mi-a spus tata”²²⁷. Astfel locația exactă a martiriului ar fi fost păstrată.

După 18 ani pe terenul din Mureșel, situat câteva sute de metri de șanțul din partea de vest al fortificației, a fost amplasat în 1867 un trunchi de dud uscat cu 13 ramuri, simbolică transparentă, alături de care era o cruce²²⁸. Pomul fusese scos din curtea lui Barabás Péter, tatăl deputatului de mai sus. Locul exact pentru amplasarea acestui simbol a fost confirmat de un martor ocular al evenimentului din octombrie 1849, un bătrân morar din Mureșel, șvab de altminteri.²²⁹

Un prim monument, modest e drept, dedicat memoriei martirilor de la Arad a fost ridicat de asociația *Aradi Honvédegylet* în 1871 pe actualul loc. Conform unor descrieri era o piatră de mormânt în patru colțuri cu o singură inscripție: “1849. október 6”. Piatra abia era vizibilă pe câmpul cultivat cu porumb. Prin urmare, cu contribuția asociației foștilor honvézi, în 1874 monumentul a fost ridicat pe un scund pedestal din piatră. Insuficient pentru a-l feri de inundațiile frecvente.

O a treia variantă a monumentului a fost inaugurată în 6 octombrie 1881. Pe o movilă de pământ, pentru a asigura vizibilitatea lucrării cât și pentru a o proteja de inundații, a fost ridicat un obelisc din granit înconjurat de un gard din fier

²²⁶ Somogyi Gyula, op.cit., p.94; Kossuth Lajos discours 15 mart. 1883.

²²⁷(https://adtplus.arcanum.hu/en/view/PestiNaplo_1905_10/?query=Zsigmondh%C3%A1za%20Maros&pg=120&layout=s), Pesti Napló nr.276/6, oct. 1905

²²⁸ Digitalis Tankönyvtár – Historia 2003

²²⁹ Pesti Napló 276/6, oct. 1905

forjat. Acesta a fost făcut la inițiativa și pe cheltuiala lui Cezar Ternaigo, farmacistul din Aradul Nou și șeful formației de pompieri din Aradul Nou – Mureșel. Accesul era pe 15 trepte. Inscripția de pe obelisc cuprindea data cunoscută: 6 octombrie 1949 și numele ofițerilor, în ordine alfabetică.

Lucrarea în ansamblu a fost realizată de un grup de inițiativă format din șase notabilități. Președintele acestuia a fost ing. Csepregy Mihály. Între membri era și Barabás Béla. Acesta și relatează, în articolul menționat, că el ceruse în prealabil acordul proprietarului terenului respectiv. Terenul era parte din moșia lui Pokorny Gizella născută Bíró, soția maiorului Pokorny Richard din Lökösháza, fiica unui personaj important în istoria Mureșelului. De asemenea cererea de ridicare a monumentului, întrucât acesta se afla în bătaia tunurilor din cetate, trebuia avizată tocmai de ministerul de război din Viena și numai după ce membri comitetului au semnat, în fața comandantului garnizoanei, col. Lebau, o declarație redactată în germană²³⁰, conform căreia, la simpla somație a armatei, ei vor demola și transporta monumentul, pe cheltuiala lor.

Cu ocazia unor săpături arheologice în 1932 a fost identificat locul exact al execuției, aflat la circa 250 metri de actualul pod de peste Mureș și la patru sute de metri spre cetate de locul unde a fost ridicat obeliscul. Actualul monument a fost inaugurat cu ocazia comemorării a 125 de ani de la evenimentele din toamna lui '49 în anul 1974. Într-o criptă situată la temeliea lui se află rămășițele trupești a 11 dintre martirii națiunii maghiare²³¹.

Pe placa comemorativă așezată înaintea monumentului este menționată pe scurt execuția, în limba română și în limba maghiară. Tot aici sunt consemnate și treisprezece nume (datele biografice din paranteze sunt adăugate de noi):

Lajos (Ludwig) Aulich (*1792 Pressburg/Bratislava, † 6.X.1849 Arad; general maior);

János Damjanich (*8.XII.1804 Stása, † 6.X.1849 Arad; general maior);

Arisztid Dessewffy (*VI.1802 Csakány, † 6.X.1849 Arad; general maior; împușcat);

²³⁰ Aceștia au resimțit gestul ca pe un grav afront.

²³¹ Osemintele lui Kiss Ernő și Dessewffy Arisztid au fost reînhumate în Serbia, respectiv Slovacia.

Ernő Kiss (*13.VI.1799 Temeswar/Timișoara, † 6.X.1849 Arad; general locotenent; împușcat);

Károly Knézich (*1808 Velike-Gajovac/Croatia, † 6.X.1849 Arad; general maior);

György (Georg) Lahner (*6.X.1795 Necpál-Slovia, † 6.X.1849 Arad; general maior);

Vilmos Lázár (*1815 Großbetschkerek/Becicherecu Mare, † 6.X.1849 Arad; colonel; împușcat);

Karl Leiningen-Esterburg (în fapt **Westerburg**) (*11.IV.1819 Ilbenstadt / Flessen, † 6.X.1849 Arad; general maior);

József Nagy-Sándor (*17.X.1804 Großwardein / Oradea, † 6.X.1849 Arad; general maior);

Ernő (Ernst) Pöltenberg (*1813 Wien/Viena, † 6.X.1849 Arad; general maior);

József (Josef) Schweidel (*1796 Zombor, † 6.X.1849 Arad; general maior; împușcat);

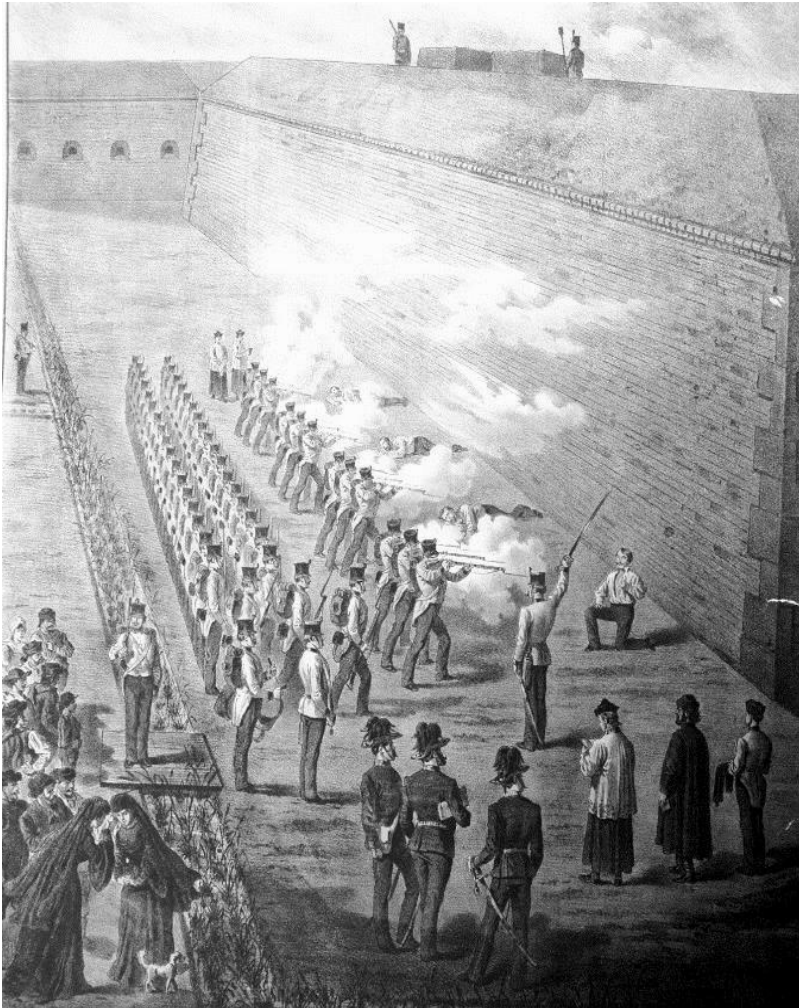
Ignác Török (*1795 Gödöllő, † 6.X.1849 Arad; general maior);

Károly Vécsey (*Rzeczniów, 24 XI.1803, † 6.X.1849 Arad; general maior; spânzurat).²³²

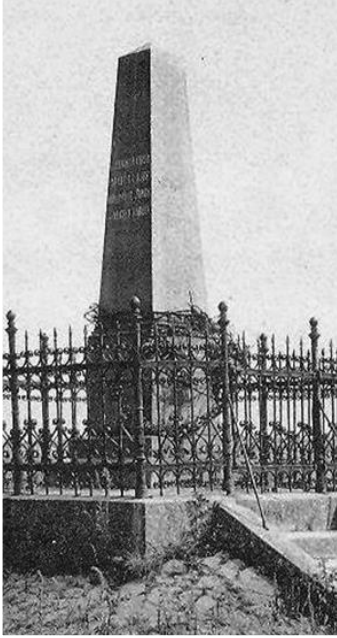
La 6 octombrie 1849 ora 6 dimineața ofițerii Dessewffy, Kiss, Lázár și Schweidel au fost împușcați în șanțul cetății Aradului; jumătate de oră mai târziu, ceilalți nouă au fost sugrumați la stâlp într-un loc la sud de cetate, către Aradul Nou. (Foto: Locul execuției lui Kiss, Lazar, Dessewffy și Schweidel (foto Darabanth_auction))

²³² Dintre cei 13 martiri 5 au fost germani, 5 maghiari, 2 sârbo-croați și unul (grl.mr. Ernő Kiss) armean – dr. Otto Greffner.

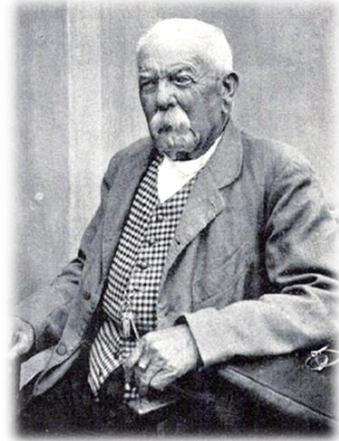
Executații în zori – lucrare de artă

Monumentul celor treisprezece (1881) Ternajko și un alt domn la mausoleu (1908)

d. Morarul șvab și generalii

În imagologia istorică maghiară dar și-n imaginarul colectiv înăbușirea insurecției de la 1848 și executarea ofițerilor la Arad constituie un element fundamental al identității de sine a maghiarimii. De unde numeroasele analize, descrieri și reflecții despre ceea ce revoluționarul Kossuth numea "golgota maghiară". Pentru maghiarul obișnuit însă lucrarea iconică a pictorului Thorma János, "Aradi vértanúk, október hatodika", realizată între anii 1893-1896 este însă chintesența.

Pentru a se documenta pictorul a fost și-n Zsigmondháza. Și a discutat cu un șvab, singurul martor ocular, încă în viață atunci, al evenimentului din zorii zilei de 6 octombrie. Meșterul morar Herold Alois ori Alajos maghiarizat, i-a și văzut

monumentala²³³ lucrare când aceasta a fost expusă la Arad. Mărturia șvabului din Sigmundhausen pune într-o altă perspectivă cele întâmplate atunci decât cea rezultată din însemnările preotului minorit Sújánszki Euszták ori chiar din pictura lui Thorma.

“Are noroc pictorul că nici unul dintre generali nu mai trăiește pentru că ar fi căpătat-o pentru această imagine. Ei s-au dus curajoși la moarte și nu au avut nevoie de consolare. Totul s-a petrecut militărește, fără lacrimi ori sentimentalisme”²³⁴, declara morarul unui ziarist, în 1904. El împlinise atunci 83 de ani. Deși avea o minte vie vorbea mai bine nemțește decât ungurește. Articolul din “Vremuri Noi” este republicat, fără nici o modificare, în ziarul “Foaia învățătorilor neamului” din 1921²³⁵.

Herold Alois, care avea în 1849 vârsta de 28 de ani, împreună cu alți cinci se îndrepta, în zorii zilei de 6 octombrie, pe drumul pietruit ce ducea spre podul cetății, când a văzut un grup mare de oameni care încerca să treacă podul dinspre oraș. Nu au fost lăsați să treacă. Atunci au văzut un patruleter format din două rânduri de soldați. Pe o latură a acestuia erau înfipte în pământ nouă grinzi groase din lemn de construcție. În fața stâlpilor se afla grupul celor nouă generali, cu excepția lui Leiningen, toți în haine civile. Căruța în care era Damjanich era în partea dreaptă și tot acolo grupul de preoți, în haine negre simple. Unul dintre ei stătea aproape de Damjanich. În centru careului se afla călare ofițerul care înaintea execuției a condus și slujba. Și morarul descrie cu amănunțime, ba chiar redă și dialogul dintre Damjanich și preotul căruia i-a dat eșarfa de mătase neagră pentru soția lui ori schimbul de replici dintre acesta și călăul ce purta cizme înalte și un sacou tip frac și care îi promisese că nu-i va deranja barba când îi va pune spreangul pe gât, ca și de ultimele sale cuvinte “Trăiască patria”, își aduce aminte de revolta lui Leiningen care protesta tare împotriva sentinței, ori de zgomotul puternic ce era cât pe ce să întrerupă

²³³ Pictura lui Thorma are dimensiunea de 8 /4 metri. A circulat sub forma a zeci de reproduceri de dimensiuni ... normale.

²³⁴ https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Ujldok_1904_2/?query=Zsigmondhaza&pg=348&layout=s Uj Idök, 1904 (10. évfolyam, 27-52. szám), p.341

²³⁵ https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/NeptanitokLapja_1921/?query=Zsigmondhaza&pg=439&layout=s în Néptanitók lapja, 54. évfolyam, 1921, p.28

execuția ultimului ofițer, Vécsey. Totul s-a terminat în mai puțin de o oră, preciza morarul. La rândul său reporterul încheia cu mențiunea că după câțiva ani a făcut o vizită soției lui Damjanich. Aceasta primise eșarfa soțului.

Monumentala lucrare a pictorului Thorma bazată pe relatarea morarului din Sigmundhausen / Mureșel

Cât despre meșterul morar din Zsigmondháza povestea lui s-a încheiat²³⁶ în octombrie 1905. Herold Alois avea atunci 84 de ani. A fost înmormântat în cimitirul din Aradul Nou.

e. Haynau, cetățean de onoare al Aradului

Executantul represiunii, dar nu și principal beneficiar al acesteia, generalul locotenent Julius Jacob Freiherr von Haynau, guvernator general al Ungariei și comandant al armatei imperiale, care-și câștigase, cu ocazia reprimării mișcărilor revoluționare din Brescia – Italia în 1849, atât porecla de „tigrul habsburgic” dar și cea de “hiena din Brescia”. Haynau care a fost inclus, prin înalta rezoluție (28.02.1863) a împăratului Franz Joseph I., în rândul celor mai demni războinici și celebri comandanți ai Imperiului Austriac, a fost eliberat din funcție în iulie 1850, cu înalte onoruri militare. A murit după doar trei ani la Viena.

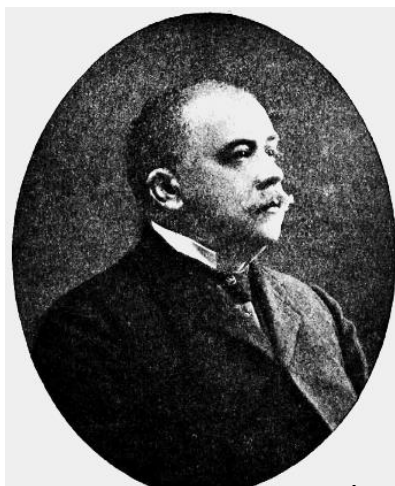
Ca o ironie a istoriei, până în ... 2011 von Hajnau a fost chiar cetățean de onoare al orașului (Buda)Pesta²³⁷, când i s-a retras titlul²³⁸. Cel primit din

²³⁶ Magyar Földmívelő, 10.08.1905/nr.40, p.319

partea Aradului este încă în vigoare²³⁹, după cum afirmă biograful acestuia. Referitor la Arad, de menționat că în perioada cât a stat aici, generalul avea reședința chiar în locuința fostului (atunci) primar al orașului Heim Domokos/Dominicus (str. Eminescu nr. 22-24)²⁴⁰. Heim își încheiase mandatul în 1942. Al doilea mandat l-a început în 1850.

f. Arădenii proprietari de pământ în Mureșel

În 15 ianuarie 1910 presa maghiară exulta. “Aradul a cumpărat locul

martiriului.” titrau ziarele²⁴¹. Primarul Varjassy Lajos²⁴² (foto) încheiase, în numele orașului Arad, un contract de cumpărare a terenului pe care se afla monumentul martirilor insurecției maghiare de la 1848. Cealaltă parte era Radisics István, secretar de stat la Ministerul Agriculturii și nepot al văduvei Pokorny Gizella ns. Bíró²⁴³. Primarul a și depus suma de 209.453 koroane, prețul achiziționării a 139 jugăre (aprox.80

hectare) de teren la Magyar Általános Hitelbank (bancă de credit). Așadar, se

²³⁷ Karl von Schönhals (1875) Biografie des k. k. Feldzeugmeisters Julius Freiherrn von Haynau, Viena, p.132

²³⁸ “Pester Lloyd” (2011) Liste seiner Ehrenbürger din 25 Mart 2011, Budapesta

²³⁹ Schönhals, op.cit., p.132

²⁴⁰ Colectiv (2016) Arad, Economie și societate din preistorie până la începuturile regimului comunist, Ed. Presa universitară clujeană, Cluj Napoca. vol.1, p.403

²⁴¹ Közérdek, 1910-01-15 / nr 3. p.4

[https://library.hungaricana.hu/en/view/Kozerdek_1910-](https://library.hungaricana.hu/en/view/Kozerdek_1910-1/?query=polg%C3%A1rmester%20Arad%20Varjassy%20Lajos&pg=21&layout=s/)

[1/?query=polg%C3%A1rmester%20Arad%20Varjassy%20Lajos&pg=21&layout=s/](https://library.hungaricana.hu/en/view/Kozerdek_1910-1/?query=polg%C3%A1rmester%20Arad%20Varjassy%20Lajos&pg=21&layout=s/)

și Északkeleti Ujság , 1910-01-15 nr 3 p.3

https://library.hungaricana.hu/en/view/EszakkeletiUjsag_1910/?query=polg%C3%A1rmester%20Arad%20Varjassy%20Lajos&pg=10&layout=s

²⁴² Primar al Aradului 1905-1918

²⁴³ Bíró Imre (deputat, căs. cu baroana Tomassich Klára) a avut trei copii: Ákos (fără urmași), Gizella (căs. cu col. Pokorny Richard) și Aranka (căs. cu Navay Zoltán). Averea lui Bíró a fost împărțită între cele două fete. Cele aproximativ 80 hectare din Zsigmondhaza (inclusiv locul de sub obeliscul martirilor) a fost moștenit de Gizella.

concluziona, întrucât din întâi ianuarie terenul martiriului era “al orașului și al națiunii” vor începe lucrările de dezgopare a osemintelor martirilor care vor fi amplasate într-o groapă comună deasupra căreia va fi ridicat un impozant mausoleu.

Dincolo de chestiunea martirilor și a monumentului în discursul său de investire din 1905, Variassy spunea, ca un argument pentru susținerea construirii unor poduri din fier peste Mureș și pentru a sublinia o direcție a dezvoltării Aradului că, mai repede sau mai târziu, terenul din jurul cetății va ajunge al orașului. Ceea ce se și întâmplase. Pentru a doua oară orașul era cu un “picior” dincolo de Mureș.

g. Pedepsă și răsplată

După înfrângerea revoluției de la 1848, răsplătind fidelitatea sârbilor care s-au plasat, în timpul conflictului, de partea autorităților imperiale și sancționând înflăcărea reformistă a ungarilor, s-a constituit, urmare a patentei împăratului din 18 noiembrie 1849, provincia „Voivodina Sârbească și Banatul Timișan (Woiwodschaft Serbien und Temescher Banat)” cu reședința la Timișoara. Ca structură administrativă aceasta era scoasă de sub controlul administrației maghiare. Limbile oficiale erau germana și sârba cu toate că românii erau principalul grup etnic. Andrei Mocioni, aromân, a fost, până la demisia sa din 1853, primul ei guvernator.

Provincia imperiului austriac „Voivodina Sârbească și Banatul Timișan”
(a existat între 1849-1860)

Provincia cuprindea teritorii din Banat (cu excepția graniței militare), Bačka și Syrmia. Provincia a fost organizată în cinci cercuri (*Kreise*) împărțite în plăși (*Bezirke*). **Plasa Aradul Nou**, inclusă în cercul Timiș avea un număr de 38 de localități. Înființat în 1853, oficiul districtual cu funcție de judecătorie Aradul Nou era responsabil și pentru cercetările penale în districtul Aradul Nou și Lipova.

În 1855 erau menționați: președinte – Athanasius von Racz; adjuncți: Anastasius Jankovits, Michael Susich; grefieri: Johann Zsutty, Konstantin Gaencsarszky; conțopiști: Josef Emerling, Sofron Petrovits, Andreas Breberinovits, Stefan Ugray; funcționari: Aegidius Frisch, Josef Ertl; ajutoare: Johann Reich, Elias Simon, Franz Török.²⁴⁴

Provincia „Voivodina Sârbească și Banatul Timișan” a fost desființată în octombrie 1860, revenindu-se în Banat la sistemul comitatens maghiar, anterior evenimentelor din 1848. În 15 decembrie 1860 provincia este anexată Ungariei în ciuda protestelor românilor ce doreau, fie alipirea la Principatul Transilvaniei, fie autonomia.²⁴⁵

14. Prima monografie a Neu-Arad – 1859

La 8 ianuarie 1859, de la Timișoara a fost expediată către oficiile districtuale împărătești și crăiești ale voievodatului (Voivodina Sârbească și Banatul Timișan, *Woiwodschaft Serbien und Temescher Banat*) o instrucțiune pentru culegerea și transmiterea de date pentru o „Descriere etnografic-topografică a teritoriului bănățeano-sârbesc situat adiacent la granița militară imperial-crăiască”, la inițiativa preotului Johann Heinrich Kümmer (1855- 61 consilier i.c. și inspector școlar în Voievodatul sârbesc și al Banatului Timișan). Practic notarii comunelor erau însărcinați să scrie câte o monografie a localității lor care la un loc aveau să fie o “Descriere” a Banatului Timișan, parte a noii structuri administrative “Vojvodatu Serbico et Temesiensi Banatu” constituită în 1851, după înfrângerea Ungariei reformiste de la 1848-1849. Probabil puțini știau atunci că noua structura aministrativa va mai dura un an. Noua

²⁴⁴ Petri A. P., Op.cit., p.407

²⁴⁵ Rusu R., Organizarea spațiului geografic în Banat, p.191

organizare administrativă a însemnat pentru Banat reîntoarcerea sub administrație imperială iar pentru Aradul Nou trecerea din cercul Sânanndrei (comitatul Timișoara) în Bezirk Aradul Nou (Kreis Temeswar) unde evident este localitate de reședință.

Revenind, iată această descriere²⁴⁶ a comunei făcută profesional de notarul Joseph Kakujay, cel care a preluat în 1850 mandatul de la predecesorul său Paul Topolcsány, menționat mai sus de căpitanul Valentin Jung în jurnalul asediului cetății.

„Culegere și transmitere de date pentru o descriere etnografic topografică a târgului Aradul Nou.

În temeiul instrucțiunii emise pe 8 ianuarie 1859 și a dispoziției enunțate în aceasta către oficiul districtual î.c., redactat la 21 februarie 1859, cu nr.903.

Secțiunea I.

Localitatea de târg Aradul Nou și vecinătățile acesteia

A. Istoria locului

Primii locuitori ai localității Aradul Nou (denumită Skela) erau conducători de Uiber (sau Uibăr) și pescari; locul lor de așezare este numit după denumirea în limba sârbă a unui bac, Skela (de fapt skela chiar bac sau comp ori brod înseamnă – nn), respectiv Uiberfuhr (în grai german vechi – plută de trecere, brod – nota trad.), peste râul Mureș înspre Aradul Vechi. (Erau) așezați pe malul stâng al Mureșului – numai sârbi – români aproximativ înaintea anului 1460. (Locuirea) s-a dezvoltat, în așezământ din case de pământ bătătorit, aflate de-a lungul albiei moarte a Mureșului, așa zisul braț Cziganka (Țiganca). În fine au format o colonie întreagă, ce s-a evidențiat din pădurea seculară învecinată, și-au curățat terenul pentru a-l transforma în ogoare și apoi s-au extins aproximativ în anul 1500. Localitatea Aradul Nou și-a primit numele datorită faptului că era așezată pe celălalt mal al Mureșului, aproape de localitatea Arad, târg aflat mult mai aproape de malul râului decât în prezent, așezări care astfel și-au primit denumirea de Aradul Vechi și Aradul Nou. Prin suprafețele transformate în terenuri arabile, până înspre anul 1712 au imigrat

²⁴⁶ Traducere din limba germana prof. Michael Szellner

din diferite părți ale Germaniei, mai precis din Lotharingia, Frankfurt pe Main și din Pădurea Neagră, germani. Apoi sub domnia majestății sale î.c. împărăteasa Maria Theresia, prin 1758/9 s-au mai așezat în parte țărani, în parte meseriași, veniți din Franconia, Lotharingia și Alsacia, care au fost mai apoi colonizați alături de sârbi, iar în anul 1775, când a intrat în vigoare reglementarea camerală, localitatea a fost sistematizată, terenurile au fost atribuite – iar tocmai pentru că sârbii și românii se ocupau mai mult de pescuit, aceștia au rămas în urmă cu agricultura, ba chiar și-au cedat, rând pe rând, terenurile către imigranți, astfel că progresiv au fost înlocuiți și s-au mutat în localitățile învecinate, Monostor și Fönlak (astăzi Mănăștur și Felnac – nn). Așa că în anul 1780, când pe atunci împământenitul Impetrator, excelența Sa domnul Sigismund Lovász de Eötvenes și-a adjudecat localitatea Aradul Nou, aici nu mai locuiau decât puțini sârbi, dintre care unii au pierit, alții s-au mutat în Aradul Vechi, unde până astăzi locuiește familia Kapitan (Căpitan), întemeietoarea localității Skela.

Înainte de perioada imigrării germanilor, în anul 1712, comunitatea de religie romano-catolică și-a făcut o casă de rugăciuni, care ulterior a devenit biserică și școală, pe care Impetratorul le-a sprijinit drept patronat, astfel că în anul 1725 s-au construit împreună biserica și școala. În acea vreme în localitate nu mai erau decât vreo 1.200 de sârbi. În schimb germanii erau mai mulți, ajungând la o populație de 4.380.

Cea mai mare parte a locuitorilor se ocupă de agricultură, în extra și în intravilan; producția din extravilan este valorificată în parte pe râul Mureș, în parte prin măcinare și în parte prin negoț / vânzare; în ceea ce privește produsele realizate în intravilan, verdețurile / zarzavaturile de gătit se distribuie spre vânzare la piața din Aradul Vechi.

Cealaltă parte, respectiv meseriașii, care își află veniturile pe marile piețe din împrejurimi, drept dogari, pantofari, sforari, tinichigii și comercianți, și-au organizat, încă înainte de 1782, târguri săptămânale și anuale, pe care comuna aflată sub stăpânire camerală și le-a gestionat singură (!) – numai că latifundiarul de Lovász și le-a însușit fortuit, pe lângă cele 100 de iugăre de teren pentru piață rezervate de către comună, în schimbul unei obligațiuni în

preț de 24.000 de florini contravaloare depuse la Comitatul de la Timișoara aflat în vigoare atunci. Astfel că Aradul Nou a fost ridicat la rang de târg, (fapt) despre care nu se mai găsesc documente nici la arhiva comunală, nici la administrația funciară aflată în vigoare la acea vreme.

Prin piața săptămânală, încă din 1812, s-au dezvoltat negoțul cu grâu, cu făină și cu cereale, cu furnizori din împrejurimi, datorită ieftinirii taxei de drum și a taxei de staționare (de loc). Prin aceasta a sporit bunăstarea comunei, astfel că, deja în anul 1823, s-au construit din resurse ale comunei o școală cu etaj cu 2 clase, inclusiv 2 locuințe pentru învățători și 1 locuință pentru organist – iară în anul 1854 s-a mai construit încă o școală cu 1 clasă și cu o locuință pentru învățător. Pentru acestea au fost tocmiți 3 învățători și în sfârșit, pentru preaslăvirea lui Dumnezeu în slujbele religioase, a fost înființat un post de organist, plătit din mijloacele comunei cu un salariu potrivit – prin care s-a beneficiat de minunate slujbe muzicale, formidabile pentru un asemenea târg, îndeosebi prin eforturile neprecupețite ale organistului Leopold Hermann, care a preluat cu succes și educația muzicală a copiilor locului, pe care i-a atras spre arta muzicală.

În anul 1852 a fost înființată Jandarmeria împărătească și crăiască de către înaltul guvern, spre siguranța persoanelor și a proprietăților, pe când a fost așezat aici o secție de post – mai apoi s-au înființat aici garda financiară î.c., administrația fiscală î.c., apoi, în anul 1854, oficiul districtual î.c., care totodată a fost investit cu funcția de judecătorie de instrucție (parchet / procuratură – nota trad.). Aceasta constă din 1 președinte al districtului, 3 adjuncți, 2 actuari și 3 cancelariști, mai apoi servitorimea necesară. Oficiul districtual conține un penitenciar, unde sunt deținuți cei care încalcă legile și cei reținuți sau aflați în arest preventiv, pentru contravenții și infracțiuni, din districtele Lipova și Aradul Nou.

Imobile însemnate sunt cele 2 clădiri de locuit ale fostului oficiu al cărții funciare, aflate anterior în proprietatea contelui Zelinsky Lovass, din care în una își are sediul oficiul districtual î.c., dar și alte clădiri supraetajate, cum ar fi casa parohială, cât și proprietăți ale altor cetățeni.

Demnitatea de paroh este exercitată frecvent de către titulari, protopopi, parohi, decani și decani titulari, dispune în permanență de un capelan, care își primesc salarizarea de la patronat. Casieria bisericească dispune de ctitorii din slujbe oficiate în comemorarea sufletelor în valoarea unui capital de pr 6.928 f 44 $\frac{3}{4}$ cr și un fond al săracilor pr 1.619 f 52 cr.

Față de mărimea ei, biserica dispune de un altar superior și două altare laterale, un prohon, mai multe drapele, dintre care drapelele breslelor se evidențiază și proslăvesc biserica; mai conține o orgă de 4 $\frac{1}{2}$ octave bine și frumos construită, mai are un turn înalt cu un orologiu ..., 3 clopote mari și 2 mici, posedă straie de slujbă (patrafire) excepționale, cupe și cruci bine aurite, lămpi argintate etc. Pe strada principală se află statuia lui Johann Nepomuk, încă din anul 1754, cu inscripția (image): Se bănuiește că cele patru litere evocă numele ctitorilor de odinioară, al căror nume însă nu suntem în măsură să le precizăm.

În anul 1856, pe strada principală a fost ridicată Statuia Sfintei Treimi, pe cheltuiala proprie a unui localnic, Nikolaus Watz, care de asemenea a inclus în intravilanul comunei Aradul Nou un teren de locuit de o optime urbarial, pentru a putea acoperi cheltuielile de reparații din contravaloarea dobânzilor de concesiune. Statuia este în diametru de 3' iar în înălțime de 5° (lățime de trei pași, înălțime de cinci – măsuri imperiale, circa 0,82-0,97 metri - nota trad.), este vopsită verde, decorațiunile figurilor și alte cele sunt aurite.

B. Poziționarea localității

Latitudinea nordică a localității, învecinată cu pusta și cu satul Szigmundhausen este de 650 de klafter (1 klf = 1,8965 metri – nota trad.), altitudinea deasupra nivelului mării necunoscută; înălțimea față de împrejurimile învecinate este de circa un klafter. Pe partea de nord, Aradul Nou este învecinat și alipit de Szigmundhaz („Așezarea lui Szigmund” – nota trad.), pe partea de est cu cazarma de cavalerie Szt. Miklos și cu așezarea Szent Miklos (astăzi cartierul Sînnicolau Mic – nota trad.) 2/4 mile, iar pe partea de

vest cu localitatea Zaderlak la distanță de 1 și ½ mile (astăzi comuna Zădăreni). Granița întregului teritoriu măsoară 7 mile. Aici își au sediul următoarele autorități: a.Oficiul districutal î.c., b.Administrația fiscală î.c., c.Garda financiară, d.Postul de jandarmerie î.c., e.Filiala Poștală de Expediții î.c., f.Oficiul parohial, g.Administrația comunală.

C. Autorități, servicii publice, instituții și asociații prezente

1. Așa cum am mai relatat, avem o instituție de penitență, un oficiu districtual î.c. drept instanță de judecată pe 100 de capete.

2. O asociație de meșteșugari, la care sunt afiliați meseriașii (la Camera de meserii – nota trad.).

3. Autorități nu avem, însă oficii administrative da, vezi B.

D. Mijloace de comunicare

Drum principal de la Arad spre Timișoara, din Aradul Nou înspre vest Calea Szegedin-ului iar spre est Calea Lipovei, în stare bună; primele două, drept străzi poștale, sunt intens circulate de transporturi rapide, poștaliioane și cărauși; nu sunt canale.

E. Munți

Fără

F. Panorama peisagistică

Fără, întrucât întregul teritoriu este șes, cu excepția viilor de struguri, care formează un lanț pe direcția înspre localitatea învecinată Segenthau (altă denumire Dreispitz în zeflema, cu referire la pălăria în trei colțuri tipică pentru Alsacia și Lorena; comuna Șagu de astăzi – nota trad.) de la sud spre est în raza vizuală, de la est la vest în mai multe curburi (!) la distanță de o milă, un peisaj format din simplul motiv că în preajma viilor sunt bine amplasate mai bine de 80 de clădiri de locuit și de colne ale viticulturilor.

G. Priveliști la orizont

Dacă cineva se deplasează la marginea localității, în partea dinspre nord-est, se poate observa lanțul muntos al comitatului Arad, pe care se află cetatea antică Vilagos în ruină (astăzi Șiria– nota trad.), apoi podgoria din munți, cetatea Aradului cu biserica ei, care are 2 turnuri scurte.

H. Ape

La linia de graniță a terenului din Aradul Nou, în afara localității, pe partea de nord, curge Mureșul, care este un râu năvalinic, în lățime de 20 până la 30 de stânjeni, care provoacă de obicei multe daune prin ruperea digurilor, când se umflă de cele mai multe ori primăvara, atunci când zăpezile din munții Transilvaniei încep să se topească, deși obișnuiește să revină la matca lui obișnuită în mai puțin de 8 zile, datorită curgerii rapide. Prin măsurile de dragare, îndiguire și prin regularizarea demarată în anii 1844 și 1846 s-au mai limitat revărsările frecvente ale râului – astfel că pășunile ale sesiunii urbariale de această parte au fost transferate pe celălalt mal al Mureșului, care nu pot fi lucrate decât prin trecerea peste teritoriul aparținând de Aradul Vechi pe 1 și ½ mile. Iarna, Mureșul îngheață numai dacă frigul persistă și de obicei se revărsă din albia sa când se pornește ruperea ghețurilor. Vara, râul are foarte multe vaduri cu apă puțin adâncă, care pe alocuri pot fi traversate pe jos. Aceasta atrage dornicii de scăldare, fapt prin care mai mulți oameni și-au pierdut viața prin înec. Râul acționează pe acest teren opt mori de apă cu zbatouri, cu câte o piatră, care – după opinia publică generală - produc făina de lux de cea mai bună calitate, distribuită de locuitorii din Aradul Nou în toate zările; Primăvara vin și câteva mici vapoare cu aburi din Szegedin până la Arad, - aici se încarcă și se descarcă și alte feluri de vapoare, îndeosebi feluri de grâne, care apoi sunt transportate până la Szegedin, care acolo sunt reîncărcate, de unde ajung mai apoi la marii comercianți din Raab, Wieselburg etc., lucrări care pot fi socotite drept o mare binefacere, întrucât contribuie la valorificarea produselor naturale.

J. Peșteri

Fără

K. Ruine, castele, monumente, documente

Fără. Drept monument s-ar putea considera o statuie de piatră înălțată, care este amplasată chiar în localitate, acolo unde mai demult era cimitirul de ciumă, ridicată în 1738 spre comemorarea molimei de ciumă și renovată în anul 1858. Mai apoi, în cimitirul actual, monumentul funerar al unui conducător de stindardă (plutonier major – nota trad.) numit Ladislaus Skuletli din regimentul î.c. 88 de husari, care a servit neîntrerupt vreme de 70 de ani.

Secțiunea III.

A. Distribuția, starea și culturile suprafeței de teren

Întregul teren al târgului Aradul Nou cu suprafețele agricole constă din 29 sesiuni urbariale întregi, 111 jumătăți, 100 sferturi și 116 optimi, 1.150 case, care împreună însumează 5.290 1560/1600 lanțuri și vii de struguri de 338 lanțuri, adică împreună ocupă 5.628 jugăre și 1560/1600 lanțuri (1 lanț = 10 stânjeni - nn)

Suprafețe libere (neimpozabile – nota trad.)

Biserică	1 lanț	
Terenul parohial	5 lanțuri	
Cimitirul	4 lanțuri	
Terenul școlii	5 lanțuri	
Cambiatura	74 lanțuri	
Drumuri în localitate		
Carosabil	41 lanțuri	
Șanturi	5 lanțuri	
Căi în locuibil	21 lanțuri	
Străzi	391 lanțuri	981/1600
547	984/1600	

Terenuri dominiale

Cărămidărie	10 lanțuri	
Piața	100 lanțuri	
Magazinul Nou	3 lanțuri	
Terenul Pitanga*)	3 lanțuri	(*) maghiară bitang – animale
Terenul măcelăriei	4 lanțuri	fără stăpân)
Superplus al locului	12 lanțuri	500/1600
Extra pășune	268 lanțuri	200/1600
Căi	9 lanțuri	
Pășuni rezervație	611 lanțuri	350/1600
	1.020	1050/1600
	Lanțuri 7.197	280/1600

Ogoarele sunt netede și plane, sunt arabile și mănoase; după împărțirea pe culturi de clasa 1-a și a 2-a. Terenurile sunt împărțite în 3 călcături și pășuni, dar sunt cultivate fără încetare, ceea ce duce la slăbirea recoltelor; numai pășunile sunt atât de joase, încât sunt expuse an de an la inundațiile râului Mureș; - din acest motiv deținătorii produc numai fân noroios și doar arareori nutreț uscat, hrănitor.

Creșterea livezilor de fructe se află în dezvoltare medie, cu toate că în fiecare gospodărie se găsesc pomi fructiferi altoiți și sunt plantați toți mai mulți alții (!); în mod excepțional însă în grădinile nobiliare domnești de odinioară, unde se cultivă cele mai nobile soiuri de fructe, chiar și din străinătate, iară crenguțele de altoi se distribuie gratuit către locuitori, care sprijină mult avântul (economic – nota trad.).

Pe străzi și pe ogoare nu se cultivă deloc pomi fructiferi, cu excepția străzii principale, situată pe un amplasament mai ridicat, din care o parte este împrejmuită de duzi, care se află în cel mai frumos rod.

Terenul este mai potrivit pentru cultivarea pomilor fructiferi în locurile mai joase, mai puțin bun pe locurile mai ridicate, cu toate că clima este binevoitoare.

B. Produse, ocupații

Ad h: creșterea animalelor

Creșterea animalelor se desfășoară aici numai la țărani individuali; proprietari de cabaline, bovine și suine.

lepele fertile, în număr de 289, au fost acoperite în perioada de călduri prin grija Serviciului Aerar de Montă al Țării, astfel că tot cresc generații frumoase de cai.

Cornutele sunt ameliorate în parte prin tauri maghiari, în parte prin tauri elvețieni; asemănător, numărul suinelor se află în continuă creștere.

ad 1. În fiecare marți se desfășoară piețe săptămânale, dar nu se fac târguri anuale. Pe piețele săptămânale apar, de regulă, toate speciile de grâne, merinde și alte produse manufacturiere. Comerțul se dezvoltă regulat, în detaliu. Ceea ce însă paralizează comerțul en gros este lipsa sesizabilă de cumpărători din categoria superioară, față de cantitatea cerealelor tranzacționate.

Comerțul cu lemne. Aici se comercializează numai lemn de construcție, adus din Transilvania, distribuit în cantități mici; nici cifra de afaceri nu este prea bogată.

Secțiunea IV.

Omul,

a. Populația

Mișcarea populației în târgul Aradul Nou

Parohie in Aradul Nou	În anul	La un număr de suflete	Nașteri băieți	Nașteri fete	Cununii
Romano catolică	1854	4039	116	91	23
	1855	4042	110	116	27
	1856	4058	107	90	44
	1857	4067	112	91	34
	1858	4018	127	107	27
Suma		20.524	572	495	155
Greacă ne-unită	1854	118	4	3	2
	1855	134	5	6	4
	1856	182	5	7	3
	1857	204	11	4	1
	1858	234	12	7	5
Suma		872	37	27	15

Decese în anul:													
Confesiune	Pe categorii de vârstă:										total	bărb	fem
	1	5	14	30	50	60	70	80	>80				
Catolic	1	5	14	30	50	60	70	80	>80	total	bărb	fem	
1854	66	55	12	10	25	8	6	3	2	187	113	74	
1855	81	32	8	15	19	6	4	7	-	172	92	80	
1856	78	8	12	9	29	12	10	4	2	164	86	78	
1857	84	39	11	22	18	12	6	6	2	200	109	91	
1858	54	21	7	18	31	6	6	1	2	146	81	65	
Suma	363	155	50	74	122	44	32	21	8	869	481	388	
Ortodox	1	5	14	30	50	60	70	80	>80	total	bărb	fem	

1854	2	-	2	1	-	-	-	-	-	5	2	3
1855	1	-	-	1	1	-	-	-	-	3	2	1
1856	3	-	1	2	-	-	1	-	-	7	4	3
1857	5	1	-	-	1	1	2	-	-	10	4	6
1858	4	-	2	-	2	-	-	-	-	8	3	5
Suma	15	1	5	4	4	1	3	-	-	33	15	18

Parohia Aradul Nou a fost înființată în anul 1725. Până în anul 1739 parohia a fost administrată de către venerabilii părinți din Ordinul Minorităților. La 15 august 1739 a fost numit primul preot dintre clericii obișnuiți. Patronul curent este Amalia contesă Zelinsky, născută Lovász v. Eötvenes; aici se află doi preoți duhovnici, preotul și un capelan. De parohia Aradul Nou aparțin filialele Sânnicolau Mic, Szigmundhaz- Mic și Mare și morile bănățene.

Biserica parohială, care a pierit în incendiul din 17 iunie 1749, a fost reconstruită în același an, iar pentru că nu a mai corespuns numărului de enoriași din secolul 19, astfel construcția la actuala biserică mare și frumoasă a fost începută de excelența sa doamna Josefa Lovász v Eötvenes, născută Zeke von Petöháza, în anul 1814, iar construcția acesteia s-a încheiat în 1823. Casa parohială cu etaj a fost ctitorită de către majestatea sa î.c. Maria Theresia în anul 1759, iară clădirea anexă de către prea cuviinciosul domn protopop al Capitlului din Cenad (sediul ordinariatului episcopal întemeiat de Sf. Gerhardus de Veneția / Szent Gellért, episcopul creștinător al Ungariei – nota trad.), odinioară preot în Aradul Nou, ridicată în 1831.

ad.b. În prezent, în comună se află 3 școli, deservite de către 3 învățători, dotați de către comună; școlile sunt suficiente numai în lunile de vară, datorită numărului de tineret, întrucât iarna numărul elevilor crește la dublu. În trecut, școala era frecventată numai iarna. Prin influența școlii este remarcabil că țărani și meseriași alfabetizați și știutori de socoteală se educă și astfel contribuie semnificativ la propășirea populației.

ad.c. Instituții umanitare

Aici se găsește un Institut pentru săraci, care s-a înființat în 1799 din donații și care se amplifică prin donații de binefacere de sărbători: Crăciun, Paște și

sărbătoarea de hramul bisericii Kirchweih, astfel încât a ajuns în prezent să dispună de un capital de pr 1.619 f 52 cr ÖW*),din a căror dobânzi sunt susținute 9 gospodării de săraci. Apoi dispunem de un Spital comunal, care deservește împreună și Sânicolaul Mic și Șagu, construit în anul 1856, în care sunt îngrijiți bolnavii, întreținut din fonduri ale comunei și care găzduiește în medie 68 de bolnavi pe an.

ad.d. Locuințele sunt în număr de 1.045 iar acestea sunt orientate cu frontonul fie către stradă, fie cu fațada laterală spre stradă, anume casele comercianților cu fațada în frontul stradal, acele ale agricultorilor cu frontonul spre stradă. Casele sunt realizate în marea majoritate fie din cărămidă arsă, fie din cărămidă de văiugă, doar câteva sunt din pământ bătătorit, șarpantele sunt acoperite cu țiglă, cu șindrilă și cea mai mică parte cu paie de la treierat. Amenajarea interioară constă de obicei la meseriași din 3 la 4 camere, 1 bucătărie, 1 cămară de alimente, casele țărănești sunt din 1 sau 2 camere, din care una este și bucătărie. În general camerele sunt dotate cu sobe de fier, care sunt încălzite cu lemne; coșurile sunt zidite din cărămidă sau sunt din burlane pentru fum. Locuințele sunt întreținute deosebit de curate și în fine, grajdurile, hambarele și cotărcile sunt construite separat, pe suprafața ogrăzii, în cele mai multe cazuri sunt acoperite cu șindrilă sau cu paie.

ad.e. /Alimentația/

Pâinea se face la modul general din făină de grâu, oamenii consumă frecvent drept hrană carne de vită; la vremea potrivită se mănâncă vițel și carne de oaie, de pasăre, de porc. Cele două specii din urmă provin din creștere proprie, care la vremea lor sunt îngrășate și apoi tăiate în luna noiembrie și decembrie, carnea este pusă în saramură de sare, slămina se topește în untură Carnea sărată se consumă adesea numai iarna și primăvara. Dintre mâncărurile din făină se pregătesc gălușcuțe, tăitei, mai puțin găluște (mari) și plăcintă întinsă „ștrudel”, de sărbători chec „Kugelhupf”, în zile de post clătite și cornulețe, parțial fierte, parțial coapte; din legume varză, varză creață, conopidă, morcovi, cartofi, fasole verde și mazăre se fac toate felurile de mâncăruri; iarna legume păstăioase și țărhană (aluat dat pe răzătoare, cuș-cuș – nota trad.). Lapte, unt, papară de ouă în tot timpul anului, parțial se frige cu unt, parțial cu untură. De

sărbători, îndeosebi de Ziua Tuturor Sfinților (ziua morților – nota trad.), se face așa numitul “ Heiligenstrizel” (ștrițelul sfinților – nota trad.) din aluat din făină de grâu, împletit plat sub formă de păpușă, drept amintire de cei decedați (asemănători mucenicilor în tradiția românească – nota trad.). De sărbătoarea de Crăciun se fac tăiței cu mac și cornulețe cu nucă, iar de ultima zi de carnaval (fărșang) se gătește carne de vițel și gogoși umpluți. De sărbătoarea Paștelui pe lângă alte mâncăruri se servește friptura de miel. De Rusalii se consumă carne de pasăre, găini tinere, găște, rațe se servesc drept friptură deosebită. În perioada de post se consumă mâncare de ouă, mâncăruri din aluat, păstăioase și numai cu ocazii foarte deosebite sau numai la cei înstăriți se consumă pește, fie opărit cu apă fierbinte sau prăjit. La nunți, îndeosebi la locuitorii înstăriți, se servesc meniuri complete de mâncare: supă, carne de vită, murături, garnitură de legume, prăjituri, friptură (mai multe feluri), în fine chiar și iarna se servesc fructe. La botezuri, la care de obicei au acces numai femeile, pe lângă o masă de prânz copioasă se servește vin îndulcit cu zahăr, așa cum se bea de către femei și pe la nunți. Acest obicei este însă în scădere. În general, pe aici se bea apă, mai mult vin, mai puțină bere și vinars / țuică.

ad.f. Îmbrăcămintea

La muncă și în zile lucrătoare, persoanele bărbătești sunt îmbrăcate în pantaloni strânși din in, ciorapi de lână și saboți (papuci), jachete din postav albastru și pălărie neagră sau căciulă de blană. În zilele de duminică sau de sărbători poartă jachete strânse din stofă (postav), pantaloni albaștri strâmți, de stofă pentru cizme, câte-o vestă, la cei de condiție medie cu nasturi din plumb, la cei înstăriți cu nasturi de argint, cu o pălărie neagră din fetru de lână de oaie. Încălțările sunt cizme înalte, cu carâmb strâmt, din piele lustruită; iarna, jachetele / scurtele purtate din stofă / pânză sunt căptușite cu blană subțire de oaie, acoperământul este o căciulă de blană. Pe vreme furtunoasă se poartă paltoanele ardelenesti „Kepernek”, de la mic la mare. În vremurile de demult, locuitorii purtau vestoane / tunici albastre din țesătură, cu poalele până peste articulațiile genunchilor cât și paltoane cu guler până la jumătatea corpului, care au ieșit din obicei datorită costurilor ridicate.

Meșteșugarii se îmbracă în zilele lucrătoare și la muncă cu haine purtate, pantaloni și veste, dacă nu lucrează se îmbracă curat și își iau pe ei și un veston. Duminica și în zilele de sărbătoare se îmbracă sobru în haine civile, așa cum se poartă în fiecare oraș, cu mic, cu mare.

Femeile (țărăncile) se înveșmântează în zilele lucrătoare și pe timp de vară în haine din pânză de in albastră, imprimată și cu rochii de brocart albastre, cu laibăre asortate, cu picioarele goale în papuci (saboți) iar pe timp de iarnă în rochie moltin, din stofă ușoară de Ardeal, de culoare gri-închis, cu veste asortate, cu ciorapi de lână și cu pantofi. Femeile poartă părul prins înspre spate în mod specific, cu o coadă aplatizată, înfășurat cu pânză subțire. Duminica și în zilele de sărbătoare obișnuiesc să se îmbrace astfel: în perioadele de post, a zilelor de doliu, cu veston din pânză de culoare albastru Francisc, cu vestă și fustă sau rochie asortate, cu năframă neagră și cu bonetă generos brodată, din dantelă de atlas, cu marginile late mari, îndoite lateral înspre spate. În rest însă poartă năframe albe de Parkal, cu baticuri „Kattun” (specific pentru Aradul Nou, peste năframă se poartă un fel de moț făcut din batic – nota trad.) albe cu modele de floricele mici, după modele proprii, apoi fuste din Parkall, uneori din mătase, mai apoi rochii din pânză albastre și negre, și acestea din atlas, la gât diverse eșarfe din mătase sau lână, de culori diferite, legate la spate – în fine bonete albe garnisite de dantelă, așa cum le-am descris deja pe cele negre – iară fetele obișnuiesc să poarte și în loc de „ziz” (moțul specific – nota trad.) de pânză și rochii din catun niște sarafane unicolore, drept încălțări poartă pantofi din material albastru; uneori merg numai cu vesta peste bluze cu mâneca lungă, la nunți și la botezuri fetele poartă o cunună simplă de flori deasupra frunții, prinsă cu agrafe dinspre dreapta spre stânga, făcută din floricele albe și din frunze verzi, artificiale.

Cununia

Țăranii obișnuiesc să se cunune pe la prânz, la ora 12 fără un sfert. În față (merg) tații mirilor, apoi nașii, apoi vine mirele însoțit de ceilalți oaspeți de gen masculin; mai apoi vine mireasa, împrejmuită de domnișoarele de onoare, înveșmântată încântător, urmată de oaspeții de gen feminin, de fiecare dată perechi, mai rar câte unul la intrarea în biserică și la ieșire. La revenire mirele și

cu mireasa sunt felicitați în prag printr-un sărut, urându-le o căsnicie fericită. Obiceiuri asemănătoare sunt valabile și pentru meseriași, care se înveșmântează după moda orășănească a clasei de mijloc, extrem de rar în haine de mătase.

ad.g. Bunuri gospodărești în odaie

Pe aici se găsește la clasa mai nevoiașă un pat înalt, echipat de obicei cu trei perini, o dună (pilotă – nota trad.), o saltea cu paie, un cerșaf; o masă plată vopsită albastru sau roșu, câteva lavițe sau scaune împletite, o ladă de zestre și cel mult o comodă de modă veche cu sertare, din lemn de esență moale, câteva rafturi (stelaje, regionalism – nota trad.) și icoane catolice, o mică oglindă. Clasa de mijloc este mai bine amenajată: două paturi înalte, mese lăcuite și lustruite, fotolii și dulapuri, cei înstăriți dispun pe lângă cele enumerate și de dulapuri de garderobă. Șifoniere, dulapuri de haine și vitrine, ba chiar mobilă tapițată și alte articole gospodărești de lux.

ad.h. Obiceiuri

Populația de pe aici este în general cumpătată, temătoare de Dumnezeu și religioasă. În zilele de sărbătoare și de comemorare își fac apariția în număr mare pe la biserică, se roagă și cântă evlavios chiar și în cadrul procesiunilor. La sărbători familiale și la logodne se proclamă binecuvântări și urări, în cazurile de boală se caută a inocula speranța prin rugăciune iar la pericol de moarte și la alte nenorociri se consolează cel în cauză cu referire la voința Celui Atotputernic. La molimile vitelor se practică rugăciuni colective, „simptome” și „simpatie” – ritualuri care își au secretele lor și care își au obârșia în credința populară, dar desigur și arta tămăduirii.

Vecinii, atâta vreme cât nu se implică în certuri, sunt respectați și apreciați în cazurile de nevoie mai presus decât rudele de sânge, atunci însă când intervine o dușmănie de lungă durată, aceștia sunt disprețuiți.

Obiceiurile meșteșugarilor se orientează după ocupațiile lor, conform cărora sunt afiliați la diverse bresle. Ei sunt solidari, sunt povățuitori pentru calfele aflate în curs de formare profesională. În prezent își susțin ședințele de breaslă odată la fiecare trei luni, în prezența comisarilor politici de breaslă delegați din partea autorităților, unde se admit ucenicii, unde îi absolvă, unde își

încredințează calfele cu însărcinări și unde le atribuie comenzi, unde își examinează aspiranții prin lucrări de licență (lucrare de maistru – nota trad.) și pe care apoi îi primesc drept membrii în mijlocul lor. În fiecare cvartal comandă oficierea unei slujbe, unde două calfe sunt delegate să țină priveghi la drapelul breslei lor, cu felinare de vânt; la sărbătorile mari ies în pelerinaj cu drapelul breslei, pentru a face turul de onoare (înconjurul bisericii – nota trad.). De evidențiat între obiceiuri ar fi doar obiceiul breslei morarilor, care se oficiază drept mare sărbătoare de ziua sfântului Ioan de Nepomuk, când sub acompaniamentul muzical al fanfarei coboară pe o barca pe Mureș cinci stele; însă la acest obicei se renunță treptat.

Despre ceilalți meseriași. De sărbătoarea de Joia Verde aceștia se adună la Șeful breslelor, acolo unde se desfășoară ședințele trimestriale ale breslelor, la care se prezintă și meșterii titulari – cu această ocazie se organizează un formidabil ospăț, la care se mănâncă bine și se bea bine, la care se dezbate soluții pentru necazurile care se așteaptă pe viitor, spre sfârșit însă, pentru a amplifica jubilaria, se intonează vechi cântece germane, din vremea peregrinării de calfă, cântate de către meșteri mai bătrâni, care să le aducă aminte de tinerețile lor, iară cei tineri interpretează cântările de genuri mai noi, ca mai apoi să pornească veseli și îndestulați spre casele lor.

ad.i. Interpretarea semnelor

Populația localnică se folosește de următoarele interpretări: a.Dacă cocoșii strigă extraordinar, vine acuși ploaia. b.Dacă păsările se adună stoluri pe străzi, în curând are să vină frig năprasnic. c.Strănutul lunea: în cursul săptămânii vei primi un cadou. d.... marțea: semn de pace. e.... miercurea: speranța într-o mărturisire de dragoste. f.... joia: supărare în gospodărie sau la rude. g. ... vinerea: suferință. h.... sâmbăta: tristețe. i.... duminica: cheltuială. j.Mâncărimea ochiului drept înseamnă că vei vedea bucurie, la ochiul stâng prevestește că vei vedea necaz. k.Sunete în urechea dreaptă prevestesc auzirea unei vești bune, zgomote în urechea stângă preced vești proaste. l.Visul din noaptea în care se doarme pentru prima oară într-o odaie și într-un pat în care persoana nu a mai fost niciodată, se va împlini cu siguranță. m.Dacă vacile aleargă repede acasă când vin de la cireadă: degrabă vine

vreme ploioasă. n.Rage măgarul: vine ploaia. o.Cucul cântă frecvent: vine o primăvară bună. p.Dacă rândunelele cântă dimineața devreme: va fi o zi frumoasă. q.Șoarecii adună în câmp cantități însemnate de grăunțe: vine o iarnă geroasă. r.Dacă în ultimele 3 zile de carnaval / fărșang vântul bate dinspre miazănoapte, țăranul se poate aștepta la o recoltă bună de porumb. s.Mulți purcei fătați primăvara înseamnă pagubă în cucuruz. t.Tunet târziu: foame devreme. u.Dintre 13 persoane la o masă, una va muri înainte de vreme. v.Mă dor bătăturile, se schimbă vremea. w.Mulți pești: prețul fructelor va fi slab. x.Dacă prețul fructelor scade înainte de Rusalii, trebuie să crească după sărbătoarea Rusaliilor și viceversa.

ad.j. Obiceiuri superstițioase

1.Când țăranul merge să-și semene pământul, să calce cu piciorul drept pe arătură, pentru a putea spera la o recoltă curată și bogată. 2.Nevasta ia pălăria soțului sau a fiului și duce în aceasta ouăle pe care le pune la clocit, sub cloșcă, pentru ca puii să iasă repede și să fie zdraveni. 3.Se zice că: unii oameni știu să alunge febra sau gălbenarea cu ajutorul rugăciunilor. 4.Dacă mortului nu i se lasă cămașa descheiată la gât, ci i se leagă bendița, acesta trage cu el în mormânt și alte rude. 5.Vrăjitoria și invocarea fenomenelor vremii nu preocupă pe nimeni, dar ghicitul și prezicerile sunt aduse și practicate de către țigănci venite din alte părți, cu boabe de păsulă (fasole – nota trad.), cărți franțuzești (tarot – nota trad.), cât și înduplecarea localnicilor de a le ceda dintre haine, întrucât astfel își ușurează hoțiile.

ad.k. Distracții

Pe aicea tineretul își are propria distracție, anume cel bărbătesc până la 12 ani agreează jocul de-a aruncatul nasturilor, la o distanță prestabilită, vara și toamna ridică zmee de hârtie, cei de vârstă mai mare își petrec timpul liber la jocurile cu mingea, duminica și de sărbători merg la dans. Sărbătorile de hramul bisericii Kirchweihe sunt desființate de tot din anul 1856.

ad.l. Dialectul

Graiul propriuzis al localnicilor de aici este cea a clasei civilizate a germanilor, dar mai conține câteva expresii și cuvinte nepotrivite / licențioase, de exemplu i-a zis-o / adică i-a spus cele de cuviință/: „jo” pronunțat foarte alungit (da în

grai șvăbesc, se pronunță ioo – nota trad.):/ ja/: de unde vii? unde mergi?/: adică de unde veniți sau unde mergeți (în germana austriacă tocmai s-au consacrat formele de politețe, de a vorbi cu „dumneavoastră” la plural – nota trad.):/ nici gând/: nici sa nu vă gândiți:/ în loc de aceasta este așa: păi asta e. Lasă că se va rezolva, na las’ c-o fi ea cumva, în loc de „gefragt” se zice „gfrocht”, în loc de „fragest ihn” se zice „fracht’n”. În loc de „hat sie” se zice „hatsa”, la „will sie” – „wilsa”, „thut sie” – „thutsa” – cât și în general prin suprimarea vocalelor, adesea renunțarea la ultima silabă completă: în loc de „gehen sie weg” – „gengans weka do/: pronunțat cu duritate:/ „A nix”/: „nicht wahr, ich will nicht”:/ în loc de Anna Maria zic Mariandel sau Midl, chiar și Anna Miedl; în loc de Johann Georg zic Hans Jörgel, în loc de Josef se zice Sepl; în loc de „habet ihr” – „habt’a”; în loc de „werdet ihr” – „werd’a”; Wird schon einmal geschehen – wird schumal; ist dies schon geschehen? halt jo! o ja, în loc de wir: mir, ihr, tir. (În graiul german-șvăbesc de Aradul Nou sunt contopite elemente ale dialectului vorbit în Frankonia, zona Nürnberg–Würzburg – cu expresii laconice sau sarcastice, pronunție asemănătoare graiului ardelenesc sau maramureșan din România, suprapuse cu cele din Pădurea Neagră, Baden și Suebia – astăzi landul Baden–Württemberg – cu diminutive și cu iz arhaic, sub influența izolației silvestre și montane, asemănătoare graiului bănățean din România – nota trad.).

ad.m. Proverbe

În general: Paltonul se poartă după cum bate vântul; Dacă nu te arde, nu sufla; Cât țin eu la tine, atâta ții și tu la mine; După ceață vine vreme senină; Mai bine să te pregătești decât să regreți pe urmă; Cine se aseamană, se adună – zice dracul către cărbunar. Acuma, suntem toți conducători. Dacă ai trăit în huzur dar ai murit smerit, i-ai stricat socoata dracului. După moarte, bocitul și pomana. Un câine nu mușcă pe altul (echivalent corb la corb nu scoate ochii – nota trad.). Mulți băștinași, multe gude; mulți mineri, mulți juliți la cur (Minerii purtau o centură de piele cu un petec pentru protecția feselor – în acest caz nu putea fi pedepsiți prin bătaie – notă de subsol). Mai bine un păduche în varză decât deloc carne. Ai mers prost cu căruța – ai mers mai bine pe jos, dar ți-ai pierdut mândria. Ce valorează mai mult de un păduche – ia-l de pe jos și du-l

acasă (joc de cuvînet în rime – nota trad.). Unul ce știe să procure bine lucrurile e mai bun decît doi muncitori care le știu face. Cine-i născut să cerșească își pierde pâinea și din traistă.

ad.n. Poezie

La invitarea oaspeților pentru nuntă:

Nașul miresei: Salutări din partea mirelui și din partea fecioarei mirese. Vă rugăm să vă prezentați la casa unde se ține nunta, de acolo vom merge creștinește la biserică iar după cununie ne întoarcem la casa nunții. Acolo vor fi așternute mesele, paharele vor fi umplute cu vin alb și roșu, iar dacă acestea nu se vor dovedi adevărate, să ne faceți mincinoși pe mine și pe camaradul meu. –

ad.o. Cântecul

Înclinația localnicilor pentru cântec este în general foarte răspândită. Cântatul la biserică, la pelerinaje / procesiuni și la alte ocazii bisericești este edificator și este interpretat cu seriozitate sfântă, cu atît mai mult cu cît cei prezenți participă cu toții la cântare. Polifonia vocilor este sonoră, plină și plăcută auzului, atît la genul masculin cît și la cel feminin. În afara bisericii și a funcțiilor bisericești, localnicii cîntă foarte rar.

ad.p. Personalități de seamă

Fără.

ad.q. Legende populare și basme

Fără.

ad.r. Schițe de caracter

Caracterul poporului este în general ferm, ceea ce întreprinde caută să ducă cu perseverență la bun sfârșit. Astfel, localnicul detestă orice fel de inovație, care îi poate fi inoculată numai pic cu pic, cum s-ar spune. Cum ar fi de exemplu la îmbrăcămintea ambelor genuri, pentru nici un preț n-ar vrea să schimbe culoarea sau croiala și să se folosească de altele. Este legat cu prioritate de brazda de pământ pe care a fost născut, se pretează foarte bine la viața de familie și la obiceiuri religioase. În stare normală este blînd, iertător și acceptă cu drag sfaturile, dacă acestea nu sunt cumva în contradicție directă cu ideile sale pe care le-a supt odată cu laptele de la sânul mamei sale. La fel de îndârjit

s-ar încrâncena poporul să-și mențină obiceiurile străbune, dacă s-ar încerca să i se ia deodată. Țăranul își privește ca o prioritate pământul său, proprietatea sa, pe care le lucrează cu harnicie și cu grijă, cu greu se hotărăște să-l vândă, atunci când este obligat să o facă, silit de circumstanțe.

Viața localnicului de pe aici se aseamănă cu un ceasornic bun. Prin asta se exprimă cel mai bine caracterul acestuia.

Aradul Nou, la 16 decembrie 1859 Joseph Kakujay, notar comunal ”

Ceea ce urmează este o paranteză. Nu este parte din istoria așezării deși este un fapt de viață întâmplat în Aradul Nou, la castel. De altminteri niciodată nu prea poți ști în ce capitol poți să plasezi o poveste de iubire. Astfel că am ținut seama doar de cronologie. Este și povestea din spatele unei lucrări semnate de un pictor celebru reprezentând o tânără femeie. Pe scurt, iat-o:

a. Poveste de dragoste – prima iubire²⁴⁷ a pictorului

În 1862, baronul Zselénszky Róbert l-a invitat la castelul său din Aradul Nou pe pictorul Szamosy Ianoș. Acesta avea un ajutor, fostă calfă de tâmplar, sărac dar talentat la desen. Îl chema Lieb Mihály. La castel, tânărul (avea 18 ani) a făcut cunoștință cu familia Tötössy Lajos, avocatul baronului. Acesta avea doi băieți Géza și Béla. Ca să-l ajute puțin pe tânărul Mihály i-a dat pe mână băieții să-i învețe desenul. Pentru serviciul făcut Mihály avea voie să ia prânzul și cina împreună cu familia avocatului. Și el ajunsese să fie nerăbdător să stea la masa familiei avocatului. Dar nu petru bucatele gustoase servite ci pentru că la masă se afla și o tânără foarte drăguță cu care schimba priviri. O chema Jeni. După lecțiile de desen ale băieților și după ce le-a desenat și portretele Mihály a rugat-o pe mătușa fetei să-i permită să-i facă și ei un portret. Mătușa a acceptat. După 5 ori 6 ședințe în care Jeni i-a fost model, portretul a fost gata și tânărul i l-a dăruit fetei. Buna gazdă însă a ținut să-i dea doi pengő forinți²⁴⁸ pe el. Pictorul Szamosy și unenicul său au mai rămas o vreme în Aradul Nou și

²⁴⁷ Pesti Hírlap, 1925. augusztus (47. évfolyam, 171-194. szám) 1925-08-06 / nr.175, p.5
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PestiHirlap_1925_08/?query=SZO%3D\(ujarad\)&pg=104&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PestiHirlap_1925_08/?query=SZO%3D(ujarad)&pg=104&layout=s)

²⁴⁸ Cf. Magyar pénzürtékindex – árák és devizák alapján 1754-től 2 doi pengő forinți 1862 ar valora azi 7846 forinți.

Mihály se interesa mereu de Jeni. Fata însă era reținută cu tânărul cu părul zburlit, tăcut din fire dar care știa să deseneze minunat. Maestrul său, bătrânul Szamosy i-a spus atunci avocatului – Niciodată nu va ieși din Mișca un artist. Știe să deseneze dar nu lucrează cum îi spun eu.

Leo Lieb Mihály născut în Munkács (azi Ucraina) în 1844 este cel ce sub numele Mihály Munkácsy avea să fie unul dintre cei mai mari pictori maghiari ai sec. XIX-lea și unul dintre pictorii europeni de referință în picturile religioase de mari dimensiuni. Jeni, adică Mayer Eugenia provenea dintr-o avută familie maghiară. (Foto: Autoportret și portret, creion, 1870)

15. Anii foametei și disperării

În lunga istorie a Aradului Nou, anii 1863 și 1864 au fost poate cei mai dificili ani, pe care târgul șvabilor a trebuit să-i îndure vreodată.

O mare parte a populației ajunsese în pragul ruinei economice reușind să se salveze din acele vremuri groaznice numai cu ajutoare de stat sau private.

În anul 1863 nu a plouat aproape deloc, astfel încât toate răsadurile s-au uscat. Apoi au urmat și semănăturile. Grâul putea fi smuls cu mâna goală, întrucât nu doar că spicele au răsărit rare de tot, dar au crescut numai de câteva degete înălțime. Porumbul a încolțit bine, dar seceta accentuată l-a oprit din creștere. Toamna, abia de ajunsese la jumătate de metru. Întrucât puținii coceni erau zbârciți, doar frunzele au putut fi folosite pentru hrana animalelor. Fânețele și pășunile erau atât de uscate, încât nici ele nu mai erau de nici un folos pentru furajarea animalelor. Toamna târziu și apoi iarna, lipsa de furaje devenise atât de gravă, încât bovinele și caii ronțăiau paie și stuf de pe acoperișurile

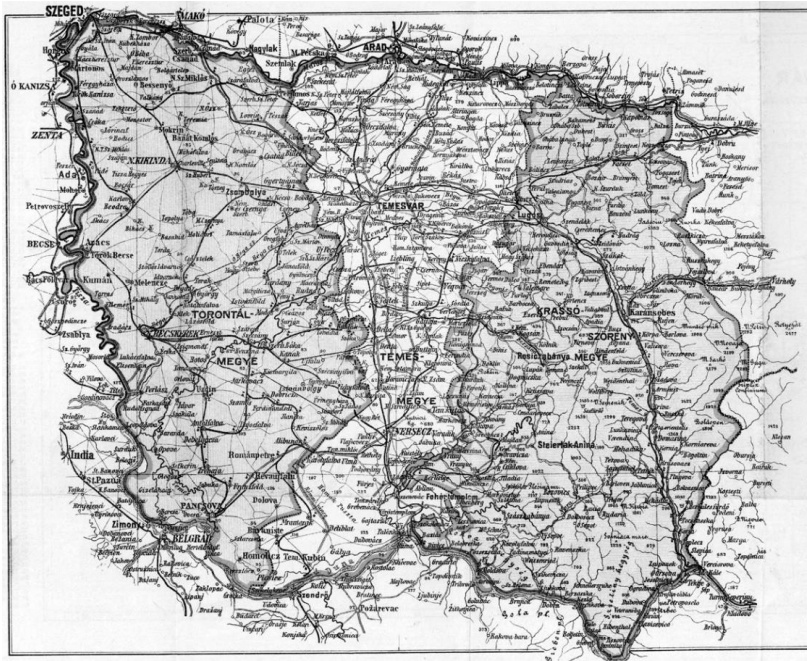
caselor și ale zidurilor din pământ bătătorit (acestea împrejmuiiau proprietățile și erau bătute din pământ galben, acoperite cu paie). Întrucât nu se mai găsea hrană pentru animale dar nici cumpărători pentru ele, porcii și vitele au fost tăiate, carnea a fost sărată și afumată. În primăvara anului următor 1864, nevoile au ajuns la vîrf pentru majoritatea oamenilor. În aprilie, mai și iunie sute de oameni se hrăneau zilnic de la „Bucătăria săracilor”, deschisă în comună. Acolo se servea, pe lângă o bucată de pâine pe persoană, de regulă o porție de supă din carne de vită, cartofi, linte, mazăre, fasole, șamd.

Guvernul a acordat comunei Aradul Nou împrumuturi semnificative în bani, nobilii, proprietari de moșii au distribuit alimente, toate acestea însă nu au fost de ajuns. Multe animale domestice au murit de foame, oameni erau înfomețați, un stîngen de paie (circa 200kg.– nota trad.) costa 40-50 de galbeni, o legătură de frunze de porumb costa 10-12 crăițari; dacă se vindea câte un animal se putea obține pentru un cal 5-6, pentru o vită maxim 10-12 galbeni.²⁴⁹ Abia în toamna lui 1864 s-a putut obține o recoltă generoasă, însă urmările nefericite ale nenorocitului an 1863 s-au resimțit încă mulți ani mai târziu. Chiar și în secolul XX unii bătrâni mai povesteau încă despre acei „ani de foamete”.

16. Organizarea administrativă austro-ungară

În jurul Aradului Nou istoria „mare” face din nou o vîlă. În 1867, ca rezultat al compromisului ori „*Ausgleich*” între interesele Austriei și Ungariei, ia naștere Imperiul Austro-Ungar, format din cele două state separate Austria și Ungaria și consființită formal prin încoronarea lui Francisc Iosif I. ca rege al Ungariei. Ca urmare și Transilvania este încorporată Ungariei. La baza compromisului a stat dreptul „istoric” al maghiarilor, proclamarea Ungariei ca stat național în granițele Coroanei Sfântului Ștefan, cu o singură națiune recunoscută (maghiară) și o limbă oficială unică, limba maghiară.

²⁴⁹ Idem p.215

Harta Banatului istoric, la începutul secolului al XX-lea

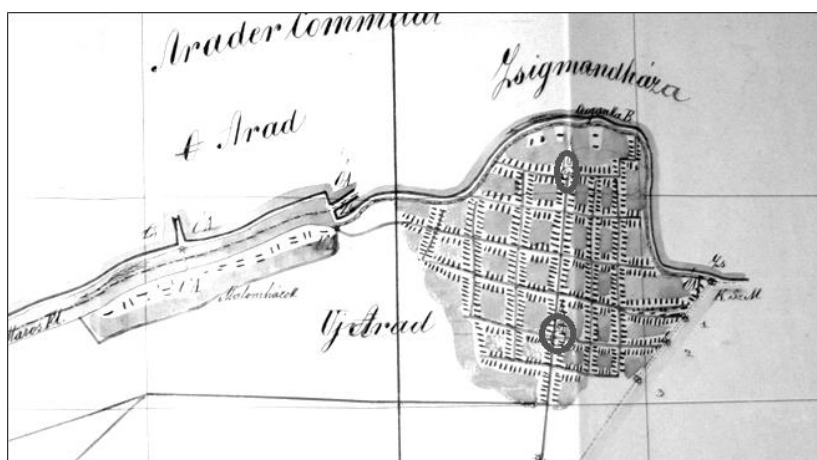
Astfel, după anul 1867, politica de asimilare a minorităților a fost ridicată la rangul de politică de stat. Din punct de vedere administrativ comitatele (megye) sunt confirmate ca structuri administrative de bază. Ca organe executive la vârf erau comitele suprem și un vicecomite – organ executiv principal. Comitatele (megye, vármegye) erau împărțite ca înainte în cercuri (járás) conduse de prim-pretor (szolgabíró). Ca organizare teritorială efectivă, vechiul cerc Aradul Nou a fost împărțit în două: partea de la nord păstrează denumirea cercului și reședința, partea de la sud este numită cercul Vinga. (Cercul Lipova e divizat în același fel: nordul Lipova, sudul Recaș). Amândouă alături de alte șase cercuri, plăși, plus cercul „central (Központi járás) Timișoara, erau părți ale comitatului Timiș. Organizarea administrativă din această perioadă a fost una de referință având în vedere faptul că structurile create au rămas în vigoare până în 1925 (Legea de unificare administrativă a statului român).²⁵⁰

²⁵⁰ Rusu Raularian (2007), Organizarea spațiului geografic în Banat, Ed. Mirton Timișoara.196-198

a. Organizarea comunală

Cum era însă organizată comuna (inițial mezőváros ori markt-târg, apoi nagy község – comună mare) Aradul Nou? Organul executiv era antistia comunală formată din jude, vice-jude, cel puțin 20 jurați, jumătate aleși și jumătate viriliști (de drept, desemnați din oficiu pe baza impozitelor plătite), casierul, notarul, directorul orfelinatului, medicul comunei și veterinarul. Primarul, viceprimarul și consilierii erau aleși de obștea alegătorilor pe trei ani. Notarul avea sarcinile unui secretar al Primăriei și era singura persoană cu activitate permanentă în administrația comunei, uneori până la pensie. El veghea activitatea casierului (strângerea impozitelor). ținea cadastrul funciar, era ofițer de stare civilă și întocmea actele necesare cetățenilor. Evident, comuna trebuia să-și întrețină întreg aparatul funcționăresc.

b. Harta Aradul Nou întocmită la 17 noiembrie 1876

Aradul Nou în Comitatul Timiș – Biroul Fiscal Vinga

Suprafața: 7.165 jugăre (4.793 parcele), includea la sud și Valea viilor. Pe teritoriul comunei apar două biserici. După biserica catolică actuală aflată pe ultima stradă a comunei spre Mureșel, apare un teren liber cu doar câteva case până la limita comitatului Arad (Mureșel). Vechea biserică apare chiar la intersecția celei de-a doua cu str. principală. Înspre Mureș, este figurată o zonă cu mori. (Malomházak) ori "moriile bănațene". Distanța dintre limita comunei

Aradul Nou și zona morilor sale este mai mare și de aceea schița este derutantă. Terenul este situat după vărsarea canalului Țiganca în Mureș, în zona actualului pod al autostrăzii. La mică distanță, pe cealaltă parte a canalului, se aflau morile din Mureșel / Zsigmondháza (mic / kiss sau de jos / alsó) Pe un protocol anexat schiței apare și ștampila localității. Moșierul comunei era groful Zelenski Robert.²⁵¹ Sora lui, Matilde (Zelenski) Nopcsa nu preluase încă moștenirea.

17. Farmacistul, ministrul și podul

Construcția podului ce leagă Aradul de Mureșel / Aradul Nou a reprezentat o modalitate de a rezolva elegant interesele, atât divergente dar și convergente, ale comunităților implicate. Aradul, un oraș în plină expansiune economică, comercială, socială etc. la începutul sec. XX, avea nevoie de o cale de acces facil la piața reprezentată de târgul Aradul Nou, comuna Mureșel și comuna Sânicolaul Mic, dar și la întregul Banat. Nu trebuie ignorată nici dorința orașului de a se extinde pre sud. În același timp cele două comunități din sud, ce gravitau inevitabil în jurul polului de putere reprezentat de Arad, deși administrativ se aflau în comitate diferite, aveau nevoie pe oferta reprezentată de piața de desfacere în expansiune a Aradului, de oferta sa de locuri de muncă ori de cea din domeniul educației, culturii, șamd.

Varjassy Lajos²⁵², unul dintre cei mai eficienți primari ai orașului, a sintetizat de altminteri, în discursul său de investire (1905) situația: "Orașele învecinate se află într-o nobilă competiție pentru mai frumos, pentru mai bine. Aradul nu poate rămâne în afara acestei competiții. Datorită poziției sale geografice

²⁵¹ Arhivele Naționale. Direcția județeană Arad, Colecția hărți 86/4, dos. 49/1884

²⁵² Varjassy Lajos (1852 Arad – 1934 Arad), jurist, ziarist, politician, primar. Mandat de primar: 1905-1918. În timpul mandatului său început cu sloganul „Fabrice pentru Arad” a început să funcționeze MARTA, Karol Neumann a deschis Fabrica de textile, s-a construit și electrificat linia de tramvai Podgoria, precum și trei poduri din fier peste Mureș. Fiul lui dr. Varjassy Lajos (1870 Arad – 1935 Londra) a fost secretar al Camerei de comerț (1908-1915), prefect al Aradului în 1918. (Din această cauză tatăl lui a demisionat din funcția de primar). A fost și ministru al comerțului în efemerul (1919) guvern contrarevoluționar din Szeged al grofului Károlyi Gyula. Bunicul Varjassy – implicat în 1834 în operațiunea Aradul Oraș Liber regeșc iar unchiul lui Varjassy Árpád a fost director al Palatului Cultural și al asociației Kólcsey. Așadar trei Varjassy și toți Lajos.

norocoase a devenit un nod comercial. Pentru a ne putea dezvolta și mai mult comerțul avem nevoie neapărat să contruim două poduri din fier peste Mureș. Unul va face legătura cu teritoriul cetății pe care, mai târziu ori mai repede, îl vom obține, celălalt va face legătura cu Aradul Nou.”²⁵³ Sloganul întregului său mandat, ce a durat aproape un deceniu și jumătate, a fost “Fabrici pentru Arad”. În proiectul său, primarul Varjassy a făcut echipă cu reprezentatul guvernului la Arad, gróf Károlyi Gyula²⁵⁴ (foto), investit de al doilea guvern al premierului Wekerle (Sándor), în calitate de comite de Arad. El și-a preluat mandatul la 15 mai 1906 și l-a deținut până în 1910. În acest moment avem trei, adică

primarul, comitele și ministrul, dintre cele patru personaje care au jucat un rol important în ceea ce privește subiectul în discuție. Ultimul ar fi un bărbat cu sânge de spaniol, dar maghiar înfocat²⁵⁵, farmacist celebru dintr-o dinastie de patru generații de farmaciști și proprietar al farmaciei “Sfânta Treime”, înființată în 1796 în Aradul Nou, pompier voluntar cunoscut în întregul regat și comandant șef al grupului de pompieri voluntari din Aradul Nou – Mureșel, membru al asociației Kölcsey²⁵⁶ din Arad și fondator al Muzeului relicvelor²⁵⁷ (*Arady Ereklýe-Múzeum*), virilist de Timiș²⁵⁸, membru în consiliul de

²⁵³ A Közlekedési Múzeum Évkönyve nr. 8. 1985-1987, (1988) Partea II. Közlekedéstörténeti tanulmányok 129. Bálint Sándor: Az első hazai városi tulajdonú autóbusz-közlekedési vállalat története, p. 400.

https://library.hungaricana.hu/en/view/ORSZ_KOZL_Evkonyv_1985_1987/?query=%C3%BAjaradi%20h%C3%ADd&pg=426&layout=s

²⁵⁴ Somogyi Gyula, Arad megye és Arad sz. kir. város monographiájának, Arad, 1912 vol.3, p 35

²⁵⁵ Firesc, tatăl lui, Josef “Ternaco” / Ternajo, născut în 1808 în Spania, farmacist în Radna, a fost prieten intim cu Kossuth Lajos pe care l-a și adăpostit în casa lui din Radna în august 1949, când acesta era căutat de autorități.

²⁵⁶ Ca membru al asociației Kölcsey a montat grilajul din fier forjat ce înconjură obeliscul din 1878 al matrilor executate la Arad în 6 octombrie

²⁵⁷ Este vorba despre relicvele revoluției de la 1848-49.

²⁵⁸ Contribuabil care, în perioada administrației austro-ungare, datorită mărimii impozitelor plătite devenea membru de drept al consiliului comunal ori al comitatului fără a fi ales direct și participa la alegerea membrilor în parlament.

administrație al băncilor din Neu-Arad, om politic neafiliat, adică Ternajgó Cézár²⁵⁹ (foto).

Ei bine, în 1893, acesta devine un personaj citat de presa budapestană în articolul "*Wekerle și podul din fier*."²⁶⁰

După o introducere ce pune cititorii budapestani în temă privind situația locuitorilor din Ujarad (Aradul Nou) și Zsigmondháza (Mureșel) asemuind-o cu cea în care s-au aflat cei din Pesta și locuitorii din Buda înainte de construirea podurilor peste Dunăre, reporterul relatează despre demersurile arădenilor care, prin memorii, adunări

publice, informări, cereau finanțarea necesară construirii unui pod din fier care să lege Aradul de cele două comune. În acest timp, spune reporterul, o delegație de notabilități din Aradul Nou și Mureșel condusă de Ternajgó Caesar²⁶¹ s-a deplasat la Budapesta unde este primită de cel care era pe atunci doar secretar de stat la ministerul de finanțe²⁶², Wekerle Sándor. Acesta i-a ascultat după care le-a spus:

"Fiți convinși domnilor că voi face tot ce este necesar în proiectul podului de fier. Și pentru că sunt convins că acesta este necesar îi voi informa pe domnul ministru și sper că voi reuși să-l conving că acest pod este necesar să fie construit." Fericiți, oamenii s-au întors acasă.

Dar timpul trecea și nu se întâmpla nimic. Poate doar că, în această vreme, secretarul de la finanțe Wekerle s-a așezat în fotoliul de ministru de finanțe.

²⁵⁹ Péter H. Mária (Tg.Mureș) – Prelegere la universitatea de vară. iulie 2015, Gyula. – Erdélyi gyógyszerész dinasztiaák / A négy generációs Ternajgó gyógyszerész család (<https://docplayer.hu/2352891-Erdelyi-gyogyszeresz-dinasztiak-peter-h-maria-marosvasarhely-gyogyszeresztortenet-nyari-egyetem-2014-jul-gyula.html>) și Péter H. Mária „Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai”, editat de Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj Napoca, 2002- A Ternajgó család gyógyszerészei (<http://docs.exdat.com/docs/index-476467.html?page=101>)

²⁶⁰https://adtplus.arcanum.hu/en/view/PestiHirlap_1893_08/?query=Zsigmondh%C3%A1za%20Maros&g=269&layout=s) în Pesti Hirlap din 17 aug.1893, nr.226

²⁶¹ Ternajgó era unul dintre contribuabilii importanți ai comitatului Timiș fiind înscris pe lista virilistilor cu suma de 1137 koroane. Era depășit în Aradul Nou doar de Theisz Miklós cu 1626 koroane (Délmagyarország, 1911 oct.19, nr.240)

²⁶² Wekerle Sándor a fost secretar de stat în perioada 1886- 1889, ministru de finanțe în perioada apr.1889-ian.1892 apoi ministru comerțului (câteva luni în 1892): Este și premierul a trei guverne. 1. mai 1893 – ian.1895 / 2. Apr.1906 – ian. 1910 / 3. Aug.1917 – oct.1918. Concluzie – ziaristul a relatat evenimente petrecute cu o întârziere de cel puțin un an.

Astfel că din nou “aceeași delegație de șvabi timișeni bine bărbierii, condusă de Ternajgo este primită de data aceasta de însuși ministrul”. Ternajgo, cu ironie, l-a întrebat pe ministrul Wekerle dacă ... domnul Wekerle, care știa demult situația l-a informat despre problema podului de la Arad? “Îmi amintesc”, a răspuns ministrul, înclinând capul. În consecință Ternajgo a spus: “Cum, cu durere spun, nu s-a întâmplat nimic de atunci, am venit din nou în fața excelenței dumneavoastră cu rugămintea să dispuneți secretarului de stat Wekerle, care deja este informat și are la suflet cazul nostru, să-l informeze pe domnul ministru Wekerle și să-l convingă că, așa cum ne-a promis, construcția podului nu mai poate fi amânată.” Se pare, încheia ziaristul, că secretarul de stat Wekerle nu a reușit să-l convingă pe ministrul Wekerle întrucât podul nu este gata nici acum. Întâmplarea a făcut ca ministrul Wekerle să ajungă și prim ministru. În cel de-al doilea său mandat a reușit să-și țină totuși promisiunea făcută farmacistului din Aradul Nou. Din păcate acesta murise deja (11 iunie 1897). (Foto: Podul gróf Károly în construcție, 1909)

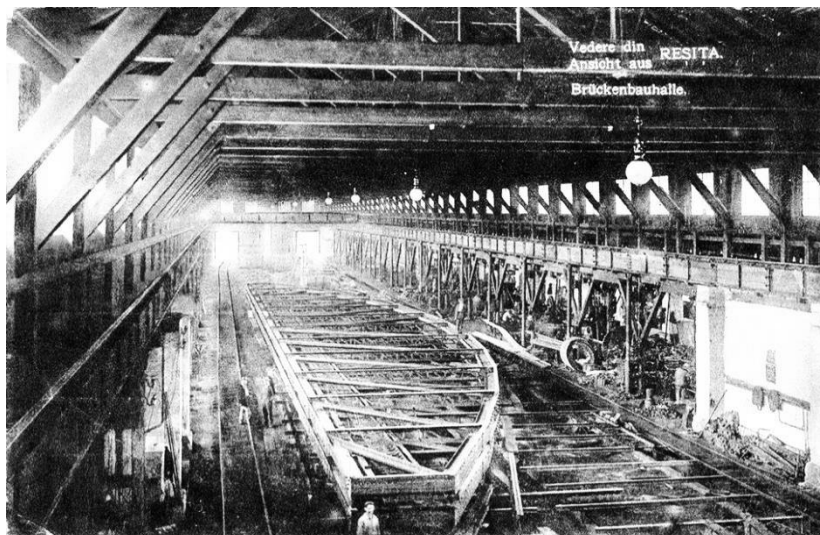

Element al suprastructurii podului spre Neu Arad în Hala pentru poduri-Reșița
În 11 iunie 1908 consiliul orașului începe analiza ofertelor firmelor sau asocierilor de firme interesate în execuția lucrărilor la două poduri: unul spre cetate, celălalt spre Mureșel / Aradul Nou. Lucrările erau defalcate pe segmente – infrastructură (culee, pile), suprastructură – structura metalică, cale de rulare, pietonal, pietruire cale acces, plus două imobile pentru vamă. Doar pentru structura metalică s-au depus cinci oferte. Pentru restul lucrărilor, chiar 16²⁶³. În 1908, în fine, încep lucrările de construcție a podului spre Mureșel /

²⁶³ Épitó Ipar, 1908 (32. évfolyam, 1-52. szám) 1908-06-21 / nr.25

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BME_Epitolpar_1908/?query=Ujarad&pg=270&layout=s

Aradul Nou după planurile inginerului reșițean Robert Tóth, de la fabrica de poduri din cadrul “Kaiserliche und Königliche Privilegierte Österreichische Staats-Eisenbahn-Gesellschaft – St.E.G.”, pe scurt Compania feroviară a Austriei. Proiectul seamănă, păstrând proporțiile, cu cel al podului “Libertății / Szabadság / Ferenc József” din Budapesta. Ornamentația suprastructurii prezintă multe elemente secesion. *Culoarea lui originală a fost gri-albăstrui*²⁶⁴.

Proba de greutate și predarea oficială a podului de către primărie s-a făcut la 11 noiembrie 1910²⁶⁵. Circulația efectivă a fost permisă începând cu data de 15 decembrie.²⁶⁶

Cei de la compania ACSEV (Aradi és Csanádi Egyesült Vasútak – Societatea de căi ferate unite Arad și Cenad), care operau transportul cu tramvaie în oraș, își frecau deja mâinile pregătindu-se ca, odată cu demolarea podului din lemn spre Aradul Nou, să-și extindă liniile de tramvai spre localitățile din sudul

²⁶⁴ Pesti Hírlap, 1910. július (32. évfolyam, 156-182. szám)1910-07-29 / 180.

Számhttps://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PestiHirlap_1910_07/?query=Arad%20vashid%20var%20Ujarad%20&pg=960&layout=s

²⁶⁵ Aradi Közlöny, 1910. nov. 12., p. 2-3. “Elkészült az újaradi híd”

²⁶⁶ Délmagyarország, 9 nov. 1910 nr. 142

https://library.hungaricana.hu/en/view/Delmagyarorszag_1910_11/?query=%C3%BAjaradi%20h%C3%AD&pg=116&layout=s

oraşului²⁶⁷. Mai mult, administraţia oraşului discuta chiar în 15 decembrie oportunitatea introducerii unor curse de autobus dinspre piaţa Libertăţii / Avram Iancu spre centrul Aradului Nou.²⁶⁸

Construcţia pilelor podului Elisabeta

Aşadar, în mai puţin de trei ani²⁶⁹ (1908-1910), lucrarea de construcţie a monumentalei lucrări de inginerie a fost finalizată. Podul a primit numele comitelui Aradului, în funcţie la acea dată, gróful Károlyi (Gyula).

Cu numai trei zile înainte, adică în 8 noiembrie, la ora 8 dimineaţa, într-o zi de sâmbătă, acelaşi an, tocmai fusese dat în funcţiune un al doilea²⁷⁰ pod rutier, cel spre Cetate. Podul purta numele împărătesei Austriei / reginei Ungariei, "Elisabeta / Erzsébet" Amália Eugénia (Sissi). Elemente din oţel folosite la construcţia lui au provenit la "Fabrica arădeană de vagoane şi turnătorie Weitzer János (Johann), Gép-Vagonyár és Vasöntöde Rt / Johann Weitzer'sehe Maschinen-Waggonfabrik und Eisengiesserei Actiengesellschaft" din Arad."²⁷¹ Structura metalică a fost vopsită în *bej deschis*²⁷². Începând cu

II. RÉSZ • Közlekedéstörténeti tanulmányok 129 Bálint Sándor: Az első hazai városi tulajdonú autóbusz-közlekedési vállalat története p.389.

²⁶⁸ Idem, p. 426

²⁶⁹ În diverse texte despre această lucrare circulă date absolut aiuritoare despre perioada în care a fost construit podul. Ex. 1910-1913 ori 1910-1912.

²⁷⁰ Aradi Közlöny, 1910. nov. 8., p. 8, "Az aradi Erzsébet királyné híd megnyitása".

²⁷¹ A Közlekedési Múzeum Évkönyve 8., 1985-1987 (1988), II. RÉSZ • Közlekedéstörténeti tanulmányok, Bálint Sándor: Az első hazai városi tulajdonú autóbusz –közlekedési vállalat története, p.380.

aceeași dată vechiul pod de lemn cedat de armată municipalității, aflat la circa 200 de metri în aval, fost scos din uz urmând a fi demolat și lemnul valorificat. 1910 a fost în concluzie un an fast pentru Arad și o demonstrație de eficiență a administrației Varjassy. Costul lucrărilor a fost finanțat dintr-un împrumut contractat de bugetul local. A doua zi după inaugurarea podurilor ministrul de interne a înștiințat orașul că, pentru ușurarea poverii rambursării ratelor creditului de 1,8 milioane koroane, Ministerul accepta plata unor rate anuale de 30.000 k.pe timp de 60 de ani. De asemenea a acordat dreptul orașului de a percepe o taxă vamală de 6 fileri/persoană²⁷³ excepție făcând, pe lângă ofițeri și lucrătorii la căile ferate, poștașii²⁷⁴. (În 1937 taxa²⁷⁵ era de 1 leu și având în vedere traficul de pe cele două poduri genera venituri substanțiale pentru oraș). Din totalul sumei cheltuite două treimi reprezenta doar costul podului spre Aradul Nou²⁷⁶.

a. Performanță – trei poduri într-un an

Aradul ajunsese să aibă, în acel an 1910, trei poduri²⁷⁷ cu structură metalică – un nou pod feroviar din fier în locul celui din lemn, podul “Elisabeta” și podul “Gróf Károly”. Cei din Mureșel, Aradul Nou ori Sânicolau Mic, ca de altminteri tot Banatul, aveau, în fine, o legătură facilă cu orașul de peste Mureș.

https://library.hungaricana.hu/en/view/ORSZ_KOZL_Evkonyv_1985_1987/?query=%C3%BAjaradi%20h%C3%ADd&pg=426&layout=s . Aflată în funcțiune din 1891 cu 1200 angajați fabrica avea în 1899 chiar și 2000 angajați și confecționa structuri din oțel, poduri, componente de locomotivă, vagoane și din 1899 motoare diesel.

²⁷² Pesti Hírlap, 1910. július (32. évfolyam, 156-182. szám)1910-07-29 / 180.

²⁷³ Budapesti Hírlap, 1910. november (30. évfolyam, 260-284. szám)1910-11-04 / 262. Szám
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiHirlap_1910_11/?query=Arad%20vashid%20%20vam&pg=111&layout=s

²⁷⁴ Pesti Napló, 1912. december (63. évfolyam, 284–308. szám)1912-12-04 / 286. szám

²⁷⁵ Brassói Lapok, 1937. iulie(43. évfolyam, 126-152. szám) 1937-07-16 / 139. szám

²⁷⁶ Somogyi Gyula (szerk.): Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája. Aradvármegye és Arad szabad királyi város néprajzi leírása. III. kötet első felének első része. (1912)II. Arad megye és város közgazdasági fejlődése 1895—1910.p.75 Odată cu podul a fost modernizată și pietruită strada ce ducea spre el. (astăzi Romanilor) și a fost sistematizat întregul cartier.

²⁷⁷ Bálint Sándor, op. cit., p425

https://library.hungaricana.hu/en/view/ORSZ_KOZL_Evkonyv_1985_1987/?pg=426&layout=s&query=3%20ac%C3%A9lszerkezet%C5%B1%20h%C3%ADd%20%C3%A9p%C3%BCIt%20Aradon

Acum judecând²⁷⁸ cele două investiții (podul “Elisabeta” și “Gróf Károly”) din punctul de vedere al eficienței financiar-economice pentru bugetului public al Aradului este evident că podul spre Aradul Nou avea întâietate, întrucât asigura un trafic intens spre zona Banatului și Aradul Nou, genera venituri bugetului, avea deci o importanță comercială și economică certă. Deși, avertizau unii, ar putea genera “evadarea” spre înfloritorul Aradul Nou a unor locuitori ai orașului atrași de costul ieftin al vieții acolo.

Cert este însă că, pe de altă parte, noile poduri dădeau o greutate mai mare și argumentelor celor ce susțineau dorința Aradului de se extinde spre sud (Mureșel, Aradul Nou și Sânicolaul Mic). Dar despre asta puțin mai “la vale”.

1913 – Bucla Mureșului, vedere aeriană. Impresionanta cetate și cele trei poduri terminate cu trei ani înainte. În prim plan, podul feroviar Podul “Elisabeta”, în schimb, deși ducea spre o zonă izolată, puțin populată atunci și nici nu putea miza pe mari venituri (armata nu plătea nimic). Singurii bani produși veneau din taxarea celor din Aradul Nou și Mureșel ce duceau marfă la piață. Avea, în schimb, o importanță strategică imediată și în perspectivă. Orașul tocmai cumpărase, în ianuarie 1910, moșia din Mureșel a

²⁷⁸ Pesti Hírlap, 1910. július (32. évfolyam, 156-182.szám)1910-07-29 /nr. 180.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PestiHirlap_1910_07/?query=Arad%20vashid%20var%20Ujarad%20&pg=960&layout=s

lui Pokorny Gizella ns. Biró adică 80 de hectare. În mijlocul acesteia se afla mausoleul generalilor. În plus, administrația începuse negocieri agresive pentru preluarea terenului din jurul cetății în vederea construirii unui cartier (Subcetate de astăzi – nn), negocieri pe care spera să le finalizeze în 5-6 ani. Cu alte cuvinte pe lângă faptul că orașul se întindea pe ambele maluri ale Mureșului, pentru prima dată în istoria sa, el avea și șansa să transforme total bucla râului. Ceea ce s-a și întâmplat puțin mai târziu. În primăvara anului 1923 pe terenul cumpărat de municipiu de la Pokorny (Biró) Gizella pentru monumentul generalilor a început construcția cartierului rezidențial²⁷⁹. Astăzi îi spunem Subcetate.

Monument de inginerie, podul spre Aradul Nou (din 1919 numit “Împăratul Traian”) avea, într-o exploatare normală, un termen de garanție de 100 de ani. În 1945 a fost avariat de trupele maghiare și germane aflate în retragere, care au încercat, fără succes, să-l arunce în aer²⁸⁰. Exploziile coordonate au avut loc în 21 septembrie 1944 la ora 22.00²⁸¹. Din fericire structura podului a fost mai solidă decât anticipau geniștii. Avariile rezultate au fost minore.

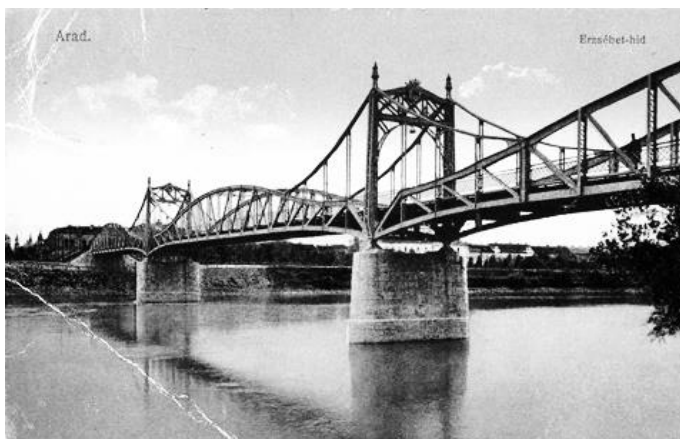

Repus în circulație în 1947

²⁷⁹ Ellenzék - Független politikai napilap, Cluj-Kolozsvár (izelítő) Ellenzék, 1925. Január (anul 44 nr.1-44) 1913-01-18 nr.13

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Ellenzek_1923_01/?query=zsizmondh%C3%A1za&pg=115&layout=s

²⁸⁰ Halmagyi Pál: Irány: Arad – Temesvár! A Magyar Királyi Honvédség utolsó önálló hadművelete a II. világháborúban, Szeged 2005 p.445 în A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei: Studia Historica.

Festivitatea de inaugurare organizată în 28 noiembrie 1947 a avut o amploare chiar mai mare decât cea care a avut loc la inaugurarea podului, în 1910. Autoritățile au adus popor din satele riverane ca să asculte slujba oficiată de episcopul Andrei Magieru și cuvântările pline de avânt ale oamenilor vremii: Teodor Iordăchescu, ministrul lucrărilor publice, I. Costescu, directorul Podurilor din Direcția de Drumuri a Ministerului, primarul Aradului – Ion Pălincaș, Teodor Ardelean – vicepreședintele Consiliului Județean. Nu au lipsit nici: prefectul Aristide Gafencu, gen. Armășescu – comandantul “Diviziei Horia, Cloșca și Crișan”, Alexandru Aciu – prim-chorostorul poliției, Gheorghe Voștinar – deputat, Aurel Mălnășan – secretarul local al Partidului Comunist Român (PCR), Gheorghe Miha – secretarul organizației locale al Partidului Social Democrat (PSD) și alți oficiali²⁸². În 1950, pe zona centrală, a podului au fost amplasate liniile de tramvai spre Aradul Nou, acum cartier al Aradului. (Foto: Podul “Elisabeta” rebotezat “Decebal”)

²⁸² Horia Truță- Cetatea veche a Aradului și cartierul Drăgășani. Scrieri monografice (2021) Arad, Editura Moon, p.33

Cel spre cetate a avut o soartă mai aspră. Podul “Elisabeta” confundat, în

imaginile de epocă, datorită profilului asemănător (avea și el o vamă), cu podul Traian a fost și el aruncat în aer în aceeași noapte. Suprastructura lui s-a prăbușit în Mureș. Pilonii care au supraviețuit au fost utilizați în 1973 la construcția podului “Decebal”. Acesta este un nou pod, cel puțin ca suprastructură. (Foto: Pod temporar de pontoane)

Podul feroviar din lemn ...

Podul de cale ferată, podul “Timișorii”, a fost dat în folosință în 6 aprilie 1871 (lucrările au început la 3 dec.1868) odată cu calea ferată Arad – Timișoara. Avea o structură din lemn. În 1910 a fost înlocuit cu unul pe o structură din oțel construit după proiectul ing. Ernő Kolber, inspector șef al Căilor ferate Maghiare (MÁV), autorul unuia similar, dar peste Dunăre, la Budapesta. A fost aruncat în aer împreună cu podul Elisabeta, dar a fost repus în circulație în luna noiembrie a aceluiași an de unități de geniu ale armatei. Structura metalică a

fost înlocuită în anul 2000 cu cea existentă și astăzi, iar datorită culorii sale este alintat de arădeni cu numele de “Podul Roșu”.

... și urmașul lui din fier

b. Vama podului

Atât podul gróf Károly / Traian cât și cel spre cetate Elisabeta / Decebal aveau la intrarea dinspre Aradul Nou respectiv cetate câte o vamă. Cea mai impunătoare era cea de la podul Traian. Pe fațadă se distinge vechea stemă orașului²⁸³ cu cele trei turnuri de biserică, cetatea și un brațul înarmat cu o sabie, peste trei panglici ondulate ce reprezintă Mureșul. Clădirea²⁸⁴ cu un etaj a fost construită după terminarea podului, în 1926. La etaj, folosit ca și corp de gardă, staționau militarii însărcinați cu paza obiectivului. La parter se aflau funcționarii primăriei Arad, încasatori ai taxei de traversare. Sumele investite de municipalitate în construirea podurilor trebuiau recuperate. Taxa a fost dintotdeauna o povară în plus pentru locuitorii celor trei comune de pe malul stâng (Mureșel, Aradul Nou și Sânicolaul Mic). Tentativele de a scăpa de

²⁸³ Octavian Mândruțu, Elena Gîmescu, A. Ardelean (1978) Rolul condițiilor fizico geografice în evoluția populației și așezărilor omne în județul Arad, „Ziridava” X p.180

²⁸⁴ DJAS, Primăria Arad dos.93/1946 fila 167

ea au fost numeroase. În ianuarie 1931 primarul comunei Aradul Nou, Fridrich Francisc solicită și obține de la consiliul comunal un mandat „să intervină la orașul Arad pentru a regula încasarea taxelor la pod și a le reduce, în special taxa pe valoare care este prea ridicată”.²⁸⁵

În 1931 Primăria din Mureșel înaintase o cerere în instanță și angajase chiar un avocat să susțină cauza de anulare a taxei. În primă instanță câștigă dar Primaria Arad face apel contra deciziei 128/1931 a Comitetului local de revizie Timișoara cu privire la încasarea taxei de pod. Procesul urma să aibe loc la București la 31 noiembrie. Erau dispuși să plătească, în 18 nov. un onorariu de succes de 60.000 lei ori 6.000 lei dacă pierde procesul. În chestiune erau interesate mai multe comune. Și av. Aron Petruțiu l-a pierdut. Din fericire pentru comună instanța nu a stabilit și cheltuieli de judecată²⁸⁶. Valoarea²⁸⁷ acestei “taxe de pod ajunsesse” în 1937 la 1 leu și se aplica la amândouă podurile. În 1946, locuitorii localității Aradul Nou au solicitat Primăriei să fie scutiți²⁸⁸ de taxa de traversare a podului peste Mureș, socotind că perceperea de taxe constituie o mare nedreptate, deoarece ei alimentează Aradul cu produse proaspete.

Podul Elisabeta și vama lui

²⁸⁵ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Prefectura Arad, dos. 91/1931

²⁸⁶ DJA a Arhivelor Statului, dos. Prefectura Arad 91/1931

²⁸⁷ Brassói Lapok, 1937. július (43. évfolyam, 126-152. szám) 1937-07-16 / nr.139, p.5

²⁸⁸ DJA a Arhivelor Statului dos.93/1946, fila 167

c. Peste Mureș cu compa

Sigur, pe când încă nu erau podurile de fier peste Mureș, erau cele din lemn dar, uneori, pentru cei din Mureșel ca și pentru cei din Aradul Nou, cel mai rapid mijloc de a ajunge acolo unde aveau treabă în Arad era compa ori bacul.

Nu toți aveau însă câte o barcă.

Practicele ambarcațiuni cu fundul plat, potrivite pentru râul leneș și cu multe bancuri de nisip, erau și sunt și astăzi numite de localnici "barca morarului" ori „molnár-csónak”. Motivul este evident. Multele mori pe apă din zonă și morarii care aveau nevoie de o unealtă potrivită pentru ale

întreține. În fine, acest serviciu de transport cu compa era concesionat de primăria comunei Mureșel. Unul dintre compuri acosta în zona apropiată locului

unde se află localul Port Arthur. De altminteri localul a apărut chiar datorită acestui lucru. Călătorii aveau nevoie să facă ceva cât timp așteptau compa. Au fost perioade când funcționa un singur comp, altele când nici două nu făceau față traficului. Unii aveau de dus marfă la piață, alții mergeau la slujbă ori aveau alte treburi în oraș. Un altul era amplasat apoape de actualul pod. Comod pentru cei din Aradul Nou, care scuteau drumul destul de lung

până la podul Elisabeta. Pe Kirsch compașul din Mureșel îl știau toți. El era unul dintre proprietarii de comp la începutul secolului XX.

(Compașul Kirsch împreună cu familia - foto Dan Dănuț)

Un altul era Herold Antal, morar de meserie, care concesionase într-o vreme serviciul de la Primăria Arad. Compul său opera în apropierea podului. Antal era fiul meșterului morar Alois / Alajos Herold, martor ocular al execuției

generalilor armatei maghiare din octombrie 1849. Desigur nu el opera personal compul. Avea mai mulți angajați.

Travesarea Mureșului nu era atât de sigură pe cât se crede. Erau și riscuri și desigur "ceasu' rău". Chiar cu două luni înainte de a se termina podul de fier

spre Arad, așadar în 12 septembrie 1910, la 11 ziua, abia se despărțise compul de mal, îndreptându-se spre Mureșul când o rafală de vânt l-a răsucit și l-a împins spre moara numărul trei a lui Berkes Rezső²⁸⁹. În barcă se aflau 16 călători și manevrantul Nikin János. Barcagii ar fi fost mahmuri după o petrecere în Aradul Nou și nu venise la slujbă susțineau unii, alți că iar fi pus patronul Herold

să-i transporte niște țigle. (Foto: Un compaș din Mureșel lângă Port Arthur)

Conform regulamentului de transport cu compul, la o cursă, acesta putea duce cel mult 12 pasageri. În plus ambarcațiunea trebuia manevrată de doi compași²⁹⁰. Oamenii și-au pierdut cumpătul, Nikin a pierdut controlul bărcii, aceasta s-a umplut de apă și s-a izbit în cele din urmă de roata morii. Pasagerii au căzut cu toții în apă. Patru dintre ei nu au mai ieșit la mal: două femei, un tânăr muncitor și negustorul de vinuri Nagel József. Procurorii au început ancheta împotriva concesionarului Herold, acuzat că nu a respectat dispoziția căpitaniei Arad de a asigura doi barcagii de comp, și a lui Nikin pentru ucidere din neglijență. Nikin, arestat, s-a apărat afirmând că i-a spus lui Herold Antal că dă voie prea multor oameni să urce pe comp. Acesta susținea că compașul a fost beat²⁹¹. După un proces ce a ținut mai bine de un an Herold a fost achitat iar barcagiul a fost condamnat la trei luni închisoare. Procurorul a declarat recurs.

²⁸⁹ Budapesti Hírlap, 1910. szeptember (30. évfolyam, 207-232. szám)1910-09-13 /nr.217.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiHirlap_1910_09/?query=Arad%20vashid%20var%20Ujarad%20&pg=356&layout=s

²⁹⁰ Magyarország, 1910. szeptember (17. évfolyam, 207-232. szám)1910-09-14 / nr. 218, p.7

²⁹¹ Népszava, 1910. szeptember (38. évfolyam, 207-232. sz.) 1910-09-14 / nr.218, p.5

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Nepszava_1910_09/?query=uJARad%20%20dereglye%20mAROS&pg=168&layout=s

În cele din urmă, la scurtă vreme după cel de-al doilea război mondial, podurile de fier, tramvaiul și autobusul au „scufundat” definitiv compul din Mureșel. A rămas doar povestea lui.

18. Neu Arad la sfârșitul unui secol ...

Centrul târgului Neu-Arad / Ujarad la începutul secolului XX

Departate de a fi o așezare tipic rurală Aradul Nou avea aproape de sfârșitul secolului XIX-lea o solidă activitate economică și comercială și chiar bancară dacă ne gândim la banca ce-și are sediul în comună – Volksbank Actiengesellschaft, für Neu-Arad und Umgebung / Ujarad és vidéki népbank részvénytársaság / Banca populară Aradul Nou și împrejurimi SA. Zona economico-comercială era reprezentată, în anul 1894, de un număr de companii:

Junger György și Michael Auder și Mathias Martin – comerț mixt, Csalogovits Nándor – comerț sticlărie, Conrad Bauer și Fixmer János – comerț făină, Weisz Adolf – comerț produse agricole, Fürst Dávid – comerț engross alcool, Grimm Ferencz & Klug Konrád – moară și comerț produse agricole (firmă înființată în 1893), Dambacher Mihael – băcănie, Gresz Josef – comerț lemne, Ray Lorincz, Heller (Gustav) & Weiss (Adolf) – Adolf se retrage din firmă în 1891 și aceasta rămâne doar pe Heller.²⁹² Apoi mai este menționată fabrica de cărămizi și țigle²⁹³ înființată în anul 1864 și care emisese lucrătorilor jetoane

²⁹² Központi Értesítő, 1894 (19. évfolyam, 1. félév)1894-02-11 / nr. 12. p.212

valorice proprii ce se puteau preschimba în marfă la anumite prăvalii. (ilustrație - Berea de Aradul Nou “cârlig” pentru mușterii la Gyula)

a. ... și puțin după începutul celuiilalt

Istoricul Borovszky Samu²⁹⁴, autor al celebrei lucrări “Magyarország vármegyéi és városai” numită și “Monografia Ungariei” descria²⁹⁵ sumar Aradul Nou așa

cum era acesta în prima decadă a secolului XX.

”Biserica catolică de aici a fost construită între 1821-1823. Partea cea mai aglomerată parte a acestei localități foarte active este strada Rákóczi care are pe o parte a ei Primăria, Poșta, palatul baroanei Nopcsa. Pe cealaltă parte se află fabrica de bere, casa de economii, banca populară, judecătoria, administrația fiscală, pretura și Școala călugărițelor. Mai sunt asociația tinerilor din comună, asociația pompierilor voluntari. Asociația pentru înmormântări, asociația industriilor, comercianții au și ei un cerc, Crucea roșie are o filială, mai sunt fabrica de bere a baroanei Nopcsa și moara cu motor pe benzină a lui Wagner Pál.

În cimitirul catolic există monumentul comemorativ al celui mai bătrân ostaș, Skultéty László, care a slujit în regimentul nr.8 de husari și care a murit la 12 august 1832, la 94 de ani, în Ujarad. De comună aparține și locul populat, aflat la trei km de comună, loc numit Viile Aradul Nou“ (foto-Primăria și Judecătoria)

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozponti_Ertesito_1894_1/?query=Ujarad&pg=233&layout=s

²⁹³ Az Érem, 2013 (69. évfolyam) 2013 / 1. Szám Schärfer, Erwin - Zombori Lajos: Erdélyi magyar bárcák p.20

²⁹⁴ Barovszky s-a născut în Wolfingen/ Karavukovo, actuala Serbie, într-o familie de coloniști germani de religie luterană.

²⁹⁵ Barovszky S. (1914), Temes vármegye (Magyarország vármegyéi és városai, 1914), TEMES VÁRMEGYE KÖZSÉGEI p.120

Primăria, Judecătoria de plasă, Notariat, Cartea funciară

Pretura

Fabrica de bere și Palatul Nopcsa

19. Spre o altă lume nouă – America

Emigranți din Aradul Nou spre Lumea nouă

La începutul secolului XX multe familii din comună au decis să plece, asemenea strămoșilor lor, într-o nouă aventură, în căutarea unei vieți mai bune. America, aflată într-o perioadă de boom economic, avea nevoie de resurse noi de forță de muncă. Unele companii din SUA își trimiseseră chiar recrutori în Banat și sprijineau emigrarea.

De altminteri chiar la sărbătorile legate de aniversarea a 200 de ani de existență a Aradului Nou, organizate în 1923, alături de oficialități se afla și un reprezentat economic al SUA, un oarecare mr. Norman care nu se era întâmplător în Neu-Arad. La început au plecat cei tineri, ce nu aveau mult de pierdut dar totul de câștigat. Apoi și alții, după ce povești de succes au ajuns acasă. Marea majoritate a emigranților au plecat spre Statele Unite în perioada anilor 1899 și 1930.

Pentru mulți, inițial țelul era de a câștiga suficienți bani pentru a se întoarce acasă și a cumpăra pământ și unii chiar s-au întors. Cei mai mulți au rămas însă în noua lor țară. Ziarul budapestan Magyar Nemzet²⁹⁶ relatează: "În comuna

²⁹⁶ Magyar Nemzet, 1905. december (24. évfolyam, 290-314. szám) 1905-12-24 / nr. 310, p.22
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNemzetJokaiBeksicUgron_1905_12/?query=ujarad%20&pg=277&layout=s

Aradul Nou emigrația în America a căpătat dimensiuni înspăimântătoare. Faptul ca zilnic omenii emigrează nici nu mai produce mirare. Dar de când un tâmplar pe nume Tiubl s-a întors din America după o scurtă ședere cu 3.000 de coroane economisiți are loc o adevărată migrație în masă. Până în primăvară aproximativ 80 de familii se pregătesc să plece”. Emigrația a continuat și după primul război mondial, dar marea criză financiar-economică din State i-a pus capăt.

Nu există o cifră exactă a celor care au plecat din Aradul Nou spre America, Canada ori America de sud, dar numărul acestora poate fi estimat la câteva mii. Conform listelor de la centrul de imigrație din Ellis Island mulți aveau deja, la sosire în „țara tuturor posibilităților” neamuri stabilite anterior în State.

Din totalul celor 108.241 emigranți din comitatele Arad, Caraș-Severin, Timiș și Torontal plecați în perioada 1900-1914 s-au reîntors doar 19.994. Din comitatul Timiș, din care făcea parte și Aradul Nou, au emigrat între 1900 și 1914 un efectiv de 35.673 persoane, reîntorcându-se doar 5.533. Bilanț negativ – 88.247 persoane.²⁹⁷ Și este vorba de o perioadă de 14 ani. Referitor la emigranții din Aradul Nou, comparând numărul de locuitori din 1900 (6.139) și 1910 (6.006) putem afla tendința evoluției procesului. În 1900 au emigrat 58 germani adică 0,9% din populație iar în 1910 un număr de 103 adică 1,7% din populație.

Iată câteva exemple: Grosz Franz (30 ani) din Aradul Nou se ducea la verișorul lui Mathiasz Hanz în Buffalo. A sosit într-o duminică, 11 februarie 1906 la New York cu vasul „Caronia”. La 1 august 1906 ajungea la NY, via Bremen, cu vaporul „Rhein”, tânăra Teuerschwinger Adelheid (24 ani) din Aradul Nou care se ducea la soțul ei Georg. Schmidt Josef (20 ani) din Aradul Nou coboară din vaporul „Vaterland”. Destinația, unchiul său Frank Gelz.

Zeller Agnes (40 ani) din Aradul Nou debarca la 25.02.1907 din vaporul „Augusta Victoria” plecat din Hamburg, la New York. Era însoțită de fiicele Magdalena 10 ani, Maria 8, Barbara 3 și Agnes 1½, toate născute în Aradul Nou. Avea ca destinație Buffalo unde era soțul ei Josef. După nici o lună,

²⁹⁷ David Dreyer (2013), Emigration from Banat in the National Archives Ship Records, San Mateo (Cal)

coboară din parchebotul „America” și Zeller Josef, 18 ani din Aradul Nou. Mergea la tatăl său Josef, în Buffalo. Schneider Magdalena 40 ani din Aradul Nou împreună cu copiii Jakob (10), Franz (8), și Theresia (1½), toți născuți în Aradul Nou, ajung în NY în 5 ianuarie 1907. Tatăl, Franz, îi aștepta în Buffalo. Straub Adam (29 ani) născut în Aradul Nou ajunge în Lumea nouă miercuri, 3 martie 1909. Mergea și el la Buffalo. Soția Magdalena rămăsese acasă, în Aradul Nou. Hans Matis împlinise 38 ani când a ajuns, în 8 aprilie 1907, la NY. Era însoțit de fratele său Wilhelm (35) și amândoi se duceau la cumnatul lor, Jakob Hoffmann.

Pommersheim Johann (28 ani) o lăsase pe soția lui Margaretha la casa lor de pe strada Szeb nr.13, în Aradul Nou. Debarca la NY, în 11 mai 1909, din vaporul „Kronprinz Cecilie” și se ducea la cumnatul său Josef Schmidt. Vameșul notează că a mai locuit în Pittsburg între 1905-1908. Neumann Josef (32) ajunge marți, 25 ianuarie 1906 cu „Slavonia” și avea ca destinație Buffalo. În schimb Nikolaus Pommersheim (24), sosit la NY în 29 ian.1909, avea ca destinație Chicago.

Biringer Iosef (24) însoțit de soția Katharina (22) toți din Aradul Nou, ajung în 3 sept.1926. Mergeau spre Winnipeg, Canada. Mama lui, Klara Biringer rămăsese acasă. Schweitzer Franz (27), ajunge în America la 1 sept.1930. Era însoțit de soție, Margarete 24 ani și de copii: Josef și Teresa. Destinația finală-Buenos Aires, Argentina.²⁹⁸ Zauner Anton de 30 ani debarca în septembrie 1923 și dorea să-și facă o viață nouă în New York împreună cu sora lui. De loc bărbatul era din Fântânele, dar se căsătorise cu o fată din Sigmundhausen, Rosa, și fiul lor Ludwig de un an și jumătate era născut tot acolo.²⁹⁹ Socrul lui, Ferdinand Wagner, rămăsese acasă.

Klug Johann născut în Aradul Nou, de 31 ani, ajunge în decembrie 1923 însoțit de soția Theresia (30 ani), născută în Sânmartin, și de fiica lor Rosa, 9 ani, născută în Arad. Bunicul Franz rămăsese în Aradul Nou. Tatăl lui Johann Klug

²⁹⁸ David Dreyer-s Banat Ship List.

²⁹⁹ David Dreyer's Ship List 1896-1930

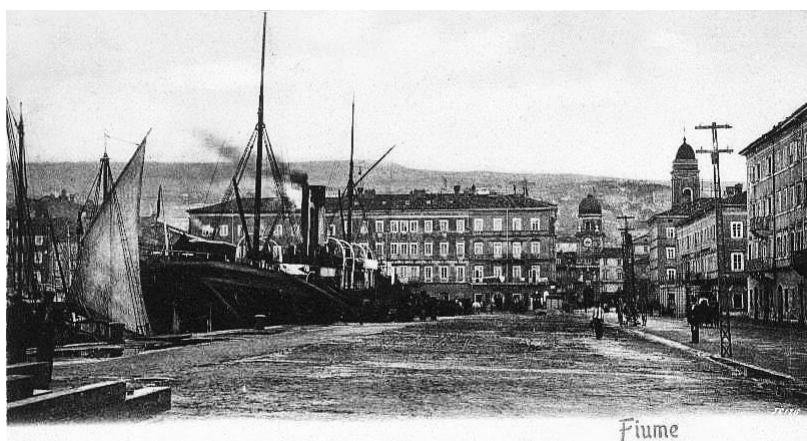
(http://www.villagerecords.org/ShipList/ShipData_list.php)

din Sigmundhausen emigrase mai înainte în Statele Unite și acum fiul cu familia lui mergeau la el, în Buffalo (NY).

Până în 1904 bănațenii și cei din Sigmundhausen-Mureșel erau considerați tot astfel, plecau spre SUA, majoritatea din porturile germane de la Marea Nordului, Bremen și Hamburg. Puțini plecau din porturile olandeze Antwerp sau Rotterdam. Navele ce plecau din Bremen erau exclusiv ale companiei Nord Deutscher Lloyd (NDL) în vreme ce navele din Hamburg erau ale Hamburg American Line. Vasele NDL acostau fie în New York, fie în Baltimore. Hamburg American Line, Holland-American (din Rotterdam) și Red Star Line (din Antwerp) aveau ca destinație exclusivă New York-ul.

a. Rutele emigrației

Câteva explicații ar putea fi utile. În 1904 guvernul ungar, ca urmare a unei înțelegeri cu "liniile Cunard", căreia îi ceda exclusivitatea transportului emigranților, a luat măsuri să încurajeze cetățenii săi să utilizeze ca loc de îmbarcare portul Fiume (foto) de la Adriatica. Vasele Cunard foloseau în exclusivitate portul New York. Emigranții plecați din Fiume aveau însă nevoie de un pașaport maghiar în timp ce cei care foloseau liniile nordice, porturile Antwerp sau La Havre, nu aveau nevoie de astfel de documente.

Toți urmau să repete, într-un fel, povestea străbunicilor lor care căutaseră „o nouă lume”. Ei în Banat, urmașii lor peste un ocean. Emigrația, la cote reduse însă, a continuat până prin 1930.

20. Primul Război Mondial

Lloyd George, viitorul ministru de război al Marii Britanii, avea să spună despre prima conflagrație mondială (1914-1918): “niciunul din oamenii aflați la guvernare nu a vrut de fapt acest război. Ei au alunecat într-un fel spre el, sau și mai bine, clătănându-se s-au împiedicat în el, poate din nebunie”. Cum se știe, după ce și-au pierdut la Sarajevo arhiducele și prințul moștenitor al imperiului Austro-Ungar, Franz Ferdinand, Austro-Ungaria declară la 28 iulie 1914 război Serbiei. Conflictul, contrar așteptărilor Vienei nu avea cum să fie unul local. Toate Marile Puteri erau părți în diferite alianțe și înțelegeri, astfel că generalizarea lui era nu doar inevitabilă, ba chiar era dorită.

Neu Arad, 1915

a. Ordin de mobilizare

În noaptea de 26 iulie Administrația comunală a Aradului Nou primește ordinul de mobilizare generală pentru front.³⁰⁰ Primii soldați din Aradul Nou au luptat pe frontul din Serbia, majoritatea fiind ulterior angrenați în luptele împotriva Rusiei și pe frontul din Italia, un număr mult mai mic, pe cel din Franța. Mulți dintre cei plecați la război s-au întors răniți, 121 dintre ei au murit sau au fost dați dispăruți în luptă. Cei rămași acasă, femeile, copiii și bătrânii, trebuiau să

³⁰⁰ Petri, A.P., Op.cit., p.233

compenseze lipsa forței de muncă. Asta până în iarna lui 1914, când au fost aduși și folosiți la muncă prizonierii ruși, sârbi și italieni.

Încă din 1914 statul se vede nevoit să recurgă la împrumuturi de război de la populație, lucru ce se va repeta în mai multe rânduri până la sfârșitul războiului. Persoane private, bănci, întreprinzători din comună au împrumutat statul, în cei patru ani, cu sume considerabile. Cei mai mulți vedeau în obligațiunile de război o investiție sigură datorită dobânzii oferite. Unii n-au ezitat chiar să-și vândă pământurile sau să-și desființeze depozitele bancare pentru a cumpăra titluri de război. În toamna lui 1918 însă obligațiunile de război ajunseseră să nu mai valoreze nici măcar cât hârtia pe care erau tipărite. Multe familii din Aradul Nou au ajuns astfel la ananghie, sărăcind complet.

b. Economia de război în Aradul Nou

Încercuite, Puterile Centrale s-au văzut obligate să se bazeze pe producția lor internă în economia de război. În special în centrele industriale și în orașe lipsa alimentelor a devenit acută. Satele germane au fost mai puțin afectate totuși, încă din 1915, a fost introdus prețul maximal pentru alimente, tot mai multe comisii guvernamentale își făceau simțită prezența în sate pentru a cumpăra de la țărani surplusul de alimente. Desigur, la prețul arbitrar stabilit de stat. Țăranii și-au dat repede seama că produsele rechiziționate puteau fi vândute mult mai scump pe piața neagră și că morile făceau cu grâul și porumbul lor afaceri de milioane. Curând ei au ajuns să dosească recolta, ori să îngrașe porcii cu cereale. (Chiar și în 1940 se mai descopereau în Aradul Nou ascunzători pentru alimente făcute atunci: butoaie zidite sub cocina porcilor sau dedesubtul locului de depozitare al gunoiului, cămăruțe sau porțiuni zidite în pivnițe). A apărut și trocul. Începând cu 1916 femeile și fete mergeau la Arad, Timișoara ori Szeged unde schimbau grâul pe zahăr, tutun, lumânări, petrol etc. Pentru că produsele de tip industrial, pe care comună le primea în mod oficial, nu acopereau necesarul. În iulie 1917 Budapesta începuse să rechiziționeze verdețuri de peste tot. Ori Ujarad era deja cunoscut în tot regatul ca un mare producător și exportator. Astfel că Ministerului Alimentației Publice luase măsuri pentru asigurarea necesarului de legume proaspete ale capitale

rechiziționând dovleci, varză, castraveți, gulii, mazăre din Kecskemet și Nagyköros dar și din Novisad și Aradul Nou. Surplusul urma să fie livrat altor orașe din provincie precum și pe piața din Austria³⁰¹. Baroana Nopsa devine soră voluntară la „Crucea Roșie” din Aradul Nou³⁰², filială condusă de ginerele ei, contele Pallavicini Alfréd.

Șvabii din Neu Arad au dovedit dărnicie și un suflet mare când la 4 august un tren special cu 412 copii din Viena au ajuns la Timișoara într-o încercare disperată de a fi salvați de foame, pentru că în Banat se gasea totuși mâncare. La Aradul Nou au fost distribuiți în diverse familii 100 de copii alți 100 la Șagu. În iunie 1918, ultima mare ofensivă (Battaglia del Solstitio) pe Piava inferioară a armatei austro-ungare se soldează cu un eșec. Războiul a luat sfârșit cu înfrângerea Puterilor Centrale. Ca urmare imperiul multinațional Austro-Ungaria se face fărâme.

Pentru germanii din Aradul Nou începe un nou capitol din istoria lor.

c. „Eroilor noștri, recunoscătoare ...”

La șapte ani de la încheierea conflictului, în 14 iunie 1925, preotul Johann Baptist Mayer sfințește Monumentul Eroilor. Acesta are forma unui obelisc care se subțiază ușor spre vârf, iar în partea superioară are o cruce. Sub aceasta este inscripționat: “Friede (pace). 1914-1918. Eroilor noștri, recunoscătoare, comuna Aradul Nou.” În partea de jos a obeliscului sunt trecute numele morților, gravate în aur, pe o placă de marmură neagră. Până în 1944, la 1 noiembrie, de Ziua morților, aici se comemorau cei căzuți pe front. Preotul Johann Baptist Mayer a aplicat, cu ocazia dezvelirii monumentului, o placă pe care stă scris: “Dacă această piatră va dispărea vreodată, să știe toată lumea, că amintirea voastră va rămâne pentru totdeauna în memoria noastră și nu va dispărea niciodată.” Monumentul (foto), amplasat în fața bisericii catolice, este

³⁰¹ Népszava, 1917 iulie (45. évfolyam, 164–189. sz.) 1917-07-21 / nr. 181

³⁰²[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiKozlony_1918_02/?query=SZO%3D\(ujarad\)&pg=26&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiKozlony_1918_02/?query=SZO%3D(ujarad)&pg=26&layout=s)

Budapesti Közlöny, 1918. február (52. évfolyam, 27-49. szám) 1918-02-05 / nr. 29

realizat în perioada 1924-1925 după planurile lui Johann Fr. Teichert, de către sculptorul Josef Teichert și cei trei fii ai acestuia, Josef, Johann și Lorenz.

Materialul, manopera și ridicarea lui au costat 120.000 lei, sumă adunată din donații, 30.000 lei fiind dăruți de către emigranții din Aradul Nou în America. Pe lângă Josef Hans (Honvéd), care a contribuit din plin la ridicarea monumentului, trebuie amintiți și ceilalți membri ai Comisiei de realizare a monumentului și ai Comitetului comunal.

Membrii Comisiei de ridicare a monumentului: Johann Baptist Mayer, Andreas Hartmann, Balthasar Klug, Simon Friedrich, Georg Possler, Franz Harnisch, Anton Hess, Franz Humm. Membrii Comitetului comunal: jude Andreas Hartmann, jude Josef Hans, casier Adam Hartmann, casier Johann Teichert, jurat Franz Friedrich, jurat Leopold Hohn, jurat Josef Albecker, (+ Josef Drommer).³⁰³

În segmentul superior al monumentului sunt sculptate câte o cruce de tip romanic. Pe soclu sunt aplicate patru plăci de granit negru suedez pe care sunt gravate numele soldaților căzuți în luptă.

21. Apare greu un nou Banat

Pentru a evita dizolvarea completă a statului său multinațional, împăratul Austro-Ungariei, Carol IV. (Franz Iosif murise în 1916) adresează la 16 octombrie 1918 popoarelor din imperiu un manifest în care promite, în spiritul autodeterminării, participarea egală a tuturor națiunilor în vederea reconstrucției statale, adică transformarea imperiului bicefal într-un stat federal. Era totuși mult prea târziu. Carol abdică și pleacă în exil. La 16 noiembrie 1918

³⁰³ Petri.A.P., Op.cit., p.235

este proclamată Republica Ungaria, care se declară independentă de Austria. Contele liberal Károlyi Mihály preia guvernarea noului stat.

Încă de la sfârșitul lui octombrie la Novi Sad se constituie un Comitet Național al sârbilor care, la 25 noiembrie 1918, cere la o mare adunare populară din Novi Sad alipirea Banatului la Regatul Serbiei.

În 31 octombrie, același an, în Timișoara, are loc o mare adunare populară cu ocazia căreia avocatul dr. Hans Otto Roth, membru în conducerea Partidului Social Democrat din Ungaria proclamă "Republica autonomă bănățeană" (Banater Republik, Banatska republika, Bánáti köztársaság) și declară că va rămâne atașat noului guvern maghiar. Liderii românilor, care constituiseră în 30 octombrie 1918 Consiliul Militar Național Român (președinte dr. Aurel Cosma), suspectând că Republica ar fi doar o formă de a menține statu-quo-ul, decid să formeze un Consiliu Național Român care, militând pentru unirea cu România, se atașezează Consiliului Național Român Central din Arad. La 3 noiembrie 1918 acesta convoacă pe 1 decembrie, la Alba Iulia, Adunarea Națională a românilor din Transilvania, Banat și Țara ungurească.

a. Ocupația sârbă

Menținerea status-quo-lui în privința Banatului în condițiile în care Ungaria pierduse războiul era o misiune imposibilă. Punctul de vedere al României privind statutul Banatului era limpede – acesta trebuia alipit regatului conform voinței exprimate deja, la 1 decembrie, de majoritatea populației sale. Proiectul de țară construit de șvabii bănățeni avea puține șanse de succes. Chestiunea era că și Regatul sârbo-croato-sloven (numit mai târziu Regatul Iugoslaviei) voia și el întregul Banat. Sârbii deja constataseră că de fapt românii au ajuns în Banat abia în sec XVIII-lea odată cu coloniștii germanii și ungurii iar pe lângă faptul că nici nu erau semnificativi ca pondere în totalul populației, nici n-au reprezentat mare lucru în civilizația locului. O lucrare³⁰⁴ pro domo vădită lansată la Paris în 1919 (cu un timing perfect, întrucât Conferința de pace începuse în 18 ianuarie), semnată de o autoritate științifică sârbă, prof. Jovan

³⁰⁴ Jovan Cvijic (1919) La question du Banat, de la Batchka et de la Baranya, Paris.

Cvijić tocmai acest lucru îl susţinea. Mai mult în convenţia de armistiţiu semnată³⁰⁵ la Belgrad între Antantă (câştigătoarea conflictului) şi Ungaria stabilise ca soarta Banatului să fie definitivată după Conferinţa de Pace. Aşa că Ungaria nici nu a mai răspuns notei ultimative (10 noiembrie 1918) a Consiliul Naţional Român Central cu sediul la Arad pentru predarea guvernării şi administraţiei Banatului şi Transilvaniei. Iar sârbii, în baza anexei militare la convenţie prin care se convenise ca armata maghiară să se retragă la nord de Mureş, au intrat rapid în Banat. Şi s-au grăbit atât de tare că în 14 noiembrie erau la Timişoara şi după nici o săptămână la Mureş, pe linia Szeged-Lipova. Şi ar fi putut ajunge şi mai repede, dar trupele germane aflate în Banat sub comanda lui Von der Golz s-au repliat mai încet³⁰⁶. Abia luni 18 noiembrie s-au îmbarcat în gara Aradului după ce au vândut tot ce era de prisos, cai, maşini, ţigări şi au fost dezarmate. Doar ofiţerii şi-au păstrat pistoalele³⁰⁷.

b. Sârbii, în Ujarad şi apoi ...

În 20 noiembrie trupele sârbeşti ocupă localităţi locuite de şvabi (Frumuşeni, Şagu, Sâmpetru german). Din Aradul Nou toate valorile (bani din impozite, fondurile orfanilor) adică aproximativ 300 de milioane forinţi sunt transportate cu un tren special la Budapesta³⁰⁸. Militarii s-au oprit la Şagu, de unde l-au contactat telefonic pe judele din Aradul Nou cu care s-au înţeles să ocupe comunele, când militarii nemţi se vor retrage de acolo în totalitate. A doua zi, 21 noiembrie, joi, în jurul orei 11, o patrulă de 20 soldaţi sârbi sub conducerea unui locotenent major a ajuns la Aradul Nou. La primăria comunei locotenentul are o întrevedere cu judele plasei şi cu secretarul³⁰⁹ Margittay Károly. Locotenentul ştia limba germană. Oficialii din Aradul Nou sunt anunţaţi că urmează să se deplaseze prin localitate o unitate militară mai numeroasă care

³⁰⁵ 13 noiembrie 1918

³⁰⁶ Az Ujság, 1918, november (16. évfolyam, 256-281. szám) 1918-11-22 / nr. 274, p.4

³⁰⁷ Népszava, 1918, november (46. évfolyam, 256-284. sz.) 1918-11-20 / nr. 274, p.4

³⁰⁸ Pesti Napló, 1918, november (69. évfolyam, 256-281. szám) 1918-11-21 /nr. 273, p.7

³⁰⁹ În administraţia maghiară comunele mari (nagyközség) erau conduse de secretar/notar (jegyző) nu de un primar.

are ca destinație cetatea Aradului și că are misiunea de a ocupa podul de peste Mureș³¹⁰ fără ca trupele să traverseze dincolo, în oraș.

După orele prânzului în comună intră și grosul trupelor sârbe de ocupație. Comandantul trupelor este așteptat la Primăria Aradul Nou de administrația locală și câteva notabilități: dr. Heinrich, judele plasei a rugat sârbii să cruțe localitatea și să fie omenoși cu populația. Preotul romano-catolic Mayer Keresztes János i-a salută pe sârbi în limba franceză³¹¹. Unii chiar au înțeles despre ce e vorba. Locotenent colonelul sârb a liniștit oamenii spunând că ei n-au venit ca dușmani ci pentru menținerea ordinii și a liniștii. Și-a oferit sprijinul în acest sens și comunei Aradul Nou. Ca modalitate de a asigura cazarea trupelor a fost găsită evident soluția Cetății deja pustie. Întreaga discuție nu a durat mai mult de un sfert de oră. Trupele sârbești au fost însoțite la Cetate de farmacistul dr. Ternajgo, fiul celui de care scriam mai sus, cât și de medicul veterinar Csenkey, unde au ajuns după orele prânzului. Mărimea contingentului diferă, fiind cuprinsă între 600 și dublul cifrei după sursă.

De peste Mureș se auzeau scandările "România Mare" ale unei unei mulțimi de cetățeni și soldați români, fluturând steaguri tricolore, care au defilat pe strada principală, pentru ca apoi, la sediul Comitetului național român, să-l asculte pe Ștefan Cicio-Pop.

c. ... în cetate

Batalionul sârb, infanterie, cavalerie și artilerie, adică peste 1.000 de oameni, condus de lt.col. Popovici Dragomir, intră în cetate. Delegația arădeană pezentă la predarea cetății, lt.col. Grell, trezorierul șef al Aradului, Mikosevics Ivan este liniștită: sârbii nu intenționează să treacă Mureșul în Arad pentru că râul constituie linia de demarcație a zonei de ocupație. Fortăreața-închisoare, un adevărat orașel, abia fusese golită.³¹² Deținuții, circa 900, fie au fost grațiați masiv, câteva sute au evadat, iar restul au fost mutați la alte închisori din

³¹⁰ Dunántúl, 1918, november (8. évfolyam, 250-272. szám) 1918-11-22 / nr. 267

³¹¹ Andrei Ando (2019), 1918 – formarea și deformarea agendei publice: agenda unui an istoric, ed. Univ. de Vest, vol. IV.

³¹² Aradi Közlöny, 1918 nov.12 p.4- Operațiunea a început în cursul zilei de duminică, 10 nov. Trebui să fie finalizată pe 13 nov.

Ungaria. Timp de câteva zile autocamioane au transportat din cetate materiale de construcții, alimente ș.a.m.d., evaluate la circa 1 miliard de coroane.³¹³ În haosul organizat însă, cinci vagoane de lemn de foc dispar fără urmă.

În cursul după-amiezii, o delegație a oficialităților arădene a solicitat să fie primită la noul comandant sârb al Cetății pentru a se informa asupra intențiilor acestuia. Din delegație fac parte comitele suprem Varjassy Lajos, vicecomitele Schill, notarul/secretarul șef Darányi, viceprimarul Lócs Rezső, trezorerul Mikoșevici ca translator și un grup de jurnaliști. Oficialitățile ajung la ora 15:15 cu un automobil și cu patru trăsură și ajung în Cetate. Salutată de dr. Varjassy în franceză ofițerul îi răspunde în sârbă și Mikosevici traduce: “Am venit împuternicit de comandantul trupelor din Balcani, generalul Franchet d’Esperay, ca în fruntea forțelor statului meu să ocup Aradul Nou și Cetatea Aradului. Scopul nostru este să asigurăm ordinea și liniștea și să oprim eventualele porniri anarhice. Trupele sârbești, chiar dacă ar avea dreptul în baza convențiilor militare, nu vor intra în Arad, ci vor rămâne în Aradul Nou și în Cetate, unde se vor încartirui atât soldații cât și ofițerii. Nu am venit în Ungaria ca și cuceritori, singurul nostru obiectiv este menținerea ordinii. Și dacă Aradul ar avea nevoie de noi în orice privință, vom sta cu drag la dispoziția sa”³¹⁴ (sursa: delhir.info)

d. Doar cu “sertifikati”

Locotenent-colonelul i-a solicitat comitelui suprem ca autoritățile arădene să asigure furnizarea fără întrerupere a energiei electrice și a apei potabile. Pentru că să evite orice conflict cu germanii, Popovici nu le va permite nici măcar ofițerilor săi să viziteze Aradul până ce nemții se vor retrage definitiv. Circulația pe pod spre Arad se va face numai pe baza adevărilor eliberate de el. La rândul său comitele / împuternicitul guvernamental Varjassy spune că în Arad este ordine și liniște, nici vorbă de anarhie dar, dacă va fi nevoie va apela la oferta comandantului. Comitele a oferit sprijinul necondiționat al conducerii comitatului pentru toate nevoile armatei. Adevărul este că Varjassy avea cu

³¹³ Népszava, 1918. november (46. évfolyam, 256–284. sz.)1918-11-20 / nr. 274. P.5

³¹⁴ Pesti Napló, 1918. november (69. évfolyam, 256–281. szám) 1918-11-22 / nr.274, vineri, p.5

adevărat motive să aștepte cu neliniște trupele sârbe. Cu doar patru ani înainte, mii de prizonieri sârbi, atât militari cât și civili, au fost internați în cetate, mulți dintre ei rămânând îngropați în șanturile acesteia. Așa că el i-a mai spus sârbului că “orașul și locuitorii acestuia nu pot fi făcuți responsabili pentru trecutul trist. Ei au asistat cu durere și compasiune la ceea ce au făcut trupele austriece³¹⁵.

e. După ora Aradului Nou și după ora Aradului

Că sârbii doreau ca prezența lor în Banat să fie mai de lungă durată o dovedește între altele că ora oficială a provinciei a devenit ora Belgradului, adică ceasurile au fost date înapoi cu o oră. S-a ajuns astfel la situația că în vreme ce în Aradul Nou era ora prânzului, peste Mureș, la Arad, era ora 1 pm. În plus măsura dat peste cap mersul trenurilor în zonă amplificând problemene legate de lipsa cărbunelui pentru locomotive. Un tren a plecat chiar din Arad spre Timișoara gol-goluț pentru că eventualii călători nu au fost informați de schimbarea orei³¹⁶. Cât pentru șvabii din Aradul Nou, ca să treacă peste Mureș pe pod în Arad, trebuiau să obțină un permis de liberă trecere³¹⁷. În preajma sărbătorilor Crăciunului oficialitățile Aradului organizează, în 7 decembrie, în saloanele hotelului Crucea Albă o recepție³¹⁸ a cărei invitat de onoare este lt.col. Popovici tocmai pentru a sublinia relațiile bunele dintre oraș și trupele de ocupație din cetate.³¹⁹ În 28 decembrie însă, invocând ordine³²⁰ de sus și sporirea numărului de trupe în zona controlată de sârbi, lt.col. Popovici interzice pur și simplu transportul făinii și altor produse alimentare din Aradul Nou la Arad. Permisele au fost eliberate doar începând cu martie 1919 de către

³¹⁵ Budapest - Köztársasági Ujság, 1918. október-december (42. évfolyam, 229-306. szám - 1. évfolyam, 1-37. szám) 1918-12-22 /nr. 31, p. 2

³¹⁶ Népszava, 1918, idem

³¹⁷ Aradi közlöny 1918 decembrie 28, p.4

³¹⁸ Világ, 1918. december (9. évfolyam, 282-306. szám)1918-12-08 / nr.288, p.3 și Pesti Napló, 1918. december (69. évfolyam, 282–306. szám)1918-12-08 / nr. 288, p.9

³¹⁹ În 14 dec. lt.col Dragomir primește , tardiv, o telegramă că i-a murit soția de gripă spaniolă, astfel că nu a participat la înmormântare. (Budapest - Köztársasági Ujság, 1918. október-december (42. évfolyam, 229-306. szám - 1. évfolyam, 1-37. szám)1918-12-15 / nr.25. duminică p.9

³²⁰ Pesti Hírlap, 1918. december (40. évfolyam, 282-306. szám)1918-12-29 / nr.305, p.4

poliție și vice-comite și erau avizate de sârbi³²¹. Copiii puteau însă merge liber la școală în Arad. Cum certificatele priveau mai ales pe cei de făceau comerț în Arad și treceau zilnic podul, s-au întâmplat două lucruri. Pe de o parte în Arad a apărut instantaneu o penurie de alimente proaspete, pe de alta în Aradul Nou prețurile au scăzut³²² mult în lipsa pieței Aradului. De exemplu un pui gras a scăzut de la 34-40 koroane la 25, apoi 1 kg de carne de la 18 la 12 kor. 1 litru lapte se vindea la 1 kor, smântâna la 40-50 fileri. În comună s-a bătut toba la Primărie, un aprod anunțând soldații ungari aflați încă în teritoriul ocupat că trebuie să-și dezbrace uniforma ori să părăsească teritoriul. De asemenea bancnotele în circulație erau ștampilate de sârbi.

f. Germanii zic – nici cu unii, nici cu alții – autonomie completă

La 8 decembrie 1918, Consiliul Național al Șvabilor (*Schwäbischen Nationalrates*) constituit la 31 oct. 1918 și condus de lt.col. Albert Fuchs, convoacă consiliile comunale din localitățile germane din întreg Banatul la Timișoara, unde este adoptată o Proclamație. Documentul configurează perspectiva Banatului, în viziunea importante minorității germane:

Manifest !

“Guvernul maghiar susține conform proclamațiilor date și în conformitate cu tendințele vremii o reorganizare completă a statului bazată pe o autonomie deplină a popoarelor din Ungaria. Conform programului, viitoarea Ungarie urma să fie organizată după modelul Elveției în cantoane.

Între timp, atât Comitetul Național al Sârbilor, întrunit la Novi Sad, cât și Comitetul Național Român de la Alba Iulia revendică Banatul.

În spiritul principiului autodeterminării și convingerii proprii, Comitetul Consiliului Național al Șvabilor, în numele poporului șvab din sudul Ungariei și conform dorințelor celor 138 de Organizații comunale din Banat și Bácska, a hotărât la 8 decembrie 1918 următoarele:

³²¹ Délmagyarország, 1919, 7 mart, nr. 54

³²² 8 Órai Ujság 1919. január (5. évfolyam, 1-27. szám) 1919-01-26 duminica / nr.23.p.5

1. Decizia referitor la apartenența teritorială a Banatului și Bácska nu trebuie luată doar de către oameni, trebuie luate în considerare și realitățile istorice, geografice și economice. Dar și atunci când s-ar lua în considerare doar apartenența etnică, singurii care trebuie să decidă, conform principiului autodeterminării, sunt naționalitățile Banatului și zonei Bácska. Această hotărâre nu poate fi luată decât în urma unui referendum obiectiv și secret.

2. În baza celor menționate mai sus, poporul șvab nu poate adera la niciuna din revendicările asupra Banatului, nici la cea sârbească de la Novi Sad, nici la cea a Adunării Naționale a Românilor de la Alba-Iulia și nici nu poate decide referitor la apartenența teritorială a Banatului și zonei Bácska.

3. Poporul șvab cere ca Banatul unit cu Bácska să dețină o autonomie completă.

4. În cadrul autonomiei cerem acele drepturi, care ar fi recunoscute oricărui popor, în special solicităm:

- autonomie deplină și suverană în practicarea cultului și învățământului cu drepturi neîngrădite, școli de toate tipurile, unificare culturală și economică și instituții de toate felurile menite să ofere utilizarea limbii germane;
- o administrație germană autonomă și organe proprii;
- o organizație judecătorească germană, autonomă;
- autonomie bisericească;
- o comisie agrară menită să înfăptuiască reforma în acest domeniu, înlăturarea latifundiilor și dreptul de a limita suprafața agricolă;
- dreptate socială în toate domeniile economice și politice, înființarea de organizații de ajutor social pentru muncitori;
- libertatea presei și a întrunirilor;
- garda națională (miliție) asemănătoare cu cea din Elveția;
- un cadru legislativ autonom;
- o Adunare Națională reprezentativă a șvabilor, aleasă prin vot universal, egal, secret, de către femeile și bărbații șvabi;
- posibilitatea de susținere financiară a instituțiilor ce garantează autonomia;
- o reprezentare direct proporțională cu numărul populației în Parlament și alte instituții reprezentative;

Solicităm ca poporul șvab să fie reprezentat la Conferința de Pace de la Paris de către o delegație proprie și garantarea drepturilor minorităților.

Marele Comitet al Adunării Naționale a Șvabilor în Timișoara”³²³

Această Adunare națională a reprezentat primul act de voință unitar al germanilor bănățeni, de la petițiile adresate împăratului în 1849 și 1860-1861. Manifestul de la Timișoara însuma dorințele unui număr mult mai mare de șvabi bănățeni din 131 de comune, inclusiv Aradul Nou reprezentat și el la Timișoara. Alături de Aradul Nou au timis delegați: Fântânele, Zăbrani, Lipova, Neudorf, Zădăreni, Frumușeni, Șag, Cruceni, Secusigiu, Mureșel, Aluniș, Tisa Nouă. În data de 16 aprilie 1920, germanii au trimis o petiție la Conferința de Pace de la Paris, cerând reinstituirea republicii, care ar fi inclus nu doar Banatul, dar și regiunea vecină Bácska. Noua republică urma, după planurile germanilor, să fie împărțită în cantoane, care să fie administrate de grupurile etnice majoritare din fiecare canton. Conferința de Pace de la Paris a refuzat însă această propunere. Doleanțele șvabilor bănățeni nu au avut succesul dorit.

g. În cinci țări

Durata ocupației sârbești a Banatului și a comunei Aradul Nou a fost însă scurtă. La intervenția trupelor franceze, pentru a evita un conflict direct între foștii aliați dar și ca urmare a intervenției gen. Berthelot, a demersului diplomatic activ al României, în ianuarie 1919 trupele sârbe încep retragerea treptată din provincie. În iulie, în Banat se instaurează administrația română.

La 3 august 1919 în Timișoara au intrat primele unități ale armatei române, sub comanda col. Economu. Pentru a pecetlui actul unirii Banatului cu România, au sosit la Timișoara de la Arad prim-ministrul Ion I.C. Brătianu și ministrul

³²³ Petri A.P., Op.cit., p.238-239

Consiliului Dirigent, Ștefan Cicio-Pop. În ziua următoare Regatul României a încheiat tratatul cu puterile aliate în urma căruia Banatul intra în granițele României. Este vorba nu despre Banatul istoric³²⁴ ci de cel partajat între Regatul România și Regatul sârbilor, croaților și slovenilor. România a devenit astfel, cel puțin pentru scurt timp, Romania Mare. Statutul juridic al Banatului se clarifică definitiv doar la 4 iunie 1920, data semnării Tratatului de pace de la Trianon. Ca urmare Banatul este împărțit în trei: România ia 2/3 – 18.966 km², Regatul sârbilor, slovenilor și croaților (din 1929 Yugoslavia) primește 1/3 – 9.276 km² și Ungaria 284 km², adică 1% din total (la sud de Szeged și Mako).³²⁵

De-a lungul timpului provincia, cea mai mare parte a ei, a fost sub stăpânirea a cel puțin patru entități statale Turcia, Ungaria, Austria, Serbia și România.

22. Aradul Nou, după două secole

După un război cu multe victime inutile, după necezuri și privațiuni, după tulburătorii ani 1918-1919 care au răsturnat o ordine ce părea veșnică, comunitatea din Aradul Nou și-a adus aminte. Cu mare fast, mult entuziasm, o mulțime de invitați de seamă, personalități ale epocii și o organizare nemțească în 1923, de Rusalii a avut loc aniversarea a 200 de ani de existență a comunei Neu-Arad / Ujarad / Aradul Nou. Evenimentul, desfășurat pe parcursul a trei zile, a fost relatat pe larg într-un articol din "Temeswarer Zeitung" din 23 mai 1923. Articolul este interesant nu doar pentru informațiile referitoare la structura populației, ocupații ori modul de viață al comunității din Aradul Nou ci și pentru „parfumul epocii” ce răzbate dincolo de toate acestea.

„Au trecut 200 de ani, de când la granița de nord a comitatului Timiș, pe partea stângă a Mureșului, ia naștere prima așezare germană. Ea a luat naștere pe locul fostei localități Apácsa (Apácha, Apácsa) distrusă în vremea războaielor

³²⁴ Banatul istoric, teritoriu multi-etnic era împărțit eterogen între români (37,42%), germani (24,50%), sârbi (17,97%), unguri (15,31%), precum și grupuri mici de alte grupuri etnice (slovaci, croați, bulgari, etc) proporții rezultate, culmea, chiar din recensământul din 1910 al Ungariei

³²⁵. Rusu R., op cit., p.215-18

cu turcii, și unde, temporar, până în 1723, s-au mai așezat sârbi, români, așezarea având numele de Skela (= trecere).

Începând cu august 1725 există deja registre parohiale, deși în mod normal treceau doi ani până când o parohie era capabilă să funcționeze. Cu ocazia aniversării celor 200 de ani de existență a Aradului Nou s-a organizat și o expoziție de produse agricole tocmai pentru a dovedi că locuitorii actuali sunt urmașii demni ai celor care, venind aici, au transformat pustietatea într-o zonă înfloritoare.

Astăzi Aradul Nou are în jur de 6.000 de locuitori a căror principală ocupație este agricultura, dar care sunt angrenați și în toate ramurile de producție. În fiecare casă întâlnim aici 2-3 fântâni, dovadă a agriculturii practicate la nivel larg, cunoscută fiind abundența comunei în legumicultură. Oameni muncitori, deschiși, sărbătorești azi în amintirea înaintașilor lor, care au făcut posibil ca în Aradul Nou să nu existe oameni săraci. Din rândul lor s-au ridicat personalități precum cardinalul Lorenz Schlauch, prelatul papal Georg Bauer, fostul inspector școlar arădean Kehrer ș.a. Comuna care a cunoscut un progres deosebit deține un tribunal districtual, percepție financiară, o mănăstire, un gimnaziu de stat, o corporație meșteșugărească, o asociație culturală. Aceasta din urmă, prin strădaniile preotului Joh. Bapt. Mayer, este una de prim-rang cuprinzând toate organizațiile culturale din localitate: Asociația filarmonică de muzică și cântec sub îndrumarea învățătorului Philipp. De asemenea există și o asociație a tinerilor, cinci avocați, cinci medici, trei farmacii, instituții bancare precum Neuarader Sparkasse A.G. – filială a Arader Sparkasse din Arad, Volksbank A.G. și fabrica de bere a baronei Nopcsa. Toate demonstrează că prin munca planificată și hărnicie în două secole se pot realiza foarte multe.

Sărbătoarea s-a desfășurat pe parcursul a două zile, comitetul de organizare fiind format din prefectul comitatului Timiș-Torontal dr. Julius Coste, baronul Alexius Nopcsa, contele Alfred Pallavicini, senatorul Karl v. Moller, dr. Kaspar Muth, prelatul Blaskovits, dr. Sever Mladin (prim-pretor – nn) precum și preotul Johann Bapt. Mayer președinte de onoare, apoi avocatul dr. Franz Neff președinte, notarul Georg Welti și Josef Hohn ca și secretari iar membrii

coordonatori Peter Knapp, Simeon Friedrich, Franz Harnisch, Balthasar Klug, Franz Dengl, Franz Friedrich, Johann Gilbert și conducătorii comunei.

Un moment deosebit al festivității a fost adunarea festivă de la Primăria comunală. După cuvântul de deschidere rostit de către primarul Franz Dengl a fost adoptată, la cererea notarului Margittay, următoarea rezoluție: “Reprezentanții comunei Aradul Nou doresc a omagia strămoșii care s-au așezat în aceste părți acum 200 de ani, care au obținut pământurile ce au asigurat urmașilor un trai prosper. Ca semn al omagiului și mulțumirii comune împreună cu întreaga comunitate s-a organizat o sărbătoare omagială, o expoziție de produse agricole prin care să se demonstreze că și actualii locuitori ai comunei sunt urmașii demni ai primilor coloniști. Reprezentanții comunei mulțumesc strămoșilor și promit că vor menține vie amintirea acestora și o vor transmite mai departe multor generații de acum încolo. Pentru asta este nevoie de binecuvântarea lui D-zeu și de puterea de a continua. În numele Domnului tot înainte! Să acordăm mulțumire și omagiu strămoșilor noștri!”

Strada principală, sfârșitul secolului XIX

Majestății sale i-a fost trimisă următoarea telegramă omagială:

“Reprezentanții comunei Aradul Nou cu ocazia a 200 de ani de la colonizare, transmit Majestății și familiei sale glorioase sentimente de omagiu și devotament.” Au mai fost trimise telegrame și premierului Brătianu, prefectului Dr. Coste, subprefectului Cornel Bejan și primarului Aradului Nou Dr. Sever Mladin***

Ministrul Cosma în Aradul Nou

Primul Ministru Brătianu a răspuns în scris comunității exprimându-și regretul că nu a putut veni la manifestare dar că dorește ca ea să aibă succesul dorit.

După liturghia ținută de prelatul Franz Blaskovits, la care au participat comunitatea și pompierii cu comandantul lor Ernst Schork, au fost luate măsurile necesare primirii ministrului Dr. Aurel Cosma. Acesta a fost întâmpinat la gara de către o orchestră și comitetul de primire, fiind salutat la monumentul Trinității. Dr. Cosma a fost însoțit de către prefectul Dr. Julius Coste; mai erau acolo delegații ministeriali J. Crucian Popescu ing.agricol, secretarul de stat pentru creșterea animalelor Constantinescu, consilierul agricol Milovan șef de cabinet al ministrului Paskievici, directorul general al finanțelor Julius Arsenovici, președintele Camerei de Comerț și Afaceri din Timișoara director general Joh. Oprea ș.a.m.d.

Perechi de Kirchweih cu formația de muzică

Au mai fost prezenți contele Ludwig Porcia din Fântânele, secretarul de stat prof. Lutz Korodi, fostul senator Wilhelm Kopony, fostul prefect al comitatului Arad, notar public Aurel Crișan, judecătorul Josef Schmidt, avocatul Dr. Fritz Dutschak, directorul Direcției Veterinare Dr. Turturică, judecătorul districtual din Vinga Dr. Nikolaus Herbeck, judecătorul districtual al Aradului Nou Dr. Silber, judecătorul Scaunului Aladar Bajza, decanul din Glogovatz Friedrich Siebig, inspectorul industrial din Timișoara, Oskar Beck, directorii școlii din Aradul Nou,

Neidenbach și Fidel Prinz, președintele Direcției de agricultură Simon Friedrich, secretarul Told, președintele Corporației industriale, Peter Knapp, avocatul Dr. Max Gyori, notarul public Cirita, inginerul Hauser, Dr. Josef Kneip, avocatul diocezei Dr. Josef Gabriel, Dr. Hans Eschker, maiorul Schreiber, căpitanul Hauptmann, Anton Kremmling, profesorii Karl Kessler, Franz Knobl, Emil Eitel și mulți alții, cam 30 de cadeți ai Școlii Agricole din Sânicolaul Mare însoțiți de profesorul lor Mathias Molnar, circa 50 de locuitori ai comunei

Szekesut(Secusigiu) îmbrăcați în port tradițional românesc, însoțiți de preotul Leon Blage, notarul Josef Kehrer. Mai târziu și-a făcut apariția și directorul ministerial, inspectorul industrial Livius Faur și reprezentantul economic american din Aradul Nou, Mr. Norman.

Ministrul despre șvabi

După intonarea imnului regal și salutul de întâmpinare al avocatului Dr. Franz Neff și a preotului Joh. Bapt. Mezer care au mulțumit ministrului de prezență și și-au exprimat loialitatea și respectul față de acesta, ministrul și-a exprimat la rândul său bucuria de a fi prezent, mai ales de a participa la expoziția agricolă ca reprezentat al guvernului și în special al Direcției de Agricultură.

El știa că svabii sunt un popor harnic, onest și cumpătat și se bucură cu atât mai mult, că la sărbătorile șvabilor participa și români. Șvabii și românii au trăit întotdeauna bine împreună. El cunoaște și loialitatea șvabilor față de rege și patrie, fiind primul prefect al comitatului Timiș.

Biserica catolică înainte de ridicarea monumentului
Eroilor din primul război mondial

Prelatul Franz Blaskovits a declarat apoi deschisă expoziția. Cu această ocazie a reamintit activitatea de 30 de ani a Organizației agricole, a Organizației țărănești ce a precedat-o, care a îndeplinit planul de producție. Locuitorii Aradului Nou continuatori ai urmașilor lor sunt credincioși lui D-zeu, națiunii, patriei și dinastiei – aceste lucruri îi caracterizează pe șvabi.

Ministrul Dr. Aurel Cosma a luat din nou cuvântul de data aceasta în limba germană: „Cunosc foarte bine hărnicia și dorința de prosperitate a acestui popor- spune el- cunosc dragostea față de pământ, care se transformă dragostea de patrie. Și eu sunt convins că loialitatea față de patrie, față de stat, de tron, amintite aici sunt adânc impregnate în inimile șvabilor. Este aceasta o

premisă a prosperității pe care, spre bucuria mea, nu trebuie să o evidențiez aici. Sunt de asemenea convins încă înainte de a vizita expoziția că ea este o dovadă a hărniciei și muncii depuse și a prosperității care a rezultat din aceasta. Guvernul susține un principiu: dacă naționalitățile țării trăiesc în prosperitate, dacă tuturor le merge bine atunci îi merge bine și țării.”
Discursul ministrului a provocat mult entuziasm și un ropot de aplauze.

Expoziția în sine****

A fost punctul culminant al serbării din Aradul Nou. În diferite clădiri, mai bine spus în toată localitatea existau expoziții. Secțiunea cea mai importantă era expoziția de legume, de flori și cea agricolă caracteristică bunăstării comunității din Aradul Nou și reprezentând domeniul de excepție al acestora...

Erau expuse aici exemplarele splendide. Pentru mai multe secțiuni au existat și premii, medaliile fiind acordate de către doamna Baronin Alexius.

În favoarea Monumentului eroilor

Câștigul adunat în urma expoziției, respectiv cel al Organizației agrare va fi folosit pentru un Monument al eroilor. Intenția a avut un succes deosebit. Din 10.000 de bilete la expoziție, cu o valoare între 5 și 3 Lei, au fost vândute, încă din duminica Rusaliilor, toate.

Banchetul

După amiaza, în sala berăriei din localitate, a avut loc un banchet care a avut parte de un succes foarte mare. Au fost ținute multe cuvântări din care demnă de amintit este cea a secretarului de stat Luty Korodi care a citat din Goethe „ce nu a fost, va fi” cu trimitere la modernizarea comunității șvabilor din Banat.. Așa cum noi aici la masă așteptăm mâncarea, care s-a lăsat așteptată, foamea ascuțindu-ne simțurile – a fi sătul te face leneș - așa foamea a trezit în șvabi cele necesare dezvoltării sale spirituale. Așa trăim și pentru credința în victoria dreptății care ar fi murit odată cu regele Matei și ne-a transpus în trecut Așteptările noastre fiind puternice. Avem și un alt tip de foame. Foamea de dragoste, de transpunere în realitate a imaginii, pe care a desenat-o odată nobilul om de stat Baron Eötvös în cercurile germane din Transilvania și care reda națiunile țării care, în eforturile lor de a atinge idealurile omenirii, își întind

mâna frățește în numele iubirii adevărate. Premisele dragostei este și dreptatea, apoi popoarele... foametea. Poate aceasta este cerința noii înfățișări a patriei noastre, dorită și vindecată prin învățătura grea pe care ne-a dat-o războiul „ce nu a fost, acum să fie.”

Alte aranjamente

După amiază, pe terenurile din apropiere s-a realizat o probă de arat, ocazie cu care s-au încercat și mașinile agricole expuse.

La finalul festivităților din prima zi, orchestra dirijată de preotul Joh. Bapt. Mayer a Organizației culturale Aradul Nou a susținut un grandios concert. S-au cântat opere ale unor compozitori apreciați, acestea smulgând de fiecare dată un ropot de aplauze.

Alături, trei generații de șvabi

Într-un alt loc s-a organizat serbarea și dansul popular.

A doua zi a fost închinată îndeosebi domeniului agricol. Prelatul Blaskovits a ținut o prelegere în care a evidențiat problemele economice cu care se confrunta la acea dată comunitatea. Discuția s-a bucurat de un interes special în cadrul populației ...”.

În ziua următoare s-au desfășurat alte evenimente festive: adunarea membrilor Asociației agrare a șvabilor, serbarea elevilor Școlii de Stat din Aradul Nou,

vânătoare de vulpi, meci de fotbal între Aradul Nou și Periam, expoziție a Seminarului Catolic din Timișoara, seară de dans.³²⁶

La 20 Mai a apărut și în publicația arădeană "Arader Zeitung" (Deutsche Zentral-Druckerei) o ediție specială dedicată sărbătorii a 200 de ani de existență a Aradul Nou, ediție numărând opt pagini.

Strada principala pregătită de pietruire.

"Programul serbării a 200 de ani a Aradului Nou

din 19 până la 21 Mai 1923

Programul sărbătorii și expoziției

Prezidată de prefectul comitatului Timiș-Torontal, Dr. Juliu Coste, baroneasa Alexius Nopcsa, contele Alfred Pallavicini, Senator Karl v. Möller, Dr. Kaspar Muth, Prelat Blaskovics și conducerea primarului Dr. Sev. Mladin precum și a preotului Joh.Bapt. Mayer ca și președinte de onoare, avocatul Dr. Franz Neff președinte, notarul Georg Welti și Josef Hohn, secretarii Peter Knapp, Simeon Friedrich, Franz Harnisch, Balthasar Klug, Franz Dengl, Franz Friedrich, Johann Gilbert și membrii Consiliului comunal și a Organizației agricole din Aradul Nou.

Sâmbătă 19 mai.

³²⁶ Temeswarer Zeitung – Jubileumstage in Neuarad, nr.112, 1923 mai 23, pag.3-4

După amiaza: întâmpinarea la gară a oaspeților și cazarea acestora

Duminică 20 mai

Dimineața: întâmpinarea la gară a oaspeților care sosesc cu trenurile de dimineață

Înainte de masă: ora 9 – ședința festivă a reprezentanților comunității. 9:30 - slujba bisericească. 10:30 – deschiderea festivă a expoziției. Cuvântul de deschidere îl va avea prelatul Franz Blaskovics. Vizitarea expoziției. Ora 13:30 – anunțarea festivității de premiere în “Grădina Zânelor”.

La amiază: masa festivă la hanul Thun’schen

După masă: ora 3 serbare populară și momente umoristice în Grădina Zânelor

Seara: ora 9 concert al Filarmonicii din cadrul Organiz. Cultur. Aradul Nou.

Luni 21 mai

Înainte de masă: 9-11 Adunarea membrilor Asociației agrare a Șvabilor la pavilionul din Grădina Zânelor. Dacă vremea va fi urâtă ea se va ține în sala Primăriei.

După masă: ora 3 – serbarea elevilor școlii de stat din Aradul Nou la pavilionul din “Grădina Zânelor”. Ora 4 – vânătoare de vulpi cu Foxterrieri, organizată de Clubul Foxterrier din Aradul Nou. Ora 5 – meci de fotbal între Aradul Nou și Periam.

Seara: expoziție a Seminarului Catolic din Timișoara la hanul Thun’schen seară de dans în aceeași locație și în “Grădina Zânelor”.

Standurile de expoziție:

I. Legume

Expoziție de flori produse agricole în Casa Tineretului, șeful de grup: Alois Weil, Franz Friedrich, Anton Göbl, de asemenea Adam Poßler, Johann Klug, Johann Künstler, Martin Pommersheim, Josef Galm, Georg Biringer și Franz Kandier. Redactori: Nik. Lambert și Franz Sabo.

II. Expoziția de animale

cu sectoarele pentru cai, vite și porci în cadrul țarcului realizat cu costuri mari de către Baronin Nopcsa, în curtea hanului „Zur Traube“. Șef de grup: Karl Csenkey, veterinarul Balthasar Klug, Andreas Müller, Franz Eich, de asemenea Peter Wichner, Josef Eisele, Adam Heß, Jakob Biringer, Balthasar Hess, Anton

Heß jun., Josef Albecker, Franz Hans, Anton Harnisch. Redactori Ludwig Kovacs și Anton Hegedüs.

III. Expoziție de vinuri

Vinuri vechi, vinuri noi, vinuri curate, vinuri roșii, vinuri de munte, țuică și Cognac. Loc de desfășurare: Casa Tineretului. Șef de grup: Simeon Friedrich, Georg Gammer, Georg Poßler, Adam Tuch, de asemenea Wendelin Kornet, Balthazar Weininger, Josef Teichert, Bartholomeus Schill, Josef Schneider, Franz Klug, Leopold Hartmann und Andreas Hartmann. redactori: Adam Hartmann.

IV. Expoziție stupi de albine

Stupi de albine, miere, ceară, fagure. Loc de desfășurare Casa Tineretului. Șef de grup: Alois Schork, de asemenea Ignaz Krebs, Johann Schmidt și Nikolaus Vogl.

V. Expoziție de mașini

Diferite mașini și unelte agricole. Probe de arat cu diferite pluguri motorizate. Hanul Zur Traube. Șef de grup: Josef Kompaß, Jak. Feilein, de asemenea: Anton Klug, Peter Radstädter, Karl Weil și Ferdinand Krebs.

VI. Expoziție meșteșugărească

În clădirea școlii Prinz'schen. Coordonată de Corporația meșteșugărească. A fost realizată doar de meșteșugarii din Aradul Nou. Șef de grup: Prof. Ludwig Kovacs.

VII. Industrie casnică

În clădirea școlii Krause'schen. Șef de grup: Josef Schork, Jos. Weiß și Ferd. Wagner.

Concurs cu premii de gonire a vulpii

Judecător: Alex. S. Kovach (Aradul Nou). Secretar: Anton v. Hegedüs (Aradul Nou). Schließwart: Geza Gyarmathy (Arad).

Denumiri: a) Păr neted 1. Vesta, Banat, crescător Dr. Birkenheuer Aradul Nou, proprietar Dr. Graur Arad; 2. Lisi Banat, crescător Dr. Birkenheuer, Eig. P. Wichner Neuarad; 3. Veilchen Banat, crescător și proprietar. Dr. Birkenheuer, Aradul Nou; 4. Primula Banat, Züchter Dr. Birkenheuer, proprietar. Ritter v. D'Elvert N, Aradul Nou; 5. Lüh Upland down, crescător și proprietar. Alex. S.

Kovach Aradul Nou; 6. Beby of Cicador, crescător Hofmann, Chisineu, proprietar Alex. S. Kovach, Aradul Nou; 7. Champ, Nimrod Csala, proprietar. Dr. Wachsmann, Timișoara; 8. Derbysieger Lagymanyos Daddy, proprietar. Anton v. Hegedüs, Aradul Nou; 9. Budapesta Flocki, proprietar P. Andra E., Chișineu; 10. Flocki of Cicador, proprietar. Hoffmann, Chișineu; 11. Record Clown, proprietar. Geza Gyarmathy, Arad; 12. Lilli Red Pimperl, crescător Alex. S. Kovach, Aradul Nou, proprietar Dr. Bürger, Timișoara; 13. Lilli Parforce, crescător Alex. S. Kovach, Aradul Nou, proprietar Szathmary, Gurahonț. b.) Păr sârmos: 14. Hexl Banat, crescător și proprietar Dr. Birkenheuer, Aradul Nou; 15. Faust Banat, crescător și proprietar Dr. Birkenheuer, Aradul Nou; 16. Fuchs Banat, crescător. Dr. Birkenheuer Aradul Nou, proprietar. J. Varjas, Arad; 17. Nani of Hubertus, proprietar. Dr. Graur, Arad; 18. Ibar Alexandrovics, proprietar V. Babescu, Arad; 19. Tittie Bessy, proprietar Géza Gyarmathy, Arad."³²⁷

Sigur, cele de mai sus se referă la întreaga comunitate a Aradului Nou. Cineva însă și-a adus aminte că piatra ei de temelie este, deși nu iese în evidență ... șvăboica, "coroana jubileului de 200 de ani". Iată și argumentele astfel cum le susținea, acum un secol, un jurnalist.

a. Omagiu șvăboiaicei

„Duminica trecută șvabii bănățeni au sărbătorit 200 de ani de la colonizare pe valea Mureșului. Politica habsburgilor de repopulare i-a adus aici după alungarea turcilor și de atunci tot atât de uniți și de solitari sunt ca acum 200 de ani. Țăranul șvab nu se asimilează. Este un tip simplu, de bun simț, de treabă, harnic și muncitor. Modelul șvabului este însă șvăboica. Ele umblă în uniformă, nici un fel de modă nu ajunge la ele și astăzi poartă aceeași papuci ca acum 200 de ani, asemenea culoarea și pliurile fustei, tunică cu marginea rotunjită și pe cap baticul negru. Nu poartă nici mățăsuri,

³²⁷ Füles Bagoly (1923), Programm des Jubileums und der Ausstellung an 33, 20 mai 1923, p.1-2

nici bijuterii ... Șvăboaica poartă pe creștetul capului povara coșului totdeauna și în fiecare zi fără excepție ... Aradul trăiește pe seama lor (a șvabilor – nn) și ei pe seama Aradului. Șvăboaica precum grădinăreasă, ... și ca și comerciantă este mai iscusită decât alții. Bărbatul se ocupă cu caii, vacile, femeile răscolesc pământul, sapă, îl deștelenesc, îl mărunțesc. Și în zori când calul doarme încă în grajd, șvăboaica cu un coș mare pe cap se întreaptă deja spre Arad. Nu înhamă calul, calul este al bărbatului, el trebuie să se odihnescă. Doar podul peste Mureș și câteva sute de pași îi despart de Arad. Și Aradul ar dori să se unească cu el dar șvabii nu sunt de acord, din cauza costurilor orașului ... Aceasta este șvăboaica. Coroana jubileului de 200 de ani³²⁸.” (ilustrația Vasarnapi Ujsag)

Prăvălia de coloniale Theisz Miklós, berăria Hagenmacher și restaurantul lui Gehl Lorincz

b. Aradul Nou 1923

În Anuarul Socec Al României Mari, apare o descriere a comunei Aradul Nou și a comunei Mureșel, cu instituții administrative, financiare, comercianți și meseriași importanți. Ca reședință de plasă, Aradul Nou era subordonat din punct de vedere administrativ județului Timiș-Torontal, iar Mureșelul aparținea plasei Arad. (Harta comitatului Timiș, plasa Aradul Nou, 1911)

³²⁸ Vasárnapi Ujság, 1923 (1. évfolyam, 2-3. szám - 3. évfolyam, 1-34. szám) 1923-06-17 / nr.7, p.7
https://adt.arcanum.com/hu/view/VasarnapiUjsagKolozsvar_1923/?query=%20A%20svab%20asszony%20&pg=191&layout=s

“Comună rurală. Reșed. plășei Aradul-Nou.
Secr. comunal. Judecătorie de ocol. Școală
civilă medie de Stat de băieți.

Primar: Dengl Francisc – Notar: Margittai
Carol – Învățători: Bruno Krause, Fidel Prinz,
Philipp Antonie, Schork Ludovic, Szabo
Francisc – Preot paroh: Mayer Ioan – Arhitecți:
Bellinger Ferencz, Frolich Iosif, Morschl
Ferencz.

Bănci: “Banca populară pentru Aradul Nou și
provincie” S.p.a, capital 750.000 lei, președ.
Burger Francisc; “Cassa civilă de păstrare”,
capital 10.000.000 lei, președ., Merk Antonie;

“Casa de păstrare” capital 600.000 lei, președ.,
Netter Martin. Băcani: Haekel
Gyula & Cic, Riegler Sandor, Schorck Iozsef,
Szava Iles, Theisz Miklos. Bere
(fabrici): Baroneasa Nopcsa Matilda. Cereale
(comerciați): Gammer & Böhm,
Weisz Adolf.

Cismari: Hilbert Ianos, Iancovics Gabor,
Klug Ferencz, Zimmer Marton.

Croitori: Draimerer Andras, Gilbert Ianos,
Gobl Iosef, Jager Titus, Kopf Mihaly.

Curelari: Berg Ferencz, Hans Iosif. Lemne
(comercianți): Vass Iosif.

Mecanici: Krebsz Nandor, Pommersheim
Ferencz. Mori: Abaffy Aurel, Wagner
Pal. Perii (ateliere): Kohling Iosif, Tapics
Antal. Pielării (magazine): Furbmann
Mihaly, „Frații Steiner.”

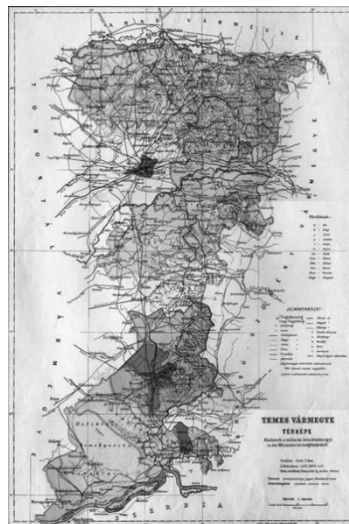
Sticlării (magazine): Gehl Iosif.

Stofe (magazine): Berte Bela, Ecsde Antal,
Hackel Ignacz, Krebsz Ignacz,
Schork Ernő, Wesch Antal. Tinichigii:
Klug Ernő, Schönauer János.

Var (comercianți): Hans Iosif.

Proprietari de moșii: Baroneasa Nopcsa
Elek (500 jug.); vicontele Pallavicini
Alfred (300 jug.)

Stofe (magazine): Berte Bela, Ecsde Antal,
Hackel Ignacz, Krebsz Ignacz,
Schork Erno, Wesch Antal. Tinichigii:
Klug Ernő, Schönauer János.

Var (comercianți): Hans Iosif. Proprietari de moșii: Baroneasa Nopcsa Elek (500 jug.); vicontele Pallavicini Alfred (300 jug.).³²⁹

Magazinul de stofe a lui Schork Ernő și o prăvălie de utilaje agricole, 1920

c. Mureșel 1923

Com. rurală. Plasa Arad. Secretariat comunal. Locuitori 926 - 2 km. gara Aradul-nou. Primar Dușan Nicolae – Notar Arcosi Aurel. Învățător Albu Simion – învățătoare Ziehaus Maria. Birturi: Coșca Ioan, Dengl Oscar, Suci Ghe. Comercianți (art. mixte): Blum Francisc, Dengl Oscar, Izaner Iosif, Michelbach George. Croitori: Morar N-lae, Patai Alex. Mori (cu motor electric): Pollak Ladislau. Mori (pe apă): Grim Francisc, Ketsch N-lae. Proprietari de moșii: Semujei Gr. (Bujac - 500 jug.). Arendași de moșii: Leopold Sigismund și Deutsch Ando (Bujac – 500 jug.).³³⁰

Date statistice Mureșel (comitatul Arad) - perioada 1859-1930³³¹

Mureșel (jud. Arad)	1880	1890	1900	1910	1930
Număr de case	136	129	163	188	226
Număr locuitori	879	1000	981	1186	1481
Germani: %	41,2	41,5	50,2	40,3	37,4
Hotare (jugăre)	2260	2600	2260	2260	2260

³²⁹ Anuarul Socec ediția 1914-25, Biblioteca Congresului SUA

³³⁰ idem

³³¹ idem

23. Administratia, la lucru

Dincolo de mărturiile oamenilor simpli despre acele vremuri, care pot reda cel mai bine imaginea vieții comunității, există și alte surse. Deși au fost scrise de oameni pentru care prezentul era singurul lucru care conta atunci, procesele verbale ale ședințelor consiliului comunal permit recreerea vieții de zi cu zi a comunității, problemele cu care se confrunta administrația, de altminteri nu mult diferite de cele ale oricăreia de acum, în fine, deschid o altă perspectivă asupra vieții locuitorilor din Aradul Nou. Iată câteva exemple semnificative în acest sens:

a. 100.000 lei pentru Biserica ortodoxă

Cu o zi înaintea Crăciunului din 1927, consiliul comunal Aradul Nou avizează o rectificare a bugetului pentru a acoperi cheltuieli survenite în plus, întrucât s-a constatat că sumele achitate pe biletele de încasare a vămii au fost de 8640 lei față de suma alocată de 7.000 lei, cheltuielile pentru transferarea notarului Aurel Oarcea depășiseră de asemenea estimările și cheltuielile legate de procesul împotriva fostului șef al Serviciului financiar Simeon Teleky erau mai mari (8.900 lei). În plus, apăruseră cheltuieli legate de alegeri (3.000 lei), mai trebuia plătit diurnistului însărcinat cu recensământul populației (2.700 lei) și se cumpăraseră patru cai ce aveau nevoie de întreținere (55.000 lei). Un plus de 99.908 lei, în total.

Astfel pentru aprovizionarea secției de jandarmi cu paie și fân se alocău 5.600 lei, 1.000 lei pentru ajutorarea familiei fostului polițist Don Dumitru și a lui Paul Kristof.

Pentru renovarea Bisericii catolice se alocău 300.000 lei iar pentru construirea Bisericii ortodoxe alți 100.000 lei. Consilierii aprobă concesionarea „ghețarului comunal” și amână participarea la licitația publică organizată de Prefectura Arad pentru vânzarea unui teren de 11 hectare în „Hada Jarock, situat în mijlocul Mureșului, lângă pășunea comunală unde vitele se adapă”, cu prețul

de strigare de 100.000 lei. (ședința consiliului comunal din 27 dec.1927 primar Francisc Friedrich, notar Aureliu L.Stan)³³²

b. Taxa la pod, “mult prea ridicată”

În ianuarie 1931 direcțiunea Gimnaziului de stat Aradul Nou înaintează spre aprobare Primăriei proiectul de renovare a clădirii Gimnaziului pentru care se solicită un sprijin

în valoare de 100.000 lei din partea comunei. Proiectul este amânat până la clarificarea unor chestiuni legate de natura lucrărilor. Consiliul acceptă însă solicitarea Judecătorei de ocol referitoare la închirierea spațiului în care-și desfășoară activitatea și pentru care Ministerul Justiției nu acceptă să plătească o chirie mai mare de 6.000 lei. Inițiativa primarului Fridrich Francisc care cerea să intervină pe lângă Primăria orașului Arad pentru reducerea taxei de trecere pe pod este de asemenea acceptată și edilul primește mandat „să intervină la orașul Arad pentru a regula încasarea taxelor la pod și a le reduce, în special taxa pe valoare care este prea urcată”. De asemenea sunt anulate, de la 1 aprilie 1930, taxele locale datorate de către Durbeck Nicolae (518 lei) și de Wetzl Ioan (743 lei), meseriași care nu mai profesază. Se aprobă solicitarea sub-notarului Băd Petru pentru o locuință.

(Ședința Consiliului comunal 26 ianuarie 1931 – primar Friedrich Francisc, subprimar Petz Francisc, notar Rațiu Alexandru. Consilierii: Finster Francisc, dr. Neff Francisc, Kompasz Ioșif, Tuch Ioșif, Kunsth Ioan, Galm Ioșif, Braun Anton, Finster Anton, Bellinger Francisc, Galm Andrei, Hohn Leopold, Zimmer Anton, Hans Ioșif, Bauer Iacob și Linn Alexandru.)³³³

³³² Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale Prefectura județului acte adm. dosar 21/1927

³³³ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Prefectura Arad, inv.dos. 25/1931

c. Leafă de primar - 2000 lei/ lună

Ca urmare a precizărilor făcute de Comitetul școlar al Gimnaziului de stat la solicitarea consilierilor, se aprobă fondul de reparații de 100.000 lei și de asemenea o sumă de 500 pe an pentru reparații curente.

În aceeași ședință se modifică unele prevederi ale proiectului de buget pe anul 1931, în sensul că se stabilește leafa primarului Friedrich Francisc la 2.000 lei/lună, a subprimarului Petz Francisc la 1.500 lei, a delegaților permanenți, a casierului și a gărzilor de câmp la 800 lei lunar.

Bugetul comunei pentru anul în curs este de 3.077.732 lei. (Ședința Consiliului comunal din 14 februarie 1931 ora 2 d.m.)

d. Unirea se amână

Subiectul cel mai important îl constituie problema unirii comunei Aradul Nou cu vecina Murășel, ca urmare a deciziei numărul 1644/1931 a Administrației județului, după cum preciza notarul comunei. Consiliul „amână pronunțarea în această chestiune până va lua cunoștință de intențiunea comunei Murășel și până se va prezenta (hotărârea) consiliului comunal Murășel.”

În schimb se aprobă fără discuții contractul încheiat cu Novak Ștefan referitor la „edificarea fântâniei de benzin și petrol pe teritoriul comunei” și solicitarea cetățenilor de „împietruire a străzii Regele Ferdinand, pe partea unde este mai rea”.³³⁴ În acest scop se decide aducerea a 20 vagoane de piatră și a pietrișul necesar, din prundul Micalăcii.

Aprobarea contului de gestiune pe anul 1930 demonstrează că Aradul Nou a fost bine administrat financiar. Astfel, la venituri de 3.316.804 lei și cheltuieli de 2.658.859 comuna încheiase anul cu un excedent de 658.004 lei.

(Ședința Consiliului comunal din 5 martie, orele 14.00).³³⁵ Aceeași chestiune, a unirii este abordată și de consilierii din Mureșel. Iată punctul lor de vedere:

³³⁴ Novak Ștefan avea și un han cu un birt popular pe strada Principală cam pe unde este astăzi pensiunea Xe-Mar și deținea au parc de 7 autobuse.

³³⁵ Idem, inv dos.25/1931

e. Dacă e ordin, ne lipim, dar ramânem ... autonomi

Subiect fierbinte și în consiliul comunei Mureșel. Într-atât, că ședința din 3 aprilie a continuat și a doua zi. Subiectul același: ordinul 7830/1931 al Administrației județului Arad de alipire a comunei Murășel la Aradul Nou. Consilierul Alois Weil este atât de nervos încât se adresează în germană: primretorului, în actul înaintat Președintelui Consiliului județean, i-a făcut pe locuitorii din Murășel „atingi de idei bolșevice”. De altminteri Weil este de acord cu alipirea „fără a fi atinsă autonomia comunei” Murășelului. El vrea, de asemenea, să se desființeze și funcția de notar, lucru ce atrage protestul notarului Kradigathy care se simte persecutat. Doar își face bine treaba: „comuna nu are nici o datorie, iar cheltuielile au fost reduse la jumătate față de anii precedenți”.

În final, consilierii votează cu majoritate de voturi (nouă-Da, doi-Nu, unul-anulat) propunerea lui Weil pentru „alipirea comunei Murășel la Aradul Nou, cu sistarea postului de notar și cu susținerea independenței și autonomiei comunei”. În aceeași sedință se reduce, chiar retroactiv, salariul celor doi polițiști de la 2.200 lei la 1.800, cu acordul acestora, dar cu compensare în zile libere, pe motiv că „atunci când au fost stabilite traiul vieții era mult mai scump decât azi, așa că este natural a se reduce salariul conform situației economice actuale” cum argumenta ajutorul de primar Pavel Muntean.

În mai, directorul școlii primare din comună cere o despăgubire de 500 lei pentru camera din locuința sa transformată în sală de clasă, drept pentru care a fost nevoit să închirieze o cameră pentru copil și obține suma pe perioada 1 ianuarie - 30 iunie.

f. Nu putem acorda privilegiu unor clase

Notarul comunei Aradul Nou, Rațiu Alexandru aduce la cunoștința consilierilor faptul că Administrația județului, cu ordinul 5.120/1931 a „dispus ca regula taxelor comunale să fie modificată în sensul că baza de impunere la comerț și industrie să fie cu 50% adusă (diminuată) iar la profesioniști cu 20%.” După „multe discuții, cu votul de 11 contra 3, consiliul respinge modificarea regulamentului nenținându-l și pe mai departe cu redactarea ce s-a avut.

Consiliul s-a pus pe punctul de vedere că nu poate acorda privilegiu unor clase de locuitori din comună și prin aceasta a îngreuna alte clase cari sunt tot așa de îngreunate și cari sunt fără lucru”.

Rapid a primit însă votul cererea notarului de a i se construi o altă cocină de porci în locul celei „în stare rea” pe care o folosea. La fel au fost votate taxele de măcinat la mori: „10% la măcinatul pentru vamă și 12% la schimb” ca și intenția de a se construi o fântână la Primărie, condiționat de prezentarea unui proiect cu prețul de cost.

Revenind la pietruirea străzii Regele Ferdinand, primarul Friedrich aduce la cunoștință că a organizat o licitație pentru transportul a 500 mc de pietriș și a 20 vagoane de piatră, în urma căreia a încredințat lucrarea firmei „Intreprinderea de construcții și industrie de piatră” a lui Vogel Petru, care a oferit un preț de 2360 lei/vagon cu piatră, plus 270 lei descărcat în gara Aradul Nou și transportul. În ceea ce privește pietrișul a fost acceptată oferta de 110 lei/ mc. a lui Alexa Avram, care era și concesionarul prundului. (Ședința Consiliului comunal din 17 aprilie 1931)³³⁶

g. Aradul Nou preia pâraului Țiganca

În 20 februarie 1931, după ce că primarul comunei Mureșel era bolnav, consilierul Pretorian demisionează, pentru ca în aceeași ședință să ceară anularea taxei comunale cu care era impus, după casa nouă ce și-o construisese (solicitare respinsă de foștii colegi). În aceeași ședință se constituie o comisie formată din Suciuc Francisc și Alois Weil³³⁷, care urmau să analizeze cererile lui

³³⁶ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale Prefectura Arad inv. 25/1931

³³⁷ Weil Alois și Pauzar Alexandru dețineau cele mai mari grădinării din Mureșel. Între cele două războaie Weil își deschisese cu acordul baronului Neuman o florărie în centrul Aradului (astăzi McDonald's) în Palatul Neuman. Cei doi concureau pe piața florilor cu Marschalko din Aradul Nou.

Sommer Alexandru din Aradul Nou, care voia „în arendă un loc vacant de vânzare a beuturilor spirtoase” și a lui Valentin Ioan, care solicita „brevet de vânzare a beuturilor spirtoase fără masă și scaune”. La solicitarea Primăriei comunei Aradul Nou, care dorea „transpunerea fondului Țiganca” cei din Murășel nu aveau cum se opune. Comuna mai mare plătea majoritatea sumelor necesare întreținerii acestuia și în plus Murășelul rămăseseră deja dator cu 20 mii lei, pentru două podețe pentru trotuare peste pârau. Abia au reușit să achite 15 mii din cei 35 mii pe care ar fi trebuit să-i plătească. Firesc, deoarece veniturile comunei se reduceau în mare parte la arendarea unor terenuri de pe care se recoltau nuiele ori erau fânațe. Cheltuielile erau însă multe. Tentațiile populiste în schimb, ca acum. Când, în aprilie, Administrația județului Arad cerea, de exemplu, reducerea taxelor cu 25%, consilierul Jäger Iosif a plusat și a convins: „cu excepția evaluărilor pentru comerț, la industriașii profesioniști, baza de evaluare va fi redusă cu 50% pentru populația din hotarul comunei”.³³⁸ (Foto: Canalul Țiganca, astăzi)

Nici locuitorii din Aradul Nou dar nici cei din Mureșel nu aveau nici o modalitate rapidă și ieftină de a ajunge la Arad. Liniile de tramvai care urmau să traverseze podul spre cele două comune rămăseseră doar un proiect vânturat de administrația arădeană încă din epoca tramvaielor cu cai. Să reținem însă că linii pentru un tramvai electric erau montate încă de la inaugurare pe podul grof Károly. Se sfârșeau la capătul lui. Opțiunile rămase erau simple – cu pasul peste pod, cu compul pe alături, cu birja care-și permitea și doar câțiva, numărați pe degete cu mașina. Însă în 1931 la inițiativa unui întreprinzător din Aradul Nou, Novak/Novac Ștefan pe nume se pune pe picioare/roți o modalitate de transport în comun atât pentru Aradul Nou cât și pentru Mureșelul alăturat:

³³⁸ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Pref. Arad, dos. 91/1931

Hanul, birtul și garajul autobuselor lui Novak. Și mult popor așteaptă cursa.

h. Autobus spre piața Peștelui

La sesiunea extraordinară din 31 dec 1931 a consiliului local Mureșel i se fixează lui Novak Stefan din Aradul Nou (cal. Banatului nr.214), concesionar al transportului cu autobus pe ruta Arad-Lipova, un loc pentru haltă „înaintea prăvăliei lui Parzer, care oricum este în mijlocul comunei.” Halta, precizează conilierii însă, trebuia să fie aidoma celor din Arad „cu pereți din geam de 3-4 m lungime și 1,5-5m lățime. Petiționarul se va îngriji și de curățirea și luminatul haltei.” De altfel, constata consiliul, locuitorii din Mureșel erau mulțumiți „în chestia circulării autobusului” cu care călătoreau „în Piața A. Iancu, unde zilnic este piață, la Piața Peștelui și Piața Arenei, unde vindeau și de unde își cumpărau lucrurile necesare și deci nu au nici un interes în a călători la strada 1 Decembrie din Arad”³³⁹ cum era oferta transportatorului care evident depășea nevoile celor ce se deplasau la oraș: Piața veche (Dominicus Heim), Boul Roșu și Piața A. Iancu erau suficiente. Novak avea un număr de șapte autobuse, un han popular și un birt pe calea Banatului (Timișorii), chiar lângă actuala pensiune Xe-Mar. Pentru el lucrau, ca mecanici și șoferi, frații Vogel. Istoria lui Novac merită menționată. Născut în satul Fiscut, imediat după ce a

³³⁹ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Prefectura Arad dos. 91/1931

luat-o de nevastă pe Ecaterina prin 1900 a plecat în America să facă bani. A lucrat la compania Ford, dar cum știa să facă și rachiu și avea spirit întreprinzător, și-a deschis și un birt în Detroit.

Camioneta Ford a lui Novac Stefan

În 1929, când soția rămăsese gravidă cu primul lor copil, s-a întors în țară. Cu mica avere făcută în America și-a cumpărat o casă în Aradul Nou pe strada Mare (cal. Timisorii nr.11) pe care a transformat-o în restaurant. Era chiar lângă casa măcelarului Becker, celebru în comună pentru produsele sale și între altele neam cu Alois Weil din Mureșel.

Restaurantul lui Novac. In spatele lui se află garajele autobuselor.

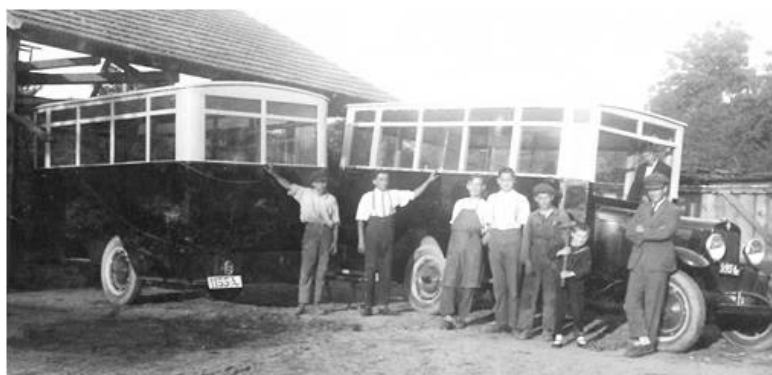
În curtea restaurantului a construit un garaj pentru autobuse. Novak avea și o camioneta pentru marfă, evident un Ford. Pe Vogel loji, un șvab orfan, l-a

crescut în casa lui ca pe propriul copil. A avut de altminteri doi – Ioan și Eleonora. Vogel a ajuns în cele din urma mecanic la firma lui și șofer pe autobuz.

Novak Stefan a cumpărat pe numele celor doi copii și terenul (inclusiv pepiniera de nuiele din preajmă) pe care s-a construit localul Port Arthur.

El este acela care, sub pretextul că mai vrea să-și deschidă un restaurant, a cumpărat de la un șvab terenul pe care s-a construit biserica ortodoxă, pe care apoi l-a și donat acesteia.

Altminteri într-o comunitate etnic omogenă și majoritar catolică precum era în acea vreme Aradul Nou, ortodocșii n-ar fi avut cum să obțină un teren atât de bine situat și atât de aproape de biserica catolică³⁴⁰.

Parcul auto al lui Novac

24. Marea inundație

Debitul scăzut a râului Mureș, între Lipova și Szeged, face ca acesta să nu își fi săpat o albie prea adâncă, astfel că, în momentul în care debitul crește, lunca Mureșului este inundată, mai ales că malurile sunt foarte joase. Inundațiile repetate au determinat Administrația teritorială Timișoara să ia în discuție îndiguirea Mureșului.

În anul 1749 sute de țărani au început, în cadrul obligațiilor de robotă, lucrările de îndiguire. În 1752 lucrau, în zona Aradului Nou, 150 de oameni, inginerul imperial căruia i-au fost încredințate lucrările având la dispoziție în total 800 de

³⁴⁰ Informațiile au ca sursă relatarea nepoatei lui Novac, Monica Bondar. Fotografii de familie.

muncitori. După un an a fost finalizat un dig de 100 km lungime între Arad și Szeged. Digul era construit din pământ bătut, pe care s-au plantat pomi și tufişuri, dar după 20 de ani, în anul 1770, era deja aplatizat aproape în totalitate. Între 1738 și 1932 sunt cunoscuți 33 de ani în care Mureşul a avut un debit mai mare decât de obicei.³⁴¹ În 14 februarie 1844, alt an în care râul a făcut ravagii, după ce gheaţa s-a pornit de la Radna spre Arad, locuitorii au fost scoşi la robotă pentru întărirea digurilor. Insuficient, pentru că în 15 februarie nivelul apelor Mureşului înregistra deja o creştere de peste 4 metri faţă de nivelul obișnuit și începea să intre în zonele joase ale oraşului. Au fost mobilizați și ulanii la degajarea gheții adunate în zona podului. Inundațiile produse în acel an au fost devastatoare. Au fost grav avariate 636 de case, alte 100 s-au ales cu pereții crăpați. Valoarea pagubelor produse în Arad a fost evaluată la 1,5 milioane de florini. În Zsigmondháza (Mureşel) daunele au fost de circa 54.000 florini. Pentru ajutorare celor afectați, Consiliul oraşului a cerut sprijinul locuitorilor, care au donat 20.000 fl.³⁴² După alți 20 de ani, în iunie 1864 râul a ieșit din nou din matcă. Într-un raport de sinteză al Comitatului Arad se arată că Mureşul a inundat 27 de așezări, pagubele produse fiind incalculabile. Abia după câteva luni de zile, în 26 octombrie 1864 s-a reușit să se întocmească situația de evaluare a pagubelor produse de inundațiile din iunie. Valoarea acestora ajunge la imensa sumă de 252.800 florini austrieci. Comparativ, nivelul despăgubirilor acordate de stat a fost de 1.458 florini. În comuna Mureşel au suferit 1000 de persoane, fiind inundate 400 jugăre cadastrale.³⁴³

În toamna lui 1921 au început noi lucrări de întărire a malului Mureşului (în 1913 avuseseră loc o altă serie de lucrări de consolidare), pe o lungime de 425 metri, în zona actualii străzi a Gladiolelor. Lucrările presupuneau și mutarea unui dig, ridicat în 1877 de Biró Ioan pentru a-și proteja pământul. Operațiunea a fost avizată de Oficiul hidraulic fluvial Arad. De altminteri, până în anul 1938,

³⁴¹ Petri A.P. Op.cit p.248

³⁴² Márki S. (1892–1895) *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története I–II. Arad, Budapest*, p.544-545.

³⁴³ Demşan Florin și Iacobini Mircea, *Calamitățile naturale și lucrările de amenajare a râurilor din județul Arad în „Ziridava” XIX-XX/1996*, p.426 și Prefectura jud Arad, *Actele comitatului* 34 dos. 3213/1864, p.1-2

suma investită de administrația județului în lucrări de consolidare a digurilor ce protejau Mureșul se ridica, conform unor estimări, la 341.000 lei. Mureșul era însă imprezvizibil.³⁴⁴ În 1932 însă nu a fost vorba de o inundație obișnuită. Datorită pagubelor înregistrate de locuitorii zonei, în special de cei din Micalaca și mai ales ușor inundabilul Mureșel, ea a fost considerată drept catastrofală.³⁴⁵

Inundații în iarna lui 1932 văzute de pe podul Elisabeta.Vama, apoape în apă

I. S-a rupt digul în trei locuri

Și-n toamna anului 1931 Mureșul a ieșit din matcă inundând comuna Mureșel. De această dată nu doar forțele naturii au fost de vină ci și „intervenția nesăbuită” a omului. La ședința din 3 ianuarie 1932 consilierii au formulat o plângere la Prefectura Arad și la Serviciul apelor Arad și chiar au angajat un avocat, care să dea în judecată vinovatul pentru pagubele produse proprietăților localnicilor. Ei acuzau Fabrica de zahăr „că s-a construit fără autorizație de edificare în digul de apărare și instalațiile sale au modificat cursul apei din care cauză s-a rupt digul de apărare al comunei Murășel în trei locuri”,

³⁴⁴ Arhivele statului Arad. Actele subprefectului 57/ 1921și Nichin I., Monografia administrativă a județului de la Unire la 1938

³⁴⁵ Prefectura jud.Arad actele comitatului dos 25259/1932 p. 68-70

în fața Fabricii de zahăr. „Comuna este obligată a lupta ca astfel de nenorociri să nu se întâmple în viitor și pentru pagubele suferite de locuitori a se pretinde oarecare despăgubiri” se precizează în procesul verbal al ședinței din 3 ianuarie. Onorariul avocatului Grigorovici Ștefan din Arad și cheltuielile de judecată urmau a fi cuprinse în bugetul anului 1932³⁴⁶.

II. Aprilie, ziua 7-a, vremea marelui potop

Măcar răul cel mare nici nu se întâmplase încă. În primăvara aceluiași an, în 6-7 aprilie, comuna a fost devastată de Mureș încă o dată. Iarna deosebit de grea a blocat cursul râului cu imense sloiuri greu de degajat. Canalul Mureșul a ieșit din matcă.

Mureșul, pe de altă parte, a rupt digul în dreptul actualei străzi C.D.Loga. Comuna s-a scufundat efectiv. Recoltele au fost luate de ape, casele dărâmate. Daunele suferite de localnici au fost atât de mari încât în anul următor, 1933, Primăria a fost nevoită să impună o „taxă benevolă” locuitorilor, denumire schimbată la sugestia consilierului Paul Pretorian în „cotizație pentru refacerea comunei, ruinată de inundațiile de anul trecut”.

Casa cu nr.5 de pe str.Regina Maria (acum str. Memorandului)
din Mureșul după inundațiile din aprilie 1932

Autoritățile județului estimau că în Mureșul și Micalaca au fost distruse complet 422 case și gospodării, alte 410 fiind avariate. Pagubele s-au ridicat la peste 12 milioane (fără casele din Micalaca). Prin această „cotizație” la bugetul comunei

³⁴⁶ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Pref. Arad, dos.397/1933

Mureșel pe anul 1933/34, evaluat la 223.725, lei urmau să se mai strângă și alți 30.000 lei.

Pentru ca oameni să nu uite acea zi, consilierii au propus comemorarea „zilei de 7 aprilie 1932, de inundație, printr-un serviciu divin” iar notarul Kradigathy dorea chiar „ca această sărbătoare să fie și pe viitor, în fiecare an la 7 aprilie, sărbătorită legal”. Pe de altă parte procesul cu Fabrica de zahăr continuă.

Mureșelul sub ape. În fundal, casa vămii și podul

Consilierul Alois Weil, fratele său Carol și vărul Karl “a szódás”(sifonarul) pe strada Primăriei din Mureșel, aprilie 1932

III. Exemplu de solidaritate umană

O plastică descriere a efectelor inundației din 1932 și mai ales a solidarității umane dovedită de locuitorii din Aradul Nou față de semenii din Sigmundhausen / Mureșel ne-a rămas de la Bertha Wagner: “După Paști, debitul Mureșului a crescut. Prima dată s-a rupt digul din cetatea Aradului și a fost inundată “insula” care se afla de pe atunci în proprietatea agricultorilor din Aradul Nou, deși administrativ era subordonată de Sigmundhausen (Mureșel). Locuitorii de aici nu erau îngrijorați, considerându-se protejați de digul care ducea spre cetate. Când însă din Transilvania s-a anunțat o nouă creștere a debitului pe râu, s-a dat alarma în Aradul Nou. S-au înhămat toți caii disponibili la căruțe, în care se aflau patru sau mai mulți bărbați, gata să sară în ajutor. Coloana de căruțe fără sfârșit s-a îndreptat apoi spre localitatea învecinată (Mureșel), aflată la ananghie. Aici au fost preluați copiii, bătrânii, s-au încărcat obiectele mai prețioase în căruțe și au fost duse în Aradul Nou, în siguranță.

Podetul de pe strada Principală spre pod la inundațiile din 1932

În noaptea ce a urmat râul s-a revărsat și a inundat partea estică a localității, astfel încât aici nu se mai putea ajunge decât cu bărcile. La ora 18, strada principală din Sigmundhausen (Mureșel) era acoperită în întregime cu apă, la fel și partea vestică a localității. În Aradul Nou apa a atins strada Rosaliengasse (A. Ipătescu) și Milchhalle (Posada). Cei care lucrau în Arad au fost duși cu căruțele de la pod până la Rosaliengasse, unde s-a construit din scânduri un pod pentru pietoni. În ziua a treia, debitul era în continuare în creștere.

Voluntarii adunau cu bărcile din podurile caselor din Siegmundhausen (Mureșel) obiectele și animalele mici adăpostite acolo. Au fost găsite unele femei, care și-au petrecut noapte împreună cu animalele lor, găini, porci, câini în podurile caselor. Spre seară totul era salvat. Și ce spuneau țăranii ale căror pământuri erau înghițite de apă? „În numele Domnului ! Toamna ce va veni vom semăna din nou și, cu voia Domnului, vom și recolta!”

În noaptea ce a urmat și digul de pe malul drept a fost rupt de ape. Nimeni nu se aștepta la acest lucru, crezându-se că acesta nu era în pericol odată cu revărsarea apei în partea sudică. În plus, digul nu a fost supravegheat, astfel că noaptea era deja străpuns în mai multe locuri. Oamenii și-au mutat atât cât au putut lucrurile pe acoperișul caselor. Unii dintre ei aveau rude în Aradul Nou, majoritatea găsindu-și refugiul în această localitate, unde au primit alimente și haine uscate. După retragerea apelor, s-au întors la casele lor.”³⁴⁷

Arad ajunsese până aproape în Aradul Nou (foto școalafaina)

IV. Vizită regală în comuna distrusă

Cu mesajul puternic că Bucureștiul și Casa Regală a României sunt alături de comuna sinistrată dar și cu consistente ajutoare financiare, regele Carol al II-lea a trecut, la o lună după inundațiile

³⁴⁷ Petri A.P., Op.cit., p.248

catastrofale, prin Mureșel. Ziarul Românul publica următorul articol cu titlul “M.S. Regele Regele Carol al II-lea între sinistrații din Arad. La Micălaca, Mureșel și Aradul Nou M.S. împarte ajutoare – Populația cu lacrimi în ochi mulțumește M.Sale. Regele stă de vorbă cu sinistrații.”

“... De la Micălaca, M.Sa și suita au plecat la Aradul Nou, vizitând și Mureșelul. Și aici, celor mai mari dăunați, s-au acordat ajutoare la 40 familii mai păgubite. Totalitatea ajutoarelor acordate sinistraților locali se ridică la suma de 360.000 lei. În fine de la Aradul Nou suita se deplasează la gara din Arad unde la 17:20 trenul regal pleacă spre Bârlad³⁴⁸.” Vizita regală în Arad a durat două ore și 20 minute.

i. Concurență mare

Chiar la începutul anului, administrația comunei Aradul Nou trebuia să rezolve problema postului vacant de sub-notar. Așa că, în prima ședință a noului an 1935, condusă de primarul Petz ca președinte de ședință, asistat de notarul Rațiu Alexandru, consiliului i se aduce la cunoștință că, prin numirea lui Iulius Compass ca notar, postul de subnotar la Aradul Nou devine vacant. După

³⁴⁸ Ziarul “Românul” nr. 14-15, 1 mai 1932

publicarea concursului pentru ocuparea postului s-au prezentat cinci persoane dintre care, conform Regulamentului, patru au fost avizate de Consiliul comunal. După deliberări acesta îl numește pe candidatul Gheorghe Kontz ca subnotar. (Ședința consiliului comunal 12 ianuarie 1935, ora 9.00 – Consilieri: Popoviciu Nicolae, Mayer B. Ioan, Ugrin Vichentie, Vodă Cornel, Vadesz Dezideriu, Finster Francisc, dr. Neff Francisc, Hartman Andrei, Weiss Iosif, Straub Gheorghe, Braun Antoniu, Hans Iosif, Stefani Iosif, Künstler Ioan).³⁴⁹

j. Industriașii ar vrea monopol, Primăria nu

Notarul Rațiu citește cererea Corporației Industriașilor din Aradul Nou prin care se solicită modificarea Regulamentului de taxe comunale în privința impunerilor. Pentru a judeca temeinic solicitarea consiliul desemnează o comisie constituită din trei consilieri care să facă propuneri. Aceeași Corporație solicită „oprirea industriașilor din alte comune de a participa la piețele săptămânale din comună”, cerere respinsă de consiliu. La fel cum se procedează și cu solicitarea fostului notar Kradigathy Stanimir (notar în perioada 30 iunie 1919- 1 iun 1920), care cere 37 mc. de lemn de foc, cantitate pe care nu ar fi primit-o pe când ocupa postul de notar, ori cu solicitarea lui Blau Iosif , care dorea repararea străzii dintre calea Banatului și str. Ștefan cel Mare, pentru simplul motiv că aceasta nu era proprietatea comunei ci făcea parte din pășunea Composesoratului Urbarial.

Târgul săptămânal, unul dintre cele mai mari din zonă

³⁴⁹ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. idem

În aceeași ședință se aprobă cerea lui Ștefan Novak care dorea rezilierea contractului de arendare încheiat în 1931 pentru „construirea fântâniei de benzină”. Comisia de verificare a casandei (casieriei) confirmă într-un raport că nu a fost găsit nimic în neregulă. În fine, consilierii aprobă acordarea unor sume de bani (650 lei) lui Kornett Vendelin, ca despăgubiri pentru pagubele suferite cu ocazia adunării generale ținute în localul său, alți 580 lei lui Francisc Fuchs și 6.365 lei, ca speze de tratament în spital, pentru Anderschutz Irma. (Ședința consiliului comunal din 21 februarie 1935).³⁵⁰

k. Sârmă de telefon de aproape 8 mii lei, furată

Primarul Petz aduce la cunoștința consiliului că urmează a face unele plăți pentru care nu are alocație bugetară și în consecință cere acordul consilierilor pentru deschiderea creditelor necesare acestora. Primarul avea în vedere suma de 6.700 reprezentând ajutor de boală pentru angajați și 7.944 lei pentru sârmele de telefon furate. Această ultimă sumă, susține consiliul, ar putea fi achitată și cu bonurile de impozite pe care la are comuna în casa de bani iar pentru diferență autorizează primarul „să cumpere bonuri de pe piață cu prețul de zi, cerând prețurile zilei de la Agentura Generală Comercială din Aradul Nou, care se ocupă cu vânzarea acestor bonuri”. (Ședința Consiliului comunal din 14 martie 1935, ora 16.00)³⁵¹

l. „O oareșcare majorare” a taxelor comunale

Cel mai important punct al ordinii de zi al ședinței din 20 mai 1935 este aprobarea proiectului de buget pe anul 1935-1936, astfel că primarul Petz Petru are cuvântul: "La întocmirea bugetului s-a avut în vedere veniturile realizabile la comună și bazat pe aceste venituri am stabilit cheltuielile neapărat necesare comunei. După cum vă veți putea convinge, din cifrele alocate la veniturile din cotele adiționale ce le primește de la Stat, este o scădere simțitoare. Pentru aceasta taxele ce comuna urmează să le încaseze pe baza de impunere vor fi mai mari. Cred însă, că comuna are neapărat

³⁵⁰ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Pref. Arad 1934-39, inv. 408/1935

³⁵¹ idem

nevoie de sumele prevăzute la cheltuieli și o oareșcare majorare la taxele comunale nu poate fi motiv de micșorare a cheltuielilor, atunci când comuna intenționează și în acest an, să se realizeze ca și-n anii trecuți” argumenta primarul Petz.

După ce proiectul propus de primar a fost analizat de consiliu bugetul a fost adoptat cu următoarele cifre:

„**La venituri** – partea ordinară: 1.580.900 lei, partea cu destinație specială 199.858 lei. și partea diverse 402.436 lei. Total venituri: 2.183.194 lei.

La cheltuieli: partea ordinară 1.590.900 lei, partea cu destinație specială 199.808 lei și diverse 402.436 lei. Total cheltuieli: 2.183.194 lei.”

Primarul a obținut, de asemenea, aprobarea de „a angaja cheltuieli, fără aprobarea prealabilă a consiliului, în limita sumei de 10.000 lei”.

Pe lângă acordarea unor scutiri de taxe comunale solicitate de câțiva cetățeni, consiliul a avizat și arendarea unor terenuri ca urmare a licitațiilor ținute în 12 august și 5 octombrie.³⁵²

m. Averele comunei Aradul Nou în 1935

Aprobarea conturilor de gestiune ale comunei pe 1934/35, cu ocazia ședinței consiliului comunal din 20 iunie, dezvăluie că Aradul Nou era o comună înstărită: 1.993.000 lei valoarea bunurilor imobile, 153.000 lei valoare mobilă și 1.587.858 lei în hârtii (de valoare – nn) și efecte. Total peste 3,7 milioane. De asemenea că în 1934/35 comuna a avut o execuție bugetară excedentară (plus 686.164 lei) la capitolul venituri.

În aceeași ședință a fost adoptat Regulamentul de înființare și funcționare a Serviciului de curățire și controlul coșurilor și au fost introduse „taxe de piață” și pentru locuitorii comunei, ca urmare a solicitării primarului. Acesta i-a convins pe consilieri că prin scutirea localnicilor „se cauzează pagubă comunei”. Mărimea taxei „pentru diferite mărfuri și obiecte se stabilește de cătră Primăria comunei”.

³⁵² Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Pref. jud. Arad, acte adm. 1935-39

Cât despre aplicarea „timbrului antituberculos” pe acte, chestiunea fusese deja decisă de Delegația consiliului județean.³⁵³

n. Sindicat împotriva Mureșului

Referitor la oferta consiliului comunal Mureșel adresată celui din Aradul Nou de a „lua parte în sindicatul (asociere – nn) ce se proiectează a se face pentru apărarea țărmurii Mureșului”, cerere citită de notarul Rațiu, consilierii au hotărât „să nu se ia dispozițiuni și să nu se pronunțe de a lua parte sau nu la sindicatul proiectat” pe motivul „că nu reiese scopul precis” al acestuia și nici modalitatea de înființare a lui.

A fost însă avizată favorabil solicitatea satului Fibiș de a mai ține un târg, pe lângă cele trei (prima zi de luni după 1 febr., 1 mai și 1 nov.) pe care le avea și anume în prima luni, după 1 august. Pe motivul că „în comuna Aradul Nou sunt cari vând înghețată și zaharicale și deci locuitorii să pot aproviziona îndeajuns dela cofetăriile din localitate” cererea arădeanului Mladin Petru de a vinde produse de acest tip „la piețe și pe străzile comunei” a fost, protecționist, respinsă.³⁵⁴

³⁵³ Idem

³⁵⁴ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Pref. jud. Arad, acte adm. 1935

o. „Din punct de vedere al frumuseții comunei ... nu”

După ce, în 13 august 1935 primarul a obținut acordul consiliului pentru ca transportul a 1.100 mc. de pietriș necesar reparării șoselei Aradul Nou – Zădărlac să fie încredințat unei firme selectate prin licitație, ca să scutească, pe de o parte, localnicii de corvoadă „știind că sunt prea ocupați cu muncile agricole” și pe de altă parte să execute și ordinul Prefecturii, în luna octombrie, pentru transportul a altor 3.000 mc. pietriș pentru drumul Aradul Nou – Sânicolaul Mic, primarul Petz primește aprobarea ca plata acestuia să se facă din bugetul comunei.

Dacă lui Vendelin Kornett și Kollman Conrad li se aprobă la ședința din 2 noiembrie, cererile de scădere a impunerilor de taxe și contribuții comunale, solicitarea firmei „Frații Klug” de a instala pe strada principală o reclamă a firmei e respinsă pentru că ”din punct de vedere de frumusețe al comunei instalația plănuită nu corespunde.” La fel este respinsă și cerea lui Finster Iosif și altor arendași la Hada Jarok care doreau, pe de o parte, reducerea cu 50% a arendei, pe de alta majorarea la 10-15 ani a duratei acesteia. (În 11 noiembrie primarul raporta consiliului că Hada a fost arendată, prin licitație, pe 10 ani, cu plata anuală a arenzii, la 1 mai a fiecărui an). În cadrul aceleiași întruniri se acordă alocă „96.000 lei pentru pavarea pieței” și o subvenție de 1.000 lei pentru Școala de viticultură Miniș pentru că „în comuna Aradul Nou este un teritor însemnat de vii și astfel Școala de viticultură Miniș aduce un folos foarte mare îmbunătățirii și îngrijirii viilor.”

p. Secție română la Gimnaziul de stat din Aradul Nou

Ultima sedința de consiliu a anului 1935 are loc la 23 decembrie. Poate de aceea consilierii primesc insigne. Costul acestora este de 12.000 lei, dar măcar ele sunt „proprietatea comunei și se transmit la încheierea mandatului următorilor consilieri.” Cu toate acestea este încă o dată respinsă, cu unanimitate de voturi, solicitarea firmei „Min. Frații Klug” chiar dacă, de această dată, cererea este susținută și de notar. Frații insistaseră, după primul eșec local și la Prefectura Aradului pentru a-și instala reclama „pe calea Banatului, la capătul străzii Avram Iancu, în piața comunei.” Motivația respingerii: „ar împiedica circulația și ar strica mult esteticeii.” La fel pățește și cerea de scutire de taxă pentru o firmă a Băncii Poporale „Hansa Soc. Coop”. „Taxa e oricum mică și banca nu are o situație rea”, motiva consiliul.

r. Vor pe lista locuitorilor

Trei cetățeni, avocatul Dissler Nicolae, Lehman Enric Geza, calfă de tinichigiu și bărbierul Hengst Nicolae solicită consiliului primirea lor pe „lista membrilor comunei” pentru că-și plătesc taxele și locuiesc deja de doi, cinci, respectiv patru ani în Aradul Nou. Primesc aprobare toți trei. În spiritul Crăciunului, văduvei Scharaffel Ecaterina i se aprobă un ajutor de 1.000 lei din „Fondul pentru ajutorarea săracilor”. În fine, ultimul punct al ședinței: direcțiunea Gimnaziului de Stat solicită acordul pentru înființarea unei secții românești pe lângă cea germană „cu aceleași obligațiuni din partea consiliului și a Comitetului școlar, ca și până în prezent.” Acord pe care consiliul îl dă.³⁵⁵

³⁵⁵ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Pref. jud. Arad, acte adm 1935

25. Boom-ul imobiliar din 1932-35

Ca urmare a unei adrese (20 mai 1938) a Băncii Naționale a României Prefectura Arad este solicitată să întocmească o situație, din care să rezulte numărul noi de construcții ridicate în ultimii cinci ani (1932-1935) pe teritoriul județului. Din raportare trebuia să rezulte valoarea medie a acestora, câte au fost ridicate de români și câte de persoane aparținând minorităților naționale.

În plasa Aradul Nou, rezultă din raportare, exista următoarea situație³⁵⁶:

Românii – 1 biserică în valoare de 800.000 lei și 250 de case (11.615.000 lei).

Minoritarii – 2 biserici (650.000 lei) și 370 case (35.000.000)

În comuna **Aradul Nou**:

Românii – 1 biserică (800.000 lei) și 5 case (200.000 lei)

Minoritarii – 63 case (3.000.000 lei)

În comuna Mureșel:

Românii – 36 case (1.550.000 lei)

Minoritarii – 64 case (2.500.000 lei).

La o simplă analiză, două aspecte sar în ochi:

- a) Mureșelul era preferat de români pentru investiții imobiliare (36 case construite față de 5 în Aradul Nou) și
- b) valoarea caselor construite de către șvabi în Aradul Nou (47.619 lei) era mai mare decât a celor ridicate de români (40 mii).

³⁵⁶ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. 216-1938 Pref. Jud., acte adm. 1935-1939

26. Unități comerciale – perioada interbelică

În 1931, după publicarea *Legii pentru înființarea unui registru al comerțului* care prevedea faptul toți comercianții erau obligați ca înainte de începerea comerțului sau de la data achiziționării unui fond de comerț, să ceară înmatricularea în registrul comerțului Oficiului Camerei de Comerț și Industrie în circumscripția căreia urmau să exercite comerțul.³⁵⁷ Întrucât erau supuse înmatriculării în registrul comerțului toate societățile comerciale, au fost înmatriculate și cele care și-au început activitatea anterior anului 1931. Astfel avem încă o imagine a unităților comerciale funcționale, atunci, în Aradul Nou conform Registrului comerțului.

1. Restaurante, ospătării (birturi):

Sommer Alexandru restaurant, Mureșel, funcționează din 16.11.1931; Hoffman Petru, de meserie ospătar, avea o ospătărie în Aradul Nou care a funcționat în perioada 21.07.1922-30.09.1938; văduva lui Weil Carol era proprietara restaurantului de pe calea Banatului (Timișorii) care a funcționat din 12.09.1921-28.03.1939; Miclos Ioan născut în Bulci, jud.Caraș, de meserie restaurator (adică specialist în gestionarea restaurantelor) avea restaurantul de pe calea Banatului nr.25, din 1922; Morath Ioan născut în Zădărlac, cârciumar avea birt pe str Avram Iancu nr.66. A funcționat în perioada 1919-1932.; Hess Anton născut în Aradul Nou de meserie agricultor avea cârciuma de pe str. Regele Ferdinand nr. 20. Perioada funcționării: 1921-1946; Nicolae Steingasser și Ana Szeiber aveau restaurantul de pe str. Regina Maria nr.56, a funcționat între 1921-1938; Iosif Cseledes, născut în Fântânele, calfă de comerciant și Mihai Schragner aveau un restaurant pe str. Regele Ferdinand nr. 105, a funcționat între 1938 și 1944; Andrei Hesz, născut în Aradul Nou și Kovacs Gheorghe aveau o cârciumă tot pe Regele Ferdinand la nr. 31, a funcționat în perioada 1921-1946.

2. Comerț cu coloniale:

³⁵⁷ Monitorul Oficial nr. 84/10.04.1931, p.3604 și urm.

Văduva lui Zelinka Gaspar, născută Schmidt Amalia, avea un magazin de comerț cu coloniale, alimente și făină (adresă neprecizată) care a funcționat în perioada 1923-1941.

3. Comerț cu alimente:

V.Burlacu & Co avea un magazin specializat pe comerț cu produse alimentare situat pe calea Banatului nr.3, a funcționat în perioada 1921-1939.

4. Meseriași câmătari și măcelari:

Krasanszky Anton, născut în Frumușeni, avea o măcelărie pe str. Regele Ferdinand nr. 46 (Schmeltzer), a funcționat în perioada 1919-1946. O alta era a comerciantului Rozsa David din Arad. Pe lângă cea din Arad avea și pe cea de pe calea Banatului nr.15, dar și autorizație de vânzare a zaharicalelor în piețe, târguri și bălciuri.³⁵⁸

Existența în Aradul Nou a unei rețele de unități comerciale mult mai diverse rezultă din Almanahul cu adrese publicat în 1936. Evident, el conține și date despre Aradul Nou și Mureșel. Dincolo de zecile de nume de oficialități, funcționari, medici, avocați, meseriași ori comercianți este surprinzătoare structura, densitatea și varietatea serviciilor oferite locuitorilor, cel puțin în cazul Aradului Nou. Cu nimic mai prejos de cele ale unui oraș, poate chiar cu mai

³⁵⁸ Societăți comerciale din Alimentația publică din Arad în perioada interbelică – Anca Doina Băițoiu, comunicare Arad, 2010.

mulți locuitori. Pe o astfel de piață, atât de concurențială, trebuia chiar să fii competitiv ca să supraviețuiești.

Strada Lugojului

a. Comuna ca un orașel

În anul 1936 apare o nouă ediție a Almanahului cu adrese:

ARADUL NOU

„Piața săptămânală se ține în zi de marți.

Pretura plasei. Telefon 1: primpretor dr. Ștefănică Florian, secretar Covacevici Gheorghe, funcționară: Silvia Avram, Else Scholler.

Primăria comunală, Tel. 4: notar Rațiu Alexandru, subnotar Gheorghe Koncz, primar Francisc Petz, subprimar Francisc Finster, casier comunal Francisc Hartmann, funcționară: Ana Medrea, Iosefina Barna.

Post de jandarmi, Tel.5: șeful postului Tănase Ioan.

Judecătoria de ocol: șef judecător Ludovic Fogarasy, ajutor Ioan Moiescu, grefier Ioan Racoviță, funcționară: Ana Popescu, Teresia Kiss, funcționar: Mariș Bugariu, Eremie Scorțanu, dir. Cărți.fund. Dimitrie Sărândan, ajutor dir. Cornel Muntean.

Percepția, Tel 24: percepător Țoreanu Remus, funcționar: Riesz Geza, Cohan Gavrilă, Fock Adalbert, Mattuscheck Ivan, Ardelean Romulus, Drăghici Victor, Topor Ioan.

Şeful Oficiului poştal: Hărcăianu Emilia. Sanatoriul: dr Dengl Ioan, dr. Birkenheuer Mihai .Tel.16: Medic: dr. Matei Neff, Petru Beller. Tel.12, Mihai Birkenheuer, Ioan Dengl, Leopold Petz.

Advocaţi: dr.Aurel Crişan, Francisc Neff, Ioan Feichert, Aladar Iliaş, Nicolae Dissler, Ioan Hemmen, Maximilian Györi, Iuliu Petz, Iosif Hohn.

Dr. Nicolae Popovici- preot ort.rom

Dr. C. Géza Kienitz preot rom.cat.

Gimnaziul German de Stat. Tel 8 – director Ugrin Vichentie, profesor.dr. Langenmass Frederic, profesoară Rafiroiu Sabina, Popa Aurora, Stoica Ana, Păcăţianu Fulvia, Filip Irina, Petrişor Elena, profesor Finkl Aladar, Grau Ernest, Biro Victor, catihet dr. Kienitz Geza, măestru supl. Soos Stefan, secretar Mircescu Mihai.

Şcoala primară: director Corneliu Vodă, învăţătoare Maria Eme, învăţător Gavrilă Rejep, Szabai Francisc, Hartmann Francisc Schorch Aloisiu, Zeller Francisc. Farmacii: Vasile Dombora, Edmund Kövér.

Moaşe: Aurelia Popa, Elisabeta Hartmann, Magdalena Albecker, Iuliana Bernecker

Antreprenor: Antoniu Gebhardt, Iosif Humm. Maiestru hornar: Kondorosi Ştefan.

Banca Populară pentru Aradul Nou şi Provincie Coop.

„Hansa” Cooperativă de credit şi Economii.

„Agriculтору” Coop. de valorificare;

Ceasornicarul Nicolae Philipp (Fockengasse colţ cu Racoczy/Timişorii)

Reuniunea Tinerimei; Căminul Industriașilor; Reuniunea Femeilor; Reuniunea pompierilor voluntari; Clubul Sportiv „Titanus”; Fabr. de sifon: Philipp Antoniu, Weil Carol; Moară: Paul Wagner – Tel 473, Andrei Klug.

Kompas Josef: Magazin de coloniale, băcănie, fier, vopsele, benzin en gros și en detail, fűszer, gyarmatáru, vas, benzin. Aradul Nou, telefon 745.

Comerț coloniale: Bee Gheorghe, Sikos Alexandru, Linn Alexandru, Hoffmann Nicolae, Hess Antoniu, Pöschl Anton și Schragner Adam;

Prăvalia lui Gyula Hackel (birtul Ciocanul), foto Kurunczy Ferenc

Băcănie: Gaspar Zelinka, surorile Galgacs (corect Csalogovics – nn), Petz Iuliu, Zenner Ioan, Brantner Iacob, Guss Petru, Schwalye Iosif, Klug Iosif, Rozalia Bădulescu, Lorentz Petz și Zvicher Francisc.

Textile: Weisz Iosif, Born Petru, Born Ioan, Andree Sebastian, Stein Sebastian, Johl Ioan, Messner Gașpar.

Mărunțișuri: Schwalye Terezia, văd. Ungar Pero.

Vopsele și băcănie: Albecker Karol.

Restaurant: Miklos Ioan; Kovacs Gheorghe, Kornett Vendelin, Weil Karol, Scholler Iosif și Oberding Petru.

Cârciumă: Friess Andrei; Klug Iosif; Seiger Mihai; Hess Andre; Hoffmann Nicolae; Hoffmann Petru; Schragner Mihai; Steingasser Nicolae și Hauss Laurențiu.

Depozit de lemne și material de construcție: Wagner Ferdinand, Gross Elemer, Lieger Mihai, Becsak Iuliu și Pfau, Tel.17.

Fierărie: Kompass I., Telefon 13; Harnisch Francisc; Harnisch Gheorghe

Sticlărie: Gehl Iosif; Hess Martin. Pielărie: Fuhrmann Iosif. Tâmplar: Kohlman Conrad; Klug Gheorghe; Lintz Iosif; Brener Ioan. Dogar: Hoffmann Bartolomeu; Wagner Ludovic; Hollerbach Ioan. Măcelar: Braun Anton; Hess Francisc; Becher Iosif; Iost A. Ștefan; Friesz Andre; Klug Iosif; Eich Carol; Gótt Lőrincz. Brutar: Ander Mihai; Kapocsi Lorenz; Zimmer Anton. Cofetar: Volf Vidor. Turtar: Tikasz Stefan. Fotograf: Wendelin Dezideriu. Klug Rozalia.

Pieptănar: Werkmann Anton. Tinichigiu: Klug Ernest. Zugrav: Iacob Bock.

Petrar: Ditrich Artur; Antoniu Schneider. Funar: Hess Francisc. Opincari și tăbăcari: Terebencea Pavel și Gelz Petru. Curelar: Kopp Anton. Pantofar: Bomanss Gaspar; Bomanss Titus, Schwalie Filip; Schmid Gheorghe; Gross Iosif; Jung Ferdinand; Jung Iosif; Jung Francisc.

Dogaria lui Wagner și legătoria lui Sikos (delcampe.net) pe strada principală Lăcătuș mecanic: Findl Antoniu; Krebs Ferdinand; Deutsch Iosif; Drommer Francisc. Ferar: Hum Iosif. Sudor: Wittmann Matei.

Tâmplari și întreprindere de înmormântare: Kollmann Conrad; Klug Gheorghe; Lintz Iosif, Brener Ioan, Klug Francisc; Albecker Adam. Croitor: Jung Francisc; Filip Eippert; Gilbert Ioan; Hoffmann Matei; Zimmer Ioan; Galm Iosif; Finster Iosif, Gótt Iosif și Hess Francisc. Blănar: Knapp Rudolf. Ceasornicar: Philipp Nicolae și Buschi Ioan”.³⁵⁹

³⁵⁹ Muzeul Arad. (1936) Almanahului cu adrese din municipiu și județul Arad. Concordia

27. Un plan de sistematizare nou pentru un vechi Aradu-Nou

Pentru a ține pasul cu vremurile tot mai grăbite dar și pentru a putea administra bine comuna în plină dezvoltare, în februarie 1939 Consiliul comunal din Aradul Nou formulează o cerere către Comisia planurilor de sistematizare și dezvoltare a comunelor de pe lângă Ținutul Timiș (suprastructură administrativă înființată în 1938 ce cuprindea județele Arad, Timiș-Torontal, Caraș, Severin și Hunedoara, cu sediul la Timișoara) pentru întocmirea unui plan general de aliniere și a unui plan general de sistematizare, înfrumusețare și extindere a Aradului Nou.

Comisia desemnează un raportor, dr. Belu Ștefan, arhitect urbanist care vine în comună, studiază așezarea, cercetează planul cadastral de la Primărie și „constată situații care necesită importante îndreptări ce se pot face numai pe baza unui plan de sistematizare și înfrumusețare”.

Conform datelor furnizate de Primărie, comuna avea 6.000 de suflete, ocupa o suprafață de 540 jugăre cadastrale și nu avea creștere demografică.

Ce scrie arhitectul în raportul său? De exemplu că planul cadastral al comunei nu este actualizat, nu sunt trecute în el toate casele existente, la fel parcelări făcute de-a lungul timpului, că, deși este construită pe un teren aparent plan, există o diferență de nivel de 3-4 metri, vizibilă chiar cu ochiul liber și deci, pentru scurgerea apelor, este necesară stabilirea curbelor de nivel, că artera principală are o lărgime de circa 50 metri și că ar trebui amenajat un parc de-a lungul ei. Trăgînd linie și făcînd calculele arhitectul spune că întocmirea „planului de sistematizare, înfrumusețare și extindere a comunei Aradul Nou are un cost total de 270.000 lei”.

Raportul și propunerea de preț au fost discutate în ședința Comisiunii planurilor de sistematizare din 20.02.1939, ședință prezidată de rezidentul regal al Ținutului Timiș, dr. Alexandru Marta.³⁶⁰

³⁵⁹ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, 23/1939, Prefectura Arad, acte administrat. 1935-1939

GRUSS AUS UI-ARAD.
Pensiunea Porumbelul / Taube a lui Joseph Wallinger

28. Registrele istorice ale comunelor din plasa Aradul Nou

În primăvara anului în care avea să izbucnească a doua mare conflagrație mondială, Ținutul Timiș – Serviciul Administrației generale și de stat trimitea Prefecturii Arad adresa 16819 / 28 apr.1939 prin care, după ce o anunța că a primit „monografia județului Arad întocmită de dvs. și înaintată cu raportul 43394/1938”, îi cerea să dea dispoziție „tuturor primarilor din județ să înființeze fiecare câte un registru istoric în care se vor nota, în ordine cronologică, începând cu ziua de 1 ianuarie 1938, toate actele și întâmplările importante din viața comunelor și locuitorilor săi.” Mai jos, rezidentul regal și șeful serviciului, precizau că „se vor trece în acest registru pe lângă actele și întâmplările de interes public și lucrările edilitare mai importante, la data terminării și inaugurării lor.” Registrele urmau a fi ținute la zi de către notarii plaselor. Cam așa s-a procedat și în 1859 când notarul de atunci al comunei, Joseph Kakujay a scris o adevărată monografie a Aradului Nou.

Lucrurile se pun în mișcare și la 18 ianuarie 1940 Pretura plasei Aradul Nou trimite Prefecturii referatul 2258/1939 care cuprinde „pe comune, istoricul acestora începând cu 1 ianuarie 1939”.

Evenimentele petrecute în cele 20 de comune ale plasei surprind atmosfera, din ce în ce mai încărcată de amenințarea iminentă a războiului. Iată ce consemnează notarul din Aradul Nou și cel din Murășel despre anul 1939:

În Aradul Nou, comună de reședință a Plasei „începând din luna martie au manevrat multe unități militare în vederea conflictului ce era să avem în sărbătorile Paștelor cu țara vecină Ungaria.³⁶¹ Locuitorii au contribuit cu o mare cotă la rechizițiile armatei cu cai, căruțe și harnașamente, neavând cazuri de dări în judecată, aratând și contribuind fiecare cu mult patriotizm. Alte întâmplări mai însemnate din viața comunei și a locuitorilor săi nu este. Ca progres edilitar: s-a construit a doua Școală de Stat prin contribuția comunei, s-a modernizat edificiul Primăriei comunale, s-a dat în întreprindere (concesiune – nn) pavajul pieței care, din cauza evenimentelor, nu s-a executat, rămânând pentru primăvară.”

Mureșelul se afla pe locul 9 între cele 20 de comune ale Plasei Aradul Nou, care aveau a lucra la istoria anului 1939. Notarul din Mureșel scria „detaliat” despre anul 1939: „nici un eveniment important”.³⁶² Nu aveau să treacă însă decât trei ani și „evenimentul” se va produce.

29. Contopirea Mureșel – Aradul Nou

Prin legea nr. 62 / 23 ianuarie 1942, publicată în Monitorul Oficial 20/24.01.1942, care modifică art.4 din Legea administrativă (14 aug.1938) se stabilește un buget minim pentru comunele rurale.

Acestea trebuie să dispună de venituri de cel puțin 200.000 lei pentru a-și acoperi cheltuielile obligatorii ale administrației comunale. În situația nerealizării acestora ele urmau a fi desființate și comasate, decizie care revenea prefectului. Ori rareori bugetul comunei Mureșel reușise să depășească acest barem minim. În consecință, în martie 1942, prefectul Aradului, Mihăilescu, a dispus contopirea Mureșelului la comuna rurală Aradul Nou.³⁶³

³⁶¹ De fapt Ungaria atacase, în 23 martie, Prima Republică Slovacă. Conflictul numit „Războiul cel mic” s-a încheiat la 31 martie cu amputarea teritoriului slovac.

³⁶² Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Pref. Arad, acte adm. 137/1939-40

³⁶³ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale.

Primăria Mureșel / Zsigmondháza / Sigmundhausen
pe str. Memorandumului / Regina Maria

30. Un capitol nou sau un ultim capitol

În anul 1933 național-socialiștii preiau puterea în Germania. La scurt timp Adolf Hitler își pune în aplicare planurile sale de politică externă, pe scurt crearea „Germaniei Mari” și o „Nouă Ordine în Europa”, ceea ce practic însemna și a însemnat război. Acesta a și început în septembrie 1939 extinzându-se la scară globală. La 8 mai 1945, Germania capitulează, în condițiile în care armata germană era distrusă, numeroase orașe erau făcute una cu pământul, iar milioane de soldați și civili își pierduseră viața.

Programul politic din 1930 al național-socialiștilor a avut un ecou în special pentru aripa naționalistă, radicală, a etnicilor germani din Banat. Preluarea puterii de către Hitler, văzută din perspectiva unor germani din România, s-a transformat într-o “revoluție” națională. Termeni ca „Volksgemeinschaft” (comunitate etnică), „Blut und Boden” (sânge și pământ), „Reinerhaltung von Rasse, Sprache und Sitte” (puritate de rasă, limbă și obicei) păreau a fi principii susținute cu multă vreme în urmă de germanii din afara granițelor Vaterland-ului, obligați să lupte pentru menținerea lor ca etnie.

a. “Nu am recunoscut răul ...”

„În acea vreme am constituit un factor politic, fiind folosiți în politica imperialistă a celui de-al III-lea Reich. Ne-am lăsat conduși voit, nu am recunoscut Răul. Aceasta a fost probabil unica noastră vină că l-am identificat pe Hitler cu Germania, și am crezut că trebuie să fim solidari cu „Reich-ul” aflat în război.”, mărturisirea, tulburător de sincer, istoricul Anton Peter Petri.³⁶⁴ Conflictul politic intern din cadrul comunității germane bănățene, pentru că erau și oameni ce-și păstrasera capul rece, a fost tranșat în favoarea partidului “Grupul Etnic German” (președinte Andreas Schmidt), moderații din Uniunea populară a germanilor șvabi (înființat la 13 martie 1921, Timișoara) pierzând suportul. În 1940 formațiunea politică “Grupul etnic” este recunoscută de guvernul pro-german Antonescu drept unic reprezentat al germanilor, practic devenind obligatorie înscrierea în acest partid.

b. Unii au murit pentru România, alții pentru Germania ...

Intrarea României în război în 1941, alături de aliatul german, a complicat și mai mult situația șvabilor din România. Dacă, în prima fază a conflictului, germanii au fost mobilizați în armata română, după 1943, conform înțelegerii dintre cele două guverne, toți germanii erau obligați să se încadreze în unitățile militare germane. Majoritatea la Waffen SS (trupe combatante, nu SD – serviciul de siguranță), Divizia de tancuri “Prinz Eugen” ori “Wiking”, etc. Că unii au murit pentru România și alții pentru Germania, a fost aceeași dramă.

În timpul operațiunilor militare susținute de armata română pe frontul rusesc din cel de-al doilea război mondial au murit, au fost răniți, sau au fost dați dispăruți un număr 48 de tineri bărbați din Aradul Nou. Primul dintre cei căzuți pare a fi Josef, unicul fiu al comerciantului Iosif Kompass, mort la Odessa în 1941.³⁶⁵ Tatăl lui i-a adus trupul la Aradul Nou unde se odihnește acum. Alți 131, încadrați în trupele militare germane, au murit, au fost răniți ori dați dispăruți în timpul luptelor din Yugoslavia până-n Letonia.³⁶⁶

³⁶⁴ Petri A.P., Op. cit., p.251

³⁶⁵ Mărturia fiicei comerciantului, d-na.Kompassz Babara

³⁶⁶ Petri A.P., Op.cit., p.251-255

Pătrunderea trupelor în oraș

c. Septembrie 1944 – prin infernul din Arad

Franz Dürrbeck din Aradul Nou, înainte de încorporare lăcătuș la Fabrica de vagoane „ASTRA”, în acea perioadă instructor la unitatea de artilerie SS din Praga, a fost trimis de comandamentul din Berlin în Banat pentru a observa ce se întâmplă în zonă. Între 18 și 21 septembrie 1944 Dürrbeck s-a aflat în Arad, chiar în vremea când trupele rusești pătrundeau în oraș.

„Am ajuns în zona Aradului, de la Budapesta călătorind cu un camion al Wehrmachtului, spre miezul nopții. Peste câmpia întinsă, învăluită în întuneric era o liniște deplină. Trupe de infanterie maghiare, căruțe și camioane veneau spre noi. Asta înseamnă, așa mi-am spus eu, că frontul se află în retragere. Nu am văzut nicio unitate germană, crezând că ele sunt probabil puțin numeroase. Într-o atmosferă și stare de spirit apăsătoare, am intrat, într-un întuneric absolut, în Arad. Primul drum a fost spre clădirea prefecturii, unde speram să aflu mai multe. Clădirea părea părăsită, fiind cufundată în întuneric. În sfârșit am zărit, într-una dintre încăperi, mai mulți soldați SS. Am întrebat unde se afla comandantul zonal și am aflat că fusese arestat, după 23 august, de către români și deportat, în schimb însă aș putea găsi câțiva superiori, în spitalul german din apropiere, vizavi de Prefectură. Spitalul era însă gol. Într-o încăpere am găsit câțiva membrii SS și SD, printre ei și doi cadeți, precum și pe M. și P. șefi de garnizoană. Se consuma alcool, atmosfera era gălăgioasă. Când am întrebat care este situația P. mi-a răspuns „situația este dificilă, rușii atacă Aradul din toate părțile, vor să-l încercuiască. Aradul Nou mai este încă

în mâinile noastre. Plecăm mâine de aici“... Ce se întâmplă cu evacuarea șvabilor de aici?“ „Sunt încăpățânați ca niște berbeci, a spus P., nimeni nu vrea să plece“. Aveam impresia că nimeni nu era interesat de ce se întâmplă cu populația germană. Totul era haotic. Pentru a vedea cu ochii mei care era situația pe front, am plecat cu mașina mea spre Aradul Nou.

d. Podul de peste Mureș, pregătit pentru detonare

Podul peste Mureș era pregătit de către geniștii maghiari pentru a fi aruncat în aer. În Aradul Nou stăzile erau pline cu refugiați din localitățile învecinate. Se vedeau zorii când am reușit să mă strecur din oraș spre sud. Deodată am observat într-un șanț al străzii un ofițer ungar care mi-a făcut semn. Era un maior, l-am întrebat în maghiară: „care este situația ?” Mi-a răspuns tot cu o întrebare: „vine SS-ul?” Pentru a nu-i provoca o stare de nesiguranță am răspuns afirmativ „Mulțumesc lui D-zeu! Nu mai puteam rezista” a spus el. Apoi mi-a arătat spre câmpul de luptă unde se vedeau sporadic infanteriști unguri săpând adăposturi la distanță mare unele de altele. Aceasta, mi-a spus maiorul, este întreaga mea armată. În schimb mi-a întins binoclul să mă uit, mai în depărtare, pentru a vedea ce se petrece la dușman. M-am speriat de ce am văzut: câmpurile de porumb mișunau de tancuri, camioane, trupe numeroase. „Dacă nu primim sprijin“, spunea maiorul „atunci mergem pur și simplu acasă“. Aceasta era deci situația pe front. M-am întors în Aradul Nou. Acum, pe lumina zilei, am văzut ce haos era aici: căruțe, mulțimi de oameni, gălăgie, deznădejde peste tot. Am început să țip, ca toată lumea să treacă podul până când acesta nu va fi aruncat în aer. Am fost răsplătit cu înjurături și amenințări. Din mulțime s-a strigat „Sunteți nebun?“ Odată ni se spune să rămânem, apoi să fugim! Ce naiba se va întâmpla cu noi?“

Acum mi-am dat seama că acești oameni au fost duși în toate aceste zile în eroare. Manifeste și „Ziarul Arădean“ au dat informații contradictorii solicitându-le ba să plece, ba să rămână, pentru că vor veni trupele germane.

Cine se făcea vinovat de acest lucru nu știu, cert este că a creat această dezordine de nedescris. Cu mare efort am reușit să organizez o coloană formată din 150 de căruțe, care a trecut podul spre Arad. Soldații unguri au

încercat să oprească coloana, ba mai mult, să confiște primele căruțe, doar intervenția mea le-a schimbat intenția honvezilor care, după cum am observat, era aceea de a opri sau cel puțin de a îngreuna înaintarea populației germane. Am lăsat coloana să se adune pe celălalt mal.

În Aradul Nou loveau deja primele bombe rusești.

Cu ajutorul binoculului am văzut panica de nedescris de pe străzi, oameni călcându-se în picioare. Căruțele treceau podul în galop. S-a luat hotărârea să se folosească drumuri lăturalnice pentru ca să ajungă coloana de căruțe cât mai repede la granița cu Ungaria.

Primiseră în sfârșit ordine clare și le urmau cu bucurie.

Gara Aradului după bombardamentele americane din iulie 1944

e. Ultimul tren spre Vest

Am plecat apoi spre gară. Imagine de nedescris: clădirea era înconjurată de o masă de oameni. Țipete umpleau aerul, scene de panică. M-am strecurat prin mulțime. Nu erau numai germani ci chiar mai mulți unguri și români. Am mers la comandatul gării, un locotenent maghiar, care mi-a spus că ultimul tren tocmai a plecat și că mai rămăseseră doar trei vagoane și o locomotivă veche, păstrate pentru unitatea de geniști care avea ordin să arunce în aer toate clădirile importante. Rușii erau deja foarte aproape, cele trei vagoane erau aproape gata. L-am implorat pe locotenent să permită urcarea unui număr cât mai mare de refugiați, iar el mi-a promis acest lucru. Însoțit de un funcționar al

etniei germane m-am întors la prefectură. Pe străzi era un infern, se trăgea, iar de la marginea oraşului se auzeau rafale de mitralieră și tunuri. Trupele maghiare se opuneau, însă erau peste tot în defensivă.

În fața prefecturii se afla o imensă masă de oameni. Ce voiau, am aflat în interior. O grămadă de civili își ștampilau în grabă „documente de refugiat”, care atestau că deținătorul era refugiat și aparținea etniei germane. Am răcnit la civili “ce prostie mai e și asta!”. Mi-au răspuns că așa se proceda și înainte, iar pentru că acum nu au mai găsit nici un funcționar, au decis să le facă singuri. (Foto: Alungați de război)

Îmi depășea puterea mea de înțelegere. Dușmanul era deja în oraș iar proștiiăștia așteptau “documente de refugiat” care nu aveau nicio valoare. I-am dat afară și le-am spus să plece cât mai repede după care m-am întors la gară. Tumultul atinsese o cotă de vârf. Trenul era plin ochi, oamenii erau cocoțați pe acoperișul celor trei vagoane – imagine de coșmar. Obuzele străbăteau văzduhul. Încă puțin și ajung rușii. M-am luptat să ajung la comandantul gării. Locotenentul mi-a strigat că tancurile au blocat drumul și calea ferată la Sântana. S-a cerut sprijinul a șase Stuka. Și chiar au apărut cele șase avioane care, după ce au survolat zona, au aruncat, în trei valuri, la aproximativ 5 km de gară, o serie de bombe peste tancurile rusești. Trenul a plecat. El a ajuns după puține minute acolo unde a avut loc bombardamentul. Participanții la această călătorie spre iad mi-au povestit mai târziu ce se întâmplase.

Câteva tancuri sovietice au scăpat de distrugere și, retrăgându-se într-un lan de porumb, au așteptat trenul. Când acesta a ajuns în dreptul lor au tras. Rezultatul au fost 36 de morți și cel puțin de trei ori mai mulți grav răniți. Spre

norocul lor, locomotiva nu a fost atinsă, mecanicul accelerând și ducând vagoanele cu morți și vii la destinație. Renunț la a mai descrie scenele care au avut loc în acele momente.

De la gară am gonit cu mașina mea, încărcată până la refuz cu refugiați, prin oraș. Drumul era încă liber, dar în spatele nostru se auzeau rafale de mitralieră. Am ajuns la drumul spre graniță. Coloane de unguri se îndreptau spre vest. În spate, orașul era învăluit în fum. Și eu știam: era sfârșitul, o revenire nu va mai exista” încheie el premonitoriu.³⁶⁷

Aceasta este mărturia celui ce a ajuns apoi opticianul care a definitivat tehnologia lentilei de contact.

În timpul bombardamentelor din 1944 din rândul comunității germane au murit Schmidt Franz de pe str. Neue Welt (Caransebeș) și Weimann Franz, de pe str. Einsiedler (Pustnicului-Muncii), ambele fiind în aceeași zonă a Aradul Nou deci, posibil, într-un atac asupra gării, alți patru găsindu-și moartea, unul tot în Aradul Nou și ceilalți trei la Alioș în Banat.³⁶⁸

f. Spargerea comunității

Lovitura de stat din 23 august 1944, întoarcerea armelor împotriva Germaniei și mai apoi intrarea trupelor sovietice în Banat a fost resimțită de germanii din Aradul Nou ca un început al calvarului lor.

N-au fost însă singurii. Până la sfârșitul anului 1945 le-au fost luate proprietățile, vitele și uneltele, și nu de puține ori au fost expropiați de toate. Legea electorală din 1946 le-a luat dreptul la vot. Între 1945-1947 a fost interzisă predarea în limba germană în toate școlile statului.

Comunitatea compactă a germanilor din comună a fost spartă prin aducerea coloniștilor, în marea lor majoritate români. În doar câțiva ani componenta etnică a localității a fost modificată radical.

³⁶⁷ Petri, Op.cit., p.256-258

³⁶⁸ Ibid

Comună	1943					1948				
	Loc.	Cat.	%	Ort.	%	Loc.	Cat.	%	Ort.	%
Aradu Nou	6.170	5.604	90,8	543	8,8	6.275	4.200	66,9	1.700	27,0

g. Muncă forțată pentru reconstrucția țării sovietelor

Spre sfârșitul anului 1944, în satele șvăbești s-au înmulțit zvonurile despre o deportare iminentă a germanilor în Uniunea Sovietică. Spre deosebire de Ungaria ori de zonele estice ale Germaniei ocupate de ruși, România nu era o „țară dușman”. Totuși statul român a fost obligat să accepte, în toamna 1944, să trimită 100.000 de persoane

ca forță de muncă pentru „reconstrucția Uniunii Sovietice”. Oficiul partidului, „Scântea” din 18 ian. 1945, în pagina 5 publica următorul articol³⁶⁹:

„Precizări în legătură cu ridicarea nemților

Președinția consiliului de miniștri comunică: Întru cât circulă diferite șvonuri care nu au temei, se aduce la cunoștința populației de origine etnică germană următoarele: Sunt ridicați, din ordinul Înaltului Comandament Sovietic, spre a fi duși în locurile unde se simte nevoie de brațe de muncă, următoarele categorii de cetățeni de origine etnică germană: Bărbații între anii 16-45. Femeile între anii 18-30, afară de acele care au copii ce nu au împlinit vârsta de un an. După ce vor fi ajunși la locurile de destinație, familiile vor fi încunoștiințate și autorizate să scrie și să le trimită pachete. Ridicarea are caracter provizoriu,

³⁶⁹ Colectiv (2015), Naționalitatea ca vină. Deportarea etnicilor germani din România în URSS. Die Volkszugehörigkeit als Schuld. Die Zwangsverschleppung der Rumäniendeutschen in die Sowjetunion. Ed. Mica Valahie, București. p.8.

întru cât este vorba de muncă necesară pentru nevoile războiului.” Guvernul premierului Rădescu a pus în aplicare ordinul fără comentarii.

Guvernul premierului Rădescu a limitat această acțiune, în general, la grupele de vârstă capabile de muncă a populației germane: bărbații între 17 și 45 de ani, fete și femei cu vârste cuprinse între 18 și 30 de ani.

Cum numărul stabilit trebuia respectat, deseori transporturile erau completate, la repezeală, cu persoane mai tinere, ori mai în vârstă decât limitele stabilite.

Palatul Nopcea, locul de adunare al deportaților

g.1. 15 ianuarie 1945, ora 8 am. la „casa baroanei”

În Aradul Nou acțiunea de deportare a început în noaptea de 14/15 ianuarie 1945, când militarii, împreună cu interpreți de germană, au cerut celor vizați pentru deportare să se înfățișeze, în data de 15 ianuarie, la opt dimineața, la „casa baroanei”. Aproape întotdeauna micile istorii ale oamenilor simpli, prinși în vârtoarea unor evenimente pe care nu le înțeleg, nu le acceptă, dar nici nu le pot controla, sunt cele care pun „carne” pe datele reci, care marchează procese ori fenomene istorice. Iată cum își descria propriul calvar o tânără femeie trimisă să muncească la „reconstrucția” unei țări străine, doar pentru că era nemțoaică, într-o vreme când, ar fi fost bine să fi fost orice altceva:

„... Casa baroanei era din nou prea plină, pentru că aici se găseau și oameni din localități germane vecine ... Spre seară au intrat în curte camioane

acoperite cu prelate negre, păzite de ruși, care erau încărcate cu 20 de persoane fiecare. Când a plecat coloana, tocmai băteau clopotele bisericii noastre. Pentru lacrimile care le-am vărsat la acest rămas bun, am fost aspru certați de către păzitorii noștri. Camioanele ne-au dus după un drum scurt în cazarma din gara Aradul Nou, unde a trebuit să rămânem pentru câteva zile. A doua zi dimineață am aflat că rudele noastre ne-au aprovizionat foarte greu cu alimente, pături și haine.

Într-o noapte erau pregătite vagoanele pentru vite, în fiecare dintre ele rușii au încărcat câte 40-45 de persoane. În vagoane existau sobe de fier, dar lipsea cu desăvârșire materialul de încălzire. La strigătele noastre ne-au adus rudele lemne, care a trebuit să ne fie date prin „closet”, o gaură de cca. 30 cm în podeaua vagonului, pentru că ușile n-au mai fost deschise. În noaptea de 19 ianuarie, pe un frig năpraznic, a început drumul spre est ... Transportul a mers până la Iași. Acolo am fost scoși din vagoane și băgați în altele pentru liniile ferate largi, rusești. După o escală scurtă, am continuat să mergem mai departe în direcție estică ... Ne chinuia frigul, cine se uita prin geamurile vagonului acoperite cu sârmă ghimpată vedea deșerturile de zăpadă nețărnuite ale Rusiei. După nouă zile și nopți, care ne păreau interminabile, transportul a oprit într-o gară. Am fost foarte surprinși să auzim că se vorbește și se cântă în germană; imediat după aceea am aflat că pe liniile ferate vecine se afla un tren în care erau ținuți prizonieri de război nemți. De atunci trenul nostru se tot oprea și de fiecare dată erau decuplate vagoane.

În noaptea spre 11 februarie am fost dați jos pe o linie laterală. Înțepemiți și înghețați ne-am făcut drum prin zăpada adâncă spre o lumină, care clipea la distanță. La apropiere am observat că erau trei clădiri mari, în care toți cei care soseau erau cazați. Încăperile care ne-au fost alocate de către gardienii noștri ruși erau complet reci și goale. La prânz, în data de 12 februarie, am primit ceva cald de mâncare, pentru prima dată după 21 de zile. Supa de varză primită avea avantajul că ne încălzea din interior. În următoarele zile avea loc numărarea și înregistrarea prizonierilor: în două tabere pentru femei și una pentru bărbați erau cazate 1.225 de persoane ... În următoarele zile am aflat că, din data de 1 martie, trebuie să ne începem munca în minele de cărbuni.

Când a trebuit să începem, ni s-a dat în mână o lampă mică de ulei, după care coboram 500 de metri în adâncul necunoscut. Munca în mină era pentru noi femeile foarte grea, pentru că trebuia să ne croim drumul – culcate pe burtă sau pe spate. Pentru a ne atinge cota, eram sub pământ 10 până la 12 ore; de ziua națională a Rusiei, în octombrie a trebuit să muncim 16. Supă de varză sau castraveți și pâinea ca de rumeguș raționalizată la 250 grame, erau insuficiente și în scurt timp rămăsesem fără putere. După șase zile de muncă în minele de cărbune, aveam o zi afară din mină în care trebuia să lucrăm pe șantiere sau ferme colective. La un astfel de drum, spre o fermă colectivă am aflat că ne aflăm în apropierea orașului Swerdlowsk, în zona Uralilor de mijloc.” După aproape trei ani de chinuri, femeia, la capătul puterilor, a fost eliberată și a ajuns în Germania.³⁷⁰

Dar mai rămân alte zeci de povești nespuse, alte drame ale tot atâtor oameni din Aradul Nou care, în acea perioadă, au fost trimiși la muncă silnică. Nici cei din Mureșel nu au fost ocoliți de năpasta acelor vremuri. Iată povestea lui Alois Weil, urmașul consilierului comunal cu același nume, florarul din Mureșel care s-a stins în iunie 2022³⁷¹, rememorată chiar de el. (Fragmente)

g.2. Ridicat în noaptea de 13/14 ianuarie

În noaptea de 13/14 ianuarie 1945, sâmbăta spre duminică, zvonul că germanii vor fi deportați la muncă în Rusia a devenit realitate. La ușa noastră a bătut un comisar de poliție (il știam din curtea din spatele Palatului Neuman, unde se afla florăria mamei) însoțit de trei soldați bătrâni cu puști Mannlicher pe umăr. Veniseră să mă ridice. Mama a izbucnit în lacrimi. Soldaților li s-au umezit ochii. Au fost

³⁷⁰ Pertri A.P., Op.cit., p.268-272

³⁷¹ Doru Sava (2019) Un secol și ... ceva. Mureșel – comuna dintre noul și vechiul Arad, ed. Tiparnița, p.232-9. El împlinise 94 de ani. Afacerea cu flori întemeiată de tatăl său și continuată de fiu ajunsese la 101 ani de activitate continuă.

ridicați toți cei născuți începând cu anul 1928 bărbații și anul 1927 femeile. Eu nu împlinisem încă 17 ani. (foto-Alois Weil, 16 ani, în grădina unchiului Becker, măcelarul).

Am fost dus în sala cinematografului Scala (apoi Select, apoi Bălcescu). Toată sala cinematografului era plină de șvabi. Însă nu eram însă acolo ca spectator la vre-un film. I-am întâlnit pe Kollman Iosef, stătea pe strada I.P. Pincio, pe Feri Menrath, (fratele lui, loji, era prea tânăr pentru a fi deportat), pe Magdalena și Rozalia Fürbacher. Dimineața am fost preluați de ruși și duși cu camioanele la cazarma de lângă gara din Aradul Nou. Acolo au fost aduși și șvabii din Aradul Nou, care au fost ținuți peste noapte în casa baroanei. Am dormit o noapte în grajdul cazarmei de cavalerie. Înăuntru erau niște sobe din cărămidă pe care te puteai întinde. Ceea ce am și făcut.

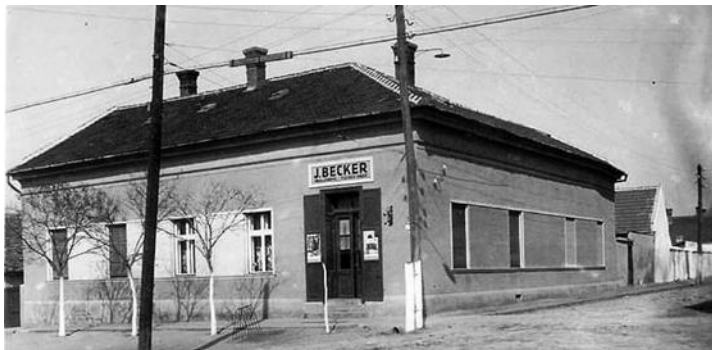
Unchiul Fohr Joseph era plutonier în armata română și era de serviciu tocmai la Gară. El mi-a adus de acasă haine, mâncare, pături, o găleată și un topor și o sanie. Ulterior sania mi-a prins bine. După aceea am fost băgați în niște vagoane de transport vite, câte 40 într-un vagon, cum s-a nimerit. Una peste alta 1.600 de oameni. Dintre ei 33 erau din Mureșel.

I. Drumul

Vagoanele erau goale, n-aveau nimic pe jos. Cu toporul meu cineva a făcut o gaură în podeaua vagonului iar femeile au agățat câteva pături în jurul a ceea ce avea să fie toaleta noastră. Întâmplător nu știam pe nimeni din vagonul meu. În 15 ianuarie trenul a pornit. Când m-au luat pe mine, tata era cu regimentul lui la Câmpia Turzii. Mai târziu am aflat că a venit acasă, ajunsese chiar în gară, dar trenul meu tocmai plecase.

La Radna a fost prima oprire. Trenul avea 40 de vagoane marfă. Eu eram în vagonul numărul 20. Am luat o găleată și am coborât să aduc niște apă. Până am ajuns la fântână, până am scos apă, trenul s-a pus în mișcare. Am început să fug după el. Când am ajuns în dreptul vagonului meu, ușa era deja închisă. Soldatul din cabina de pază a ultimului vagon mi-a întins mâna și m-a ridicat sus. În găleată abia mai rămăsese ceva apă. Eram subțire îmbrăcat. Rusul avea manta și șpaghina (pistolul mitralieră cu tambur) pe umăr, și afară erau

minus 15 grade. Am tremurat așa până la Savârșin când m-am putut întoarce la locul meu. Apa rămasă în găleată înghețase bocnă.

Măcelaria (Metzgeriei) lui Becker pe A. Ipătescu colț cu Timișorii
Călătoria a durat două săptămâni. Într-a 10-a zi ni s-a aruncat pe ușă o oaie jupuită, sărată și afumată. Atât. Mi-aduc aminte că singura mâncare caldă am căpătat-o într-o gară, un polonic de ciorbă calduță și o conservă americană cu praf de ouă în ea.

II. Batalionul de muncă pentru internați nr. 1.055

În noaptea de 1/2 februarie ne-au descărcat. Eram 1.600 de oameni. (Atunci mi-a prins bine sania. În ea mi-am pus tot ce aveam și am tras-o după mine. Ceilalți șvabi, bărbați și femei, tineri și fete, își cărau lucrurile care cum puteau. Zăpadă era ca-n Rusia). Ajunsesem în lagărul de triere nr.12 din Evdovkievka, Ucraina. În lagăr era un fel de șef peste femeile deportate, un neamț din Aradul Nou, Gelz Filip. Stătea pe strada Lungă (A.M.Guttenbrunn) și era comunist, în ilegalitate. El hotăra cine dintre femei la ce fel de muncă merge. Când s-a reîntors acasă a ajuns ministru în guvernul lui Gheorghiu Dej, ministrul cooperativelor. Gelz nici măcar nu vorbea românește prea bine.

În cele din urmă am ajuns în batalionul de muncă pentru internați nr.1.055 aflat lângă orașelul Budionovka, Oblast (județul) Stalinski. În principiu fiecare batalion de muncă, compus din aproximativ 1.000 de muncitori, era plasat în preajma unei mine de cărbune. Era un cărbune de calitate superioară, asemenea antracitului, cu mare putere calorică. În zonă erau trei cocserii. Două funcționau tot timpul, una era în remont. Gazele arse luminau cerul la

zeci de km distanță. Am fost băgați în niște construcții din cărămidă. Dormeam pe priciuri, pe trei nivele, pe niște saltele umplute cu paie și mâncam la o cantină – varză cu apă și a doua zi apă cu varză. Sare era din belșug. Ofițerii care ne păzeau mâncau în altă parte și altceva. Noaptea, un NKGB-ist se învârtea printre noi. Căuta criminali de război.

Comandantul batalionului era taviarișci “leytenant” Alexei Mihailovici Soloviev. Deținea și funcția de secretar al organizației de bază a partidului comunist de la mina nr.9. Soloviev era căsătorit cu văduva unui prefect executat de ruși, o ucrainiancă blondă. Șoferul lui era unul Ernst adus de prin Germania, fost soldat, supraviețuitor al Stalingradului și un mecanic foarte priceput. Din bucăți reușise să facă un Ford de 1,5 tone. Era favorizat de comandant. Poate de aici i s-a și tras. KGB-istul l-a acuzat că este criminal de război. După un timp, în urma unui scandal, Soloviev a fost mutat în Riga, Letonia. Adjunctul lui era locotenentul major Demetriev, de meserie învățător.

III. Șvabul cu nr. 252

Încă de când am ajuns, mi-am pierdut numele și în schimb am căpătat un număr. Al meu era 252. Numărul 251 era Schnep Iosif, un neamț din Livada. Mi se părea un om cam simplu. Era în permisie, în uniformă, când a fost luat pe sus. Grosz Ioji avea nr. 253, era din Beltiug, Sălaj. Numărul 254 era Moor Miska, tot din Beltiug. S-a căsătorit în Arad și e îngropat pe aici, pe undeva. În fine nr. 250 era unul Klein, tot din Livada, soldat, dus în și el în lagăr în uniforma armatei române. Nu singur ci și cu nevasta lui, Eva. Klein era șef peste muncitorii cu nr. 1-250. Schnep era șef, la început, peste cei cu numerele 251-500. Apoi l-am înlocuit eu. Toate sculele pe care le-am folosit, statele de plată pe care le semnau, toate se refereau la numărul căpătat de fiecare. Așa ni se și spunea, numărul cutare.

La început m-am lipit de Waas Ladislau. (A ajuns profesor la Grupul școlar forestier din Aradul Nou). Era mai mare decât mine, avea vreo 20 ani și era tâmplar de meserie. Tatăl lui locuia pe strada Diaconul Coresi. Aveau undeva un atelier de tâmplărie. Bătrânul a murit mai târziu la Canal, unde a ajuns în urma unui denunț. Rușii căutau meseriași de tot felul, dulgheri, tâmplari, sudori,

mecanici, șamd. Eu am spus că știu ceva tâmplărie. Și m-au trimis pe un șantier.

IV. Naklonnaja ugolnoi shakhta nomer novyi

A doua zi de Paște a anului 1945, însă, am ajuns în mină. S-a dovedit că de fapt am avut chiar noroc. Îi ziceau “naklonnaja ugolnoi shakhta nomer novyi”. Adică mina numărul nouă cu galeriile în pantă. În mină, era evident și apă prin galerii. Rușii ne-au dat cizme de gumă, salopetă, cască și săpun. Săpunul nu ne ajungea decât două zile.

Fiecare șahțior (shakhter, miner – nn) avea de făcut în 8-9 ore o normă de cinci tone cărbune, adică șase vagonete pe zi. Fiecare vagonet avea 800 de kg. Zabolcik, adică cei care lucram direct în contact cu cărbunele, ughel, eram plătiți cu 40 ruble pe normă. Adică la același nivel cu petroliștii din Siberia. Rușii nu erau mai bine plătiți decât noi. Rămâneam însă doar cu o treime pentru că ni se reținea costul cazării, mâncării și a pazei. De parcă noi ceruserăm să fim acolo. Rușilor care lucrau și ei în mină li se reținea doar 1/3 din leafă. Așa că rămâneau cu mai mult. După 8 ore de lucru în mină făceam încă o oră în plus până ce parcurgeam un km de drum până afară. Se lucra în trei schimburi. Primul era de regulă pentru remont, întreținere și intrau doar mineri profesioniști. Apoi noi, cei duși la muncă.

O echipă era formată din 12-13 sau 9-10 oameni, depinde câți erau buni de muncă în fiecare zi. Scobeam stratul de cărbune, ugal, cu târnăcoapele, și-l aruncam pe o bandă transportoare, răștac. Cărbunele era cuprins între straturi de rocă, ardezie, pe care o aruncam dincolo de bandă. Femeile din echipă, căci unele dintre ele lucrau cu noi în mină, clădeau pietrele în mormane până la tavanul galeriei, ca o susținere suplimentară a acestuia. Erau plătite mai puțin, la kilogram. Se lucra șapte zile din șapte. Mai prindeam o zi liberă când așa se potriveau schimburile. Pâinea noastră, pe care o plăteam, se numea buhanka. Avea ceva făină și multă pleavă, ghindă măcinată și altele în ea. O bucată cântărea 2,5 kg. Fiecare miner avea dreptul la exact 1,2 kg. Așa că din restul de 100 gr rămase de la fiecare miner se adunau până se făcea porția pentru un alt miner.

Ca lucrători aveam dreptul la o carte poștală, pe lună, de la Crucea roșie, dar puțini se îngheșuiau să le folosească. Ce să scrii acasă despre viața de acolo? Practic nu aveai ce să scrii. Toți așteptam să se termine odată „cincinalul”. În cele din urmă, întâi septembrie 1949 a fost declarată ultima zi de lucru. Dar mai trebuia să rămânem acolo încă trei săptămâni, în care trebuia să ne refacem. Rușii țineau să arătăm cu toții de parcă am fi petrecut 5 ani la Hollywood, nu în mină. Trebuia să ne cumpărăm haine noi, (eu țin minte că mi-am cumpărat o pereche de pantofi galbeni Bata, cehești, pe care-i am și acum în pivnița casei) și un cufăr sau o valiză ... și să mâncăm bine. În 15 spre 16 septembrie ne-au dus pe toți cei din lagăr la gară. Un tren tot cu vagoane pentru vite, dar cui îi mai păsa? Peste trei zile eram la Salva Vișeu. Duminica ne-au cazat în clădirea tribunalului din Sighetul Marmației. Eu am dormit pe scările tribunalului. Acolo am completat un formular, un colonel ne-a semnat și eliberat adeverința de repatriere și mi-a restituit buletinul. Nu mai eram 252, ci redevenisem Alois Weil, un tânăr acum, de 21 ani.

La muncă obligatorie pentru reconstrucția Țării sovietelor au fost și alții din familia mea, ca să-i menționez doar pe verii și verișoarele primare: Weil Hedwig, născută 1927, Birkenheuer Magdalena ns.1921 – a murit în Rusia într-un lagăr de triaj – tatăl ei a fost dr. Birkenheuer, Birkenheuer Margareta ns. 1923, Becker Magdalena (Medi) ns. 1924 – a stat cu 2 ani mai puțin la muncă întrucât se îmbolnăvisese. (Din 6 în 6 luni rușii îi trimiteau acasă, cu trenul, pe cei bolnavi, accidentați, gravide și care nu mai puteau munci). Mai apoi Becker Mathias, (a murit în drum spre Rusia după ce i-au amputat un picior. Avea locul lângă ușa vagonului care nu se închidea bine și frigul i-a înghețat piciorul), Becker Helene ns. 1921 și Becker Ida ns.1922.

h. Și acasă, la fel de greu

Prin convenția de armistițiu încheiată la 12 septembrie 1944 cu Forțele aliate (articolul 8), România se obligase să conserve bunurile tuturor supușilor inamici (germani și maghiari). Ca urmare, în 9 februarie 1945, a fost adoptată, prin decretul semnat de regele Mihai, legea 91 prin care se înființa Casa de administrare și supraveghere a bunurilor inamice (CASBI).

Inamici, în înțelesul legii, erau cei care au colaborat, ori au plecat din țară odată cu armata germană. CASBI funcționa sub tutela Ministerului finanțelor și avea, nu doar rolul de a administra și gestiona bunurile, ci și de a le sechestra ori chiar expropria.

CASBI împreună cu legea pentru aplicarea reformei agrare din martie '45 și cu sistemul de colectări forțate, au acționat ca o adevărată bombă socială care a aruncat în aer viața comunității din Aradul Nou și a produs nenumărate victime și drame umane. Iată una dintre ele. După ce Mihai Grabner, soldat în Regimentul 33 infanterie pierise în campania din 1914-1919, o altă năpastă s-a abătut pe sufletul văduvei lui, Barbara născută Metterling (str. M. Viteazul nr.14). Fiica ei, tot Barbara, fusese dusă în ianuarie 1945 în Rusia „la muncă de războiu” de unde nu s-a întors însă. Soțul ei, Kosztner Iosif, muncitor, a fost concentrat în armata română iar în toamna anului 1945 a fost dus și el la muncă obligatorie în URSS de unde s-a întors la 28 februarie 1946, bolnav. Toată averea mea este casa și grădina precum și 200 stp de vie în hotarul comunei. Prin munca mea zilnică a grădinii ce o am trebuie să-mi câștig strictul necesar pentru întreținerea mea, a ginerelui meu bolnav și a nepoatei mele Barbara de 11 ani, de care trebuie să îngrijesc în lipsa mamei acesteia” mărturisea Grabner Barbara într-o cerere adresată Comitetului local Aradul Nou pentru reforma agrară, în 1947, încercând să demonstreze că nu intra în categoria persoanelor ce trebuiau expropriate.³⁷²

Dintr-un raport din 24.01.1945 al Ocolului agricol Aradul Nou asupra situației bunurilor rămase fără proprietari către Serviciului agricol județean rezultă că în Aradul Nou 81 de proprietari de terenuri agricole și-au părăsit gospodăriile. Acestea fiind date „în dijmă sau parte, cei plecați au lăsat funcția de administrator unor foști angajați.” În martie (14.03.1945) situația se modifică puțin, Serviciul agricol al jud. Arad (dir. Emil Pop) înaintează către Ministerul Agriculturii și Domeniilor, un tabel cu „exploatațiile agricole aparținând germanilor și ungarilor rămase fără conducere”. Conform acestuia în „Ocolul

³⁷² Direcția jud. Arad a Arhivelor Naționale. Ocolul agricol Aradul Nou 8/1947

agricol AN: sunt 50 de poziții ale cetățenilor din Aradul Nou plecați din 21 sept.1944; 356 hectare – suprafața terenurilor arabile.”³⁷³

i. Toate, ocupate

În data de 8 iunie 1945, prin adresa 393/8.06.1945 a Ocolului Agricol Aradul Nou către Camera agricolă a județului se precizează: „La ordinul dvs. nr.165/1945, referitor la gospodăriile părăsite de germani și maghiari în care s-ar putea instala gospodari din regiunile de munte, avem onoarea de a vă raporta că în cuprinsul Ocolului nostru (cuprindea: Aradul Nou, Cruceni, Engelsbrunn, Glogovăț, Livada, Mândruloc, Cicir, Sânléani, Guttenbrunn Sânicolaul Mic, Șag, Schöndorf, Wiesenheid, Traunau, Zădărlac) nu mai avem asemenea gospodării, întrucât toate gospodăriile părăsite au fost ocupate în întregime de refugiați din Dobrogea, Ardealul de Nord și alte regiuni ale țării (semnat șef. Ocol ing.agr. Grigore Chiba).”³⁷⁴

În 1945 pe statele de plată ale Ocolului Agricol Aradul Nou figurau agentul agricol Friedrich Fr. și patru paznici plus un vizitru și o cameristă.

j. Colectări forțate

Între primăvara anului 1945 și primăvara anului 1949 singura schimbare majoră în politica agrară a PMR a constituit-o introducerea cotelor, care au reprezentat un adevărat coșmar pentru țărănime. Ele au pregătit terenul pentru instalarea structurilor agriculturii socialiste, prin ruina deliberată a gospodăriilor țărănești înstărite ce rezistau colectivizării și prin întărirea controlului politic asupra populației rurale. Acest sistem de exploatare sistematică a vlăguit gospodăriile țărănești înstărite, adevărate motoare ale economiei rurale, conducând astfel la ruina comunităților țărănești în ansamblul lor.³⁷⁵

În toate planurile de muncă și dările de seamă ale organizației de plasă PMR Aradul Nou, ca și a organizației comunei Aradul Nou din perioada anului 1948,

³⁷³ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Camera agricolă inv 54/1945

³⁷⁴ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Cam. de agric. 1925-1948, inv. 23-26/1947

³⁷⁵ Raport final, Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România, Bucur. 2006, p.435

se găsesc referiri privitoare la „situația colectărilor”, la nemulțumirile provocate de acestea, în rândul țăranilor din comună și din plasă.³⁷⁶

k. Centralizare bunuri expropriate

potrivit Legii pentru împroprietărire și reformei agricole din martie 1945, în plasa Aradul Nou

Aradul Nou avea la data respectivă următoarea structură a terenurilor

3.681 jug. și 1.477 stp. teren arabil

241 jug. și 1.066 stp. grădini extravilane

236 jug. și 409 stp. vii

În aplicarea art.8 a Convenției de armistițiu din 1944, CASBI (Casa de administrare și supraveghere a bunurilor inamice, înființată în februarie 1945-1948) a preluat 490 jugăre și 4.346 stp.

Total: 4.346 jugăre și 1.215 stânjeni pătrați.

Au mai fost expropriate în temeiul aceleiași legi: 5 ateliere mecanice, 8 fierării, 16 tâmplării, 10 cismării, pantofării, 16 tractoare, 137 cai, 191 vaci, 27 scroafe, 63 oi, 5 stupi, 20 pluguri de tractoare, 186 pluguri animale, 84 mașini de semănat, 12 mașini de semănat porumb, 61 secerători, 4 cositoare, 137 grape cu dinți, 9 grape cu disc, 7 batoze de treierat, 1 elevator, 8 pompe de incendiu, 9 batoze pentru porumb, 6 platforme pentru transport, 21 pompe, 124 căzi, 358 butoaie între 100-1.000 litri, 426 pompe irigații grădină, 330 metri liniari conducte lemn pentru irigații, 8302 m.l. conducte metal pentru irigații, 409 electromotoare, 4 motoare.³⁷⁷

Avem astfel, nu numai o imagine asupra gradului de înzestrare a agricultorilor din Aradul Nou, dar și asupra mărimii jafului. Și comuna mai avea „resurse” care, în timp, au fost exploatate de noul regim. În martie 1948 în Aradul Nou existau, după cum rezultă dintr-o situație asupra resurselor rechiziționabile solicitată Prefecturii Arad, de către Biroul III rechiziții al Cercului teritorial Arad, un număr de 379 cai, 14 boi sau bivoli, 265 căruțe și 10 trăsuri.

³⁷⁶ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Comit. Jud. PCR, 1944-47, 1948-50

³⁷⁷ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Camera de agric. Arad 1925-1948, 30/1947, 40/1947

În ceea ce privește mijloacele moto au fost numărate: 2 camioane, 71 tractoare, 1 autoturism, 1 motocicletă și 5 motorete. În plus mai erau și 30 de biciclete.³⁷⁸ (Centrul comunei, anii 50 – foto Osy Maier)

I. A doua colonizare

Conform situației fondului imobiliar al colonizării din 31 martie 1947, comuna Aradul Nou dispunea de teren în suprafață de 164 ha și 95 ari pe care au fost colonizate 28 de familii, selecționate din 54 de alte solicitări. Acțiunea a fost coordonată de Serviciul agricol al Județului Arad și de Ocolul Agricol din comună. Toți coloniștii, după ce dosarele lor au fost verificate (de altfel 26 candidați au fost respinși) au primit 8 jugăre de teren arabil, unii dintre ei și ceva inventar agricol provenit din exproprieri. Ei erau veniți din diverse zone: Caliacra și Durostror cedate Bulgariei, din Furcșoara (Ilia), din sate de prin nordul țării. Iată câteva exemple:

Achim Mircea, plugar din jud. Caliacra, a venit cu nevastă, o fiică și bagaje. Bâc Nicolae, plugar din Furcșoara, plasa Ilia, își începea o nouă viață împreună cu soția, un copil de patru ani, o vacă și lucrurile ce le adusese. Bodea Vasile lăsase, în satul Pasabâla-Durostor, 9 hectare și un loc de 1.100 mp. cu casă și a ajuns în Aradul Nou cu soția, două fete, 2 cai, căruță, un plug și bagaje. Cosma Vasile împreună cu nevasta, fiul și două fete venise din Vișeu de Sus (Maramureș) și avea doi cai, două vaci, 35 oi, căruță, plug, grapă și bagaje. Izghireau Todor venea tot din teritoriul cedat Bulgariei, din

³⁷⁸ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Camera agricolă inv.26/1946

Acâdnlar-Durostor și avea doar un cal, o vacă, o căruță, un plug și niște bagaje. Dintr-o comună vecină se trăgea și Petre Iosa care a ajuns aici cu aceeași zestre. Plugarul Lazăr Gaspar era din Furcșoara, ca și neamul lui Lazăr Rusalim.

Refugiați români din Cadrilater (județele Durostor și Caliacra) sept.1940

Tot din nordul țării provenea și Luțe Ioan. Marușca Gheorghe venise din satul Lazuri, comuna Fizeș-Salaj, cu 2 vaci și ceva bagaje. Moise Petre era din Caliacra, Sabău Iuliu din Ardula-Durostor iar Gui Mihai tot din Durostor. Danciu I. Lupu din Durostor și familia sa numeroasă (soție, trei băieți și tot atâtea fete) avea 2 cai, vacă, 8 oi, căruță, plug și grapă. Gheorghe Crișan cu nevasta și trei băieți veneau din Caliacra și avea un cal, o vacă, 5 oi, căruță și plug. A mai primit un cal și o semănătoare de porumb ca să-și înceapă noua viață.

Lui Creț Vasile din Durostor îi murise soția, rămăsese cu o fată și doi băieți și avea să-și pornească noua gospodărie cu o căruță, un plug și o grapă. Costin Florea avea o familie numeroasă, soție, trei băieți și trei fete. Când a ajuns aici stăpâna doi cai, o vacă, căruță, plug și bagajele familiei și a mai căpătat o mașină de semănat. Fost electrician, ajuns plugar, Busură Ilie era colonist din Borșa-Maramureș iar Bucurescu Florian era din Roșia-Bihor. Bota Ion Gheorghe se născuse într-un sat din Durostor, își abandonase acolo tot ce avea și împreună cu soția, băiatul și trei fiice, o lua de la capăt doar cu o căruță, un cal, o vacă și niște lucruri.³⁷⁹

³⁷⁹ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Cam. de agric. 1925-1947, dos. 40/1947

Toți aceștia și mulți alții au căpătat încă o șansă și începeau o viață nouă în comuna Aradul Nou. Pentru localnici de aici însă, o întreagă lume, pentru care munciseră și ei și strămoșii lor, se făcea fărâme.

31. Lumea nouă nu arăta bine

Soarta nemților din vestul țării, după instaurarea noului regim, este bine surprinsă de confesiunea unei femei, țărăncă din Aradul Nou, care descrie momentul dificil al exproprierii, al naționalizării, al recolonizării comunei, resimțit mai acut de șvabii care aveau sentimentul că o lume familiară pentru ei se sfârșește pentru a începe o alta, ce nu arăta prea bine. Iată o tulburătoare confesiune:

„Nu au fost toți expropriați odată. Exproprierea era și ea diferită. Depindea de comisie dacă urma să fii expropriat. În comisie erau 3-4 membri, care știau cine și ce trebuie expropriat; mai erau apoi vreo 20 care nu știau nici să-și scrie numele, dar care se bucurau de drepturi și apreciere deosebită. Primarul comunei era un om bogat, F., dar nu a fost expropriat deși acest lucru trebuia să se întâmple cu toți germanii, mai ales dacă pe lângă casă aveau și terenuri. [...] Au fost expropriați aprox. 95%, toți numai germani. [...] Au fost aduși țărani, așa numiți coloniști, care să lucreze pământurile șvabilor. Aproape în fiecare casă germană a venit un colonist care a primit din totul o jumătate. Dacă erau două camere și o bucătărie, atunci primea o cameră și jumătate din bucătărie. Pământul, pivnița, grajdul, șopronul, grădina, și altele erau împărțite pe din două. În unele case viața era un calvar. Erau violențe și certuri. Curțile și locuința erau murdare. Unde familia fugise, acolo colonistul era stăpân. Gardurile din lemn, scândurile de la grajd erau puse pe foc. Iarna fiind geroasă, se spunea că nu este nici o problemă dacă nu era poartă la intrare. În final ardeau și podul, se putea trăi și fără acoperiș! Erau așezate niște legături de coceni de porumb și totul era în ordine. În primii ani germanii nu aveau niciun drept. Farmacii, magazine, toate au fost naționalizate, de azi pe mâine, de asemenea și inventarul acestora. Când au venit coloniștii în comună, aceștia erau țărani, care nu aveau nimic, nici căruță, nici cal, nici plug, nimic. Atunci a venit comisia, ne-a perchiziționat casa, a luat totul și l-a împărțit. Într-o zi

mobila, apoi porcii, vacile chiar și hainele în anumite locuri. Aceeași soartă ca a noastră au avut-o și țărani înstăriți din rândul bulgarilor și românilor. Ei trebuiau să plătească mai mult decât produceau, iar dacă nu o făceau și nu-și plăteau dările, erau închiși. În această situație toți cereau să fie luați în colectiv.”³⁸⁰

a. 72% din locuitori expropiați

Procentul de mai sus, deși nu este calculat, rezultă limpede. La nici șase ani după ce țara pășise într-o nouă epocă, în comuna Aradul Nou, cei ce nu mai aveau aproape nimic îi depășeau cu mult pe cei ce rămăseseră cu foarte puțin. În 1950 în Aradul Nou erau 1.868 de gospodării din care 82 erau ale unor săraci, 439 ale mijlocașilor și 1.347 ale celor ce fuseseră expropiați, conform sintezei anexată la dosarul de constituire al Gospodăriei colective.

Suprafața totală a comunei era de 2.621 hectare, din care 1.978 teren arabil, 336 ha. pășuni, 287 ha. clădiri și curte, 20 ha. vii, revenind în medie 1,40 hectare pe familie din care 1,05 arabil. În colectiv, preciza documentul, au intrat 43 de țărani adică 2,30 % din totalul gospodăriilor. Cei 47 membrii GAC aveau 149 membri de familie, din care 100 puteau lucra. Terenul adus în GAC reprezenta 8,30% din suprafața arabilă și 11% din suprafața totală.³⁸¹ Doar că o parte din șvabii din Aradul Nou, mai puțin cei din Mureșel, plecaseră odată cu trupele germane. Astfel că se punea problema bunurilor rămase fără stăpân.

32. Expansiunea Aradului spre sud

Cu aproape un deceniu³⁸² înainte de realizarea podurilor de peste Mureș în dezbarea publică arădeană apare periodic, în contextul presiunilor constante asupra guvernului central de a sprijini construirea acestora, problema extinderii spre sud a orașului și pe cale de consecință cea a înglobării comunelor Aradul Nou și Mureșel. Chestiunea absorbirii presupunea însă ca Primăria Arad să

³⁸⁰ Petri A.P., Op.cit., p.260-263

³⁸¹ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Comit. Jud. PCR. 1948-50, Comitetul de plasă PMR Aradul Nou 143/1950

³⁸² Hazánk, 1901. nov (8. anul, nr.258-283.) 1901-10-17 /nr.272

https://adtpius.arcanum.hu/hu/view/Hazank_1901_11/?query=zsigmundh%C3%A1za&pg=239&layout=s

negocieze nu doar cu șvabii de acolo, încăpățânați în ce privește păstrarea status-quo-ul lor, ci și cu autoritățile din Timiș, în cazul Aradului Nou ori cu ale comitatului Arad în privința Mureșelului. Plus trebuia obținut și acordul guvernului fie atunci al Ungariei, fie apoi celui al României. Evident, după cel de-al doilea război mondial și răsturnarea de regim politic situația s-a simplificat radical. Dar să nu anticipăm.

1. O pledoarie de aproape 50 ani

Astfel în 1901 un consilier arădean formula o moțiune prin care cerea consiliului local, în contextul stabilirii locației pentru un viitor³⁸³ pod din fier peste Mureș spre Aradul Nou (erau trei posibile, una susținută de armata și anume în locul podului din lemn spre cetate, alta în zona actualului pod Decebal și a treia în locul compului spre Mureșel) să inițieze un memoriu către guvern prin care să solicite unificarea administrativă a Aradului cu Aradul Nou (inclusiv Mureșel). Argumentul era că și așa cele două comunități împărtășesc o piață comună iar nevoile celor de peste Mureș sunt acoperite de comerțul și industria arădeană iar unificarea administrativă nu poate întârzia mult după construirea podului³⁸⁴.

În 1904 în contextul alegerilor pentru parlamentul din Budapesta discuțiile pe tema extinderii spre sud a orașului iau un nou imbold: vom putea avea doi deputați, populația va ajunge la 60.000 locuitori, argumentau unii. Realistii le temperau visele – pentru cei din Aradul Nou (inclusiv Mureșel) alipirea nu este rentabilă – cei din Aradul Nou plătesc un impozit pe casă de 2 koroane și 40 fileri, cei din Arad 60 koroane; taxele ar mai crește cu 30% în cazul extinderii. Pe de altă parte cei din Aradul Nou și-ar pierde pretura, tribunalul districtual, postul de jandarmi, percepția fiscală și alte instituții. Ba mai mult, nici Timișoara nu ar fi de acord. Așadar păstrarea autonomiei le-ar aduce (celor din AN) doar

³⁸³ În cele din urma s-au construit chiar două poduri.

³⁸⁴ Hazánk, 1901. noiembrie (anul 8, 258-283 numerele)1901-10-08 / nr.264

https://adtpius.arcanum.hu/hu/view/Hazank_1901_11/?query=ujarad%20&pg=95&layout=s

avantaje odată cu terminarea podurilor. Acestea ar da un impuls activității comerciale care ar putea-o depăși chiar pe a Aradului³⁸⁵.

În 1911, când podurile spre Cetate și cel spre Aradul Nou erau deja gata, discuția capătă un nou imbold. Recensământul efectuat anul anterior releva că numărul locuitorilor orașului scăzuse de la 62.000 (1907) la 59.750. Situația devenise îngrijorătoare mai ales că în 1900 Aradul avusese deja 53.903 plătitori de taxe³⁸⁶. Trendul fluctuant dar cu tendință descrescătoare era un motiv de îngrijorare. Explicația oarecum simplistă a scăderii populației era împărțită de toată lumea: viața în oraș s-a scumpit și de aceea populația mai săracă a fost "atrasă" de Micălaca, Aradul Nou și Mureșul unde viața era mai ieftină. Un motiv de îngrijorare³⁸⁷ era și faptul că în aceeași perioadă Timișoara care în 1900 avusese 49.624 locuitori a ajuns la aproape 69.000.

Astfel că în 1912 administrația locală se pune în acțiune constatând că locuitorii din comunele învecinate "se bucură de beneficiile industriei orașului, de comerț, de dezvoltarea acestuia și de binecuvântările culturii dar nu contribuie și la povara susținerii costurilor acestora." Obiectivul este însă mai puțin ambițios. Vizată acum este doar comuna Mureșel. Astfel constituirea unei comisii formate din trei specialiști³⁸⁸ ai primăriei Arad care să negocieze anexarea comunei, inclusiv cu conducerea comitatului Arad.

Tema alipirii comunei Mureșel la Arad, la "pachet" cu alte comune, revine cu noi argumente în anii '20, după preluarea administrării Banatului de către România, când Aradul cerea nu doar mutarea plasei Aradul Nou din Timiș-Torontal în județul Arad (plus o bucată din plasa Lipova), ci și ca Sânicolaul Mic, Aradul Nou și Mureșelul să fie alipite municipiului.

Unul dintre motivele pentru care Aradul revendica mai multe comune din stânga Mureșului era că acestea „sunt zidite în apropierea nemijlocită a

³⁸⁵ Ujarad egyesítése Araddal în Szeged és Vidéke, 1904. nov (3. anul, 315-340. nr) 1904-11-02 / nr. 316 p.4

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/SzegedEsVideke_1904_11/?query=Ujarad&pg=17&layout=s

³⁸⁶ Az Ujság, 1911. január(9. anul, nr. 14-26)1911-01-17 / nr.14

³⁸⁷ A napok, Világ, 1911. január (anul 2. Nr.1-26.) 1911-01-17/nr.14. Népszámlálási eredmények

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/AzUjsag_1911_01-2/?query=zsigmondh%C3%A1za&pg=9&layout=s

³⁸⁸ Városok Lapja, 1912 (anul 7, numerele1-52) 1912-02-17 / nr.7

oraşului Arad şi se bucură de toate avantajele ce se pot câştiga şi realiza din apropierea unui oraş” dar „nu contribuie cu nici un impozit la acesta”.

Aşa era, dar aceasta reprezenta doar o jumătate de adevăr. În cazul Aradului Nou şi Sânicolaului Mic situaţia era chiar mai complicată, Într-un memoriu³⁸⁹ din 1 iunie 1925, ce pleda pentru anexarea comunelor învecinate Aradului, dr. Ioan Robu, primarul oraşului, constata că „Specială de tot este situaţia comunei Aradul Nou şi Sânicolaul Mic care, deşi la o distanţă de abea câteva sute metri de oraşul nostru, prin faptul că se află pe malul stâng al Murăşului, ambele fac parte din judeţul Timiş şi ca atare stau sub administrarea judeţeană a judeţului Timiş, cu sediul în oraşul Timişoara, deci la o depărtare de aproape 60 km”. Măcar că oraşul „a zidit şi întreţine două poduri monumentale din fier. Unul spre Murăşel, Aradul Nou şi Sânicolaul Mic pe care, deja la construire, au fost aşezate şinele necesare pentru tramvaiul electric. Proiectul tramvaiului a ajuns în stadiul de realizare întrucât putem afirma că, în decursul anului curent³⁹⁰, se vor începe lucrările de construire, prin care toate 3 comuni vor fi legate cu centrele oraşului şi cu gara Arad. Al doilea pod serveşte în Cetate însă şi acest pod este frecventat de comuna Murăşel şi Sânicolaul Mic, întrucât hotarul acestor comune se întinde până sub Cetatea Arad”. În plus „populaţia comunelor din jur, la intrarea lor în oraş, este supusă la taxe de pavaj, vamă etc. însă prin contopire ar deveni scutită.” Ce mai oferea oraşul?

O „mulţime de şcoli stă la dispoziţia locuitorilor vecini însă azi nu contribuie cu nici un ban la susţinerea lor”; aceştia vor putea „cerceta toate instituţiile noastre culturale ca teatrul, biblioteci publice, muzee, etc”; oraşul „are apeduct şi este canalizat după cel mai modern sistem. Cum comunele învecinate sunt lipite de aceste instalaţiuni, cu timpul vor putea fi legate în canalizarea oraşului, care pentru aceste comune reprezintă un avantaj şi din punct de vedere sanitar”; „industria comunelor învecinate numai câştiga poate întrucât industriaşii pot ajunge în corporaţiunea industriaşilor din localitate, în jurul căreia se grupează 4-5 mii de industriaşi, cu instituţiuni bine fondate, până ce pe sate astfel de corporaţiuni lipsesc, sau dacă şi sunt viaţa lor stagnează”. Una peste alta erau

³⁸⁹ Direcţia judeţeană Arad a Arhivelor Naţionale. Prefectura jud.Arada, dos. 21/1925 act 881/1925

³⁹⁰ 1925 – nn Estimare eronată cu cel puţin încă 25 de ani.

argumentele unui oraș în plină dezvoltare. La capitolul beneficii pentru sine, pe lângă câteva aparent minore precum „acoperirea laptelui care prin desființarea și exproprierea domeniilor s-a micșorat în mod sistematic” ori „un control făcut la izvorul acestor alimente va face mai ușoară descoperirea falsurilor, ce se fac pe o scară tot mai întinsă” se spunea: „Orașul Arad, întărit prin contopirea numitelor comune, va putea înființa o mulțime de întreprinderi industriale și va contribui astfel la intensificarea vieții industriale a țării și la îmbogățirea ei.” Incontestabil.

Dar să vedem ce spuneau ceilalți, despre ofertă. Într-o duminică după-amiază șvabii s-au adunat în număr mare la Primăria din Aradul Nou. Erau prezente oficialități³⁹¹ (Muth Gáspár președintele federației șvabilor, senatorii Möhler și Blaskovics și secretarul Schiller). Subiectul – alipirea de Arad. Senatorul Möhler i-a informat pe cei prezenți că la nivelul guvernului nu există o opinie în această problemă și că discuțiile au avut loc doar la nivelul județelor Timiș și Arad. Aradul are cu certitudine un interes mare în anexarea comunelor de pe malul stâng al Mureșului, în schimb poziția Timișului este foarte limpede în ce privește alipirea și reîmpărțirea circumscripțiilor electorale, a mai precizat el. Mulți dintre cei ce au luat cuvântul au susținut că cei din comună nu vor să fie arădeni și se vor opune cu toate mijloacele legale pentru că, pentru Aradului Nou, alipirea presupune doar dezavantaje. Aradul nu este nici comercial, nici industrial un focar de dezvoltare și nici nu poate oferi garanții că, în cazul alipirii, Aradul Nou se va dezvolta ca până atunci³⁹².

La adunarea populară au participat și două delegații, una din Mureșel și cealaltă din Sânicolaul Mic, care au susținut că nici cele două comune nu vor fi de acord cu alipirea din propria lor voință. Președintele consiliului de miniștri, Ion I.C.Brătianu, ministrul de interne și conducerea județelor Timiș și Arad au fost informate prin telegrame de decizia luată la Aradul Nou în 3 ianuarie 1925.

³⁹¹ Ujarad nem akar Aradhoz csatlakozni (1925) în 8 Órai Ujság, 1925-01-04 /nr. 3, p.9
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/8OraiUjsag_1925_01/?query=Ujarad&pg=30&layout=s

³⁹² Ellenzék - Független politikai napilap, Cluj-Kolozsvár (izelítő) Ellenzék, 1925. január (46. anul, 296., numerele 1-24) 1925-01-01 / nr. 296 – Ujarad nem akar Aradhoz csatlakozni – Sváb nagygyűlés Ujaradon
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Ellenzek_1925_01/?query=Ujarad&pg=0&layout=s

a. Argumentul național

La puțin timp după înfăptuirea unității naționale statale a poporului român și după instalarea administrației românești în această parte a României Mari, era inevitabil ca „chestiunea națională” să nu fie pusă. În realpolitik-ul epocii era chiar o chestiune extrem de importantă. Astfel că, argumentul național este prezent și în cazul proiectului de extindere a teritoriului orașului asupra comunelor din jurul său. În situația Aradului nou, comună cu o populație compact germană, situația era descrisă astfel: „Comuna Aradul Nou este locuită în majoritate de nemți care formează așazicând o unitate politică. Prin contopire, această unitate nu ar mai putea avea ființă în înțelesul pe care o are astăzi. Tot atunci se va putea afla modalitatea ca, atât în Aradul nou, ca și în Micălaca nouă și Murășel, elementul românesc să se înmulțească și astfel românizarea atât de dorită se va putea face cu mai multă ușurare, decât în cazul când aceste comune ar continua să rămână administrate prin autonomie de sine stătătoare.”

La nivelul orașului se aprecia că „Din punct de vedere al naționalizării orașului Arad, chestiunea este de o mare importanță deoarece elementul românesc în industrie este foarte slab reprezentat. Dacă însă comunele din jur se vor contopi atunci și industria se va întări cu elemente dintre români, ba chiar cu timpul vor putea fi ajutați în a trece în centrele orașului și românizarea orașului se va face tocmai pe aceeași cale pe care a fost maghiarizată”.

b. Beneficii, dar și costuri

În fine, toată această operațiune era de așteptat să aibe beneficii dar și costuri. „Din punct de vedere financiar, prin contopire, orașul Arad poate încasa o sumă importantă din taxele de cadastru și o sumă minimală din cota adițională, celelalte taxe de pompieri, câini, de căruță, cai și valoare locativă nu sunt însemnate. Față de încasările acestea, aceste comune după contopire vor avea pretenția să li se facă drumuri, pavaje, canale, cari lucrări vor consuma cu mult mai mult decât se va încasa cu titlul de taxe comunale abandonând chiar cheltuielile de personal cari încă vor fi foarte însemnate. Contopirea pentru

orașul Arad înseamnă jertfe materiale cari însă vor fi recompensate prin câștigul național românesc”.

c. Refuză onoarea

În acea perioadă, în 1920, locuitorii din Aradul Nou au depus un memoriu în care ”refuză onoarea de a fi alipiți la orașului Arad” și cereau să rămână unde erau. În 1923 în contextul discuțiilor privind proiectul de reformă a administrației trimis de guvern spre consultare autorităților din orașe și județe de către ministrul de interne Văitoianu se prevedeau unele modificări în situația Aradului și a județului. Anume localitățile aflate pe o rază de 5 km în jurul limitei orașului urmau să fie anexate acestuia. Astfel Micălaca Nouă, Mureșelul și Aradul Nou aflat în Timiș urma să fie anexate Aradului. Județul urma astfel că înglobeze și plasa Aradul Nou³⁹³. În cele din urmă Legea pentru unificare administrativă din iunie 1925 nu a rezolvat chestiunea în speță, dar a făcut un pas spre soluționarea ei, trecând plasa Aradul Nou (care cuprindea și Mureșelul), în județul Arad. De fapt chiar reședința județului, orașul Arad era în plasa Aradul Nou. Șvabii din Aradul Nou însă tot nu se împăcau. În octombrie 1929 locuitorii inițiază o mișcare³⁹⁴ ca plasa lor să fie anexată Timișului. Motivul invocat de 27.000 de șvabi era că se simt lingvistic și cultural mai aproape de Timiș. Reprezentanții lor urmau să susțină inițiativa în fața Guvernului.

d. Fermi pe poziție

Odată cu schimbarea regimului, după lovitură de stat din 1944 și instalarea comunismului, alipirea comunei a devenit din nou de actualitate, într-o situație oarecum schimbată. Din 1942 Mureșelul devenise deja parte a Aradului Nou. Așadar, într-un fel, problema se simplificase.

În ziua de 18 mai 1947, la orele 11.00, în fața Primăriei din Aradul Nou erau adunați 250 de locuitori. Timp de trei zile consecutive în comună s-a bătut toba pentru a li se aduce la cunoștință că aveau a decide într-o chestiune importantă: aprobarea ori respingerea alipirii comunei lor la municipiul Arad.

³⁹³ Uj Kelet, 1923. szeptember (6. évfolyam, 160-179. szám)1923-09-07 /nr. 165, p.5

³⁹⁴ Brassói Lapok, 1929. október (35. évfolyam, 223-248. szám)1929-10-10 /nr. 230. p.8

Pretorul plasei Aradul Nou, Petru Nicoară citește celor prezenți „procesul verbal adresat la Primăria municipiului Arad în ziua de 6 februarie 1947 în care se expun avantajele pe care le are comuna Aradul Nou în cazul în care se lipește la municipiul Arad.” Votul cetățenilor a fost limpede. „Din totalul de 250 locuitori prezenți, două persoane au fost pentru alipire iar restul au fost de părere că (sic) comuna Aradul Nou să rămână independentă și să fie administrată ca și până în prezent” consemnează procesul verbal semnat de pretorul plasei, primarul și notarul comunei pe de o parte, și de reprezentanții obștei (Brandt Andreiu – PCR, Ududec Vladimir și Zeller Francisc – PSD, Costea Ioan – Frontul Plugarilor, Simolov Petru – PNL Tătărăscu, Tincu Constantin și Botescu Constantin – Sindicatul Agricol, Lău Ioan – PN Popular, Eftimie Gheorghe – PNȚ Alexandrescu și Sebestyen Iozef – UP Maghiar) de cealaltă parte. Aceasta a fost părerea cetățenilor. Aceeași ca în urmă cu 27 de ani.³⁹⁵

e. „E în favorul populației – executarea”

Două luni mai târziu, în ședința din 29 august 1947, Comisia interimară a comunei Aradul Nou hotărăște „în conformitate cu dispozițiile din Legea modificatoare a art.4 din Legea Administrativă din 23 ianuarie 1942” alipirea comunei la municipiul Arad, motivând că aceasta este „atât din punct de vedere economic cât și edilitar, de salubritate, canalizare, etc. în favorul populației din comuna Aradul Nou.” Hotărârea, luată cu unanimitate de voturi, este comunicată cu adresa nr.7969/1947 din 18 septembrie, semnată de către prefectul Aradului dr. Aristide Gafencu, Ministerului Afacerilor Interne „pentru întocmirea legii de alipire.” Ceea ce se întâmplă anul următor.

În 7 aprilie, la cabinetul primarului Aradului, sosește ordinul telegrafic 5719/1948 al Ministrului de Interne, prin care Ion G. Pălincaș este anunțat: „Prin Legea No. 98 publicată în Monitorul Oficial No.80 din 5 aprilie 1948,

³⁹⁵ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Pref. jud. Arad, dos. 81/1947

comuna rurală Aradul Nou a fost trecută la Municipiul Arad. Stop. Rugăm luați măsuri de executare.”³⁹⁶

f. Unii dau, alții iau

Dispoziția a fost executată chiar a doua zi. La aceeași oră la care, cu un an înainte, locuitorii Aradului Nou respinseseră unirea administrativă cu vecinul mare din nord, pretorul Petru Nicoară, primarul Pop Ștefan și notarul Friederer Boris predau iar ajutorul primarului Aradului, Săbău Gheorghe și secretarul general al municipiului dr. Eugen Crâșnic preiau arhiva și registrele de stare civilă începând de la înființare (1895) și până în 1947 inclusiv și întreaga avere imobilă și mobilă a, de atunci, fostei comune rurale Aradul Nou. În procesul verbal de primire/predare se menționează, în final: „administrația fostei comune rurale Aradul Nou, transformată într-un sector administrativ cu denumirea de Aradul-Nou să-și continue, până la noi dispozițiuni, activitatea oficială cu personalul administrativ existent la data preluării, după metoda adoptată la celelalte sectoare administrative ale municipiului: Gai, Micalaca și Grădiște – sub denumirea de ”Primăria municipiului Arad, sectorul administrativ Aradul Nou” și uzând de sigiliul Primăriei municipiului Arad, care astăzi se predă dlui. Friederer Boris, secretar comunal, încredințat până la noi dispozițiuni cu conducerea sectorului”. La data preluării bugetul pe anul 1947-1948 al comunei cu 6.580 locuitori și 1.176 contribuabili era de 2.374.530 lei.

La începutul anului 1947 ca primar al Aradului Nou figura Șimandan Pavel iar ca notar Blum Adalbert; cum cei doi nu semnează procesul verbal probabil au fost schimbați.³⁹⁷

g. Aceleași străzi, alte nume – Denumiri străzi Aradul Nou

Cu fiecare nou început, ca la noi, se schimbă numele străzilor. Odată cu transformarea comunei în sector administrativ, în octombrie 1948 are loc încă o schimbare a denumirii străzilor din cartier, care să reflecte desigur și opțiunile ideologice ale noii epoci.

³⁹⁶ idem

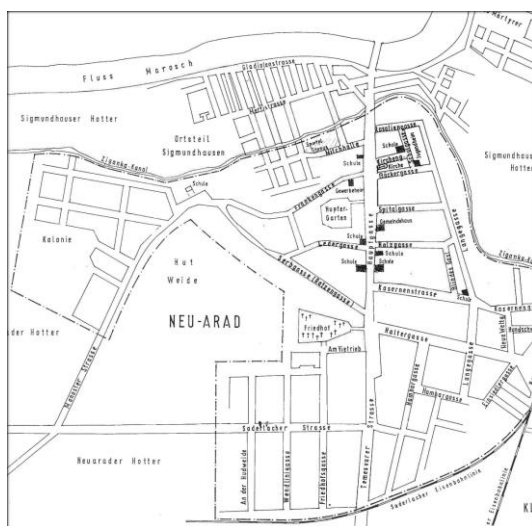
³⁹⁷ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Prefectura jud. Arad, 61/1948

Astfel calea Armatei Roșii, fostă Banatului, fostă Rákóczy, fostă Hauptgasse, devine Karl Marx; strada Regele Ferdinand devine Schmeltzer; Roșiorilor se schimbă în Ștefan-cel-Mare, etc. În Mureșel problema era ușoară. Partea aceea a Aradului Nou avea puține străzi. Astfel apare strada Iosif Merffy (fostă Regele Carol, acum Tabacovici), Volga (Prislop), Rostov (Basarab I), col.Vlad Alexandru (Herzen – acum Gladiolelor), Ada Marinescu (C.D. Loga) etc.

vechea denumire	actuală	vechea denumire	actuală
Merfistrasse	M.Tabacovici	Bäckergasse (Brutarului)	Cibinului
Milchhalle (Lăptăriei)	Posada	Spitalgasse (Spitalului)	Lugojului
Frankengasse (Franconilor)	Constituției	Holzgasse (Lemnului)	Arinului
Ledergasse (Pielarilor)	Iosif Lengyel	Kasernengasse (Cazărmii)	Zimbrului
Serb-gasse / Ratzengasse (aleea sârbilor, rascienilor)	Ady Endre	Blindesgasse	Crângului
Saderlacher (Zădăreniului)	Ogorului	Haltergasse	Șt-cel-Mare
Rosaliengasse (Trandafirilor)	Ana Ipătescu	Hambargasse	Semenicului
Kirchengasse (Bisericii)	Popa Șapcă	Langgasse (lungă)	.M.Guttenbrunn
Schulgasse (Școlii)	Castanilor	Einsidlgasse	Muncii
		Neue Welt (Lumea nouă)	Caransebeș

Alte denumiri:

Sportplatz Titanus	Teren de sport Titanus	Schule	Școală
Gewerbeheim	Casa industriștilor	Gemeindehaus	Primăria
Kirche	Biserica	Friedhof	Cimitir
Grädina verde	Hupfer-Garten	Jugendheim	Casa tinerilor

33. O nouă epocă

La sfârșitul lunii ianuarie 1948, Comisia Ministerială pentru Redresare Economică și Stabilizare Monetară anunța deschiderea a șase mari șantiere “de interes național”, care aveau să funcționeze alături de altele, mai mici, de interes local (cel mai cunoscut fiind construcția celor două linii ferate – Bumbești-Livezeni și Salva-Vișeu).

Exploatate la maximum de propaganda primilor ani ai “dictaturii proletariului”, șantierele au fost ulterior asociate cu “obsedantul deceniu”. Brigadieri, muncă voluntară, depășirea normelor, o țară nouă, entuziasm. Însă dincolo de retorica susținută de regim la cele mai înalte cote prin presă ori literatură, de pe urma muncii a mii de oameni pe șantierele naționale ale tineretului au rezultat lucrări de infrastructură utilizate și astăzi. În vara anului 1948, 13 tineri din Aradul Nou au plecat spre astfel de șantiere. Măcar că și în localitate începuseră șantiere, e drept puțin mai mici.³⁹⁸

a. Linia de tramvai pod – Gara CFR

În planul de muncă pentru perioada 7 nov. – 21 ian. 1948 al celulei PMR din Aradul Nou era prevăzută mobilizarea populației pentru construirea liniei de tramvai de la pod până la Gara din cartier. Astfel, în perioada octombrie-noiembrie, se raporta că un număr de 150 de “tovarăși muncitori și funcționari progresiști” au prestat câteva sute de ore de muncă patriotică pentru construirea liniei. Mobilizarea la muncă voluntară a celor din Aradul Nou pentru același obiectiv revine, ca sarcină, și în planul de muncă al organizației pentru perioada 23.07.1948-21.01.1949.³⁹⁹ Linia de tramvai pod – gara Aradul Nou a fost dată în folosință în iunie 1949.

b. Alegeri electorale – 1948

În luna martie și în Plasa Aradul Nou au loc primele alegeri de după proclamarea Republicii Populare. Scopul acestora a fost acela de a institui Marea Adunare Națională, cu rolul de a elabora o nouă Constituție (promulgată

³⁹⁸ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Comit. Jud. PCR 1948-50

³⁹⁹ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Comit. Jud. PCR 1948-50

la 13 apr. 1948). În Aradul Nou a fost organizat un mare miting pentru care “au fost mobilizați 700 de locuitori” dar au venit 350-400. Oricum rezultatul a fost copleșitor: 95% voturi pentru partidele din alianța Frontul Democrației Populare (PMR, Frontul plugarilor, Uniunea populară Maghiară și Partidul Popular Național) coordonat de comuniști. Restul de cinci procente a fost împărțit între independenți și PNL. “Ziua alegerilor a fost plină de veselie, cu famfare și dansuri” concluziona un raport al organizației PMR a Plasei din 1 aprilie 1948.

c. Căminul de copii greci

La începutul anilor 1948 s-a desfășurat, la nivel național, o acțiune de amploare pentru sprijinirea grecilor angrenați într-un război civil local. Conflictul reprezenta de fapt a doua ciocnire, după blocada Berlinului, dintre URSS și foștii săi aliați occidentali. Acțiunea politico-umanitară din România era coordonată de Comitetul pentru ajutorarea poporului grec din București care, la nivel local, avea în subordine comitete de plasă, comitete locale și chiar satești. În acea perioadă în țară și-au găsit adăpost mulți comuniști greci și au fost evacuați numeroși copii. În Aradul Nou este înființat un cămin pentru copii greci, subvenționat cu 80.000 lei de către Prefectura Arad.⁴⁰⁰

În toată țara are loc o mare colectă de produse agricole și de bani. Numai din comuna Aradul Nou au fost colectate 197 kg grâu, 119 kg făină, 857 kg porumb, 2.882 kg cartofi, 226 kg ceapă, 176 kg fasole, 20 kg orz, 52 ouă și doar 2 kg de mălai dar și 20 kg de ardei verde și 7 kg fasole verde. Relevant este că acțiunea s-a desfășurat în toamna și iarna anului 1948, pretura Aradul Nou fiind singura dintre cele 13 ale județului care donase astfel de produse. În ce privește donațiile în bani, acestea s-au ridicat la aproape 50.000 lei.

Organizația PMR Aradul Nou raporta, în iunie 1948, colectarea a 54 kg făină, 73 kg carne 10 kg săpun și 4 căruțe cu fân de saltele pentru Căminul de copii greci. Cooperativa “Albina” din Aradul Nou trimite și ea în iulie 12-13 kg de cafea de orz. Până în luna august s-a mai strâns suma de 25.200 lei și o cantitate de 400 kg alimente destinate Căminului de copii. Preocuparea revine

⁴⁰⁰ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Fond Prefectura județului 1948

în planul de muncă pentru perioada 23 aug.1948 - 21.ian.1949, când se pune problema asigurării de pâine pentru copii, până la prima recoltă.

d. Marea naționalizare

În 16 iunie 1948 sunt sigilate și inventariate întreprinderea “Hociotă” din Sânicolaul Mic, morile din Mureșel, Vladimirescu și Fântânele, două mori din Zăbrani, fabrica de macaroane din Sânicolau. Băncile din Aradul Nou sunt și ele naționalizate, la fel Fabrica de bere. De fapt prea multe de naționalizat de fapt nici nu rămăseseră pentru că bunurile ce nu au fost preluate de CASBI, au fost luate de legea reformei agrare.

Prin decretul 93/1948 „pentru împiedicarea acțiunii de sabotare a planului de însămânțări și a producției agricole și pentru asigurarea dezvoltării agriculturii în RPR” au fost trecute în proprietatea statului nu doar exploatațiile moșierești, expropriate în 1945, ci și instalațiile agricole ori semi-industriale, bunurile și materialele destinate exploatării agricole. Adică, tot inventarul agricol al gospodarilor din Aradul Nou, care rămâneau astfel fără orice sursă de existență. Au urmat instituțiile sanitare (sanatoriile din Aradul Nou – astfel se înființează maternitatea și un dispensar medical în sanatoriul lui Dengl) și în anul următor unitățile sanitare (farmaciile, laboratoarele medicale).

„S-a naționalizat clădirea moșierului Palady (Pallavicini de fapt – nn) precum și grădina „1 Mai” (Grădina zânelor) care aparține de această clădire, punându-se în slujba și folosul poporului muncitor din Aradul Nou, instalându-se aici Ateneul popular Petofy (sic!) care exista la data naționalizării numai cu numele dar în realitate (sic!) nu era. Totodată în această clădire se va instala un cinematograf (numit tot Petofi – nn) pentru ridicarea nivelului cultural al maselor comunei Aradul Nou” se menționa într-un proces verbal al ședinței organizației de bază PMR din Aradul Nou, în primăvara anului 1948.⁴⁰¹

Într-o epocă ce „mustea” de militantism nu se putea ca activitatea culturală să nu fie pusă în slujba noii ideologii. În noiembrie 1950, Cercul Cultural „Petofii”

⁴⁰¹ Arhivele naționale Arad. Comit. Jud. PCR Arad 1947-50. Raport de activitate 11 aprilie – 26 mai 1949 al organizației de plasă PMR Aradul Nou

(sic!) din Aradul Nou, subfilială ARLUS (Asociația Română pentru Legături cu Uniunea Sovietică) înființat în 1948, pregătise un program special. La 6 noiembrie orele 18, preziua aniversării Marii Revoluții ruse, afișul programului cultural cuprindea:

„Porniți înainte tovarăși (cor), Marie lele Marie (cor), Cazaci dela Don (cor) Comsomolul (cor), Azi lupta e mai tare (cor), Duiet în limba rusă (cor), un program de dansuri populare: „Joc românesc din Colonie, Cârligul, Ardeleana, Dans maghiar, Joc rusesc – Cazaciocul” și desigur poezie: „Poemul lui Octombrie, 7 Noiembrie, Podul de pace și Fratelui negru din America.”⁴⁰²

e. 1 Mai cu tractoare, muzici și sute de sindicaliști călări

Anul 1949 a fost cel în care s-au constituit detașamentele de pionieri în RPR, anul în care a fost adoptată decizia de începere a lucrărilor la Canalul Dunăre – Marea Neagră, decizie sugerată lui Gheorghe Gheorghiu Dej de însuși Stalin și anul în care a fost elaborat primul plan anual de dezvoltare. Organizația de partid a plasei Aradul Nou s-a mobilizat exemplar pentru sărbătorirea zilei muncii, rezultă din raportul organizației PMR Aradul Nou. Au fost decorate festiv instituțiile din cartier, sediul GAS și SMT-ul, ba chiar s-a construit și un arc de triumf și s-a împodobit cu flori și verdeață podul de peste Mureș.

Citim mai departe: „În dimineața zilei de 1 Mai, începând cu ora 8 a început a se forma coloana în frunte cu 22 tractoare IAR (primele tractoare românești – nn) împodobite cu flori și verdeață și cu grafice ale tractoriștilor care au spart norma. Tractoarele au fost însoțite cu diferite mașini agricole după ele. În urma lor a mers grupul sindicatului de salariați agricoli, în număr de 200, urmați de 60 de sindicaliști călăreți. După ei au urmat călăreți din diferite comune, în număr de 380.

⁴⁰² Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Fond Prefectura Arad 1/1950

Foto – www.hog-neuarad.de

Colectivul de conduce al Cooperativei de producție "Alimentara" 1950. În vitrina din stânga portretul tov. Stalin iar în dreapta cel al tov. Gheorghe Gheorghiu-Dej După călăreți a urmat o coloană, pe jos, în număr de 3.000. În această coloană au fost două muzici, una din Zăbrani și alta din Aluniș. La pădure (Ceala – nn) au participat două echipe culturale, una de cor din Zăbrani și una de dans din Zădăreni. Cu aceasta coloana a pornit la defilare la ora 8:20." (Raport asupra desfășurării zilei de 1 mai al organizației de plasă PMR, Aradul Nou).⁴⁰³

f. Structura politică a cartierului Aradul Nou 1950

În cartierul Aradul Nou aveau activitate politică cinci structuri:

Partidul Muncitoresc Român – 35 membri, Frontul Plugarilor (FP) – 226 membri, Uniunea Femeilor Democrate (UFD) – 393 membri, Uniunea Populară Maghiară (UPM) – 150 membri și Sindicatul agrar – 150 membri.

Mureșelul avea și el o organizație proprie. În ianuarie 1950 biroul organizației de bază PMR era format din Iuliu Berger secretar și Vasile Papp

⁴⁰³ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Comit. Jud. PCR 1947-50

ajutor secretar plus 16 membri. Ei dezbăteau de exemplu în ianuarie 1950 chestiunea „nisipării trotuarelor”. Problema era următoarea: să-și facă cetățenii nisiparea dar atunci să fie scutiți de taxa comunală? Proprietarii de trăsuri să aducă nisipul ori fiecare să plătească 100 lei și cei care fac muncă voluntară să fie scutiți de percepția comunală?

În 21.02.1950 organizația exclude din partid trei inși. În 21.03.1950 scapă de întreținerea „Parcului eroilor” (cel aflat în fața Școlii de șoferi – nn), care este preluat de Gospodăria comunală Arad. În spiritul militant pro-sovietic al vremii părculețul de pe str. Karl Marx (atunci) se îmbogățise în 1951 cu un obiect de artă monumentală.

Este vorba de monumentul dedicat ”gloriei eroilor căzuți pentru eliberarea popoarelor”, o coloană de 10 m așezată pe un soclu de 3x3 m. Ca să nu fie loc de dubiu căror eroi le era dedicat monumentul, coloana se finaliza cu glob cu secera și ciocanul iar pe soclu era aplicat un medalion cu stema URSS (aceste elemente au fost înlăturate în 1991). Era locul unde de ”Ziua Victoriei” (9 mai) aveau loc festivități cu pionierii școlilor din cartier.

Este astăzi locul care strânge refugiații de război din Ucraina în proteste față de invadarea țării lor de trupele Rusiei.

g. Se desființează Plasa Aradul Nou

Sânicolaul se alipește Aradului

Printre “reforme” la pachet din anii 1948-1950 s-a numărat și reforma administrativă a teritoriului Republicii Populare România, după ce plenara Comitetului Central al PMR din 15-17 mai 1950 s-a hotărât raionarea administrativ-economică a teritoriului după model sovietic. Marea Adunare Națională a votat legea în ședința din 6 septembrie 1950. Dacă înainte de această reformă teritoriul României era împărțit în 58 județe, 424 plăși, 6.276 comune, de la sfârșitul anului 1950 teritoriul României era împărțit în 28 de **regiuni** (numărul lor a fost redus la 18 în 1952 și la 16, în 1956), 177 de **raioane** și 4.052 de **comune**. Pe lângă acestea se remarcă **orașele de importanță republicană**, “acele localități care din punct de vedere economic și politic prezentau o importanță deosebită pentru R.P.R.” Între cele opt orașe se

afla și Timișoara, care avea 111.987 locuitori. Astfel, apare regiunea 21 Arad (lichidată în 1956 prin înființarea regiunii Banat) cu 5 raioane.⁴⁰⁴ Raionarea a fost prelucrată în sesiunea extraordinară a organizației de plasă Aradul Nou din 3 august 1950, când participanții au avut voie chiar să facă propuneri de desființare ori alipire a unor comune dar „fără patriotism local”. Evident, a ieșit ceea ce trebuia dar, în mod democratic.⁴⁰⁵

În plasa Aradul Nou unele comune au fost desființate și alipite altora (Cruceni la Șagu, Tisa Nouă la Fântânele, Sânleani la Livada, Cicir la Mândruloc) Frumușeni rămâne comună de reședință, iar Sânicolaul Mic se alipește Aradului. Cum prin raionare plasa Aradul Nou s-a desființat integrându-se raionului Arad, comitetul provizoriu al plășii Aradul Nou, în funcție la 8 mai 1950 (Erdei Ioan președinte, ing. Sarkadi Toma – șef Secție Gospodărie Locală și Drumuri și Nagy Ștefan, contabil de plasă), rămâne fără obiectul muncii, primind alte sarcini.

Monumentul Sfintei Treimi, mutat în anul 2011 în fața Bisericii Catolice

h. Schimbare denumire străzi, 1964

În anul 1964 are loc o nouă schimbare a denumirii unor străzi în Aradul Nou. Astfel Olga Bancic devine Castanilor, Stefan Zweig / Cibinului, Pavlov Ivan / Lugojului, Mikulin Alexandru / Arinului, Jdanov Andre / Zimbrului, Turgheniev

⁴⁰⁴ Raularian, R., Op.cit.

⁴⁰⁵ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Comit. Jud. PCR 1947-50

Ivan / Orșova, Gorki Maxim / Semenicului, Tolstoi Alexei / Caransebes, Martinovics Ignacz / Magheran, Dr. Dohanji Janos / Molidului și Fabian Gabor / Merișor.

În Mureșel: Herten Alexandru / Gladiolelor, Puscharin Ilarian / Berzei, str. V / Gutuilor, str.VII / Petalelor și Volga / Prislop.

34. Și totuși, unde-i Aradul?

Dacă în literatura geografică Banatul „administrativ” este considerat ca fiind reprezentat de județele Arad, Timiș și Caraș-Severin (unii autori includ Aradul la Crișana), dintr-un alt punct de vedere, cel istoric limita de nord a acestei provincii exclude Aradul din cadrul ei, definit la nord de Mureș, ca graniță naturală. Se cuvine să menționăm că de fapt, granița naturală a provinciei Banat, cel puțin extremitatea sudică a Aradului, nu a fost râul Mureș ci un pârâu ajuns ulterior canal, pe nume Țiganca. Astfel zona dintre canal și râu, într-o vreme o insulă de fapt, a constituit aproape tot timpul un teritoriu controlat de oraș și a fost parte a comitatului Arad chiar și în perioada Banatului imperial. Dovadă „hărțile iosefine” care, în zona Aradul Nou, se sfârșesc brusc, la Țiganca. Mai mult, de-a lungul timpului, diferite forme de organizare administrativă ce aveau în centru Aradul, s-au extins mult în sudul Mureșului, incluzând nu numai teritoriul ocupat astăzi de Aradul Nou, Mureșel, Subcetate și Sânicolaul Mic, ci zone mult mai extinse. Cu alte cuvinte Aradul a fost mereu cu un picior în Banatul din care unii istorici îl exclud. Nici crișean, dar nici bănățean, spațiul Aradului reprezintă o zonă de sinteză a celor două elemente, având astfel un caracter deosebit față de elementele sale. Și aceasta, pe lângă altele, este una dintre cauzele pentru care, astăzi, orașul nu poate fi împărțit în două unități separate (cartierele din sudul orașului să fie tratate ca aparținând Banatului și cele din nord să fie atribuite Crișanei ori altcuiva) pentru că, firesc, el funcționează ca un sistem politico-administrativ, economic și cultural unitar, bine încheșat. Cu toate acestea se cuvine să precizăm că „sudul”, înainte de a deveni doar o parte a întregului, a fost diferit într-un grad mai mare decât acum. Și cel mai mare grad de deosebire l-a avut, din varii motive, evident, Aradul Nou.

III. Biserica

Dintotdeauna biserica a fost punctul central al comunității, atât prin așezare cât și spiritual. Ca stil, Biserica pe care o vedem astăzi, este mărturia epocii în care germanii s-au stabilit în Banat. Barocul vienez „plin de bucuria vieții și cu un caracter sprinter” și-a lăsat amprenta asupra bisericilor construite în noile colonii de către șvabi. Ce se știe însă despre prima biserică catolică din Aradul Nou?

1. Neo-Aradinum, Anno 723

În jurnalul iezuiților timișoreni, la data de 23 septembrie 1723 apare: „P. Superior a meridie ivit Neo-Aradinum ad collocondum ibidem pro nova ecclesia lapidem primum”. Aceste rânduri relatează că superiorul iezuit Michael Gastager, care avea funcția de vicar în provincia imperială Banat, a pus în

acea zi piatra de temelie a unei biserici catolice în Aradul Nou. Conform informațiilor din „Historia Domus” această biserică era acolo unde, în perioada interbelică, se afla „Prinzschule”, școală de băieți, adică pe strada Pincipală (Timișorii) vis-a-vis de Iosif Lengyel (aleea Tăbăcarilor)⁴⁰⁶.

În spatele școlii, unde existau pe atunci grădinile de zarzavaturi, au fost găsite multe oseminte: posibilele resturi ale primului cimitir catolic din comunitatea de după perioada ocupației turcești. (Prima biserică a satului pe harta din 1876). În perioada colonizării adesea cimitirele erau în curtea bisericii. De altfel, în unele dialecte germane din Banat cimitirului i se spune „curtea bisericii” („Kirchhof”). Această biserică a ars în noaptea de 16/17 iunie 1749⁴⁰⁷. O însemnare din 17 iunie 1749 relatează: „Administrația din Lipova informează că biserica catolică din

⁴⁰⁶ Historia Domus- Prima biserica era acolo unde astăzi este casa lui Huth Ferenc in apropierea școlii de baieti și această școală este pe locul primei Primării a comunei. p. 72

⁴⁰⁷ Historia Domus reține data incendiului 1747 (p.72)

Aradul Nou, cu tot ce avea înăuntru, a ars din temelii în urma unei furtuni cu trăsnete, transformându-se într-un morman de piatră”.⁴⁰⁸ Episcop vicar al primei biserici a fost a fost Buisson Ferencz János. Biserica avea filiale în Vinga Zădăreni și Mănăștur. El a început și construcția celui de-al doilea lăcaș. Anul 1723 este important pentru Aradul Nou întrucât el este considerat și data fondării localității. Astfel, piatra pusă la temelie pentru Dumnezeu, este în același timp și temelie pentru lucrarea omului. Conform listei parohiilor catolice cea din Aradul Nou este datată 1726.⁴⁰⁹

2. A doua biserică

Mai bine de șapte ani au trecut, după incendiul din 17 iunie 1749, până când, din banii Erariului, s-a construit a doua biserică. Aceasta a fost ridicată pe locul actualei biserici. Trezoreria vieneză a atribuit pentru construcția de biserici din Aradul Nou un fond anual de 5.000 de guldeni începând cu 1748. Piatra de temelie a celei de-a doua biserici a fost pusă în 1755 de preotul Buisson din Aradul Nou. Biserica a fost “inaugurată” în 1756 de vicarul general al Cenadului Clemente Rossi din însărcinarea cardinalului de Cenad, Engel de Wagra⁴¹⁰. Nu era încă gata dar vremea rea impunea ca slujbele să se țină sub un acoperiș. Construcția interioarelor și a exterioarelor lăcașului a continuat câțiva ani la rând. De aceea tot apar solicitări ori atribuirii de bani, ulterior acestei date.

La 9 martie 1756 i s-a adus la cunoștință comandantului cetății Arad, Franz Joseph d’Eppelle: „...faptul că s-a solicitat în Aradul Nou construcția unei noi biserici și a unei vămi.” După aproximativ trei luni, visteria Curții Vieneze a aprobat pentru construirea acestora un buget de 2.958 guldeni, sumă care trebuia trimisă Serviciului de construcții din Timișoara. În ianuarie 1758 maistrul zidar din Aradul Nou, Michael Kuschelbauer, a înaintat Biroului administrativ din Lipova (Neu-Arad aparținea districtului Lipova) o cerere pentru construcția

⁴⁰⁸ Petri A.P. Op.cit p.284

⁴⁰⁹ Kováts Sándor: A csanádi papnevelde története. 1806-1906 (Temesvár, 1908)II. szakasz. A papnevelés a csanádi egyházmegyében a török hódoltság megszűntével a mai papnevelde megalapításáig (1716-1806) p.45

[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Books_14_EgyhaztortenetEgyhazilrodalom_5054_Csanadi_papnevelde_tortenete_1410/?query=SZO%3D\(ujarad\)&pg=88&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Books_14_EgyhaztortenetEgyhazilrodalom_5054_Csanadi_papnevelde_tortenete_1410/?query=SZO%3D(ujarad)&pg=88&layout=s)

⁴¹⁰ Historia Domus p.72

bisericii, care conținea calculele de cost estimative. Doisprezece ani mai târziu, delegatul vienez Wolfgang von Kempelens specifica în raportul său din 1768 că, într-adevăr, biserica e “construită frumos și bine”, însă este „prea mică pentru un popor așa de mare”. Bisericile coloniștilor trebuiau să fie construite după un proiect tip: temelia și soclul încăperilor bisericii se construiau din cărămidă arsă, pereții din cărămidă nearsă, acoperișul și turnul de lemn erau acoperite cu șindrilă. Tiparele permiteau mici schimbări ale detaliilor, însă pe ansamblu construcția trebuia să se încadreze în costul maxim de 2.950 guldeni.

3. Biserica actuală

În anul 1812, conform „*Historia Domus*”, s-a dărâmat vechea biserică, dar construcția actualei biserici a durat până în 1823. Deja în 1800 s-a alocat, de către seniorul Sigismund Lovász de Eötvenes, suma de 25.000 de galbeni pentru construcția unei biserici “mai mari și mai frumoase”. În plus a dăruit bisericii un potir aurit încrustat cu pietre semiprețioase ce poartă inscripția “Anno 1 x 6 x A x K x A x A x S x M x 9 x 9” și o cădelniță inscripționată “Sigismundus Lovász de Eötvenes 1799”⁴¹¹. Chiar și prin testamentul său, Sigismund Lovász i-a obligat pe moștenitori să ducă la capăt această construcție. În timpul pregătirilor pentru construcție, seniorul a pus la dispoziție o casă de rugăciuni “din sticlă” pentru enoriași. Înainte de terminarea fundației noii biserici, la 10 ianuarie 1812 Sigmund Lovasz de Eötvenes a decedat, în Neudorf. Văduva acestuia, născută Josepha Zeke de Petőháza, a reușit să înceapă construcția biserici abia în 1814, deoarece proprietatea din Aradul Nou a fost pusă sub sechestru, în urma procesul de succesiune. Ea a stabilit în 1833 a rentă anuală în produse și bani pentru parohia comunei.⁴¹²

a. Slujbe în hambarul boieresc

Un raport al comisarului regal Ludwig Graf Rhédey (1760-1831) din 17 februarie 1819 descrie situația din perioada când nu exista încă biserica și

⁴¹¹ Idem p.73

⁴¹² *Historia Domus*, p.74

slujbele se țineau în “casa de sticlă”, hambarul seniorului locului: “... Când am vizitat casa parohială din Aradul Nou, pe data de 16 a lunii curente, am constatat cu un sentiment îndreptățit de durere că cei 3.676 de enoriași romano-catolici se află, în ceea ce privește situația religioasă, într-o stare regretabilă. Le lipsește de mai mult de patru ani o clădire pentru slujba religioasă și depind de un spațiu privat boieresc în care abia dacă încap 60 de persoane, se întrunesc din cauza lipsei de spațiu într-un spațiu deschis sau în hambarul boieresc.

Aici toți cei care luau parte la slujbă își puneau sănătatea în pericol din cauza condițiilor vremii nefavorabile, punându-li-se astfel piedici într-un mod scandalos în exersarea drepturilor lor religioase. Mi-e teamă că în aceste condiții populația Aradului Nou va avea de suferit. În ceea ce privește aceste particularități dezavantajoase și periculoase ale actualei încăperi (pentru oficierea slujbelor) sarcina mea de serviciu („Munerius mei ratio”) este de a recomanda insistent oficialităților domnești amintite care poartă responsabilitatea ca până la terminarea construcției bisericii începute să înlocuiască prin extindere actuala încăpere insuficientă ca suprafață, în care se oficiază momentan slujbele, cu o sală mai mare sau cu un acoperiș care să protejeze credincioșii de vitregiile vremii. Alt Arad, 7 februarie 1819”⁴¹³

b. În sfârșit, terminată

„Historia Domus” relatează: “Din cauza lipsei de bani construcția bisericii a fost de mai multe ori întreruptă deoarece, doar pe 15 octombrie 1821, la ora zece, au pus dulgherii buchetul de crengi verzi pe acoperiș. Costul construcției a fost de 31.662 guldeni și 3 1/3 creițari. În 11 august 1822, într-o duminică, la ora 11 a fost fixată crucea și în 22 otombrie, marți, clopotele. Una de 11 măji⁴¹⁴ turnată în 1766 pe cheltuiala meșterului tăbăcar Rock Lőrincz, așadar aceasta a servit și în a doua bserică; comunitatea a returnat în 1823 alte două clopote mai vechi, unul de 738 și celălalt de 443 măji. “La 12 ianuarie 1823 preotul decan Heinrich von Lebzelttern face în sfârșit inaugurarea festivă a bisericii cu

⁴¹³ Petri A.P., Op.cit., p.287

⁴¹⁴ 1 majă = 100 kg

hramul Numele Sfântei Fecioare Maria. În aceeași zi, ceasul din turn a început să funcționeze, anunțând fiecare oră și fiecare sfert de ceas. Se pare că și prima amenajare interioară a noii bisericii se datorează mărinimiei moșierului pe al cărui teren se afla construcția. Martore sunt trei altare cu stucaturi care imită marmura și ale căror fresce sunt mai noi (fresca altarului principal a fost donată abia în 1838). El a înzestrat biserica cu teren și a stabilit, prin testament, o rentă anuală pentru preoții acesteia. Pe 15 august 1927 maestrul tinichigiu Johann Schönauer a fixat din nou crucea pe turn; acoperișul din șindrilă și fațada au fost renovate sub îndrumarea maestrului Drommer; șeful constructor a fost Franz Bellinger, iar picturile au fost executate de Geysa Ulrich.

Interesant este că biserica catolică are atlarul orientat spre răsărit aidoma bisericii ortodoxe din vecinătate.

c. Lucrări efectuate la biserică de-a lungul timpului:

1799 Sigismund Lovász de Eötvenes cumpăra un potir de argint cizelat donat noii biserici

1846 Zugrăvirea bisericii

1853 Renovarea bisericii

1875 Renovarea bisericii

1887 Renovarea pardoselii

1891 Construcția drumului crucii

1896 Procurarea amvonului

1897 Procurarea noilor bănci de lemn

1898 Comandarea potirului pentru împărtășanie de la Budapesta; a fost cumpărată statuia lui Iisus

1899 Renovarea altarelor secundare

1903 Cumpărarea statuii Sf. Anton (cu bastonul jertfei sub "cor")

1906 Renovarea altarului Sf. Maria

1912 Zugrăvirea bisericii

1913 Josef Romány donează cristelnița (în amintirea soției sale decedate la 19.X.1911, Agnes născută Schneeberger).

- 1936 Cumpărarea a două candelabre electrice la prețul de 79.851 lei
- 1961 Achiziționarea actualelor confesionale
- 1963-65 Reînnoirea pardoselii
- 1968 Montarea noului altar de lemn (care a fost donat în 1977 parohiei Kovács-Covaci TM)
- 1968 Tapițarea băncilor bisericii
- 1976 Renovarea bisericii
- 1977 Construirea altarului și a amvonului din marmura vechiului altar.

d. Călugări

Credincioșii romano catolici din Aradul Nou au fost păstoriți, din 1725 până în 1739, de călugări minoriți din Mănăstirea Arad⁴¹⁵. Să nu uităm că în urma rii casa de Habsburg trebuia să asigure coloniștilor din noua provincie imperială și păstori pentru suflete lor, iar noi parohii apăreau accelerat în Banat.

Cum atâția preoți nu puteau scoate peste noapte și nici nu imigrau prea mulți, în primii ani ai colonizării au fost folosiți călugării așezămintelor implantate acolo, mai ales franciscani⁴¹⁶.

Febr. 1724 - 1726	Pater Winter Michael pastor călugăr.		
Febr. 1726 - febr. 1727	Pater Fey Ambrosius	“	“
Febr. 1727 - mart. 1727	Pater Adler Venzel	“	“
Mart. 1727 - dec. 1727	Pater Ambrosius Fey	“	“
Ian. 1728 - mart. 1728	Pater Edmund Tenz	“	“
1728	Pater Wilhelm Gäbel (înainte la Sâmpetru German)		
Mart. 1728 - mai 1728	Pater Fey Ambrosius	“	“
Iunie 1728	Pater Chrysostomos Jäkl	“	“
Iulie 1728 - sept. 1729	Pater Fey Ambrosius (1729-1730 pastor oraș Arad)		
Sept. 1729 - mai 1732	Pater Anton Langer	“	“
Mai 1732 - iunie 1732	Pater Rochus Krepl	“	“
Iulie 1732 - dec. 1733	Pater Fey Ambrosius	“	“
Ian. 1734 - iulie 1735	Pater Krepl Rochus	“	“

⁴¹⁵ Historia Domus p.75

⁴¹⁶ Sándor, Kovács op. cit p.109

Iulie 1735 - febr.1737	Pater Meixner Zacharias	“	“
Febr. 1737 - lun. 1737	Pater Crescens	“	“
Iunie 1737 - april.1737	Pater Nikolaus	“	“
Mai 1737 – iunie 1737	Pater Francisc	“	“
Iunie 1737- aug. 1738	Pater Vitalis Wagner	“	“
Aug.1738 - aug. 1739	Pater Godfried Knoll	“	“
Aug.1739 - 15 aug.1739	Schmatzer Johan Christophorus	decan	vicar
	temporar ajutat de Pater Damian Gottfried		
Sept.1739 - dec. 1739	Pater Thomas Jelle.		

e. Preoți investiți

15 aug. 1739 - 20 sept. 1739 Johann Franz Christophorus Schmalzer
21 dec. 1739 - 27 sept. 1757 Franz Johann Benedict Martin Edler de Buisson (Născut în orașul episcopal Bamberg unde a fost investit ca preot. Vine în Banat și în 1732 este numit preot la Rușova lângă Palanca Nouă. La sosirea lui, parohia cu filialele numărau circa 1.000 de credincioși. Înflorirea acestor așezări a fost curmată de razboiul cu turcii din 1738-1739. Majoritatea populației s-a refugiat în august 1738, fugind spre nord. Printre refugiați s-a aflat și parohul Buisson împreună cu credincioșii săi, dintre care unii așezându-se în Aradul Nou. Tocmai pentru aceasta, dar și pentru că parohia era liberă, fără paroh, a făcut ca Buisson să solicite aplicarea sa aici. În perioada sa parohiei Aradul Nou îi erau subordonate parohiile din Vinga, Mănăștur și Zădăreni. A fost numit decan în 1742. În perioada sa a început construcția celei de-a doua biserici catolice după ce prima a ars, aprinsă de trăsnet, în noaptea de 16/17 iunie 1747. A și fost inaugurată în 1756. Între anii 1748-1755 este paroh de Zăbrani, iar între

1755-1757 paroh de Lipova. S-a întors din nou la Aradul Nou unde a murit la 27 septembrie 1757 la vârsta de circa 65 de ani.)⁴¹⁷

Sept - sf. dec.1757	temporar Holinczky Johann
Ian. 1758 - 23 febr. 1758	Johann Anders (Andros)
24 febr.1758 - 1765	Johann Josef Herdegen a Culm et Grundlaag
Febr.1766 - dec.1766	temporar Michael Ribisch.
Ian. 1767 - febr. 1794	Paschinger Balthasar (A fost botezat de anul

nou 1729 la Fels în Austria Inferioară fiind de origine din aceeași regiune cu episcopul Franz Anton Engl de Wagrain – eps. de Cenad 1750-1777). A studiat teologia și a fost sfințit preot la Graz, Austria. Sfintirea a primit-o la 22 septembrie 1753 din mâinile episcopului de Seckau, principele Leopold conte

von Firmian. După sfințire se pare că episcopul de Cenad, Franz Anton Engl de Wagrain, i-a plătit tânărului Paschinger banii de drum pentru a-l aduce la Timișoara. Sosește în orasul de pe Bega în noiembrie 1754. După doi ani Paschinger primește parohia de limba germană Periam, aflată încă în organizare. Acolo rămâne până în ianuarie 1757, după care este numit încă în aceeași lună paroh (succesor al lui de Buisson) la Zăbrani, iar

după moartea antecesorului său, începând din 17 octombrie este numit și decan (protopop) de Aradul Nou. La Zăbrani va rămâne pentru următorii zece ani. Totuși cea mai mare parte a activității sale preotești a desfășurat-o la Aradul Nou între 1766-1794. Episcopul Engl l-a numit, pentru hărnicia de care dăduse dovadă de atâtea ori și Canonic Onorific al Catedralei/ Domului din Timișoara. După aproape treizeci de ani de activitate, Paschinger s-a retras la bătrânețe, la fratele sau, Anton Paschinger, colector al impozitelor pentru sare,

178 Martin Roos – Erbe und Auftrag, Band I,2a, Die alte Diözese Csanád, Teil 2a, Im Selbstverlag der drei Bistümer Szeged-Csanád, Groß-Betschkerek, Temeswar / editată în editura proprie de cele trei dieceze Szeged-Csanád, Becicherecul Mare / Zrenjanin, Timisoara, 2010, p.118-119

la Lipova. Acolo moare la 16 februarie 1795, fiind înhumat în vechiul cimitir din localitate.

Febr. 1794 - 1813	Martini Adalbert
1813 - 1828	Henrik Ritter von Lebzelttern (până atunci preot la Pișchia-Bruckenu)
1828 - 1838	Gabriel Josef
1839 - 1874	Gaith Franz
1874 - 1833	Johann Arnold (înainte preot la Neudorf)
1883 - 1892	Franz Hemmen (anterior director gimnaziu superior Timișoara)
1892 - 1911	Julius Kristofcsak.
1911 - 1935	Johann Baptist Mayer
1935 - 1952	dr. Geysa Karl Kienitz
1952 - 1956	Nikolaus Kleininger
1956 - 1957	Georg (Gregor) Siegmeth
1957 - 1978	dr. Anton Schulter
1978 - 1983	dr. Franz Kräuter
1984 - 1986	Paul Kollar
1986 - 1999	dr. Anton Schulter
1999 - 2000	Martin Jäger
2000 - 2002	Tomáskó Péter
sept. 2002 - prezent	Mathes Dirschl

f. Casa parohială

În 1724, la scurt timp după stabilirea primelor familii de germani în Aradul Nou, călugărul minorit Michael Winter a fost nevoit să se stabilească în mănăstirea din Arad, deoarece în Neu Arad nu exista nici o casă parohială catolică. În zilele de slujbă, trecea Mureșul la biserică. Se pare că în 1758 Administrația din Timișoara a vrut să închirieze o casă în acest scop, în discuție fiind cea a văduvei Juliana Focker și cea a administratorului Franz Carl Samuel Neumann Edler von Bucholt.

În cele din urmă Maria Thereza a dispus în anul 1759, construirea unei clădiri noi, pe terenul ocupat de hanul "Mielul", despre care informează descrierea notarului din 1859: "Casa parohială a fost construită de Majestatea Sa, Maria Thereza, în 1759, iar anexa de către preasfinții membri ai domului din Cenad și de către Probst, odinioară preot în Aradul Nou, în 1831...".⁴¹⁸ Acel membru al domului Cenad menționat, era Josef Gabriel, care a condus parohia din Aradul Nou din 1828 până în 1838. Maistru constructor a fost zidarul Michael Kuschelbauer din Aradul Nou. Desigur că din secolul al XVIII-lea au fost efectuate mai multe recompartimentări și renovări, ultima fiind efectuată în anul 1958.⁴¹⁹

Această clădire, cu două hornuri pe micul acoperiș secundar cu patru ape, are la stradă înălțimea unui etaj, în timp ce părțile din spatele casei sunt la nivelul solului. În 1838 la etaj existau trei camere lambrisate și un hol de intrare, la parter erau două camere, în una locuia capelanul, iar cealaltă era folosită pentru oaspeți. În curte se aflau bucătăria, pivnița, două camere pentru servitori, o cămară și grajduri cu șoproane. De menționat sunt două fântâni interne și un cuptor atașat la bucătărie. Casa parohială figurează pe lista monumentelor istorice ale Aradului ca cea mai veche clădire din întregul oraș.

Casa parohială și monumentul eroilor din prima conflagrație

⁴¹⁸ Idem p.301

⁴¹⁹ Ibid.

g. Orga bisericii

Biserica romano-catolică înainte de 1944

Aradul Nou este una dintre puținele așezări ale Banatului în care, din 1790 până în prezent, profesează un cantor, care, cum se obișnuia pentru un timp, lucra și în învățământ. Putem accepta cu certitudine faptul că o orgă exista, chiar în a doua biserică. Încă din 1839, există dovezi despre existența orgii în biserică: în "Visitatio Canonica" din 17 noiembrie 1839 este menționată o orgă cu șapte registre de origine germană.; în 1871 Jenő Szentkláray povestește "ar trebui remarcată frumoasa și valoroasa orgă cu cele douăzeci și patru de variațiuni ale ei ..." ⁴²⁰ Constructorul de orgi Dangl Antal din Arad a fost cel care a restaurat-o în 1890 pentru 1550 forinți. ⁴²¹ Orga originală a fost trăznită. Mormântul lui Dangl se află în cimitirul Eternitatea.

La 27 august 1902, banca „Neuarader Volksbank & A.G." a comandat, la atelierul de orgi Leopold Wegenstein din Timișoara, orga actuală cu două manuale și 15 registre standard. Noua orgă a fost livrată în toamna anului 1902. "Neuarader Volksbank & A.G." a plătit 2.600 de guldeni (=5.200 coroane) pentru ea.

⁴²⁰ Petri A.P., Op.cit., p.302

⁴²¹ Historia Domus p.74

h. Clopotele

Înainte de anul 1800 biserica din Aradul Nou (a doua) avea trei clopote, toate achiziționate de către comunitate. Conform „Visitatio canonica” din anul 1838, în turnul bisericii nou construite se aflau cinci clopote. Primul, turnat în 1755, în greutate de 70 pfunzi, altul de 149 pfunzi din anul 1765, al treilea turnat în 1776, în greutate de 1100 pfunzi, al patrulea din 1823 în greutate de 739 pfunzi și al cincilea din 1823 în greutate de 443 pfunzi.⁴²² Dacă despre ultimele două se știe că au fost turnate la Timișoara, locul producerii primelor trei este necunoscut. În perioada primului război mondial, în octombrie 1917, clopotele au fost rechiziționate pentru nevoile armatei austro-ungare. Pentru bronzul lor comuna a încasat patru coroane (doi galbeni) pe kilogram. După ce au fost trase o oră întreagă, împodobite cu flori, ele au fost transportate la gară. Abia după trei ani de la încheierea conflictului, în anul 1921, au fost turnate clopotele existente acum, de către meșterul Neduchal, în turnătoria „Novotny și Fiul” din Timișoara (unul de 1.434 pfunzi, tonul Si, altul de 876 pfunzi, tonul Mi, al treilea de 427 pfunzi, tonul Sol, al patrulea de 179 pfunzi, tonul Mi și al cincilea de 52 pfunzi tonul Si).⁴²³ Fiecare clopot este dedicat unui sfânt. (Foto: Lume multă la slujbă, 1915. © miro-antik 2012)

i. Biblioteca parohială

În 1838 biblioteca număra (fără matricole și volume protocolare) 28 de opere în 80 de volume. Astfel, spre exemplu, dintr-un total de 80 de volume, 57 erau cu caracter liturgic, 4 de istorie, 13 de teologie, etc.

⁴²² Idem p.299

⁴²³ Pfund – unitate de măsură a masei echivalentă cu cca. 500 grame.

4. Confesiuni ale locuitorilor Aradului Nou⁴²⁴

An	Romano-catolici	Greco-cat.	Greco-ortod	Protest.	Reform	Evrei	Altele	Total
1738	800							
1766	2053							
1767	2348							
1777	2224							
1792	2570							
1810	3218							
1815	3528							
1820	3427	-	69	9	7	13	-	3525
1825	3602	-	211	8	9	49	-	3879
1830	3885	-	99	29	12	95	-	4140
1835	3700	-	75	17	21	48	-	3861
1841	3870	-	194	18	19	36	-	4217
1846	3886	-	182	18	16	34	-	4136
1851	3962	-	84	12	10	38	-	4106
1861	4228	2	118	22	16	42	-	4428
1870	4554	-	199	58	76	70	-	4960
1880	4878	11	186	18	23	24	1	5141
1890	5294	22	142	35	35	27	-	5555
1900	5775	8	228	34	25	57	12	6139
1905	5931	3	49	22	14	40	-	6059
1910	5608	16	246	17	54	61	4	6006
1916	5580	15	245	16	52	62	-	5970
1937	5800	3	210	4	6	10	-	6033
1940	5604	11	532	23	-	9	-	6170
1943	5604	11	532	23	-	-	-	6170
1948	4200	200	1500	51	200	84	40	6275

Remarcăm că în perioada 1738-1815 din punct de vedere religios Aradul Nou era omogen romano-catolic. Abia în 1820 apare diversitate religioasă în localitate, apărând primii (după înglobarea satului Skela) greco ortodocși. Spre deosebire Mureșelul este *ab initio* divers religios.

⁴²⁴ Idem p.397-398

a. Mureșel și Maroschmühlen⁴²⁵ (mori la Mureș, parte a Aradului Nou)

Anul	Mureșel		Maroschmühlen	
	rom. catolică	nr.loc	rom. catolică	nr. loc.
1820	201	393	41	44
1825	274	557	39	44
1830	359	745	52	57
1835	372	888	46	68
1841	442	981	38	40
1846	458	992	36	37
1851	419	888	37	37
1861	468	866	32	34
1870	458	832	36	36
1880	515	832	79	97
1892	560	1060	84	109
1896	580	982	75	102
1900	615	1018	81	109
1905	620	997	82	115
1910	625	1001	77	110
1916	710	1172	23	23
1937	620	1519	-	-
1940	885	1519	-	-
1943	885	1489	-	-
1948	885	1489	-	-

5. Biserica ortodoxă

Ca urmare a creșterii treptate a numărului ortodocșilor în Aradul Nou și mai ales în Mureșel, începând mai ales cu 1921, credincioșii care „au hotărât să se organizeze bisericește” în anul 1925, Ministerul Cultelor recunoaște Parohia ortodoxă română Aradul Nou, ca parohie independentă. Până atunci credincioșii aparțineau de parohia Sânicolaul Mic. Consiliul eparhial Arad numește, prin decizia cu numărul 1482/1926, ca administrator parohial pe profesorul preot dr. Nicolae Popovici, de la Institutul Teologic din Arad.

Ca urmare, consiliul parohial începe demersurile pentru înălțarea unei biserici. După cumpărarea locului, în proximitatea celui pe care se află biserica catolică, încep și lucrările de construcție, în anul 1928, după planurile profesorului

⁴²⁵ Banatenmühlen – zona situată în aval de “Mureșelul mic / de jos”, după vărsarea canalului Tiganca în Mureș, unde erau situate morile pe apă ale Neu-Arad.

arhitect Victor Vlad din Timișoara. Într-un timp surprinzător de scurt este înălțat corpul principal al bisericii, cu naosul și altarul în stil bizantin, acoperișul este acoperit cu țiglă iar turlele cu tablă. Suprafața bisericii este de 290 mp.

Astfel că, din 1925 până în 1929, valoarea investiției realizate din contribuția locuitorilor, a Primăriei Aradul Nou și a subvențiilor județului se ridică la 2,3 milioane lei, după cum rezultă din „Monografia județului Arad de la Unire până în 1938”. După doi ani s-a construit fațada bisericii și cele două turnuri, iar în 1935 s-a mai ridicat naosul lateral iar altarul a căpătat forma sa actuală. Dar banii au fost cheltuiți și biserica mai avea nevoie de altele pentru a fi complet terminată. (Foto: Biserica cu hramul Sf. Mucenic Gheorghe)

a. La prefectură

În primăvara anului 1938, membrii din conducerea parohiei ortodoxe române din Aradul Nou, se adresează prefectului Aradului, col. Mihai Dobriceanu, pentru a fi sprijiniți în multele nevoi de care le avea parohia. Era o a doua încercare după ce o solicitare similară, formulată în 23 aprilie 1937, fusese respinsă de prefectul Ioan Groza „din lipsă de fonduri.”

În cerea lor ei fac o trimitere la istoria recentă și la realizările credincioșilor din comună: „Parohia noastră este o parohie tânără care s-a organizat în anul 1926 și se compune din câțiva intelectuali, funcționari, coloniști și muncitori din Aradul Nou, Murășel și Arad-Subcetate. S-a înființat spre a servi înalte interese naționale și religioase, mai ales în comuna Aradul Nou, centru de plasă, dar cu puternică populație minoritară bine organizată în toate privințele. Parohia noastră, în scurtul timp de când ființează, a devenit aici cel mai puternic factor de afirmare și consolidare națională și religioasă” afirmă semnatarii scrisorii dr. Nicolae Popovici - profesor la Academia Teologică din Arad, notarul dr. Aurel

Crișan - conducătorul Oficiului parohial ortodox român Aradul Nou și Ștefan Popovici - membru în Consiliul parohial. „Astfel, precizează ei, va trebui să înălțăm turnurile, care sunt prea scunde față de corpul bisericii, să schimbăm pardoseala provizorie, să înzestram biserica cu un clopot mare, pe lângă cele două mici pe care le avem. De asemenea avem nevoie neapărat de o casă parohială pentru preot, de o locuință pentru paraclisier, etc. Pentru toate acestea noi vom face toate eforturile ca să adunăm fondurile necesare, așa cum am făcut și până acum de la înființarea parohiei noastre, în care timp am investit pentru cumpărarea locului bisericii 500.000 lei iar pentru construcția bisericii și înzestrarea ei cu cele necesare mai bine de un milion de lei, rămânând parohia grevată de o datorie de numai 30.000 lei”.⁴²⁶ Solicitarea lor a avut efect.

Printr-o rezoluție, prefectul județului col. Mihai Dobriceanu, aprobă alocarea către parohie a sumei de 30.000 lei din fondurile județului. Sumă evident insuficientă pentru înălțarea turelor bisericii sau cumpărare unui clopot mare, dar măcar acoperitoare a datoriilor parohiei.⁴²⁷ Nu trebuie ignorate nici donațiile substanțiale făcute de Primăria Aradul Nou, cât acesta avea o identitate administrativă distinctă de a Aradului.

Eforturile fără ostenire ale consiliului parohial se materializează în 1938 cu iconostasul bisericii făcut de Liceul industrial-forestier din vecinătate, după planurile profesorului de desen Florian Mureșanu. Iconostasul este sculptat în lemn și are trei rânduri de icoane pictate, opera pictorului Iulian Toader. În același an este făcută și pictura murală realizată în „stil bisericesc puțin modernizat” de către pictorul Ștefan Soos. Așadar, după punerea pietrei de temelie (17 iun.1928) de către episcop Grigorie Comșa și sfințirea lăcașului (7 martie 1937) de către un alt episcop, Andrei Mager, au fost nevoie de nouă ani pentru terminarea lăcașului domnului prin eforturile susținute ale preoților, enoriașilor, autorităților vremurilor șamd.

⁴²⁶ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale 216/1937. Prefectura Arad acte adm. 1935/37

⁴²⁷ Arhivele statului Arad. Inv. 236/1938. Prefectura Arad, acte adm. 1935/1939

Conform adresei nr.16 din 21 iulie 1945 a Oficiului protopopesc ortodox român Arad (semnată Florea Codreanu- protopop) către direcțiunea Palatului Cultural, „cartierele Subcetate și Mureșel împreună cu Aradul Nou formează o parohie cu biserica în Aradul Nou având un preot Ioan Brândaș și

un al doilea refugiat utilizat Alexandru Brașoveanu, cu un număr de 1208 sufete”. Biserica cu hramul Sfântul Mare Mucenic Gheorghe a fost sfințită în 2 septembrie 1961 de episcopul Aradului, Nicolae Corneanu, actualul Mitropolit al Banatului. În 2010 avea 1.600 familii de credincioși în evidențele sale, acum 1.500.

b. Renovări

În decembrie 2000, pictura tempera din 1936 a bisericii a fost rasă și înlocuită cu una nouă, în tehnica fresca, de către pictorul de biserici Gheorghe Matei. Interesantă este scena păcatului originar din pronaos, care-l înfățișează pe Adam cu mustață, alături de personajele cunoscute. În 2010 a început construcția unei capele mortuare în cimitirul ortodox în suprafață de 4,1 ha. situat în sud-vestul celui catolic întrucât pentru ultima slujbă era folosită capela catolicilor. Lucrarea a fost finalizată în 2013. În anul 2015 au început lucrări extinse de reparare la interiorul/exteriorul lăcașului inclusiv turlele acestuia au fost acoperite cu tablă din cupru. Odată cu finalizarea lucrărilor la acestea în 27 februarie 2022, IPS părinte Timotei, arhiepiscopul Aradului a oficiat în Aradul Nou o sfântă liturghie

arhieriasă de sfințire a celor două cruci de 1,7 m înălțime care au fost montate pe turlele bisericii.

c. Preoții ortodocși

1926-1940	dr. Nicolae Popovici ⁴²⁸
1938-1940	Petru Bogdan
1940-1948	Ioan Brândaș
1945-1973	Alexandru Brașoveanu
1949-1952	Mircia Emandi
1952-1959	dr. Simion Șiclovan
1959-1960	dr. Lițiu Gheorghe
1961-1975	Nicolae Vesa
1973-1979	dr. Lițiu Gheorghe
1976-2006	Bej Gheorghe
2006-2014	Simion Fărcuț
2010-prezent	Teodor Faur (anterior preot la Brad)
2014-prezent	Gabriel Cosmin Mariș (este și consilier social al Arhiepiscopiei Aradului)

⁴²⁸ Ns. 6 dec. 1883, în Bocșa Română, jud. Caraș Severin, în familie de preot, decedat la 20 mart. 1956, în Arad. Studii secundare la Liceul de Stat din Lugoj și la Liceul "Andrei Șaguna" din Brașov, superioare la Facultatea de Științe juridice din Budapesta (neterminat), la Institutul teologic din Caransebeș și la Facultatea de Teologie din Cernăuți (abs. 1909), cu doctorat în 1913. Preot-paroh în Bocșa Română jud. Caraș Severin (1910-1912) și Gătaia, jud. Timiș (1912-1920), director al cultului ortodox pentru provinciile unite la România din Ministerul Cultelor (1920-1922), profesor de Istorie bisericească și Drept bisericesc la Academia teologică din Arad (1922-1945), rector al Academiei (1938-1945), din nou director în Ministerul Cultelor și Artelor (1941), preot-paroh în Aradul Nou, membru în Adunarea eparhială a Episcopiei Aradului, iconom stavrofor (1941).

d. Populație română, maghiară sau sârbă în Mureșel și Aradul Nou⁴²⁹

An	Mureșel			Aradul Nou		
	Români	Maghiari	Sârbi	Români	Maghiari	Sârbi
1880	244	225	14	186	328	11
1890	302	221	17	140	416	4
1900	266	209	1	210	540	7
1910	349	352	2	221	704	10
1920	276	286	-	210	316	-
1930	363	531	9	559	361	11
1941	466	411	-	782	309	-

6. Alte biserici și culte

a. Biserica Creștină Penticostală "Izvorul Vieții"

Actualul local de pe str. Ady Endre nr. 6 (fostă Fr. Engels, Ratzengasse) al bisericii a fost construit în anul 1990, după planurile arhitectului Eugen Fülöp, pe locul unui imobil cumpărat în 1986 și demolat. La cumpărarea acestui imobil au contribuit un grup de frați din cartierul Aradul Nou și Sănnicolaul Mic. În data de 25 decembrie 1990, la ora 19:00 s-a ținut prima slujbă în demisolul bisericii. Lucrările de construcție au continuat până în anul 1992, iar în ziua de 14 Iunie 1992 (Sărbătoarea Rusaliilor) a avut loc inaugurarea noului lăcaș de cult. La această sărbătoare au participat Lador Vasile, pastor local, Riviș Tipei Pavel, președintele Comunității Penticostale de Arad, precum și alții. Din partea conducerii locale au participat primarul Aradului de la acea vreme, Cristian Moisescu. Sala în care au loc serviciile religioase are forma dreptunghiulară, și împreună cu balconul poate găzdui peste 700 de persoane.

La inaugurare au cântat formațiile bisericii, corul și un grup de tineri, precum și fanfara Bisericii Penticostale nr.1 „Betania” din Arad. În anul 1990 biserica era compusă din doar 7-8 familii, adică aproximativ 30-35 persoane. Pe parcursul timpului, numărul de persoane a crescut, astfel că în 1992 era de aproximativ 140 persoane, iar acum este de peste 300 de membri. La ora actuală, biserica are mai multe formații: fanfară, cor, grup de laudă și închinare, grup de fete și trei grupe de copii.

⁴²⁹ Petri A.P., Op.cit., p.343

b. Biserica Creștină Penticostală “VOX DOMINI”

În Aradul Nou, familia Zlătlariu Anghel și Elena, de pe calea Aradului (Timișorii) nr.2, au folosit în perioada 1981-1988 o parte a casei în care locuiau drept casă de rugăciune, neautorizată însă de regimul communist. Așa se face că deseori credincioșii care se adunau acolo erau amenințați și chiar amendați. În cele din urmă Casa de rugăciune a fost închisă. Ideea avută de tatăl său de a ctitori o Biserică a fost continuată de fiul Zlătaru Anghel jr, cunoscut în Aradul Nou sub numele scurt “Tică”. Acesta a fost până la pensionare angajat al Filarmonicii se Stat din Arad.

Actualul local al bisericii a fost construit între anii 1994-1999, sala în care au loc serviciile religioase are forma dreptunghiulară și o capacitate de peste 300 persoane. Întreaga construcție a fost finanțată de Zlătaru Anghel jr. și soția sa Zlătaru Rodica împreună cu familia lor.

Din anul 2008 pastorul Bisericii “Vox Domini” este prof. dr. Ghiocel Moț. Mai slujesc în biserică: Zlătaru Anghel, dr. Handaric Mihai, familia Balint Ioani, dr. Riviș-Tipei Pavel, familia Tripon Ioan.

c. Biserica creștină adventistă de ziua șaptea – conferința Banat

Înainte de a fi construit lăcașul din Aradul Nou, membrii cultului adventist participau la slujbele ținute la biserică “Salem” din Arad. În anul 2006 fost construită „Biserica adventistă de ziua a șaptea – Conferința Banat” aflată pe strada Ștefan-cel-Mare nr.3. Ea are o capacitate de 80 de locuri. În momentul de față, biserică are 30 de membri. Ea este în același timp și sediul Conferinței Banat⁴³⁰. În ordine cronologică, începând cu data construirii bisericii și până acum, au slujit următorii pastori:

- Abel Iștoc
- Cristian Toma
- Florin Orodan girat de Beniamin Zeiler
- Paul Balaban girat de Emil Dulgheru.

⁴³⁰ “Conferința” cultului adventist este similară “episcopiei” la ortodocși. Conferința Banat activează pe teritoriul a 5 județe, având în componența sa 114 biserici locale, 54 de grupe și un număr de 6.919 membri. (www.conbanat.ro)

d. Biserici creștine baptiste

Biserica creștină baptistă „Biruința” de pe strada Zimbrului nr.65 a fost înființată în anul 1969, fiind prima biserică baptistă din cartierul Aradul Nou. În februarie 1967, un grup de credincioși au hotărât să se adune în vederea înființării unei Biserici Baptiste în cartier. Aceștia au cumpărat un imobil pe strada Zimbrului nr.65 pe numele unui membru al bisericii. După ce au așteptat 2 ani pentru a primi autorizația de funcționare de la autoritățile comuniste, în cele din urmă, la sfârșitul anului 1969, Biserica Baptistă „Biruința” a fost recunoscută oficial și înființată de drept. Ea are acum un număr de 200 de membri și aparținători și câteva formații muzicale (orchestră, fanfară, cor, cor de tineri) care sunt conduse în prezent de dirijorii Pascu Ardeu, Beniamin Condoroș și Nicu Popa.

De-a lungul timpului Biserica a fost păstorită de următorii pastori: Inovon Dumitru (1970-71); Chiu Mihai (1972-1973); Mânzat Ștefan (1974-1990); Balaciu Ioan (1990-1993); Grec Traian (1994-1996); Ionuț Deliu (1996-2004); Zaharia Ioan (2004-2006; 2008-2010); Mihai Geabou (2006-2008); Hanc Ovidiu (2010-prezent).

Cea de-a doua biserică baptistă din Aradul Nou „Emanuel” (str Timișorii nr.51, într-un corp al fostului magazin de fierărie și coloniale Kompass) a fost înființată în 1991. Primul ei pastor a fost Ștefan Mânzat. După plecarea acestuia, în anul 1993, a fost numit pastor Costea Beniamin. Biserica are 130 de credincioși. Pe lângă biserică funcționează o orchestră, un cor, o fanfară și o formație de tineret, de care se ocupă Râpan Dacian și Cioară Lucian.

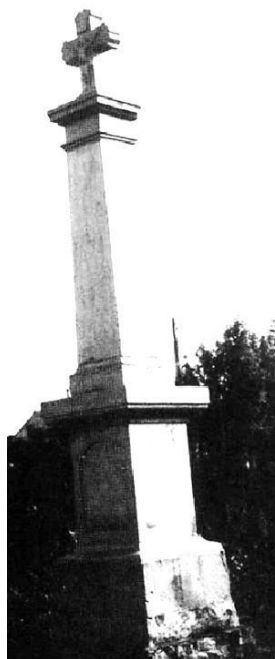
Din 1994 biserica are în derulare un program de masterat în teologie susținut împreună cu un seminar din Statele Unite. Programul a fost absolvit de un număr de 115 pastori.

7. Cimitirele

După o tradiție a satului, prima biserică catolică de după ocupația turcească în Aradul Nou era situată cu aproximație acolo, unde între cele două războaie mondiale, se afla școala. În spatele școlii, în grădinile de legume, au fost găsite multe oseminte umane, posibile rămășițe ale primului cimitir catolic al comunității noastre din perioada de după ocupația turcească.

Locul de odihnă veșnică a fost strămutat în secolul al XVIII-lea în capătul de sud al comunei. Înainte de a vorbi despre cimitirul actual, trebuie menționat cimitirul victimelor ciumei care a existat din 1738 până aproximativ în 1745.

În perioada dintre 1 iulie - 29 octombrie 1738, în Aradul Nou ciurma a făcut 400 de victime, care au fost îngropate în așa-zisul cimitir al ciumei. aflat în carantină, exista un lazaret făcut din scândură și un spital militar pentru bolnavii de ciumă ("Kontumazhaus") amplasate într-o zonă izolată, în pădure. Casele

celor bolnavi erau închise 14 zile și abia apoi dezinfectate. Traversarea Mureșului a fost interzisă.⁴³¹

Printre morții de ciumă îngropați la Aradul Nou se aflau și refugiați nemți din Banatul de sud care și-au părăsit locurile de baștină din cauza invaziei turcești.

Unde era așezat acest cimitir al ciumei? Posibil acolo unde și astăzi se înalță Monumentul ciumei, și anume în grădina mecanicului Franz Drommer pe Langengasse (strada Lungă – A.M Guttenbrunn). Se pare că aici a existat din 1738 până în 1858 o cruce din lemn cu icoana Sfântului Mântuitor; "Visitatio canonica" spune despre ea: "Cruce lignea lamina Salvatoris effigie ornata in Coemeterio Pestis per Communitatem 1738 erecta ... restaurata" (cruce din lemn împodobită cu statuia de tablă a Mântuitorului, ridicată de comunitate în 1738 în Cimitirul ciumei ... renovată).⁴³²

(Foto: Monumentul ciumei) Cel târziu din 1858 exista aici o cruce de piatră a cărei inscripție poate fi încă citită: "în amintirea epidemiei de ciumă din anul 1738 și în semn de mulțumire pentru că Dumnezeu i-a scăpat pe locuitorii Aradului Nou de ciumă în anul 1858". Primul înmormântat, conform registrelor bisericii, în 10 noiembrie 1771, în actualul cimitir, a fost soldatul Josef

⁴³¹ A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára Magyar-Kossa Gyula Dr.: Magyar orvosi emlékek IV. – A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára 168. (Budapest, 1940) Magyar orvostörténeti adattár (II.) (1700-1800), p.107

⁴³² Petri A.P., Op.cit., p.304

Waldmann ("primus Sepultus in novo coemeterio penes Eccles. Rascianica").⁴³³ În anul 1771, an epidemiologic grav, a fost inaugurat cimitirul de astăzi; acest indiciu trimite și la biserica ortodoxă a rascienilor (românilor și sârbilor) construită în 1727, și anume aproximativ la capătul străzii Ratzen (Ady Endre) spre Strada principală (Timișorii). În 1775 această biserică încă exista, cu toate că în localitate nu mai erau ortodocși.

În 1785 cimitirul avea 4 jugăre cadastrale, după 1839 s-a mărit cu alte 8 pogoane. La 27 aprilie 1840, episcopul i-a încredințat preotului Franz Gaith sfințirea cimitirului. "Visitatio canonica" relatează, în 1738, despre inaugurarea cimitirului: *"Cimitirul se află în partea sudică a localității în strada Mare. Aici stă o cruce din piatră, 14 'stațiuni' și un teren de clopotniță cu clopot, toate fuseseră ridicate și inaugurate de aproximativ 60 de ani. Iarba care crește aici aparține preotului. Arătorul Domnului este înconjurat de un șant și are o poartă provizorie. El trebuie întreținut de către comunitate."*

Capela „Cele șapte patimi ale Maicii Domnului” (foto)

există din 1856, refăcută de Anton și Magdalena Hess. În 1913 a fost renovată din temelii și resfințită. În 2008 a fost reînviată și consacrată de familia Alois Weil. În stânga drumului principal al cimitirului se înalță o cruce masivă de marmură care este numită „Crucea mare” („Große Kreuz”) sau „Crucea ciumei” („Pestkreuz”). (Foto: Mormintele călugărițelor profesoare la Școala de

fete Notre Dame)

Capela „Cele șapte patimi ale Maicii Domnului” (foto) există din 1856, refăcută de Anton și Magdalena Hess. În 1913 a fost renovată din temelii și resfințită. În 2008 a fost reînviată și consacrată de familia Alois Weil.

⁴³³ Ibid.

Pe partea dreaptă a aleii mărginite de „stațiile” patimilor Mântuitorului și de tei și plopi, se pot vedea și crucile metalice negre așezate la mormintele, de aceeași dimensiune și formă, ale călugărițelor, profesoare la școala de fete Notre Dame.

Muntele Calvariei, la capătul drumului principal, a fost construit de filantropul din Aradul Nou Josef Dengl. Autorul monumentului este necunoscut. Josef Dengl, morar din Aradul Nou, a decedat în anul 1912, la vârsta de 89 de ani. Din averea de

milioane de coroane a decedatului, a lăsat ca moștenire 350.000 de coroane în scopuri caritabile⁴³⁴. Inițial avea menirea unei capele cu acoperiș plat, cu trepte pe ambele părți, flancate de garduri din fier forjat. Pe terasa capelei este amplasat un monument din marmură, Christos pe cruce și trei personaje feminine, autor necunoscut. În spațiul interior se află un altar, locul de reculegere al întemeietorului. Acum accesul este blocat. În stânga drumului principal al cimitirului se înalță o cruce masivă de marmură care este numită „Crucea mare” („Große Kreuz”) sau „Crucea ciumei” („Pestkreuz“). (Foto: Muntele Calvarului)

Există mărturii despre o cruce de piatră încă din 1838; în 1888 se pare că parohia a donat o cruce nouă, a cărei inscripție spune: „Lauda noastră cea mai mare o închinăm crucii Domnului nostru Iisus Hristos! R.K. preot = Parohia Aradul Nou – 1888.”

⁴³⁴ Ujság, 1912. május (10. évfolyam, 104-115. szám), 1912-05-05 / nr.107

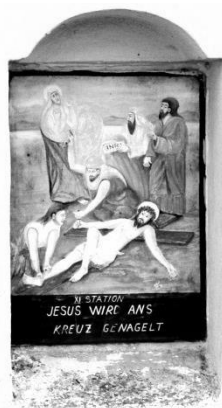
Pe al doilea drum de la intrare se află un șanț numit „Sellesch”, a cărui apă se scurge în pâraul Țiganca. Între „crucea ciumei” (ori crucea mare) și Calvaria pe partea stângă și dreaptă a drumului sunt ridicate câte șapte „stații” pe drumul crucii, care au fost donate bisericii în 1832 de către soții Peter și Magdalena Malinger. Pe 1 ianuarie al aceluiași an, aceștia au semnat un angajament: *„Obligație. Subsemnații, prin prezenta ne angajăm să păstrăm în stare perfectă tot ceea ce noi am înălțat în cimitirele din Aradul Nou, cele 14 stații ale suferinței Mântuitorului nostru, nu numai în timpul vieții noastre, ci și după moartea noastră. Loc: Aradul Nou, 1 ianuarie 1832, Peter Malinger, Magdalena Malinger...”*⁴³⁵

Drumul crucii cu cele 14 „stații”, având fiecare o imagine a patimilor Mântuitorului, a fost renovat în 1891, 1950-60, 1970, fiecare de către o familie ori locuitor cu dare de mână din Aradul Nou. Numele lor și anul renovării sunt marcate pe o placă de marmură (Philipp, 1923; Hartmann, 1936; Dambacher, 1956; Hans, 1956; Albecker, 1956; F. Klug, 1970; Barbara Klug, 1970, șamd.). (Foto: Stația II-a pe drumul Golgoetei)

În cimitir se regăsesc mormintele unor personalități marcante din istoria localității. (Foto: Mormântul lui J. Hans 'Honvéd', cronicarul de Aradul Nou)

Una dintre cele mai vechi pietre de mormânt din cimitir (inițial un granit de culoare închisă pe care apare un călăret) este cea a stegarului Skultéty

⁴³⁵ Idem p.307

László (1735-1831 Arad), husar în regimentul 88, Coburg-Gotha care, din 1750 până la moartea sa, așadar vreme de 81 de ani, a servit credincios majestaților imperiale ale monarhiei. Piatra de mormânt inițială a fost înlocuită la începutul secolului XX. cu un monument din marmură neagră pe care se află o placă circulară din bronz cu imaginea husarului călare, purtând un steag. Monumentul se află aproape de intrarea în cimitir pe partea dreaptă a aleii. Iată și povestea husarului regal care nici după moarte nu și-a găsit veșnica odihnă:

a. Odiseea după moarte a bătrânului husar

Skultéty László (1735 – 19 august 1831, Aradul Nou), husar în regimentul 88, Coburg-Gotha care, din 1750 până la moartea sa, din cei 93 cât a trăit, a servit credincios majestațiile imperiale vreme de 81 de ani. Și acestea au fost nu mai puțin de patru: Maria Terezia, Iosif al II-lea, Leopold al II-lea și Franz Joseph. În lunga sa carieră militară a participat și supraviețuit unui număr de 22 campanii militare. Piatra de mormânt inițială, din 1831, obelisc din granit de culoare închisă înălțat cu o șapcă de husar și pe care era inscripția „Skultéti László, stegar husar în regimentul

prințului Goburg”, ridicată și platită de fostul comandant al husarului, colonelul grof Esterházy Vince, nu s-a păstrat. O nouă piatră de mormânt, cea actuală, din marmură neagră a fost ridicată, în memoria bătrânului husar în 1898, la inițiativa Asociației pompierilor voluntari din Aradul Nou – Mureșel al cărei suflet a fost Ternajgo Cesar, farmacist și comandant al pompierilor. (Foto: Monumentul husarului Skultéty, refăcut). Asociația a organizat o colectă de bani la care au contribuit nobili, ofițeri, pompieri, oficialități și locuitori din Aradul Nou.

În total s-a adunat suma de 813 forinți și 99 kr. Monumentul realizat de un bun meseriaș, Belőni J., a fost inaugurat în 25 iunie, în prezența unui numeros public, după o slujbă ținută de părintele monah Kristofcsák Gyula, care a lăsat osemintele viteazului oștean în grija comunității din Aradul Nou. Inscripția de pe piatra funerară notează: *“Aici odihnește cel mai bărân husar din lume – Skultéty László, stegar în regimentul prințului Coburg-Gotha. A slujit 81 ani, a murit la 1831 august 19. În semn de recunoaștere și omagiu al vitejeii militare a fost ridicată din donațiile armatei și ale cetățenilor din Aradul Nou în anul 1898.”* Sub aceasta se află un sigiliu circular din bronz cu imaginea unui husar călare, purtând un steag. (Tablou: Lucrare expusă în 1900 la Expoziția universală de la Paris în pavilionul Ungariei; Portret realizat de Somogyi Győző și expus în “Galeria eroilor Ungariei” din Kőszeg, cetatea Jurisics.)

Ceremonia inaugurării a fost cu atât mai spectaculoasă cu cât la aceasta au participat fanfara Regimentului kuk 33 din cetate, un detașament al regimentului 3 de husari condus de comandantul unității col. Kafka și unul al regimentului de pușcași călări al regimentului 7

care a executat și salva de onoare. Apoi în saloanele restaurantului fabricii de bere din Aradul Nou a avut loc o recepție. Suma de 63 de forinți și 70 crăițari din colectă, rămasă după plata tuturor cheltuielilor, a fost depusă în casieria

Asociației pompierilor pentru întreținerea mormântului. În 1909 comandantul Cetății a solicitat ca suma rămasă să fie virată Ministerului de război pentru administrare. Piatra funerară originală a fost pusă pe noul mormânt sub o foaie de

8. Cruci și troițe în Aradul Nou

În „Visitatio canonica” a bisericii catolice, din 17 noiembrie 1738, se află o „listă a statuilor și monumentelor numeroase aflate în Aradul Nou, pe alei și străzi”. De-a lungul anilor, numărul acestora s-a mărit ca urmare a donațiilor cetățenilor comunei. Unele dintre acestea sunt amplasate în extravilan, între calea ferată și Valea viilor (în 1944 erau 20), altele (peste 20) în intravilanul Aradului Nou.

Cruce ridicată la 1780 pe Lugojulului colț cu A.M Guttenbrunn

Troița Sf Wendel str. Zădăreniului nr 43

Troița sf. Urban str. Constituției, fam. Tuch (restaurată 2022)

Troița str. Zimbrului (Kasernegase, ridicată 1853 fam. Fridrich, reînnoită 1932, Arthur și Therese Braun ns. Hartmann (față/spate)

Troiță pe str. Ogorului, 1725, fam. Dengl,

Ceea ce nu înseamnă însă că și astăzi există toate. După 1944, o parte dintre ele au dispărut. Cu toate acestea Aradul Nou este, de departe, cartierul cu cele mai multe astfel de lucrări închinare Domnului. Harta⁴³⁹ indică locurile unde se aflau aceste cruci și monumente între cele două războaie mondiale.

Statuia Sf. Mucenic Florian,
patronul pompierilor

Crucea lui Marcu, ridicată
1835 refăcută 1880

Crucea dedicată
Sf. Fecioare (1901)

Cruce de pe A. Ipătescu,
1875

Cruce din 1838 Ogorului
colț cu Timișorii

⁴³⁹ Petri A.P., Op.cit., p.312

Cruce din 1888 pe A.Endre
colț cu Iosif Lengyel

Cruce la intrarea cimitir
ridicată în 1883

Cruce pe Șt. cel Mare
ridicată 1863, donată în 1913

Cruce pe Logojului
ridicată de fam Klug
și Zeller

Cruce pe strada Arinului
colț cu Crângului ridicată
de fam. Strauss

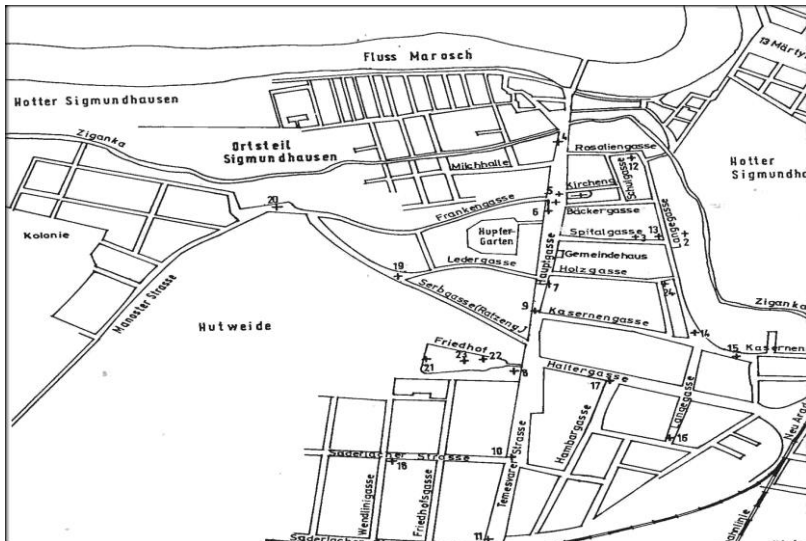
Crucea furtunii

Cruce ridicată la 1780 pe Lugojului
Colț cu A.M. Guttenbrunn

Crucea neagră,
ridicată 1897

Harta Aradul Nou din 1944 – statui, cruci și troițe

a. Statui ale sfinților și cruci stradale în Aradul Nou anul 1944

În 1944, înainte de schimbarea regimului, în Aradul Nou existau următoarele statui ale sfinților și cruci stradale.⁴⁴⁰ Majoritatea dintre ele sunt mărturii de credință ale unor locuitori din comună, altele au fost ridicate din fondurile comunității ori ale bisericii.⁴⁴¹

- Crucea dinaintea primăriei pe strada principală ridicată de comunitate în 1838.
- „Crucea neagră” în fața bisericii donată în 1901 de Theresia și Philipp Hohn. Monumentul a fost confecționat în atelierul lui Josef Teichert din Aradul Nou, din marmură de culoare neagră. Inscripție – “Donat în onoarea lui Dumnezeu, pentru memoria lui Philipp și Therezia Hohn. Inaugurat la 8 septembrie 1901”. A fost mutat lângă zidul bisericii pentru a face loc „Sfintei Treimi”.
- Monumentul „Sfintei Treimi” donat în în 1795 de Benedikt Uly; a fost renovat de familia Hans.
- Statuia “Sf. Nepomuk” ridicată în 1754 de comunitatea catolică; în 1948 a fost îndepărtată.
- Statuia „Sf. Ioan de Nepomuk” situată într-o nișă între biserică catolică și casa parohială. Anul realizării și donatorul nu mai sunt vizibile.
- Crucea de la intrarea în cimitir a fost ridicată de comună în 1838 și restaurată în 1922 de Katharina și Franz Dengl.
- Crucea din colțul străzilor Hauptgasse-Kaserngasse (Timișorii cu Zimbrului), cunoscută și ca „Crucea neagră”, a fost donată de comunitatea catolică în 1897. Este lucrată din marmură neagră. După 1946 a fost răsturnată, apoi repusă la loc.
- Crucea din colțul Hauptgasse-Saderlacher Straße (Timișorii- Ogorului) a fost donată de Elisabeth și Anton Hess în 1938, în memoria epidemiei care, în 1733-1736, a adus pierderi mari crescătorilor de animale din comună.

⁴⁴⁰ Petri A.P , Op.cit., p.317-318.

⁴⁴¹ Demșea D., Truță H., "Monumente de for public, însemne memoriale, construcții decorative și parcuri din județul Arad", Ed. Nigredo, Arad 2007

- Crucea din lemn la calea ferată pe drumul spre Timișoara numită și „Crucea lui Marcu”, a fost ridicată în 1816 din lemn (1829 din piatră?) de familia Lorenz Schragner. În 1880 a fost refăcută turnată din fontă de către familia Blech. Sf. Marcu este protectorul roadelor. De sărbătoarea închinată lui, 25 aprilie, se făcea o procesiune la cruce.
- Crucea din Rosaliengasse (A.Ipătescu) a fost ridicată în 1875 de Katharina și Konrad Hoffmann.
- Crucea din colțul străzii Spitalgasse (Lugojului) colț cu Langengasse (A.M.Guttenbrunn) a fost donată în 1780 de familia Philipp Schadt. Inscricție în germană: „Gestiftet Zur Ehre Gottes im Jahre 1780. Erneuert Zur Ehre Gottes des Heiligen Geistes u. Heiligen Josef von Geschwister SCHADT im Jahre 1956” („Fondată în anul 1780 pentru slava lui Dumnezeu. Renovată de către frații SCHADT în anul 1956, pentru slava lui Dumnezeu, a Duhului Sfânt și a Sfântului Iosif”).
- Statuia „Sf. Florian”, protectorul împotriva incendiilor, la colțul străzilor Lange-Gasse (A.M.Guttenbrunn) – Kasernengasse (Zimbrului) vis-à-vis de fosta Școala populară a fost donată de familiile Dambacher și Anton Sachs în 1869 și sfințită la 1 iunie 1869. Lucrarea a fost turnată în 1868 la Reșița. Incripție în limba germană: „FLORIAN / GLORE HERR! / 1869” (“FLORIAN / GLORIE DOMNULUI! / 1869”).
- “Crucea furtunii” de pe strada Langen-Gasse (A.M.Guttenbrunn) a fost donată în 1883 de către Josef Hartmann.
- O troiță pe strada Saderlachgasse (Ogorului) a fost ridicată de familia Friedrich în 1853 (1750?) fiind închinată Sf. Wendelin, protectorul animalelor. La sărbătoarea acestuia, 21 octombrie, avea loc acolo o procesiune.
- Crucea de la colțul străzilor Raizengasse-Ledergasse (Ady Endre – Iosif Lengyel) a fost ridicată în 1888 de Magdalena și Franz Klug.
- Troița în cinstea Sf. Urban din str. Frankengasse (Constituției) a fost donată de familia Tuch. În 2022 a fost refăcută tencuiala.

- Crucea mare cunoscută și ca „Crucea ciumei” pe aleea principală a cimitirului romano-catolic a fost ridicată în 1888 de comunitatea catolică „Crucea albă”.
- Crucea din colțul străzilor Holzgasse – Blinden Gasse (Arinului – Crângului); a fost donată de familia Strauss. Anul 1897.
- Crucea de pe Spitalgasse (Lugojului). Donată în 1801 de familiile Klug și Zeller.
- „Crucea mării secete”, strada Ștefan-cel-Mare (Halteergasse – Păstorului), în dreptul străzii Stan Dragu (Hambarului). Donator Barbara Klug și copiii, autor Albecker, Aradul Nou, 1863 , restaurată în 1913. "În cinstea lui Dumnezeu / Ridicată de Barbara Klug / și copiii / în anul 1863 / înnoită de / Nikolaus și Maria / Klug / născută Hartmann. Semnătura pietrarului Albecker / Uj Arad" pe soclu.

Multe alte cruci există și acum pe terenul extravilan al Aradului Nou.

b. Statuia „Sfintei Treimi”

Istoria acestei lucrări se află în „Historia Domus” dar este inclusă și în monografia notarului Kakuyai. Primul altar, monument dedicat Sfintei Teimi a fost ridicat de Benedikt Illy, venit din Pădurea neagră, la capătul străzii Frankengasse (Constituției). Un document din 7 iunie 1795 al conducerii obștei dovedește acest lucru. *„Obligație. Comuna Aradul Nou se obligă să întrețină cu termen permanent, în bună stare și să procure toate cele necesare pentru coloana Sfintei Treimi ridicată la capătul așa numitei Franken Gassen ... confirmat în târgul Neu-Arad*

la 7 iunie 795. Semnat Georg Petz primar, Joseph Wagner viceprimar, Coram me Nepomucemo Ferdinando Schmid, oppidi notario”.⁴⁴²

În 1856 un țăran bogat de prin partea locului, Watz Nikolaus și soția sa Barbara născută Zimmer au ridicat, nu departe de Biserică, pe strada Principală, o statuie “întru slava Sfintei Treimi Dumnezeiești.” Piatra de temelie a lucrării a fost pusă la 2 martie în același an. Statuia a fost construită de meșterul Paul Schlauch și de meșterul Jalts, sculptor și aurar, după cum rezultă dintr-un certificat emis moștenitorilor ctitorilor Watz, în 20 martie 1926, de Primăria comunei. Documentul poartă semnătura primarului Friedrich Franz și a juratului Petz Franz.⁴⁴³

Pentru întreținerea statuii cât și pentru slujbele ce se țineau acolo Watz a promis să doneze pentru totdeauna un teren cu suprafață de o optime de jugăr. Promisiunea nu și-a ținut-o, scrie „Historia Domus”. “De aceea statuia, făcută din piatră de slabă calitate (gresie – nn), în pofida colectelor aproape anuale, se află într-o stare rea. ”Inițial, conform monografiei din 1859 a notarului comunal Kakujay, corpul principal era vopsit în verde, iar statuile din colțurile soclului erau aurite⁴⁴⁴.

Certificatul din 1926 menționează și lista personalităților sub a căror oblăduire a fost ridicată “illo tempore” lucrarea. Conținutul său este următorul: “În 2 martie 1855 a fost pusă piatra de temelie pentru Statuia Sfintei Treimi, care va fi ridicată în timpul glorioasei domnii a Majestății Sale Apostolice Impero-Regale, a Părintelui Țării, mult stimat / Franz Iosif I-ul / drept / Excelenței Sale FML Johan conte Caronini Cronberg, guvernatorul Impero-Regal al Voivodatului Sârbesc și al Banatului Timișan; Domnului demnitar Alexander von Csajaghy episcop de Cenad, Înălțimii Sale, contesei doamna

⁴⁴² Petri A.P., Op.cit., p.320

⁴⁴³ Neu Arad Heimatblatt 2009 ediția 4-a, p.26-33 (www.hog-neuarad.de)

⁴⁴⁴ Cele trei personaje feminine, aurite inițial, sunt simboluri ale celor trei virtuți teologale: Speranța, spre nord, Credința spre sud și iubirea spre vest. Fiecare poartă câte un obiect: ancora – simbolul speranței, cartea – simbolul credinței și copilul – simbolul iubirii conform catehismului catolic.

Amalia Zelenski – Lovasz / Patronul bisericesc, domnul Franz Gaith; preot în Aradul Nou, domnul Athanas von Racz, președintele Oficiului Teritorial Impero-Regal, Aradul Nou / Domnul A. von Jankovits, adjunct Impero-Regal / M. von Susisich, adjunct Impero-Regal / J. von Zentty, activist Impero-Regal / K. von Grensarszky, activist Impero-Regal / I. von Pejov, activist Impero-Regal / Josef Meininger, judecător orășenesc / Josef Kakujai, notar / Nikolaus Weil, casier / Friedrich Biringer, jurat / Leopold Orth, jurat / A ridicat evlaviosul locatar din Aradul Nou / Nikolaus Watz / actualmente jurat / cu evlavioasa sa soție / Barbara născută Zimmer / în onoarea Trinității Dumnezeului / această statuie a Sfintei Treimi, pe care au construit-o domnul Paul Schlauch, mastru constructor și Jaltsch Emmanuel, sculptor și aurar din Aradul-Nou”.

Statuia a fost preluată spre îngrijire de către Maria Lux, născută Watz, fiica ctitorului, apoi în 1926, de nepoții acestuia Malvina Bogdan născută Lux și fratele său dr. Karl Lux. În continuare, monumentul a fost preluat de Adam Hartman și soția Terezia, născută Watz, care locuiau în Aradul-Nou, Calea Banatului nr.173.

Abia în 1950, Statuia Sfintei Treimi apare ca Monument istoric, la poziția nr. 3 din Lista monumentelor publice din județul Arad. Pe listele ulterioare ea nu mai apare, însă astăzi este totuși pusă sub protecție, prin acte normative locale. (HCLMA, nr. 136 / 1999 și HCJ nr. 53 / 2001). În primăvara anului 2008, Consiliul Local Municipal a hotărât ca fiind oportună reșezarea monumentului pe suprafața parcului din fața Bisericii Romano-Catolice. Restaurat, monumentul a fost mutat în octombrie 2011. În zona Bisericii, s-a

creat astfel un ansamblu monumental, cu alei de circulație, din placaj de piatră, spațiu verde cu noi plantații, mobilier urban și un iluminat arhitectural , care pune în evidență valorile artistice și istorice încorporate în aceste construcții.⁴⁴⁵ (Foto Iosif Zimmermann)

Detaliu – Pe capitelul coloanei apar în dreapta, bărbatul ajuns la vârsta senectuții ce îl reprezintă pe Dumnezeu-Tatăl, ținând cu mâna stângă o cruce metalică cu brațe egale, în stânga lui, tot așezat, este reprezentat Isus Hristos – Fiul, sprijinind cu brațul drept, ridicat oblic și dezgolit, o cruce metalică, așezată cu baza pe genunchii săi, iar deasupra amândouă, realizat din elemente metalice, se află simbolul Duhului Sfânt, porumbelul cu aripile desfăcute în zbor plasat într-un cerc împodobit cu șapte raze dispuse asimetric.

Există însă și o altă variantă asupra originii monumentului. După ce epidemia de ciumă (1738-1739) din Banat a luat sfârșit, arădenii au comandat în 1745-1746, la Budapesta, realizarea unui monument, care mai apoi a fost transportat pe Mureș la Arad. Prețul de execuție s-a ridicat la 6.000 de guldeni. El a fost amplasat în piața din fața bisericii Minorite iar în 1751 a fost sfințit și inaugurat de către capelanul Cenadului, Franz Eugen Edler von Limburg. Monumentul a fost ridicat de arădeni în semn de recunoștință față de ajutorul pronic cerești în depășirea epidemiei. Se pare că statuile, reprezentând sfinții Florian, Sebastian și Sfânta Elisabeta cu copilul Sf. Ioan Botezătorul, au fost renovate în 1802, 1832 și 1853. Acest monument ar fi fost adus în Aradul Nou, pe la 1882, după construirea noului teatru de către municipalitatea Aradului. Ținând seama de valoarea inițială a investiției și de lipsa de mărturie privind acceptarea darului venit de peste Mureș este puțin probabil ca "Sfânta Treime" din Aradul Nou să fie aceeași lucrare cu cea demolată în Arad.

⁴⁴⁵ Horia Truță, Iconografia monumentală catolică a Sfintei Treime în județul Arad p.323

IV. Învățământul

1. Prima școală, primul „magister ludi”

Familia, biserica, școala. Pentru șvabii din Aradul Nou aceștia erau cei trei piloni pe care se sprijinea comunitatea. Cum în 1723 aveau deja prima biserică, e drept modestă, prioritate devenise educația copiilor lor. Din 1725, în matricolele bisericii apare Nick Anton, „Magister ludi” (învățător) în Aradul Nou, plătit de comună.⁴⁴⁶ Pe cale de consecință, se poate spune că acesta avea unde și cui să predea, deci exista o școală sau cel puțin o sală de clasă și elevi. Nu se știe unde exact s-au ținut primele ore de curs. Ne putem însă imagina o încăpere modestă în care, așezați pe bănci lungi din lemn, stăteau elevii, îmbrăcați care cum. Lângă catedră exista o tablă de lemn vopsită, pe care profesorul și elevii scriau cu cretă. Într-unul dintre colțuri, o sobă mare de cărămidă ori tuci în care ardeau iarna lemnele de foc cumpărate de comunitate. Amenajarea și întreținerea școlii, precum și salariul învățătorului, erau suportate tot din casieria comunității.

Până în anii '60 ai secolului al XVIII-lea profesorul era de asemenea notar al comunității, organist și paracliser; începând cu 1767 învățătorul claselor superioare, Adam Levay (Levay fiind aproape o dinastie de dascăli în comună) și-a luat un asistent (Unterlehrer) pe care trebuia să îl plătească din salariul său. Acesta avea de îndeplinit toate sarcinile pe care le avea profesorul claselor superioare. L-a urmat Christophorus Rodl care a profesat până-n 1737.⁴⁴⁷

Profesorul preda în germană desigur, limbă oficială a statului în secolul al XVIII-lea, citirea, scrierea și puțină matematică, iar religia, „învățătura creștinismului” (Christenlehre), era predată de către preot sau capelanul său. În anul 1753 „ludimagister⁴⁴⁸” (învățător) câștiga 110 guldeni, în 1778 acesta avea un salariu de 200 guldeni și în plus primea 10 steri de lemne de foc și o locuință gratuită. După apariția „Regulamentului școlar general...” din 1774, în

⁴⁴⁶ Petri A.P. Op. cit p.360

⁴⁴⁷ Otto Greffner, Mario Stoica (2015) *Învățământ german la Arad*, ed Tipărița p.24

⁴⁴⁸ Extraordinar termen latin *Ludimagister* – maestrul jocului. (*Magisterludi* îi aparține lui Hermann Hesse.)

Aradul Nou a avut loc o reorganizare a școlii populare de aici. Între 1778-1779 la școală erau înscriși 466 de elevi cu vârstă de școlarizare, însă în sala de clasă încăpeau doar 60. La începutul secolului XVIII-lea școala avea pe lângă învățătorul claselor superioare, care predă la clasa a doua, un învățător, care ținea ore la clasa întâi. Abia din anul 1851 a mai apărut, în comună, un al treilea cadru didactic.⁴⁴⁹

E foarte probabil ca una dintre primele⁴⁵⁰ clădiri ale școlii să se fi aflat pe Popa Șapcă (Bisericii – Kirchengasse) colț cu Castanilor (Str. Școlii – Schulgasse) practic în curtea viitorului (atunci) palat Zielinski-Nopcsa-Pallavicini (Nopcsahaus), astăzi Liceul tehnologic Forestier “Iuliu Moldovan” și din 2011 Liceul A. Müller Guttenbrunn clasele X-XII.

2. Cum arăta școala?

Din „Visitatio canonica”, din anul 1838, aflăm câteva informații despre clădirea școlii: „În 1823 a fost construită o nouă școală din cărămidă arsă în apropiere de biserică și casa parohială; la etajul clădirii directorul avea trei camere, o bucătărie și o cămară; începând cu luna mai a anului 1838 era deja o sală de clasă care se folosea. La parterul clădirii erau două camere, o bucătărie și o cămară pe care le folosea cantorul. A treia încăpere din această locuință era sala clasei întâi. Clădirea avea și o pivniță, jumătate din aceasta îi aparținea învățătorului claselor superioare, iar cealaltă jumătate cantorului. Clădirea era acoperită cu șindrilă și avea un turn mic în care se afla clopotul școlii. Cu acesta se anunța începutul și sfârșitul orelor de școală. În apropiere de clădirea școlii, administrația comunală a ridicat în 1823 și un grajd. Acesta a fost construit tot din cărămidă arsă, iar acoperișul din șindrilă. Ambele clădiri erau în stare bună. Terenul aferent acestei construcții era împrejmuit cu un gard de lemn care avea o lungime de 13 și o lățime de 11 stânjeni. Lângă acesta se afla grădina școlii, cu o lungime de 23 și o lățime de 11 stânjeni, care era cultivată de învățătorul claselor superioare și cantor.” În jurul anului 1860, la parter se aflau două locuințe, fiecare constând în două camere și o bucătărie,

⁴⁴⁹ Petri A.P., Op. Cit., p. 371 și 354

⁴⁵⁰ Greffner, Stoica, op.cit., p.25

iar lângă una dintre locuințe era o sală mare de clasă. La etajul întâi erau o locuință și două săli de clasă.

Cel de-al patrulea cadru didactic, care a trebuit angajat la scurt timp după aceasta, a locuit într-o casă privată.⁴⁵¹ Începând cu anul 1899 călugărițele au preluat orele de curs pentru fete, din toamna anului 1923 vechea școală de pe Strada Școlii / Schulgasse colț cu Strada Bisericii / Kirchengasse (Popa Șapcă cu Castanilor) a fost transformată într-o școală elementară germană.⁴⁵²

3. Școlile pentru băieți

Ca urmare a creșterii populației școlare a comunei, în perioada interbelică orele de curs pentru băieți se țineau în trei clădiri: erau două clase în "Prinzschule", numită și "Școala Florian" (construită în 1853) aflată pe strada Principală; două clase în "Krauseschule" pe strada Principală colț cu Aleea Tăbăcarilor (Timișorii colț cu Iosif Lengyel); elevii din celelalte două clase mergeau la "Schorkschule" care se afla pe Langengasse colț cu Aleea Cazărmii (Zimbrului colț cu A.M.Guttenbrunn)⁴⁵³.

Școala băieți de pe str.Timișorii – Școala băieți de pe str Lengyel colț cu str.Timișorii

4. Școala de fete la mânăstire

Orele de curs pentru fete se țineau în cele două corpuri ale mânăstirii (Klosterschule) de pe Calea Timișorii (până în februarie 2011 săli de clasă ale Liceului A. M. Guttenbrunn, apoi retrocedate Ordinariatului Romano-Catolic Timișoara). Bertha Wagner, o femeie care și-a iubit și cunoscut bine comuna

⁴⁵¹ Idem p.355

⁴⁵² Ibid.

⁴⁵³ Ibid.

natală, a lăsat o descriere detaliată a școlilor de băieți și de fete din Aradul Nou. "Școlile de băieți: Pe strada principală, vizavi cu Aleea Tăbăcarilor (Iosif Lengyel) se află o clădire a școlii. Casa de la stradă este o construcție veche cu o intrare acoperită; în stânga și în dreapta se află câte o locuință cu patru camere, în ambele părți sunt patru ferestre, o pivniță, intrarea în clădire are cinci trepte, iar intrarea în pivniță se află în curte. În spatele curții mari se află clădirea școlii construită mai târziu care este despărțită în mijloc de un coridor la care duc cinci trepte. În spatele acestei clădiri se întinde o grădină mare. Sălile de clasă au câte trei ferestre cu vedere spre curte și câte trei cu vedere spre grădină. Toate sunt înalte și late, iar camerele sunt luminoase. În colțul dinspre curte se află o sobă mare din fier și un dulap pentru rechizite, înspre grădină o catedră, tabla neagră mare de lemn, un glob și câteva hărți. Deasupra catedrei, mai demult era atârnată o cruce. În fața catedrei erau trei rânduri de bănci, scaunele și mesele făcând corp comun. În mese erau integrate două călimări, iar dedesubt un sertar pentru ghiozdane. Pardoseala din lemn era unsă cu ulei. Vizavi de această școală se află cea de-a doua clădire a școlii de băieți, colț cu Aleea Tăbăcarilor (strada Josif Lengyel), cu partea frontală spre strada principală. Această construcție este un pic mai mare decât cea descrisă anterior și are o ușă pe strada principală. Ușa duce la un coridor care împarte casa în două

suprafețe egale. La capătul coridorului se afla o locuință pentru învățător care avea trei camere, o bucătărie și anexe. Curtea și grădina sunt împrejmuite cu un gard de lemn. Cea de-a treia școală de băieți se

afla pe Langegase (A.M. Guttenbrunn) colț cu Aleea Cazarmei (Zimbrului). Construcția era împărțită la fel ca și celelalte două școli. Intrarea se află pe Aleea Lange, în dreapta era locuința învățătorului și în stânga sala de clasă. Curtea se întindea până pe Aleea Cazarmii. Amenajarea interioară e identică,

cu celelalte două școli mănăstrești de băieți. (Foto: Școala de băieți de pe Zimbrului colț cu A.M.Guttenbrunn)

Clădirea mănăstirii, (Klosterschule, școala de fete – nn) care avea un etaj, se întinde pe toată partea frontală a străzii, iar în stânga și în dreapta ajunge până la casele vecine. În mijloc se poate vedea o arcadă cu o poartă masivă și o ușă de intrare. Când se intră pe poartă, în partea dreaptă se poate vedea o cameră mare spre care duc patru trepte late. În stânga, încăperea era despărțită printr-un

perete. (Foto: Frontonul școlii de fete. Crucea mascată într-o cutie din lemn (în epoca trecută) nu a fost niciodată scoasă) La etaj, o ușă din partea dreaptă ducea spre sala de clasă; amenajarea interioară era în principiu la fel ca cea din școlile de băieți. Până în 1918, în fiecare clasă din școlile mănăstirești era atârnată o tablă cu îndemnul "Az iskolában németül beszélni nem szabad!" ("La școală nu se vorbește germana!"). La capătul terenului se află o clădire lată, care mai demult era folosită ca grădiniță. Aceasta nu are pivniță, însă este înaltă. În 1948, călugărițele au fost nevoite să părăsească ambele clădiri."⁴⁵⁴

Începând cu anul 1899 sistemul de învățământ al fetelor a fost preluat de ordinul călugărițelor de "Notre Dame". Ordinul a fost interzis în 1948. În fosta școală de fete funcționa o parte a Liceului "Adam Müller Guttenbrunn". Încă din anul 1867, odată cu formarea

Monarhiei austro-ungare, s-a dispus ca limba maghiară să fie limba de predare și în școala elementară, iar profesorii au fost obligați la rândul lor să învețe maghiara, sub sancțiunea pierderii slujbei. Începând cu 1896 se mai predau doar două ore de curs pe săptămână, în limba germană.⁴⁵⁵ (Foto: Mănăstirea de maici – școala de fete 1910)

⁴⁵⁴ Petri A.P., Op.cit. p.356

⁴⁵⁵ Idem

5. Școala particulară

În Aradul Nou a existat și o școală particulară. Școala elementară „Freund Adolf” (1881-1896) a fost fondată în anul 1881. În primul an de activitate (1881-1882) a unui număr de 56 de elevi, majoritatea din Aradul Nou și Sânicolaul Mic. Ca discipline elevii studiau următoarele: vorbire și inteligență, citit limba maghiară, scris maghiară, citit limba germană, scris germană, socotit din cap și în scris, sport, desen și muzică. Mai primeau calificative și pentru sârguință și purtare. Școala nu a funcționat decît câțiva ani. În ultimul an școlar 1895-1896 școala a avut un număr de 81 elevi.⁴⁵⁶

6. Kindergarten

Grădinița din curtea mănăstirii

La data de 1 iunie 1828, Tereza, contesa de Brunszvik (1775-1861), a deschis în Ofen (Buda) prima grădiniță din Ungaria pe care a numit-o „Grădina îngerilor”. În februarie 1843, prin intervenția preotului catolic din Timișoara, Franz Xaver Hofstättnner (1798-1869), a fost deschisă prima grădiniță din Banat. În Aradul Nou s-a deschis o astfel de instituție în 1898, când călugărițele ordinului “Notre Dame” au primit o clădire încăpătoare și au putut prelua orele de curs pentru fete. Între 1899 și 1947, atunci când ordinul călugăresc a fost desființat, numărul micuților era destul de mare, în fiecare an.⁴⁵⁷

⁴⁵⁶ Direcția județeană Arad a Arhivelor Statului, fond 890

⁴⁵⁷ Petri A.P., Op.cit., p.365

7. Școala primară din Aradul Nou

După 1918, autoritățile au sprijinit încercările germanilor din Arad de a avea o

școală proprie, printre altele și pentru că au vrut să limiteze influența maghiară puternică din domeniul cultural. În septembrie 1920, directorul Edmund Josef Neidenbach (1878-1933) a format prima clasă de gimnaziu german de băieți, în Arad. În anul 1921

această clasă a fost mutată în Aradul Nou, în școala populară, iar în toamna anului 1923 a primit o clădire proprie.⁴⁵⁸ Clădirea este situată în colțul străzilor Popa Șapcă și Castanilor, acolo unde se aflase una dintre primele școli ale comunei. În internatul școlii stăteau elevi germani din Sântana, Glogovăț,

Frumușeni, Zăbrani sau Arad. În anul 1926, directorul Neidenbach a fost transferat la liceul de stat român "Iosif Vulcan" din Arad. În acea perioadă erau 200 elevi. Începând cu 1927 școala

primară germană s-a românizat tot mai mult. În școlile de stat ale minorităților o serie de discipline școlare erau predate în limba română. După "încălzirea" relațiilor dintre Reichul German și România, la Arad se înființează de către "Grupul Etnic German", un nou gimnaziu german „Adam Müller Guttenbrunn”, de fapt un complex școlar cu internat și cu școală primară, gimnaziu, școală comercială și de meserii, sub conducerea lui Karl Waldner.⁴⁵⁹ În toamna anului 1944 instituția a fost desființată. (Fotografii: La început de drum)

⁴⁵⁸ Petri A.P., Op.cit., p367

⁴⁵⁹ Greffner O., Stoica M.. (2001), 275 de ani de învățământ în limba germană în Aradul Nou, p.26

Una dintre clasele Gimnaziului German de Băieți

8. Școala confesională romano-catolică

În perioada dintre cele două războaie mondiale în Aradul Nou a funcționat de asemenea o școală confesională. Atunci când era numit un nou cadru didactic într-o astfel de școală, el primea o decizie de numire episcopală și apoi depunea un jurământ în fața părinților și elevilor. Următoarea decizie datează din 16 noiembrie 1934: *„Augustin Pacha, din mila lui Dumnezeu și îndurarea Scaunului Apostolic episcopul Timișoarei, Mare Ofițer al Ordinului Coroanei României, doctor în teologie. Către domnul profesor Adam Hartmann, Aradul Nou. Consistoriul bisericesc din Aradul Nou v-a ales în ședința din 8 august 1932 ca profesor la școala romano-catolică de aici. Această numire a fost confirmată de către autoritatea episcopală la nr. 788-1932. Având în vedere această alegere și confirmare, respectiv aprobarea de la Minister cu nr. MI 153. 803/1932, vă numesc, conform regulamentului școlar bisericesc și de stat în vigoare, în funcția de profesor titular al școlii elementare romano-catolice și al comunității bisericești de aici. Drepturile și îndatoririle dvs. sunt reglementate în regulamentul școlar bisericesc și de stat. Îmi exprim speranța că, în calitate de profesor al școlii germane romano-catolice, vă veți îndeplini sarcinile conștiincios, veți lucra în armonie cu superiorii dvs. și veți duce o viață creștin-*

*catolică exemplară. Timișoara, 16 noiembrie 1934. Cu binecuvântarea Domnului: Dr. Augustin Pacha, episcop*⁴⁶⁰

La puțin timp, profesorul numit de episcop și-a depus jurământul în biserica din Aradul Nou în fața elevilor, tinerilor și părinților:

“Jurământ: Eu, Adam Hartmann, profesor la școala romano-catolică din Aradul Nou, jur în fața lui Dumnezeu, a Fecioarei Maria și a tuturor sfinților că îmi voi face datoria de profesor romano-catolic în

mod conștiincios, mă voi supune superiorilor mei bisericești în toate chestiunile profesionale, că îi voi onora, că le voi urma ordinele cu exactitate și neîntârziat și că îi voi educa pe copii cu frică de Dumnezeu și în spiritul credinței și patriotismului.

În viața mea socială și privată, la școală și la biserică voi trăi mereu exemplar și mă voi strădui din răspuțeri să îmi îndeplinesc conștiincios datoriile mele profesionale și civice și să îmi păstrez cu demnitate iubirea și credința față de Sfânta Biserică Catolică, patrie și rege. Așa să mă ajute Dumnezeu.

Aradul Nou, 30 septembrie 1934, Adam Hartmann, profesor romano-catolic⁴⁶¹

⁴⁶⁰ Petri A.P., Op.cit. p.370

⁴⁶¹ Idem p.371; Foto: Absolvenții școlii primare în jurul dascălului

9. Școala primară din Colonie

În 1924, în Aradul Nou a apărut prima școală destinată copiilor coloniștilor români stabiliți în comună după reforma agrară din 1921. În urma exproprierii marchizei Pallavicini atunci a fost creată zona colonie, teritoriu destinat construirii unui număr de 400 de locuințe.

Între cei care au primit terenuri acolo se aflau și români. Mulți dintre cei stabiliți ulterior în Aradul Nou, s-au stabilit tot acolo. Școala primară de pe strada Constituției nr. 132 (foto) a fost construită în 1924 ca urmare a unei investiții de 450.000 lei.⁴⁶² Ea avea trei săli de clasă simultane, II-IV. În anul școlar 2001-2002 aici au predat învățătoarele Bătrân Anuța la cls.II, Risciuc Paula Marcela la cls.III și Moisă Zina la cls.IV. Școala a funcționat până în anul 2006, când activitatea de învățământ a fost sistată din lipsă de elevi. Cladirea este într-o avansată stare de degradare.

10. Școala din Mureșel

Situată pe strada Spartacus nr.1 din Mureșel, școala figurează în Cartea funciară nr.208 Mureșel din anul 1897, ca aparținând de comuna Murășel. Școala primară cu clasele I-IV (foto) a fost dată în folosință în 1937 de către Primăria comunei⁴⁶³ care a

⁴⁶² Nichin I., Monografia adm. a jud. Arad de la Unire până în anul 1938

⁴⁶³ Ibid

investit 200.000 lei și a funcționat până în anul 2006 cu trei săli de clasă. Probabil vechea școală a fost demolată și reconstruită cea nouă din temelii. Acum este închiriată de fundația „Arsenie Boca” pentru un program „școală după școală”. În anul școlar 2001-2002 la școala primară din Mureșel au predat ore învățătoarea Băniștean Florina (cls.I), institutor Iancic Gabriela (cls.II), învățătoare Soltes Maria Codruța (cls.III), institutor Ungureanu Mitroi Corina (cls.IV). (Foto: Școala Mureșel str. Spartacus)

11. Clase de ucenici

Prin tradiție o comună cu un număr impresionant de mare de meseriași raportat la totalul populație Aradul Nou avea încă de la sfârșitul secolului XIX o școală privată de meserii, „Gewerbeschule”, cu cursuri în limba maghiară și germană de trei ori pe săptămână, seara. Ea pregătea cafe și ucenici, pentru obținerea diplomei de meșter. Circa 35 de ucenici urmau, în fiecare an, cursurile acestei școli.⁴⁶⁴ Tradiția învățământului profesional în Aradul Nou a continuat. Astfel în 1939, într-o reclamație adresată rezidentului regal al Ținutului Timiș, patronii meseriași din Aradul Nou se plângeau de precaritatea condițiilor în care învață ucenicii la Școala din comună.

Vestigii: Gimnaziul de băieți în vila din curtea palatului Nopcea, astăzi grădinița Liceului Teoretic "Adam Müller Guttenbrunn"

În urma verificărilor făcute de către un inspector școlar „s-a constatat că unele clase de ucenici din Aradul Nou sunt foarte aglomerate având și câte 72 de

⁴⁶⁴ Borovski S. Op.cit p.189

elevi din care cauză se arată necesitatea înființării unor clase noi. Vă înștiințăm ca am dat dispoziție d-lui pretor ca împreună cu organele locale ale administrației locale să găsească mijloace de întreținere ale claselor care trebuie înființate și să ne raporteze spre a se găsi modalitatea înscrierii sumei necesare în bugetul comunei.”⁴⁶⁵

12. Școala din palat

Grupul școlar de industrie a lemnului și-a început activitatea în 1948 în palatul naționalizat al baronului Nopcsa. (de fapt era al marchizului Carol Pallavicini nepotul baronei Nopcsa). Atunci instituția de învățământ era formată din două instituții independente: școala profesională de industrie a lemnului (director Iovanov E, muncitor) și școala medie tehnică pentru industria lemnului (director Toth Ștefan, muncitor). Directorii erau dublați de directori adjuncți pentru studii. Școala avea la început 264 de elevi. În primii ani atelierelor școlii profesionale erau în afara clădirii școlii, internatul de asemenea. Atelierelor școlii medii tehnice au fost construite în 1949-50 în parcul fostului palat. Peste 60 de arbori au fost tăiați pentru a se amenaja terenul de sport.

În anii 50 au predat la școală prof. Onceanu Sima, maiștrii Ursu Vasile, Crâsnic Nicolae, Hercul Vasile, Aldea Ioan, Ursu Sever, Almasy Gyorgy, prof. Ionescu Sergiu, prof. Preoțescu Gheorghe, prof. Ing. Rusu Vasile. „Semnificativ pentru spiritul școlii în acele

vremuri era faptul că dulapurile individuale din dormitoarele internatului nu aveau lacăte. De asemenea pe coridorul sălilor de clasă erau două pulturi neîncuiate ce conțineau creioane, penițe și tocure, plicuri timbrate, dulciuri,

⁴⁶⁵ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. 23-1939 Prefectura Arad acte administrative

șamd. de unde elevii își luau ce aveau nevoie. Tot ei țineau și evidența contabilă a acestora”, își amintea un fost angajat al școlii, Sergiu Ionescu.

În anul 1952 cele două instituții se unifică administrativ sub denumirea „Centrul școlar al Ministerului industriei lemnului, hârtiei și celulozei.” Tot atunci a fost finalizat și un nou corp de clădire (acum parterul sălilor de clasă) alături de palat. În primii ani de activitate majoritatea elevilor erau din Pâncota, Ineu, Sebiș, Gurahonț, dar și din țară. În decursul anilor structura grupului a cunoscut multe modificări. S-au schimbat, de asemenea, și forurile tutelare. Dar, s-au înmulțit și investițiile în clădirile și dotările școlii. În anii 1969-70 școala a primit chiar un plan de producție, pe care-l și realizează. În același an se înființează și un atelier de sculptură în lemn. În perioada 1970-1978 sunt construite șapte noi corpuri de clădire cu 11 săli de clasă, două ateliere de instruire practică, cantina, internatul, centrala termică.

De-a lungul anilor directorii instituției au fost: 1956-57: ing Rusu Vasile și ing. Preoteșcu Gheorghe; 1972-1982: prof. Bătrân Iuliana și prof. Boțan Dumitru; 1982-1986: prof. Bătrân Iuliana și prof. Voșloban Valentin; ian. 1990 – sept. 1990: prof. Voșloban Valentin și ing. Audersetz Ernest; sept.1990 – dec.1990: prof. Voșloban Valentin și prof. Feher Iosif; 1991 – aug. 2002: prof. Feher Iosif și dir.adj. ing. Griga Mina (1991-1993), ing Brădean Călin (1993-95), ing. Isopescu Maria dir.adj. (1995-2001); 2002 – 2017: dir. prof. Isopescu Maria, dir. adj. prof. Miloș Florea; 2018 – prof. dr. ing.silvic Florin Boja.

Elevii școlii sunt pregătiți în meseriile de tâmplar, sculptor, tapițier, dar și lăcătuș mecanic pentru industria lemnului, maiștri silvici, etc. În cadrul programul de modernizare a instituției de învățământ a fost refăcută și clădirea fostei Școlii germane de băieți, continuatoare a uneia dintre primele școli din Aradul Nou, aflată acum în curtea Grupului școlar. În prezent școala are aproape 700 de elevi. (Foto: Palatul Nopcea-Pallavicini, Liceul Tehnologic “Iuliu Moldovan”)

13. Școala pedagogică germană din Aradul Nou

Conform Legii învățământului din 3 august 1948, urmau a fi înființate școli de stat și pentru naționalitățile conlocuitoare. Dar aici remarcăm o dificultate –

lipsa unui corp didactic. La un an după Reforma școlară, în Arad și în 38 de localități apropiate cu populație germană, în școli și grădinițe existau cu aproximație 279 de posturi pentru cadre didactice și doar 77 de cadre care să predea în limba germană. Situația se datora războiului și diverselor măsuri impuse în primii ani postbelici: unii profesori au pierit pe front, alții au ajuns în detenție sau au fost deportați în fosta Uniune Sovietică, cei care fuseseră înrolați în armata germană nu au mai fost considerați „apți” să fie pedagogi. Cu toate că în Timișoara funcționa o școală pedagogică germană, aceasta nu avea posibilitatea ca într-un timp atât de scurt să pregătească cadrele didactice necesare. Un rol important în refacerea învățământului în limba germană dar și a celorlalte minorități l-au avut Pankratz Beller, șeful Secției de învățământ Aradul Nou și prof. Otto Greffner, inspector școlar.⁴⁶⁶ Deși legea privind învățământul în limbile minorităților a apărut în 3 aug.1948, aplicarea legii în ce privește germanii a fost amânată. Era necesară probabil clarificarea statutului germanilor, învinuiri colective pentru atrocitățile săvârșite de fasciști. În anul 1950, printr-un Ordin al Ministerului Învățământului s-a hotărât deschiderea unei școli pedagogice în limba germană în Aradul Nou, începând cu 1 septembrie 1950.

Școala a fost ridicată prin muncă voluntară. Șvabii din Aradul Nou – meseriași, bărbați și femei – au lucrat benevol nenumărate ore pentru repararea clădirilor necesare școlii. Mobilierul a fost adunat din donații. Primul director al școlii a fost profesorul Bruckenauer Matthias Schiller, apoi prof. Schneider Iosif.

După examenul de admitere au fost acceptați 40 de elevi. Cursurile au început la 10 septembrie 1951. Clădirea internatului (fosta clădire administrativă) pentru elevii din alte localități a fost terminată în anul 1951. În scurt timp însă, șapte elevi au fost eliminați, pentru că părinții lor au fost considerați chiaburi. Abia după un an au putut relua cursurile. În anul următor 1951-52, au fost admiși alți 40 de elevi. Ei au fost nu numai cea de-a doua, dar și ultima promoție care a absolvit. Elevilor din promoția următoare (admiși în urma examenului din 1952) li s-a comunicat în al treilea an școlar, la sfârșitul

⁴⁶⁶ Greffner O., Stoica M., Op.cit., p.32

toamnei anului 1954, că după absolvire nu vor obține diplomă de pedagog, ci una de bacalaureat și că pentru a ajunge profesori trebuie să urmeze un curs de doi ani la un institut pedagogic. Numai că nici un institut pedagogic nu avea secție de predare în limba germană.

În același an 1952, pe lângă școala pedagogică funcționa și o clasă de liceu cu cursuri serale urmată de 19 elevi. În 1956, 12 dintre aceștia au absolvit cursurile liceului. O parte dintre profesorii școlii pedagogice au predat și la cursurile serale (Blănaru Ioana, Michael Bartl, Franz Marx, Michael Geissler, Fridrich Sliacsan etc.). În 1954 a ajuns în învățământ prima promoție de profesori germani absolvenți ai unor Universități. (Peter Friedrich, Witmann Ferdinand, Maurer Liesel, Ursula Sanchen, Herbert Filip, Bod Ekaterina, Vormittag Biro Adalbert, Dörner Paula, Bohn Maria, Ziegler Ștefan). În 1955, director adjunct este prof. Otto Greffner și Schneider Josef. Începând cu 1955 școala pedagogică s-a transformat în liceu teoretic, cu denumirea Liceul nr.4 apoi 6 și în final Liceu industrial nr.10.

În 1959-1960, odată cu introducerea sistemul școlar socialist unitar, școala germană, de sine stătătoare până atunci, a fost restructurată. Pe lângă secția cu predare în limba germană s-a înființat o secție cu predare în limba română. Din anul școlar 1972-1973, secțiile au fost din nou separate, iar liceul german a redevenit o unitate școlară de sine stătătoare care, acum, se numește Liceul teoretic „Adam Müller Guttenbrunn” aiudoma gimnaziului german din Aradul anilor 1940.

Doamna învățătoare

14. Liceul „Adam Müller Guttenbrunn”

Numele renumitului scriitor îl poartă din 1999 ca un mesaj de continuitate cu vechea școală germană din Arad. Acum are 45 săli de clasă din care 10 la ciclul primar, 19 la gimnazial și 16 la liceu. Școala funcționează în patru locații: școala primară, gimnaziu, liceu și clădire administrativă. (2023: între timp 55 clase, odată cu preluarea grădiniței). În 2001 Liceul “AMG” a celebrat festiv 275 de ani de învățământ german la Arad, fapt immortalizat de o placă comemorativă așezată pe clădirea cu numărul 93. Relația dintre Liceu și Forumul democrat al germanilor ca și cu cercul cultural „Banat – J(unge) A(kademiker)” sunt excelente. Împreună cu Forumul germanilor, profesorii și elevii liceului au reînviat vechea sărbătoare a șvabilor din Aradul Nou „Kirchweih-ul”. (Foto: Școala de băieți, până în 2011 sediu al Liceului A.M.G., pe str. Timișorii 93).

15. Din liceu, școală generală și înapoi

Creșterea populației cartierului a impus la începutul anilor 70 necesitatea construirii unor noi spații destinate învățământului. Clădirea Școlii Generale nr. 20 de pe str. Posada nr.19 a fost inaugurată în 26 martie 1972. Inițial se numea Liceul real-umanist nr.4 și avea profil dublu: român și german. Directorul școlii a fost prof. Petru Clepe, directori adjuncți: prof. Ana Teichert, prof. Vasile Popovici și prof. Augustin Băeșan. Alți profesori din primii ani ai școlii: prof. Milentie Popa, Maria Bucur, Dorina Tudosie ș.a.

În august după mutarea secției germane, transformată în Liceul industrial nr.10 într-un alt imobil, Liceul real-umanist se transformă în Liceul industrial nr.2.

În toamna anului 1980 clasele de liceu sunt transferate la Liceul agricol iar în clădirea de pe Posada rămâne Școala generală 20 cu clasele I-VIII.

Fosta Școală Generală Nr. 20 de pe str. Posada

Dacă în anii 70 liceul era frecventat de peste 1.500 de elevi care învățau în două schimburi, în anul școlar 2000-2001 la Generală 20 învățau un număr de 711 elevi care aveau la dispoziție 32 săli de clasă, 2 laboratoare, 2 cabinete, 2 ateliere și o sală de sport. Personalul didactic al școlii era format din 46 profesori și învățători. Directorul școlii era prof. Mihai Călin Pădurean, dir. adj. prof. Hortensia Jucotinschi, dir. educativ Tăut Aurica Marcela. În perioada 2006-2010 directorul școlii generale a fost prof. Oaidă Daniela.

Școala mai are trei imobile situate pe alte străzi din Aradul Nou: școala primară din Mureșel, școala din Colonie de pe str. Constituției nr.132, cu clasele II-IV și școala de la IAS Aradul Nou de pe calea Timișorii km.7 cu clasele I-IV simultane. În anul școlar 2001-2002 la școala fostului IAS au predat învățătorul Păț Daniel și învățătoarea Suba Elena Voichița. Din 1 septembrie 2010 statutul instituției se schimbă din nou după ce fosta secție germană, acum Liceul teoretic „Adam Müller Guttenbrunn”, și-a mutat o parte din activitatea didactică în clădirea de pe strada Posada, pe care a părăsit-o în urmă cu peste 30 de ani. Practic clasele de gimnaziu, secția germană și secția modernă ale Liceului AMG își desfășoară acum activitatea în spațiul fostei școli generale trecută în subordinea Liceului. Noua clădire în care funcționează, din luna aprilie, Liceul Teoretic „A.M. Guttenbrunn”, situată în curtea Grupului Școlar Forestier, a fost inaugurată oficial, vineri, 17 iunie 2011, în prezența oficialităților locale, a

parlamentarilor arădeni și a celui al minorității germane Ovidiu Ganz, a președintelui Forumului Democrat al Germanilor, Filiala Arad, Michael Szellner dar și a consulului Germaniei la Timișoara, Klaus Christian Olasz. Lucrările executate la liceul „A.M. Guttenbrunn” în valoare de 2 milioane lei au fost finanțate din bugetul local și au constat în consolidarea clădirii, amenajarea sălilor de clasă, amenajarea laboratoarelor și dotările necesare. Spațiul destinat liceului are 13 săli de clasă, două laboratoare de informatică și un cabinet de limba germană, toate dotate în conformitate cu cerințele europene. Șase dintre sălile de clasă au fost amenajate în clădirea fostei spălătorii a Liceului Forestier, iar opt în clădirea în care a funcționat atelierul de practică. Liceul „A.M. Guttenbrunn” dispune acum de trei corpuri de clădire, în care învață 1.200 de elevi: corpul de pe Calea Timișorii, care este proprietatea liceului și unde funcționează ciclul primar (clasele I – IV), corpul din strada Posada nr. 19, unde funcționează ciclul gimnazial (clasele V – VIII) și clădirea inaugurată vineri, pe Calea Timișorii – în aceeași curte cu Liceul tehnologic (forestier) “Iuliu Moldovan” – unde funcționează clasele de liceu (IX – XII).

16. După zeci de ani, o nouă școală cu specific creștin în Aradul Nou

Școala “Sfântul Ierarh Nicolae” Arad a fost fondată în anul 2016 de Asociația Social Educativă “Filologos” Arad, ca răspuns la promovarea agresivă în societatea românească, a unor valori false, a oportunistului, a imoralității și amoralității. De asemenea se dorește promovarea adevăratelor valori naționale, a rădăcinilor noastre autentice românești. Astfel, Școala Sf. Ierarh Nicolae propune arădenilor un mod diferit de abordare a educației, dat de perspectiva generală a pedagogiei creștin-

ortodoxe, precum și de valorificarea tradițiilor culturale românești în învățământ și activitățile extracurriculare. Cadrele didactice ale școlii consideră că o educație de calitate nu poate face abstracție de dimensiunile sufletești

profunde ale omului și de rădăcinile acestuia. Școala Sf. Ierarh Nicolae urmărește asigurarea unei educații de calitate și formarea unor tineri cu înalte principii morale și etice, cu suflet frumos, oameni educați, demni, puternici și echilibrați, după cum scrie într-un material de prezentare a instituției de învățământ. Școala "Sf. Ierarh Nicolae" crește odată cu elevii săi și are la nivelul anului școlar 2022-2023 un nr. de 107 elevi, de la clasa pregătitoare la clasa a VI-a, care învață în două locații amplasate pe Calea Timișorii, ambele cu istoric în învățământul arădean. La nr. 77 învață elevii ciclului primar, iar la nr. 93 elevii din ciclul gimnazial. Directorul instituției este prof. Lucian Popescu, secondat de director adj. Teodora Guzan.

V. Organizare administrativă

1. Autoritățile locale

Comunitatea era condusă de primari (Richter sau Schulz), viceprimar (Vizerichter sau Bürgermeister), consiliu și un notar. „Urbarium Banaticum” din 17 octombrie 1780 reglementează în zece articole alegerea liderilor comunității:

„În primul rând: Nici unei comunități nu îi este admisă, fără înștiințarea seniorului, alegerea de primari.

În al doilea rând: Cu privire la oricare astfel de alegere va fi prezent cineva din partea seniorului.

În al treilea rând: Proprietarul trebuie să propună trei candidați dintre care unul va fi ales primar.

În al patrulea rând: câștigă cel care strânge cele mai multe voturi

În al cincelea rând: Drept de vot vor avea doar cei cu domiciliu stabil în comună, nu însă și chiriașii.

În al șaselea rând: Funcția de primar durează doar un an și începe la 1 noiembrie.

În al șaptelea rând: Dacă judecătorul conduce comunitatea bine, el candidează în anul ce urmează din nou; dacă nu, poate părăsi funcția încă din timpul mandatului.

În al optulea rând: Primarul nu se ocupă doar de strângerea taxelor, ci și de veniturile membrilor consiliului.

În al nouălea rând: Alegerea noului consiliu sau confirmarea celui vechi depinde tot de alegerile de pe domeniul senorial.

În al zecelea rând: Primarul și consiliul trebuie să se îngrijască de ordinea publică din comunitate să pedepsească abuzurile.⁴⁶⁷

Pe lângă atribuții administrative primarul avea și prerogative judecătorești. Abaterile de la lege, delictele penale ori disputele între cetățeni erau judecate în primă instanță de către primar (de unde Richter = judecător). Dacă un

⁴⁶⁷ Petri A.P., op.cit. p.402

membru al comunității încălca legea era pedepsit fie cu arestul, cu "Vioara" sau cu "Deresch" (Bancă de pedeapsă). "Vioara" era o scândură cu trei orificii pentru cap și brațe care se desfăcea în două și semăna oarecum cu o vioară.

Sigiliul comunei Aradul Nou sec.XVIII

a. La judecata primarului dar și a comunității

Cel pedepsit trebuia să se plimbe în fața casei vice-Richterului (instanța mică), să oprească la fiecare colț de stradă și să proclame numele său și infracțiunea sa actuală. În următoarea duminică ori zi de sărbătoare stătea sub supravegherea unui polițist comunal în fața bisericii. Apoi, cel condamnat la "bastonadă" trebuia în următoarea dimineață de duminică să ducă "Deresch-ul" (foto) în fața casei primarului (Richterului), apoi pe aleea din fața primăriei, unde de obicei era deja așteptat de public. Acolo era legat de banca de pedeapsă și primea de la Kleinrichter loviturile, cu un băț de alun. După aceea, delicventul trebuia să care Deresch-ul la locul lui, să mulțumească pentru pedeapsa primită și să promită că nu va mai comite o infracțiune vreodată. Abia apoi era eliberat.

Pe lângă aceste atribuții judecătorești, primarul se ocupa și de controlul și colectarea taxelor, se îngrijea de orfanii comunității, de ajutorarea săracilor, nevoiașilor și persoanelor cu handicap, sarcini necunoscute în alte ținuturi. Să

nu uităm că în Aradul Nou exista încă din 1795 un „Institut pentru săraci” iar în 1856 s-a construit un Spital comunal, finanțat din fondurile comunității și care avea în medie 68 de pacienți pe an, din Aradul Nou și Sânicolaul Mic, după cum relatează notarul Joseph Kakujay în monografia sa din 1859. Conducerea comunală veghea și la îndeplinirea dispozițiilor testamentare⁴⁶⁸

Primarul era scutit de stagiul militar, de robotă și primea și o mică sumă anuală (în secolul al XVIII-lea 24 florini iar consilierii 10). Semnul său distinctiv era un baston placat cu argint (Silberbeschlagener Richterstock)

Din 1 ianuarie 1872 conducerea unei comune era formată din primar, viceprimar, consiliu, un casier, un notar, un notar adjunct (din 1895), un asistent social (se ocupa de orfani) și un medic comunal. Consiliul era format din membri care plăteau impozitele cele mai mari (viriliști), aceștia își puteau trimite reprezentanți, cealaltă jumătate fiind formată din membri aleși ai comunității.

Începând cu 1937 primarul nu mai era ales, ci era numit de către prefect.

Clădirea primăriei

Notarul (la început numit și „Scrib, Schreiber“) era responsabil cu acțiunile de protocol, scria cererile, contractele de cumpărare, de vânzare sau de schimb, testamente, documentele pentru animale și toate documentele importante. El era o persoană de încredere a seniorului și era numit chiar de către acesta. Începând cu 1 ianuarie 1872 notarul era ales de comunitate; desigur, seniorul

⁴⁶⁸ Greffner O. (1994) Șvabii (germanii) din Banat – o scurtă istorie, Arad, p.58

și conducerea comitatului aveau un cuvânt important în alegerea lui. Notarul primea un salariu, o locuință în cadrul primăriei, care a fost construită în 1870. În anul 1880 este înființat în Aradul Nou tribunalul districtual, în 1914 judecătoria de plasă iar în 1922 este construită clădirea notariatului regal.⁴⁶⁹ În anul 1914 prim-judecător de plasă era Kovacsics Agoston, judecători supleanți Csahlaný Sándor și Komaromi Kálmán. Judecătoria mai avea un birou de carte funciară cu un conducător, un funcționar, doi grefieri și un executor. În Aradul Nou erau și patru avocați înscriși în Camera avocaților din Timișoara.⁴⁷⁰ Prima mare lovitură dată autonomiei și administrației Banatului a avut loc în 1778, când provincia imperială a fost alipită oficial Ungariei. Odată cu guvernarea locală au fost desființate și formele de autoguvernare locală. Totuși, unele forme de organizare a autonomiei și administrației locale s-au menținut în comunele germane, cu modificări și adaptări, până în preajma celui de-al doilea război mondial, în pofida schimbării regimurilor politice. Lista ce urmează redă numele unora dintre notarii și primarii, care s-au succedat de la colonizare până în 1946.

2. Plasa Ujarad / Aradul Nou – comitatul Timiș 1897-1918

Pretor: 1897 – Watz Miklós, 1902-1912 Schäffer Béla, 1913-1918 Lászlóffy István.

Vice-pretor: 1902-1905 Petkó Zoltán, 1906-1910 Bolyos Alajos, 1911-1913 Kirillovits Pál, 1914-1918 Szépe László.

Medic șef: 1902-1903 dr. Szárnyassy Béla, 1904-1910 dr. Bechnitz Sándor, 1911-1918 dr. Tausz Henrik.

Șef drumuri: 1902-1918 Van der Vene Ferencz/Franz

3. Notarii Aradului Nou 1783-1947

1783-90 Johann Szalai; 1790-91 Kaspar Einwag (1741-1791); 1791-93 Michael Radics; 1793, 1802 Johann Nepomuk Schmid; 1813–22 Stefan Ballza (Balza) (între 1803-13 notar în Saderlach); 1823-35 Jakob Rossner (Rosner); 1835

⁴⁶⁹ Petri A.P., Op.cit., p.407

⁴⁷⁰ Borovski S., Op.cit., p.261

Johann Jesyensky; 1847-49 Paul Topolcsanyi; 1850, 1855, 1859, 1875 Josef Kakujay; 1877 Emmerich (Imre) von Biro⁴⁷¹; 1885, 1892 Alois Walter; 1895 Franz Feher; 1910, 1923 Karl von Margitai (Mayer); 1924 Petru Gubariu devine notar șef; 1927 Aureliu L.Stan; 1931 Rațiu Alexandru; 1911-35 vicenotar Georg Welti; 1939 Gheorghe I. Popa; 1940 dr. Stefan Popovici; în 1947 Blum Adalbert.

1922 s-a construit clădirea Notariatului regal în Aradul Nou, în care a lucrat mulți ani ca notar Viktor Christa.⁴⁷²

4. Primarii Aradului Nou (1725-1947)

1725-30 Johann Georg Wagner; 1734 Georg Deuerling; 1736 Valentin Späth; 1737 Johann Hartmann; 1738, 1739 Peter Grienwald; 1739-40 Johann Peter Schosser; 1746 Johann Wai(t)z; 1754 Anton Hartmann; 1767 Martin Hielbert; 1772 Martin Hermann; 1774 Peter Eberhardt; 1781 Johann Klug; 1790 Konrad Dengl; 1793, 1804 Georg Petz; 1814-1816 Andreas Lechmann; 1816 Johann Dengl; 1819 Martin Seiler; 1835 Josef Hartmann; 1838 Georg Goszer; 1850 Josef Hermann; 1853 Johann Kerschek; 1855 Josef Meininger; 1859 Josef Martin; 1866-1874 Nikolaus Watz; 1875-1878 Anton Brunnenschenkel; 1878-1880 Nikolaus Philipp; 1880-1885 Anton Brunnenschenkel; 1887-1892 Nikolaus Philipp; 1892 Reinhard; 1900-1912 Johann Teichert; 1912-1916 Josef Hans; 1926-1934 Franz Friedrich (locuia pe Kasernebgasse – Zimbrului)⁴⁷³; 1934-1940 Franz Petz (locuia pe Lugojudului); 1940-1941 Johann Hilbert; 1941-1944 Josef Biringer; 1944-1946 Franz Friedrich; 1947 Șimăndan Pavel.

⁴⁷¹ Este înmormântat în micul cimitir din Mureșel

⁴⁷² Petri A.P., op.cit., p.404

⁴⁷³ ibidem

5. Plasa Aradul Nou 1925-1939

Harta comitatului Timiș - plasa Aradul Nou 1911

În anul 1919, odată cu preluarea din punct de vedere administrativ a județului Arad de către administrația română, acesta a fost împărțit în 10 plăși, cuprinzând 217 comune rurale (Arad, Borosjenő-Ineu, Borossebes-Sebiș, Elek-Aletea, Kisjenő-Chișineu, NagyHalmágy-HalmagiulMare, Nagypécska-Pecica, Máriarádna-Radna, Tornova-Târnova și Világos-Șiria), care și-au recăpătat vechile denumiri românești.

După delimitarea frontierei, plasa Elek (Aletea) a fost sistată, cinci comune fiind atribuite Ungariei și cinci României (1 în plasa Arad și 4 în plasa Chișineu Criș). Alte patru comune din județul Cenad au fost atribuite României: Iratoșu Mic, Nădlac, Șeitin și Turnu trecând în plasa Pecica și Dorobanți în plasa Arad. Ca urmare, județul a fost reorganizat în nouă plăși cu 216 comune.

Situația a rămas aceeași până la apariția Legii pentru unificare administrativă din 1925, când, în 1 ianuarie, plasa Aradul Nou trece de la județul Timiș-Torontal la județul Arad.⁴⁷⁴

⁴⁷⁴ Nichin I., Monografia administrativă a jud. Arad (Realizările administrației românești de la Unire până în anul 1938), Direcția jud. Arad arhivele naționale

a. Comunele plasei Aradul Nou – județul Arad

Plasa Aradul Nou avea 20 de comune: Andrei Șaguna, Aradul Nou - reședință, Cherestes (Cruceni), Curtici, Engelsbrunn, Glogovaț, Guttenbrunn, Livada, Mândruloc cu satul Cicir, Micalaca, Murășel, Sâmbăteni, Sânicolaul Mic, Șagu, Schöndorf, Sfântul Paul (fost cătun/pustă desprins din comuna Curtici în 1925), Traunau, Wiesenheid, Zăbrani și Zădărlac. În 1930, are loc o nouă împărțire pe baza Legii organizării administrațiunii locale, publicată în Monitorul Oficial 170/3 august 1929. Ca urmare, plasa Târnova este împărțită între plasele Ineu, Sebiș și Șiria. Comuna Micălaca, din plasa Aradul Nou, este încorporată în municipiul Arad, iar Zăbrani din aceeași plasă este înglobat în Guttenbrunn. Plasa Aradul Nou are un număr de 22 de comune: Aradul Nou, Andrei Șaguna, Cicir, Curtici, Dorobanți, Engelsbrunn (Fântânele), Glogovaț (Vladimirescu), Guttenbrunn, Livada, Mândruloc, Mureșel, Sâmbăteni, Sâncleani, Sânicolaul Mic, Sfântul Paul, Șagul, Șofronea, Schöndorf (Frumușeni), Traunau (Aluniș), Wiesenheid (Tisa Noua) și Zădărlac.

6. Administrația locală la 1931

Aradul Nou avea în 1931 următoarele a administrație: primar Friedrich Francisc, ajutor primar Petz Francisc, notar Rațiu Alexandru, membri: Finster Francisc, dr. Neff Francisc, Tuch Iosif, Künstler Ioan, Braun Anton, Finster Anton, Bellinger Francisc, Hartman Andrei, Galm Andrei, Zimmer Anton, Hans Iosif, Bauer Iacob, Linn Alexandru, Kompsz Iosif, Hohn Leopold, Galm Iosif. În 1932 prin Legea pentru modificarea unor dispoziții din Legea pentru organizarea administrației locale (M.Of. 221/21 sept. 1932) și decizia nr.24207/1932 a Prefectului Aradului are loc o modificare a arondării unor comune: Andrei Șaguna din plasa Aradul Nou trece la plasa Sfânta Ana. Plasa Aradul Nou rămâne cu 21 de comune. În martie 1934 reappare plasa Târnova, dar nu se modifică nimic la plasa Aradul Nou.

În anul 1934, prin Jurnalul Consiliului de Miniștri nr.2679/19 dec. 1934, comuna Bodroglul Nou trece, ca urmare a dorinței locuitorilor ei, de la județul Timiș-Torontal la județul Arad, plasa Aradul Nou. Astfel, aceasta din urmă, are din nou 22 comune.

În 1939 are loc, ca urmare a Legii administrației din 14 aug. 1938, o nouă delimitare a comunelor din județul Arad. Conform acesteia capitala județului este municipiul Arad din care fac parte integrantă: Micalaca, fostă comună rurală, Bujac și Locul Pierzării (astăzi Subcetate), care au făcut parte din comuna Murășel, Arad-Ceala și Pepiniera Ceala, care au făcut parte din comuna rurală Pecica.⁴⁷⁵

7. Plasa Aradul Nou 1939

Plasa Aradul Nou (prim-pretor dr. Sever Mladin, secretar de plasă Bălan Aurel) rămâne cu:

1. Aradul Nou - notar Gheorghe I. Popa
2. Cruceni - notar Mărcuți Iosif
3. Curtici - notariat cercual notar Ioan Popovici
4. Șofronea - idem
5. Sfântul Paul - idem
6. Dorobanți - notar Dimitrie Igrășan
7. Engelsbrunn - notar Pavel Mirea
8. Glogovăț - notar Matei Ardelean
9. Guttenbrunn - notar Victor Mihailovici
10. Livada - notar Alexandru Necșulescu
11. Mândruloc - notariat cercual Ignatie Ursulescu
12. Cicir – notariat cercual Ignatie Ursulescu
13. Murășel - notar Ioan Petrescu
14. Sâmbăteni - notar Nicolae Cochina
15. Sâncleani - notar Coriolan Crișan
16. Sânicolaul Mic - notar Iosif Olah
17. Șagul - notar Traian Indrieșiu
18. Schöndorf - notar Antoniu Bartha
19. Traunau - notar Gavrilă Nădăban
20. Wiesenheid - notar Vasile Sava

⁴⁷⁵ Nichin I., Op.cit.

21. Zădărlac - notariat cercual Florian Neteu
22. Bodrogul Nou - notariat cercual Florian Neteu⁴⁷⁶

8. Prim-pretori ai plasei Aradul Nou 1919-1939

1. dr. Grozda Emil (17.05.1919 - 31.12.1921);
2. dr. Grigorovici Stefan (1.01.1921 - 31.04.1922)
3. Dârlea Vasile (1.05.1922 - 31.01.1925)
4. Putici Andrei (1.02.1925 - 31.05.1926)
5. Anghelina Iosif (1.06.1926 - 28.06.1927)
6. Putici Andrei (28.06.1927 - 18.11.1928)
7. Anghelina Iosif (19.11.1928 - 30.06.1931)
8. dr. Mladin Sever (1.07.1931 - 11.03.1935)
9. dr. Ștefănică Florian (11.03.1935 - 31.10.1938)
10. dr. Sever Mladin (1.11.1938)

9. Pretori (secretari de plasă) ai plasei Aradul Nou (1919-1939

1. Lazăr Ilie (16.05.1919 - 31.12.1920)
2. Todor Nicolae (1.06.1922 - 21.12.1925)
3. Neamțiu Ioan (1.01.1926 - 31.12.1929)
4. Crist Mihai (1.01.1930 - 30.09.1930)
5. Cighirean Dumitru (15.04.1931 - 22.07.1931)
6. Săbău Ilie (1.09.1931 - 16.07.1936)
7. Bălan Aurel (1.05.1937)

10. Regulamentul de organizare a serviciilor comunale

După ce în ședința din 15 iunie 1931 a fost discutat Regulamentul de organizarea serviciilor comunale în Aradul Nou, documentul a fost afișat ulterior pentru formularea unor observații și apoi a fost aprobat definitiv în ședința Consiliului comunal din 8 iulie. Regulamentul a fost ulterior aprobat în

⁴⁷⁶. ibid

17 decembrie, cu unele modificări și de Comisia interimară a județului Arad. Iată conținutul acestuia:

„Conform Regulamentului organele executive ale comunei sunt:

primarul, ajutorul de primar și delegațiunea consiliului comunal (organ consultativ al primarului format din membri aleși din rândul consilierilor)”. Primarul, ales prin sufragiu universal, direct și secret este “capul administrațiunii comunale”, șeful poliției comunale și ofițer al stării civile. Împreună cu notarul și delegațiunea consiliului comunal primarul întocmește proiectul de buget. El poate delega o parte din atribuțiile sale ajutorului de primar.”

Dintre funcționarii comunali fac parte: notarul comunal (cercual), subnotarul, personalul de specialitate (medic comunal, medic veterinar, moașă comunală, etc.) și personalul necesar pentru biroul (cancelaria) Primăriei comunale și a notariatului: doi impiegați (funcționari publici) și un agent (idem).

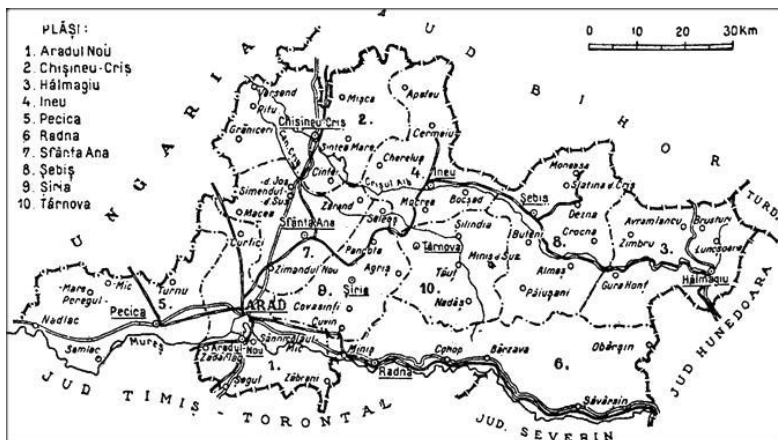
Notarul “capul cancelariei” conduce toate lucrările primăriei și era numit prin concurs de către Consiliul comunal cu majoritate absolută de voturi. El trebuia să fie absolvent al școlii de notari cu bacalaureat și licență în drept și primea în afara salariului, locuință, încălzit (lemne de foc) și iluminat și o sesie (teren) notarială. Sub-notarul este recrutat în aceleași condiții ca notarul.

Casierul comunal era ales ca și primarul prin sufragiu universal.

Alți angajați comunali: servitori, paznici (comuna avea patru paznici de câmp pentru supravegherea hotarului comunal și un supraveghetor; în perioada recoltei strugurilor erau angajați încă 5 ajutoare) și polițiștii comunali. Aradul Nou avea, conform Regulamentului, 11 polițiști comunali și un șef al acestora, toți angajați și licențiați de Consiliul comunal. Ei aveau ca atribuție „apărarea regulilor și libertății persoanelor și a proprietății lor”. Aveau aceeași uniformă ca sergenții din oraș dar aveau pe guler însemnele G.C. (guarzi comunali). În caz de flagrant delict aceștia puteau “continua să opereze și în comuna vecină, cu aprobarea șefilor din comună (primar și notar) și cu înștiințarea autorităților polițienești ale locului”. Patru clase, stagiul militar satisfăcut și “construcție

robustă și cel puțin 160 cm” erau condiții necesare pentru a fi angajați pe o durată de 3-5 ani.”⁴⁷⁷

11. Aradul ajunge în plasa Aradul Nou

Harta județului Arad

În 1940, după dictatul de la Viena și căderea regimului carlist, „ținuturile”, suprastructuri înființate în 1938, se desființează, structura administrativă revenind la comune, plase și județe. În ce privește județul Arad acesta avea 13 plase.

Municipiul, reședință de județ, este cuprins în plasa Aradul Nou. La rândul ei plasa Aradul Nou s-a modificat: partea nordică a trecut la nou înființata plasă Curtici iar partea estică la plasa Radna.

În 1950 plasele se desființează și apar raioanele, dar chestiunea nu ne mai interesează, întrucât Aradul Nou era deja cartier al Aradului, majoritatea comunelor fostei plase fiind în raionul Arad.

⁴⁷⁷ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Prefectura Arad

VI. Extinderea aşezării

1. Dezvoltarea teritoriului şi a localităţii

Situaţia arată felul în care Aradul Nou a evoluat în decursul timpului din perspectiva numărului de imobile.

An	Nr. de case	An	Nr. de case
1725	280 (1)	1829	623
1765	326	1838	780
1772	444	1859	803 (3)
1775	455	1878	840
1776	450	1880	924
1778	446	1890	936
1782	455	1895	985
1784	476	1900	1.157
1785	477	1910	1.264
1791	493	1920	1.400
1797	496	1930	1.494
1807	600	1937	1.470
1808	464 (2)	1941	1.466

Notă: 1 – cu casele românilor şi sârbilor din Schela

2 – doar casele impozabile

3 – 1.111 case împreună cu zona Maroschmühlen.⁴⁷⁸

În 1724 autorităţile desemnate au ridicat în Aradul Nou câteva gospodării, de fapt nişte adăposturi, pentru coloniştii imigranţi din imperiu. Aceştia aveau laolaltă o avere de doar 30 de guldeni (ca putere de cumpărare un gulden din 1700 ar fi echivalentul astăzi a 45-50 euro). De altminteri, primul val de colonişti a fost format mai ales din ţărani săraci care nu aveau mai nimic de pierdut dar avea mult de câştigat venind în Banatul imperial. În timpul colonizării, autorităţile de imigrare ale Curţii Vieneze au avut sarcina să construiască casele coloniştilor în aşa fel încât „să se poată vinde bine”. Evident, cele mai ieftine tipuri de construcţii pentru acest ţinut au fost casele de

⁴⁷⁸ Petri A.P., op. cit., p.399

lut (din văiugă) care se mai ridicau sporadic chiar și în secolul al XIX-lea, deși atunci aveau fundația din cărămidă arsă.

Nu trebuie însă să ne imaginăm că această colonizare la Schela, respectiv Aradul Nou, a fost făcută într-o formă de „îngrămădeală”, deși comunitatea a fost prima oară sistematizată în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea. Harta localității demonstrează suficient cele două zone de locuit alăturate: cea a coloniștilor și cea a băștinașilor. Dacă pe partea de est de-a lungul axei drumului principal așezarea are un aspect relativ regulat, pe partea de vest, zonă puțin mai ridicată, la mică distanță de drumul principal, străzile încep a șerpui.

2. Dezvoltarea târgului german Neu-Arad până în 1925

Josef Hans, numit și „Honvéd-Hans”, cronicarul Aradului Nou, a consemnat într-o scurtă lucrare câteva etape ale dezvoltării comunei:

“Comunitatea strămoșească cu numele de Skela (Aradul Nou) s-a conturat începând cu strada Halter (Stefan cel Mare) până la fosta albie a râului Mureș (actualul pârau Țiganca) ... Până în anul 1728, comuna Aradul Nou, sub administrația baronului Mercy, a primit coloniști imperiali germani. În 1762, conducătorul colonizării, domnul von Neumann, a extins comuna cu 42 de familii și case germane, formând străzile Pfannenstiel (?), Hambar (Semenicului) și Țiganilor⁴⁷⁹ (Muncii). În anul 1766, domnul von Neumann a continuat extinderea Aradului Nou cu strada Lungă (A.M. Guttenbrunn), în partea dreaptă – de la strada Halter (Ștefan cel Mare) până la Țiganca și cu strada Kasernen (Zimbrului), care ducea până la calea ferată, unde s-au stabilit încă 82 de familii de coloniști imperiali germani.

În timpul lui Sigmund Lovász de Eötvenes, Aradul Nou a fost extins, în 1830, cu așa-numitele „Holzplätzen”, care se întindeau între piață și cimitir, cu strada principală în dreapta, până la moara lui Wagner de azi (peste drum de benzinărie – nn); în anul 1861, prin Neue Welt (Lumea nouă – str Caransebeș, Gogol) comuna a pus la dispoziție peste trei jugăre pentru locuri de casă; în

⁴⁷⁹ Strada Muncii s-a numit de fapt Einsiedlergasse (Ulița pustnicului)

1906 prin alte 50 jugăre intravilan. Mai departe Aradul Nou s-a mărit considerabil, în 1924, cu alte 50 jugăre din pășune atribuite prin reforma agrară participanților la război (Colonia – nn). În 1925, Aradul Nou s-a mai mărit prin aducerea de stat a coloniștilor români. Rămâne de adăugat că, în anul 1928, în cadrul reformei agrare, în comuna noastră s-au stabilit încă 28 de români, iar în învecinatul Sânicolau Mic, 14.”⁴⁸⁰

Târgul din centrul "târgului" Aradul Nou (începutul sec. 20)

3. Evoluția populației în Aradul Nou (1738-1948)

Anul	Număr	Anul	Număr	Anul	Număr
1738	800	1838	4009	1875	4665
1766	2053	1839	4971	1877	4921
1767	2348	1841	4137	1879	5060
1775	2462	1843	4132	1880	5141
1789	2630	1846	4136	1883	5258
1792	2828	1847	4129	1886	5141
1820	3525	1848	4131	1889	5164
1822	3523	1851	4106	1890	5555
1823	3552	1852	4174	1892	5574
1824	3735	1853	4195	1896	5567
1825	3879	1854	4252	1898	5804

⁴⁸⁰ Petri A.P., Op.cit., p.397

1826	3932	1855	4254	1899	5902
1827	3989	1857	4242	1900	6139
1828	4090	1858	5237	1905	6059
1829	4125	1859	4355	1907	6102
1830	4120	1861	4428	1909	6030
1831	3903	1863	4473	1910	6006
1832	3830	1865	4470	1916	5970
1833	3795	1866	4564	1920	6139
1834	3856	1868	4380	1937	6033
1835	3861	1869	4550	1940	6179
1836	3972	1870	4960	1943	6170
1837	3983	1873	4658	1948	6275

4. Evoluția populației în Mureșel și Maroschmühlen (1820-1865)

Anul	Sigmundhausen (Mureșel)		Maroschmühlen (morile Mureșului)	
	Rom. catolici	Total	Rom cat	Total
1820	201	393	41	44
1821	210	402	41	44
1822	204	376	47	50
1823	209	382	49	57
1824	256	561	57	64
1825	274	557	39	44
1826	279	559	40	46
1830	359	745	52	57
1835	372	888	46	68
1839	426	936	34	36
1841	442	981	38	40
1846	458	992	36	37
1848	459	1009	38	40
1852	411	850	43	43
1855	457	839	47	49
1859	485	872	28	28
1861	468	866	32	34

5. Iluminatul

Până în a doua jumătate a sec.XIX-lea la încrucișarea străzilor cu strada principală erau peste 1.900 de lămpi cu petrol. După 1881 s-a introdus iluminatul străzilor cu electricitate. Curentul electric era furnizat de Uzina electrică din Arad.

Ulița pielarilor, Ledergasse (fost Al. Sahia, acum str. Iosif Lengyel) la începutul secolului XX. În fundal gospodăria lui Hess Martin ajunsă sediu CAP
Poate fi evidențiat faptul că, între cele două războaie mondiale, o mare parte din casele comunei erau iluminate cu becuri electrice, în loc de străvechile lămpi cu petrol sau carbid.

6. Poșta „romantică” cu călăreți și poștaloane

După preluarea administrării noii provincii de Curtea Veneză devenise urgentă crearea infrastructurii care să permită, pe de o parte, deplasarea rapidă a trupelor, pe de alta dezvoltarea economică a regiunii. Primele au fost refăcute desigur, drumurile comerciale și poștale. Din Timișoara, spre nord, pornea un asemenea drum care trecea prin Aradul Nou. Dincolo de Mureș, la Arad, el se bifurca. Unul mergea mai departe spre Oradea prin Șimand, etc. Celălalt, spre Bătania - Szentes - Cegléd - Pesta. Din loc în loc erau amplasate stații poștale militare, la început, apoi arendate unor civili.

Arendașii aveau drept obligație să întrețină drumurile până la următoarea stație și de asemenea să îngrijească animalele de tracțiune, boii (pentru transport

greu) și caii (transportul oamenilor și obiectelor ușoare). În Aradul Nou exista încă de la începuturile colonizării o stație de poștalion (kambiatur – locul unde se înlocuiau caii oboșiți cu alții odihniți) aparținând drumului poștal Timișoara – Arad. Ultima stație, înainte de Aradul Nou, era Mănăștur, următoarea după el, Aradul respectiv hanul „La Crucea Albă”. Deținătorii de stații poștale erau plătiți de caseria districtuală. Arendașul stației de poștă din Aradul Nou avea în 1734 un venit anual de 112,50 guldeni.⁴⁸¹

În locul unde se afla stația primeau teren arabil și pășune funcție de numărul de cai pe care îi aveau în serviciu. Cei care călătoreau în scop personal își achitau taxa datorată la fiecare stație, banii pentru călătoriile funcționarilor sau militarilor aflați în interes de serviciu erau recuperați ulterior. Lângă stația de poștă exista și un han care era arendat prin licitație.

În anul 1850 serviciul poștal al monarhei este reorganizat, transportul de persoane și mărfuri fiind preluat de către stat. Începând cu anul 1852 este pusă în funcțiune o stație de poștă în Aradul Nou aflată sub jurisdicția Direcției poștale imperiale din Timișoara.

Între Arad și Timișoara (7 mile imp.) exista zilnic un curierat rapid iar între Arad și Szeged (prin Sânicolaul Mare) o cursă călare (17,75 mile imp.). Odată cu apariția transportului feroviar, între Arad și Timișoara poșta romantică, cu călăreți și poștalioane, a pierdut competiția trecând în istorie.

7. Calea ferată

Construirea căilor ferate a schimbat din temelii rețeaua de transport a Banatului. Prima linie ferată a fost deschisă pe 2 septembrie 1857 și făcea legătura dintre Timișoara și Budapesta prin Jimbolia – Chichinda Mare – Szeged.

În anul 1864, inginerii timișoreni Heinrich Reiber și Zacharias Hermann au primit autorizația de a construi calea ferată dintre Timișoara și Arad dar au

⁴⁸¹ Petri A.P., Op.cit., p.445

renunțat, aparent din lipsă de resurse, dar și datorită obiecțiilor garnizoanei din cetatea Aradului. În 1867 generalul György Moritz Klapka intervine la Ministerul Lucrărilor Publice și Transporturilor din Ungaria pentru autorizația de construcție și o primește la 6 decembrie 1868. Autorizația este semnată de Franz Josef I., împărat al Austriei și regele Ungariei.

Construcția propriu-zisă începe în 1869. De-a lungul traseului sunt construite stațiile din Aradul Nou și alte 5 localități: Șag, Vinga, Orțișoara, Cărani (Mercydorf) și Sănandrei, plus un pod feroviar peste Mureș. Linia este terminată doi ani mai târziu și este dată oficial în exploatare la 6 aprilie 1871. Avea lungimea de 55,6 km. Administrarea ei intră în competența Asociației feroviare din Regiunea Tisa.

Primele trenuri, care au circulat pe această rută, aveau în componența lor numai 2-3 vagoane de călători. Viteza comercială nu depășea 25 km/h.⁴⁸² Călătorii ajungeau la Timișoara în doar două ore, ceea ce era considerat un progres deosebit pentru acea perioadă.⁴⁸³

Gara din Aradul Nou 1910

„Temeswarer Zeitung” relatează despre evenimentul festiv: „Noutățile zilei ... Sosirea primului tren de Arad. Ieri înainte de prânz la orele 11 a sosit primul tren personal din Arad în gară. Fie ca de acum înainte circulația să fie neîntreruptă și spre binecuvântarea Banatului greu încercat ... Noul mers al

⁴⁸² Munteanu I. (2007), Banatul istoric vol.2, Ocupații Economia, Ed. Excelsior Art Timișoara, p.472-473

trenurilor. Începând cu ziua de ieri ne-a parvenit din partea stimatei direcții al societății de cale ferată Tisa, mersul trenurilor al noii deschise rute feroviare Arad – Timișoara.

Spicuim din acest plan de circulație: pe ruta menționată circulă zilnic 4 trenuri mixte cu 4 clase de călătorie, și anume câte 2 trenuri dimineața și după-amiaza. Stațiile pe traseul lung de 8 mile sunt: Aradul Nou – Șag (haltă) – Vinga – Orțișoara – Carani – Sf. Andrei. Călătoria durează de la Arad la Timișoara de dimineața de la 5:45 până înainte de amiază la ora 8:41 (primul tren), de la ora 4 după-amiaza până la ora 7:35 seara (al doilea tren), iar de la Timișoara la Arad la ora 7:30 dimineața până la ora 11:07 înainte de amiază (al treilea tren), de la ora 5:50 după-amiaza până la ora 8:20 seara (al patrulea tren). Există legături pentru trenurile cuprinse în căile ferate de stat austriece, căile ferate Tisa și căile ferate „Ersten” din Transilvania.”⁴⁸⁴

În 1975 tronsonul Aradul Nou – Timișoara a fost electrificat. Un al doilea traseu feroviar este cel ce lega Aradul Nou de Kikinda Mare, prin Lovrin, finalizat în anul 1910. Liniile de cale ferată pentru acest traseu au fost construite de către frații Freund, originari din Lovrin. Tronsonul Lovrin - Periam - Aradul Nou în lungime de 58,1 km, a fost dat în funcțiune în noiembrie 1910.

a. Accident feroviar cu multiple victime

Aproape toți pasagerii unui tren de călători care circula, în 1 octombrie 1910, pe ruta Arad-Timișoara au fost răniți mai mult sau mai puțin grav după ce trenul de pasageri în care se aflau s-a răsturnat⁴⁸⁵ între stația

⁴⁸⁴ Temeswarer Zeitung (1871) an 20, nr.80 7 aprilie 1871, p. 3

⁴⁸⁵ Tolnai Világlapja, 1904. október-december (4. évfolyam, 40–52. szám) 1904-10-02 / 40. Szám
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/TolnaiVilaglapja_1904_04/?query=SZO%3D\(ujarad\)&pg=5&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/TolnaiVilaglapja_1904_04/?query=SZO%3D(ujarad)&pg=5&layout=s)

Aradul Nou și Șag. Cele patru vagoane de pasageri și locomotiva trenului s-au rostogolit de pe rambleul înalt al căii ferate într-o vale. Cu toate că majoritatea pasagerilor au suferit fracturi la mâini ori picioare nu a fost înregistrat nici un deces. Accidentul s-a produs pentru că traversele de cale ferată erau putrede. Având în vedere că rețeaua feroviară Arad – Timișoara a fost pusă în funcțiune în 1871 era plauzibil.

În 1975 tronsonul Aradul Nou – Timișoara a fost electrificat. Un al doilea traseu feroviar este cel ce lega Aradul Nou de Kikinda Mare, prin Lovrin,

finalizat în anul 1910. Liniile de cale ferată pentru acest traseu au fost construite de către frații Freund, originari din Lovrin. Tronsonul Lovrin- Periam-Aradul Nou în lungime de 58,1 km, a fost dat în funcțiune în noiembrie 1910.

În august 2022, CFR SA a anunțat oferta câștigătoare pentru modernizarea a 55 km dintre Arad și Timișoara (linia 310 în Mersul Trenurilor) Între cele două orașe sunt 57 km și cel mai rapid tren face 49 minute, în timp ce parcursul cel mai lent durează 108 minute. Trenurile vor putea rula cu 160 km/h pe cele mai rapide porțiuni. De asemenea, se vor executa lucrările de modernizare a clădirilor din stațiile și haltele de mișcare de pe tronson Valea Viilor, Aradul Nou și, se vor monta panouri fonoabsorbante.

8. Cazarmele

În Sânicolaul Mic, la est de gara Aradul Nou, se aflau cazarmele care se pare că își aveau precusorele deja în secolul al XVIII-lea, aproximativ în același loc. Deja în 1718, prințul Eugen raporta împăratului despre planurile din Banat, de a construi cazarmele necesare Infanteriei în locurile „stabilite pentru cavalerie de-a lungul Mureșului, lângă Lipova, datorită accesibilității furajului din această zonă ...”

Primele informații sigure despre construirea unei noi cazarme de cavalerie în Aradul Nou provin din anul 1725, constructorii acesteia fiind din Aradul Vechi.

În 1727, Consiliul comunal din Aradul Nou a rugat Administrația din Timișoara să cedeze ofițerilor încăperi în această construcție militară pentru a scuti

locuitorii de povara încartiruirilor; opt ani mai târziu situația era aceeași. Militarii stăteau în casele din Aradul Nou, țărani trebuiau „să campeze” cu familiile lor în „plină stradă”.⁴⁸⁶

În timpul penultimului război cu turcii cazarma urma să fie reconstruită, iar ofițerii din Aradul Nou cereau de la populația civilă mese, bănci, scaune și veselă. În 1751, vechea cazarmă a Aradului Nou a trebuit demolată. Au trecut 12 ani până când noua „Reiter Kaserne” a fost ridicată, la granița dintre Aradul Nou și Sînicolaul Mic.

În 1848 sunt construite – pe lângă construcțiile de piatră – și barăci din lemn; un document din 1859 vorbește de o „cazarmă militară, cu tot cu spital”; terenul de instrucție aferent avea o suprafață de 100 pogoane cadastrale.

În timpul celor două războaie mondiale Regimentul 13 din Călărași a fost adăpostit aici deoarece mulți șvabi bănățeni își exercitau serviciul militar redus ca „schimbași” sau „călărași cu schimb”. Pentru aceasta ei trebuiau să își procure singuri un cal bun și uniforma. Odată cu venirea rușilor, în octombrie 1944, militarii români au fost obligați să părăsească clădirile deoarece în cazarme și în cetate s-au instalat comandamente rusești.⁴⁸⁷

⁴⁸⁶ Petri, Op.cit., p.281

⁴⁸⁷ ibid

VII. Sistemul sanitar

1. Observații generale

În secolul al XVIII-lea părți mari din vestul Banatului erau acoperite de mlaștini, astfel că mulți dintre coloniști au fost expuși unor boli febrile. Locotenent-colonelul Philipp Freiherr von Elmpt (1724-1795), care din 1768-69, împreună cu ofițeri ai împăratului și cadeți au efectuat „Cartografierea Banatului”, a lăsat o descriere scurtă a Aradului Nou: „... toți care au ajuns din țări îndepărtate au fost infestați fără excepții cu febră ...” Decretul „Impopulation-Haupt-Instruction” pentru Banat, emis la Viena în 1772, avea în vedere și starea de sănătate a imigranților și stabila reguli amănunțite pentru „medicina militară” :

„96. Într-o comună nouă, unde este angajat un chirurg, va fi construit un spital în care bolnavii din comuna aceea sau cei care locuiesc mai departe sunt aduși și tratați.

97. Un astfel de chirurg trebuie să fie aprovizionat cu stocuri de medicamente necesare, astfel să le aibă la îndemână în caz de nevoie, de asemenea trebuie să primească și carne ca să îi hrănească pe bolnavi cu supă.

98. Un chirurg poate să profeseze în trei, patru sau mai multe localități, dacă nu sunt departe una de cealaltă.

99. Pentru ca chirurgul să nu nenorocească pacientul, ci să-l ajute, trebuie examinat și aprobat de un medic în Timișoara, înainte de a profesa.

100. Chiar acești chirurghi trebuie inspectați din când în când de medici, care trebuie să confirme sau să infirme capacitatea acestora .”⁴⁸⁸

Aceste hotărâri, venite de la Timișoara și Viena, erau impresionante pentru acele vremuri, însă inefective. Realitatea era mult mai prozaică. Astfel, chirurgul practica doar în unele locații și ajungea rareori în alte localități. De obicei întârzia sau venea doar dacă rudele bolnavului trimiteau o șaretă după el. De aceea tot „medicina naturistă”, „medicina populară”, sau leacurile băbești erau soluția. Spre supărarea autorităților vremii.

⁴⁸⁸ Petri A.P., Op.cit., p.409

2. Epidemii

În mai mulți ani Banatul imperial, care ajunsese să fie numit „mormântul germanilor” (Das Grab der Deutschen), a fost lovit de epidemii puternice.

Între 1770-1771 a bântuit ceea ce coloniștii numeau „ungarische Fieber” ori „Petechialtyphus”, adică tifosul exantematic. În fiecare zi, în Aradul Nou, aproape 10-15 oameni erau uciși de boală. În primul an au pierit 407. În al doilea an al epidemiei 314. Din iulie 1770 până în iunie 1771 tifosul a secerat 719 vieți în sat.⁴⁸⁹

O altă epidemie, de data această de ciumă, s-a declanșat în 1738, inițial în fortăreața Timișoara. Comisia imperială sanitară a luat toate măsurile pentru a împiedica răspândirea teribilei bolii, izolând soldații bolnavi. De asemenea, la Szeged și Aradul Nou, au fost instituite zone în care, toți cei ce voiau să călătorească în Banat, trebuiau să stea 60 de zile în carantină, ca și lazareturi pentru cei suspecți a fi bolnavi. Cum declanșarea epidemiei a coincis cu ofensiva turcilor pe Dunăre, autoritățile vieneze au decis să transporte bolnavii de ciumă și pe cei sănătoși în transporturi separate și sub supraveghere medicală, în Aradul Nou, unde vor sta, cei bolnavi, în lazaret, ceilalți în carantină. Turcii nu s-au apropiat însă de Timișoara. În cursul lunii aprilie 1739 în Aradul Nou au ajuns totuși refugiați care au fost plasați în carantină, pentru a fi ulterior transportați peste Mureș, la Kecskemet.

În registrele Bisericii, care între 1738 și 1740 cuprindea și familiile germane refugiate din sudul Banatului, au fost înregistrați, între iulie și octombrie 1738, un număr de 400 decese din cauza ciumei („petechys”, „bubones”, „petechys nigris”, „febris maligna et contagione”). Cele mai multe decese au fost înregistrate în iulie și august 1738.⁴⁹⁰

În Arad epidemia a fost mai puțin gravă, fiindcă din noiembrie 1738 până în ianuarie 1739 au murit de ciumă doar 52 de romano-catolici. Morții de ciumă au fost îngropați pe o insulă a Mureșului, aflată aproximativ în zona fostei Fabrici de zahăr, proprietate a minorității. Numărul mare de decese în Aradul Nou a

⁴⁸⁹ Idem p.415

⁴⁹⁰ Idem p.410

făcut necesară amenajarea, în 1738, a „cimitirului ciumei”. Între 1739-40 numărul deceselor s-a redus mult.

a. Credință curată

În anii ciumei biserica s-a dovedit a fi un sprijin serios pentru comunitate. Călugărul Godfried Knoll, care a slujit la Biserica din comună între august 1738 și august 1739, perioadă în care ciuma atinsese apogeul, a primit recunoașterea întregii comunități pentru eforturile sale de a alina suferințele oamenilor.

“Noi subsemnații, primarul și întreaga comunitate recunoaștem de dragul adevărului, că respectatul preot Godefridus Knoll (după ce iubitul nostru oraș Aradul Nou a fost infestat cu ciumă) a asistat victimele epidemiei, printre care au fost câteva persoane nespovedite, începând cu data de 20 iunie pentru ca aceștia să nu moară fără prima și ultima împărtășanie, deoarece preotul de atunci s-a ferit să intre în lazaret și nu a plecat până în noiembrie când ciuma a luat sfârșit și nu a mai fost nici un bolnav. Întreaga comunitate îi este recunoscătoare.

Aradul Nou, 3 mai 1739. Hans Peter Schosser primar, Lorenz Baller jurat, Lorenz indescifrabil, jurat.”⁴⁹¹

Pe 2 septembrie 1740 Aradul Nou a fost declarat „lipsit de ciumă”.

3. Farmacia italianului din Aradul Nou

În secolul XIX ca și mai târziu, în timpul Austro-Ungariei, deschiderea unei farmacii era condiționată de obținerea unei concesiuni. Prețurile medicamentelor erau stabilite de către stat. Sistemul de concesiune era de două tipuri: farmaciile cu drept real, care puteau fi moștenite și chiar vândute, conduse de un farmacist acreditat și farmaciile de drept personal. Acestea care erau concesionate, pe timpul vieții, unui farmacist aprobat. La moartea acestuia dreptul asupra farmaciei urma a fi reaprobat și confirmat unei alte persoane.

⁴⁹¹ Petri A.P., Op.cit., p.413

Dacă în Arad, prima farmacie, „La coroană maghiară” a apărut în anul 1763, în Aradul Nou, prima a fost deschisă 35 de ani mai târziu.

Farmacia italianului

În 1798 Joseph Cichini, de origine italiană, căsătorit în Aradul Nou, obține din partea Ministerului Sănătății dreptul de a deschide o farmacie de drept personal în comună. Farmacia se numea „La Sfânta Treime” și funcționa în clădirea aflată pe Hauptgasse (Calea Timișorii). Farmacia ajunge în proprietatea dinastiei de farmaciști Ternajgo prin celebrul Ternajgó Cézár. În anul 1949, farmacia, aflată atunci în proprietatea lui Edmund Köver, a fost preluată de stat și a funcționat în continuare sub denumirea de „Farmacia nr.77”. Acum este tot farmacie, dar privată.

4. Dinastia de farmaciști Ternajgo

O a doua farmacie, „Îngerul”, aflată tot pe strada Principală, a fost deschisă în 1892 de dr. Ternajgó Lajos, farmacist⁴⁹² în Radna. A fost prieten intim cu Kossuth Lajos, pe care l-a și adăpostit în casa lui din Radna în august 1949, când acesta era căutat de autorități. Era proprietarul primei farmacii din Radna “Mântuitorul” (Megváltó)⁴⁹³ deschisă în 1825. Fiul lui, Cezar, are sânge spaniol și este un maghiar înfocat. Pompier voluntar cunoscut în întreg regatul și comandant șef al grupului de pompieri voluntari din Aradul Nou – Mureșel,

⁴⁹² Ternajgo Josef (1808 Spania - 1893 Radna)

⁴⁹³ Erdélyi gyógyszerész dinasztiaék. Péter H. Mária (Marosvásárhely) Gyógyszerésztörténeti nyári egyetem, júl. 14, 2014, Gyula, p.16

membru al asociației Kölcsey din Arad și fondator al Muzeului relicvelor (Aradi Ereklje-Múzeum), virilist de Timiș, depășit de doar o altă persoană din comună ca avere, membru în consiliul de administrație al Băncii din Aradul Nou, și în plus avea și farmacia „Sfânta Treime” din Aradul Nou. Cezar moare în 1892. Primul său fiu, dr. farmacist Ternajgó Lajos (1870-1936) primește diploma de farmacist în 1905 și preia farmacia „Îngerul”. Al doilea băiat, Ternajgó József Cézár Pál (1883-1937), devine și el farmacist în 1906 și preia „Sfânta Treime.” După primul război mondial cei doi lichidează averea din Aradul Nou și se stabilesc la Budapesta. József Cézár Pál cumpără farmacia „Szent Kereszt” din Budapesta, în 1917. Are doi copii, tot farmaciști în Budapesta. În 1924 Ternajgó Lajos vinde „Îngerul” lui Ladislau Dombora⁴⁹⁴ din Abrud. În 1949, la data naționalizării, era în proprietatea acestuia.

5. Medicii comunei

Casa Dr. Beller (casa cu ghiulele)

1910,1914: dr. Anton Holz (medic comunal); 1912,1914: dr Heinrich Franz; 1911-1949: dr. Michael Birkenheuer – în 1928 a fondat un sanatoriu pe str. Principală (Timișorii), naționalizat în 1949 și transformat pentru o vreme în spital de boli nervoase; 1926-1973: dr. Peter Beller – din 1919 medic de cerc,

⁴⁹⁴ Gyógyszerészi Hetilap, 1924 (63. évfolyam, 3141/3-3157/51. szám) 1924-10-26 / 3154. (egyesített 42.) szám

și-a cumpărat de la familia Schneeberger o casă tipică burghezului șvab înstărit pe strada Principală în zidul căreia sunt îngropate 17 ghiulele de tun, trase în 1848-49 (foto), în perioada asediului cetății;

1930-1949: dr Hans Dengl – a înființat în 1937 pe str. Principală un sanatoriu, naționalizat în 1949 și folosit o perioadă tot ca spital de boli nervoase. 1921-1944: dr Matthias Neff din 1927 medic al comunei; 1900-1951: dr Leopold Petz (str. Principală) a fost dentist, a avut un laborator dentar naționalizat în 1949, până în 1951 a lucrat ca medic școlar; dr. Anton Bernath; dr. Franz Karl; dr. Taus Henrich, dr. Astrid Gelz; dr. Franz Humm (medic stomatolog) – istoric al localității; dr. Leopold Petz; dr. Elfriede Philipp ns. Topitz; dr. Alfred Prinz.

Doctorul Hans Dengl alături de proaspăta lui soție Vilma

6. Medici veterinari

Dr. Frantz Dengl; dr. Anton Hermann.

7. Farmaciști (asistente)

Annemarie Feuerschwenger; Theresia Kerner născ. Albecker (asistentă); Ferdinand Schlauch; Josef Ternajgo, Barbara Becker.

8. Moașe:

Katharina Frankin (1725-1739); Elisabeta Schusterin (1738); Barbara Schlik (1838); Elisabetha Grünwald (1838), Ecaterina Merfy (1838), Elisabetha Hess, Anna Hartmann, Iuliana Bernecker, Magdalena Albecker și Aurelia Popa (1944).

VIII. Economia

a. Observații generale

Agricultura foarte dezvoltată, prin grădinăritul intensiv și creșterea animalelor de rasă, sunt caracteristicile principale ale vieții economice a Aradului Nou. Nu trebuie omise însă nici mica industrie, meșteșugurile sau comerțul. Marea industrie nu a avut nici un obiectiv în comună.

Aradul Nou era cunoscut în tot Banatul pentru grădinăritul practicat aici, îndeletnicire cu care se ocupau în principal femeile.

Pe la 1900, un număr de 2.680 persoane reprezentând un procent de 43,6% din totalul populației se ocupa cu agricultura și grădinăritul. Comercianții reprezentau 21,5% iar restul de 27,7% erau meșteșugarii și alții.

Temes vármegye nagyobb községeinek ipari és kereskedelmi lakossága (keresők és eltartottak).

Község	Össz-lakosság	Ipar	Keresked. és hitel	Közlekedés	Összesen	%
1. Lippa	7427	2112	531	190	2833	38.1
2. Bavaniste	6683	551	94	49	694	10.4
3. <i>Mehala</i>	6196	2191	321	854	3366	54.3
4. Ujarad	6139	1755	506	118	2379	38.7
5. Temeskubin	5853	974	296	124	1394	23.8
6. Temesgyarmata	5322	631	70	208	909	17.0
7. Varjas	4961	577	105	95	777	15.6
8. Vinga	4762	570	122	89	781	16.4
9. Deliblát	4729	432	34	18	484	10.2
10. Csáková	4901	1293	315	72	1680	36.5
11. Mramorák	4458	523	114	21	658	14.8
12. Liebling	4174	686	43	17	746	17.8
13. Szakálháza	4136	626	71	136	833	20.1
14. Temesrékás	4104	622	116	86	824	20.0
Temesvár	49624	17904	5337	4320	27561	55.5

O interesantă informație privind gradul de industrializare a târgului Aradul Nou rezultă, neașteptat dintr-un “studiu de impact” realizat de administrația orașului Timișoara cu ocazia discuțiilor privind anexarea⁴⁹⁵ comunei Mehala (astăzi cartier al Timișoarei), studiu realizat în 1908. Pentru a demonstra plus valoarea

⁴⁹⁵ Városi Közlöny - Temesvár Városi Közlöny, 1909 (12. évfolyam, 1-12. szám) 1909-01-15 / 1. Szám https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/TemesvarVarosiKozlony_1909/?query=ujarad%20&pg=130&layout=s

adusă de acest demers a fost făcută o analiză a raportului dintre totalul populației și procentul populației implicate în activități de industrie, comerț, transporturi și servicii. Conform acestui studiu între cele 15 localități ale comitatului Timiș relevante din punct de vedere economic Aradul Nou cu un procent de 38,7% (total 6.139 persoane) implicate în activități economice ocupa poziția a doua.

1. Agricultură – anul agricol

În agricultură au fost folosite mașinile agricole chiar înaintea primului război mondial. Pe la 1944 existau în Aradul Nou 19 treierătoare și 44 de tractoare. Suprafața destinată culturii cerealelor era împărțită în două: jumătate era semănată cu grâu, cealaltă, cam 70% cu porumb iar restul cu trifoi, ori un amestec de orz cu ovăz. Anul agricol începea în iunie cu secerișul orzului, apoi urma grâul care era tăiat fie cu secera, fie cu treierătoarea. În noiembrie 1924, Josef Hans (Honvéd) istoricul comunei, scria despre mașinile agricole larg folosite: „... agricultura Aradului Nou ... este cuprinsă de modernizare ... Chiar și micii proprietari agricoli ... dețin în marea lor parte combine și își gospodăresc pământul foarte rațional ... În localitatea Aradul Nou există pluguri motorizate, care ară pământul la o adâncime de 30 până la 50 de centimetri ...”⁴⁹⁶

a. Mașini agricole

Proprietari de treierătoare erau: Nikolaus Klug (3 garnituri), cooperativa „Druschgesellschaft” - treierat (3 garnituri); Franz Janschi (2 garnituri); Martin Klug (2 garnituri); Johann Schadt (2 garnituri); Peter Schadt (2 garnituri); câte o garnitură dețineau: Martin Hess; Peter Radstätter; cooperativa „Pfluggesellschaft” (arat); Michael Sieger.

Proprietari de tractoare: câte 3, societatea „Druschgesellschaft”; Nikolaus Klug; câte 2: Martin Hess; Franz Janschi; Martin Klug; Johann Schadt; Peter Schadt; câte 1 tractor: Franz Albecker; Johann Albecker; Georg Bauer; Anton Bellinger;

⁴⁹⁶ Petri A.P., Op.cit., p.452

Franz Bellinger; Josef Dengl; Franz Hans; Georg Hans; Anton Harnisch; Josef Hartmann; Philipp Hartmann; Anton Hermann; Josef Hess; Franz Klug; Johann Klug; Leopold Klug; Peter Klug; Georg Pommersheim; Peter Radstätter; Anton Schill; Josef Schill; Josef Schwalje; Michael Sieger; Franz Teichert; Lorenz Treps; Josef Tuch și Josef Walz. Și societatea „Pfluggesellschaft” avea în proprietate comună un tractor mare.

Când vremea era normală, secerișul orzului începea la 20 iunie iar cel al grâului la începutul lunii iulie, câteodată și la sfârșitul lui iunie. Săcerătoare-legătoare au fost introduse în agricultura din Aradul Nou încă înainte de primul război mondial.

Primele mașini agricole au fost aduse majoritatea din SUA. Preferate erau firmele „Mac Cormick”, „Massey Harris” și „Deering”, cele din urmă erau de obicei trase de tractor. Mecanizarea secerișului a scurtat perioada de recoltare la 3-4 zile pentru o suprafață media de 20 jugăre.

În anii '30 au ajuns în comună și cele nemțești „Lanz”, „Krupp” și „Fahr”.

La treierătoare

În perioada dintre seceriș și transportul recoltei acasă se executau treburile necesare în podgorie. Imediat după culegerea recoltei terenul era arat. La sfârșitul lunii iulie, începutul lui august era recoltat a doua oară trifoiul. Din iunie până la începutul lui iulie se săpa porumbul. În septembrie era cules. O parte era adus acasă în știuleți și stivuit în hambar.

La începutul lui octombrie începea recoltarea strugurilor. Aceștia erau prelucrați în parte la fața locului, mulți deținători de podgorii având construite

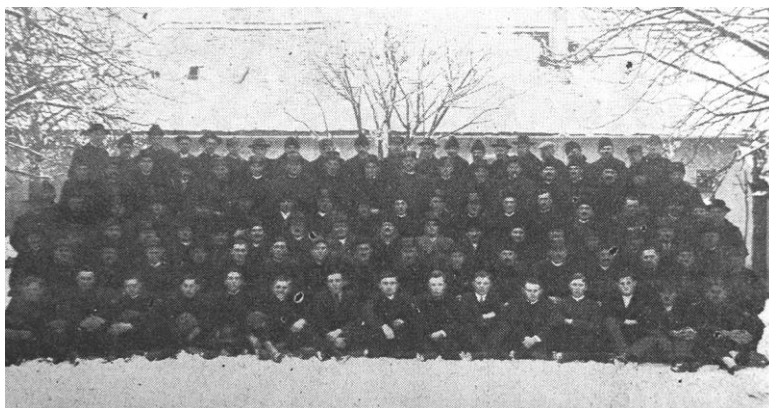
căsuțe în "Valea viilor". În toamna lui 1944 au fost distruse fără nici o noimă în jur de 250 de astfel de construcții de către oameni din localitățile din împrejurimi.

După ce recolta era culeasă și transportată începeau arăturile pentru semănatul grâului de iarnă. În decembrie se tăia porcul. Seara, după ce acesta era preparat avea loc așa numitul „Sautanz“ (dansul scroafei), o mică petrecere cu multă voie bună, prospături de porc și vin nou. De Crăciun se tăiau de regulă 2-3 porci și neamurile și vecinii veneau să ajute la prelucrarea acestuia. În fiecare familie era un așa numit măcelar șef ale cărui dispoziții erau urmate de bunăvoie de ceilalți.

b. Școala agricultorilor

Lunile de iarnă nu erau nici ele lipsite de activitate: se ducea bălegar pe câmp, se aduceau coceni rămași pe tului acasă. Se mai făcea însă și carte. Începând cu anul 1920 în comună a funcționat, în unele perioade, o școală de seară („Abendschule für Bauernsöhne.“), pentru fii de țărani.

Acolo, tinerii care urmau să preia gospodăriile părinților, învățau metode moderne de agricultură. Începând cu 1930 Asociația țăranilor și Administrația comunală au înființat o „școală de iarnă“ pentru fii de țărani. Orele de curs se desfășurau dimineața, între 8 și 13. Din 1932 s-a revenit la „școlile de seară“, care a funcționat până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial.

Școala pentru agricultorii cu carte

Din februarie se făceau pregătirile pentru semănăturile de primăvară. În martie se semăna orzul, sfecla furajeră și trifoiul. Începând cu 20 aprilie se semăna porumbul. Până la primul săpat al porumbului se semăna grâul. După prășitul porumbului venea din nou vremea recoltei.

Familie de țărani în vremurile bune

c. Exploatațiile mici și foarte mici – 70%

Tipic pentru suprafețele agricole ale terenurilor deținute de țăranii din Aradul Nou erau sferturile și optimele de sesii, așadar încă din sec. XVIII. În comună majoritare erau proprietățile mici și foarte mici. În 1784, în Aradul Nou erau 29 de proprietari care dețineau un teren întreg, adică conform „Urbarium Banaticum“ din octombrie 1780, o suprafață totală de 34 jugăre, 112 proprietari aveau jumătate (19 jugăre), 100 aveau o pătrime (11 jugăre) și 116, o optime de sesie (7 jugăre).

Cei fără terenuri agricole, adică jelerii (Häusler), erau în număr de 94.⁴⁹⁷ Aceștia din urmă aveau de fapt 1 jugăr pe care se afla și casa. După reforma agricolă din 1921 marile exploatații agricole s-au redus substanțial.

Într-un tabel cu proprietarii a peste 50 hectare din județ al Camerei de agricultură Arad, în 1937, la Aradul Nou mai figura ca mare proprietar doar Ioan Klug (str. Horea nr. 13), care deținea 80 ha. În Mureșel nu era nici unul.

Și în anul 1941 exploatațiile agricole cu suprafețe mici continuă să fie majoritare în circa Aradul Nou: 61,94 % din totalul exploatațiilor aveau o suprafață de sub 3 ha; un procent de 8,97% aveau între 3 și 4 ha; 14,28 % aveau între 5-10 ha; exploatațiile de 10-50 ha dețineau un procent de 14,06 % din total; sub un procent (0,71%) era reprezentat de exploatațiile mari, de peste 50 ha.

d. Un sistem succesoral lucrativ

Fără a avea directă legătură cu productivitatea obținută în agricultură de tărani șvabi, trebuie menționat sistemul succesoral cu un moștenitor privilegiat (Anerberecht) larg răspândit în comunitate. În acest sistem, părinții predau primului lor născut, la căsătoria acestuia, casa și pământurile cu toate drepturile și obligațiile, după ce încheiau un contract de rentă viageră cu obligații clare. "Bătrânii" se retrăgeau în casa mică din curtea gospodăriei. "Anerberecht", dreptul de moștenire a primului născut, are avantajul conservării proprietății. Când primul copil se căsătorea, cel nou venit în gospodărie plătea o jumătate din valoarea acesteia celorlalți copii, pentru a "moșteni" și ei ceva. Datorită acestui sistem șvabii au evitat fărâmițarea posesiunilor agrare,⁴⁹⁸ fenomen care, în cazul tărănilor români, făcea inutilă orice discuție despre productivitate. El a fost și un factor al emigrării lor însă.

În plus, sistemul a accelerat apariția relațiilor de piață capitaliste în Banat, deoarece cei excluși de la moștenire deveneau fie meseriași, fie zilieri, fie își căutau un rost în viață, altundeva.

⁴⁹⁷ Petri A.P., Op.cit., p.458

⁴⁹⁸ Lotreanu I., Monografia Banatului. Vol.I, Institut. de arte grafice Tara, 1936 Timișoara

2. Alte ocupații agricole

Creșterea animalelor este și ea una dintre ocupațiile principale ale țăranilor. În Aradul Nou erau numărați 1.143 cai (1829), 1.132 vite (1895), 2.350 porci (1895), 10.500 păsări (1937), 150 stupi (1937) etc. Rasa de cai cea mai apreciată era greul Nonius. În 1810 era răspândită și rasa Gidran, apoi cai din rasele „Oldenburger“ și „Trakehner“. În ce privește bovinele, până în 1890, vita de stepă maghiară sau transilvăneană cu coarne lungi era cea mai răspândită rasă. Începând cu anul 1895 vitele bălțate sunt cele mai crescute. Din 1900 au fost aduse din Germania și Elveția vaci din rasa Simmental care au devenit în 1910 cele mai răspândite în Aradul Nou.

La mare preț evident, erau animalele de reproducție de rasă. O dovedește cererea din 19 aug 1926 a reprezentanților comunei (primar, notar, medic veterinar), care solicitau Camerei de Agricultură Arad un taur Simmental din Elveția, de 12-14 luni, taur ce urma să fie achitat din fondul zootehniei gestionat de Cameră și restul, în rate, de comună. Cerere a fost aprobată în 14 martie 1924. Că animalele de rasă erau la mare preț, o dovedește și faptul că Kradigathy Stanimir (notarul) din Mureșel avea, din iunie 1925, un taur roșu cu alb, de prăsilă, după cum rezultă dintr-o adresă din 1926 a Primăriei, către Camera de agricultură Arad.

În ianuarie 1929, Aradul Nou achita către fondul zootehnic județean 2.227 lei, 756 lei în februarie, 2.376 lei în decembrie, încă o dovadă a faptului că păstrarea calității animalelor era importantă pentru ei. În 1926, în comună existau trei tauri de reproducție.

Creșterea porcilor a fost cea mai profitabilă ocupație, între 1920-1940, datorită consumului în creștere al centrelor urbane. În anul 1833 a fost adusă din Serbia, rasa Mangalița, după 1920 s-au răspândit tot mai mult porcii din rasele Berkshire și Yorkshire. Astfel, dacă în 1910 rasa Mangalița reprezenta 71,04% din efectivul de suine, în 1937 rasele englezești, cu un procent de 90,43%, ajung să dețină întâietatea.

Viticultura. Podgoria Aradului Nou avea, în 1895, o suprafață totală de 211 jugăre din care 45 jugăre erau ocupate cu vie nou plantată, 146 jugăre era teren defrișat ori vie uscată. Proprietari de vie din Aradul Nou, 465 persoane (trei erau din Mureșel, câțiva din Sânicolaul Mic și Șagu) dețineau, în 1926, în

total 339 jug. și 696 stp. teren de vie. Via a fost plantată între anii 1890-1907 și în proporție de 75% era vie altoită.

În Mureșel erau ceva vii (170.000 butuci), la hotarul comunei, în suprafață de 26 jug. și 1333 stp. deținute de 96 de proprietari. Majoritatea erau însă din Aradul Nou, doar 4 din Mureșel și 3 din Sânicolaul Mic.

Pomicultura. Livezile nu lipseau nici ele în localitate. La începutul sec. XX. erau numărați 8.000 pruni, 3.200 meri, 1.770 peri, 700 vișini, 600 caiși, 550 nuci, 330 piersici, 290 cireși etc.

Apicultura. Ca ocupație secundară era prezentă în Aradul Nou și apicultura; în 1944, conform datelor Ocolului agricol existau 263 de stupi și 10 apicultori care realizau o producție anuală pe stup de 20-25 kg de miere. Cei mai mulți stupi îi aveau Franz Janski, Franz George, Straub Friedrich, Franz Hartman și Josef Göbl – câte 30 de familii de albine.

Creșterea viermilor de mătase. Din anul 1772, prin "Impopulations Haupt-Instruction für das Banat", fiecare colonist avea obligația de a planta 12 pomi de dud, sursă de hrană pentru viermii de mătase a căror gogoși erau prelucrați la Manufactura de mătase din Timișoara. Aceasta este explicația faptului că Banatul este plin de duzi. În anul 1895 mai existau în Aradul Nou 886 de duzi, ceea ce ar putea indica o posibilă crescătorie de viermi de mătase.

3. Comerțul cu cereale

Cea mai importantă sursă de venit pentru țăranii șvabi era câștigul obținut din vânzarea roadelor câmpului, dintre care grâul se afla pe primul loc. În anul 1843 grâul din Banat "se caută cel mai mult și se plătește cel mai scump". Din 1859 renumita "făină de lux" din Banat și Aradul Nou era exportată, pe apă, cu șlepurile la Szeged, apoi Győr și Mosonmagyaróvár, și foarte probabil la Viena. Atât în cartierul morarilor din Aradul Nou, Maroschmühlen, cât și în Mureșel erau în funcțiune câteva zeci de mori. Volumul producției de gâu în cercul Aradul Nou era considerabil.

Doar seniorii moșiei aveau o producție consistentă destinată și exportului.

4. Știința grădinăritului intensiv

După o zi rodnică în vânzări la piața Mare

Suprafața mică a majorității proprietăților agricole și apropierea de orașul Arad, o piața cu o mare capacitate de absorbție, este motivul pentru care grădinăritul intensiv era atât de apreciat și extins în Aradul Nou. Și nu de ieri, de azi.

Legumicultura intensivă, consemnată încă în 1871 de Szentkláray a fost nu numai un motiv de fală pentru nemțoaice ci și un mijloc de trai pentru multe familii din Aradul Nou și Mureșel. Erau familii care numai cu asta se ocupau. În anul 1941 grădinile comerciale, care se întindeau în „ocoalele” agricole din Aradul Nou aveau o suprafață de 1.812 ha.⁴⁹⁹

La 26 mai 1742, conform raportului funcționarului administrativ al districtului Lipova către Administrația bănățeană „... femeii din Aradul Nou treceau cu verdețuri spre Arad ...” iar 20 de zile mai târziu, același cerea ca „... femeile în vârstă, care duc legume din Aradul Nou în Arad pentru a le vinde, să fie lăsate să treacă fără taxă de vamă ...”⁵⁰⁰ Mențiuni referitoare la grădinăritul din Aradul Nou există și în „jurnalul de luptă” din iunie 1848 – iulie 1849 al garnizoanei din cetate, a cărei piață a fost aprovizionată cu legume, fructe și alte produse, în perioada asediului, de țărani și țărancele din Aradul Nou și Sânicolaul Mic. Se poate astfel susține, cu îndreptățire, că începând cel puțin cu anul 1742 până aproape în zilele noastre, grădinăritul a fost o ocupație de bază a Aradului Nou. În decembrie 1859, notarul local Joseph Kakujoy afirma despre legumicultura

⁴⁹⁹ Mihalca, Alexandru (2001), Aspecte din istoria agrară a județului Arad, II, Cons. jud. Arad.

⁵⁰⁰ Petri A.P., Op.cit., p.462

din „intravilanul” Aradului Nou (grădina casei – nn) „... referitor la producția intravilanului, o parte este valorificată pe piața din Aradul vechi ...”. Szentkláray nota, în anul 1871: „... femeile lucrează intensiv grădinile, a căror produse nu sunt destinate doar familiei, ci o mare parte sunt valorificate și pe piața din Aradul Vechi ...”⁵⁰¹

Fără multă apă nu se face nimic

Așa cum am pomenit mai „la deal”, în anul 1768, Wolfgang von Kempelen cerea Vienei mutarea sărbilor și românilor din Aradul Nou pentru că „... aici se vor putea face multe gospodării țărănești de un sfert (de sesie – nn) pentru că supușii se hrănesc în mare parte cu verdețuri și unii nu se ocupă de loc cu agricultura ci doar de cultivarea viilor...”⁵⁰²

În Banat legumicultura era practică la modul intensiv în două localități majoritar germane: Lovrin și Aradul Nou. Cu mici deosebiri însă. Dacă aici, întreaga producție de legume a comunei era absorbită integral de piața vecinului din nord, Lovrinul a ajuns să exporte aproape integral produsele sale. La dezvoltarea legumiculturii în Aradul Nou au contribuit solul bun pentru producția de legume și clima favorabilă. Creșterea rapidă a temperaturilor în aprilie și mai precum și sistemul de irigații folosit au fost de asemenea importante. Nu trebuie neglijată nici priceperea și hărnicia șvabilor, care

⁵⁰¹ Ibid

⁵⁰² O sesie întregă era formată din: 24 iugăre pământ arabil, 6 iugăre islaz, 1 iugăr pământ pentru loc de casă și grădină și 3 iugare drept de folosință.

trebuiau să scoată cât mai mult câștig, din suprafețele de teren mici pe care le dețineau. Să nu uităm că, în timp ce majoritatea bărbaților lucrau în industria arădeană, în meșteșuguri sau în construcții, ocupația majorității femeilor din Aradul Nou era de a vinde legumele produse și proaspăt recoltate, pe piețele arădene. În grădinile de legume din spatele casei, mai mari decât o grădină obișnuită, nemțoaicele au continuat să cultive legume de sezon (ceapă, salată, ridichi, spanac, măcriș, sparanghel, tarhon, varză creată, etc.). Răsadurile erau semănate în partea a doua a lunii ianuarie iar când plantele era suficient de dezvoltate, le mutau în solarii. Șvăboaicele se sculau încă de la ora patru dimineața pentru a prinde un loc cât mai bun în piață. Ce nu puteau vinde până la terminarea pieții era oferit cu prețuri reduse comercianților. Legumele erau transportate cu bărcile ori compul de la Port Arthur, apoi femeile, îmbrăcate în negru (adică portul popular bătrânesc) duceau cele 25-30 kg de produse într-un coș așezat pe o periniță (foto), pe creștetul capului, ori trăgeau cărucioarele lor încărcate, până la piața Peștelui (Piața Veche acum Heim Domokos), apoi la piața Libertății (Avram Iancu) și în cele din urmă în piața Catedralei (piața Mare). Uneori mai foloseau și podul cetății, spre oraș, până când a fost construit și cel din Aradul Nou / Mureșel. În anii 1910-1913, între Mureșel și Arad, s-a construit podul „Grof Károly” („Traian” – tablierele au fost fabricate la Reșița, în cadrul Fabricii de Poduri – „Kaiserliche und Königliche Privilegierte St.E.G. – Österreichische Staats-Eisenbahn-Gesellschaft”, între anii 1910-1912), numai că la traversare trebuia plătită vama. (Foto: Inapoi spre casă după o zi lungă la Piața Mare)

La câțiva ani după primul război mondial a apărut „tramvaiul cu cai” ce avea o stație la capătul podului și care ducea vânzătoarele la piețele arădene, iar pe la 1930 mașinile au preluat transportul. De exemplu, arădeanul Ștefan Novak avea șapte autobuse cu care erau transportați oamenii și produsele acestora. În 1929-1930 existau în Aradul Nou 20 de automobile private. Totuși multe

șvăboaice își duceau marfa la piața Mare ori până în piața Mică, împingând peste pod cărucioarele lor.

Marfă pe alese la Piața mică

Pentru o legumicultură intensivă era esențială irigarea grădinilor. Pentru o grădină se foloseau în zilele călduroase de vară cca. 1.200 de găleți cu apă, plantele fiind udate inițial cu stropitoarea. Fiecare grădină avea o fântână. Pe la 1925 au început să fie utilizate pompele electrice pentru scoaterea apei din fântâni și sistemele de irigații, la început din lemn apoi din metal. Instalațiile erau însă scumpe.

Grădini cu cumpănă 1930-1945 (hog.neuarad.de)

De legumicultura extrem de eficientă practată în Mureșel și Aradul nou se știa și la Budapesta. Un exemplu este articolului inginerului arădean Ényl Dömötör Bertalan al cărui material este reluat de două publicații budapestane, în luna

mai de “Jurnal de Pesta⁵⁰³” și în iunie, de “Loc public⁵⁰⁴.” Când la Budapesta ajung din Malta cartofii noi, roșiile, castraveții, salata și mazărea timpurie din Italia în același timp sau doar puțin mai târziu, harnicile șvăboaice din Aradul Nou le duc la piața Aradului de unde comercianții de vând mai departe, evident mai scump, în celelalte orașe ardelen. Dar ceea ce realizează Aradul Nou ar putea face și Ungaria...” În Aradul Nou și Mureșel, spune el, în fiecare grădină – și sunt cel puțin 1.500 – se practică, de generații grădinăritul intensiv cu cel mai simplu mijloc – fântâna cu cumpăna. Acestea sunt cu sutele”. Apa este scoasă, apoi depozitată în butoaie metalice să se încălzească la soare apoi folosită, dimineața, la udat. Și cu acest mijloc simplu se gospodăresc. Randamentul “unei grădini de 800-1200 mp lucrate de o șvăboaică este mai mare decât cel obținut bărbații lor, la fel de harnici, pe 10-12 hectare”. Autorul notează că recent (id est 1920-1930) au început să de folosescă pompele centrifuge electrice pentru fântâni, că apa se încălzește în căzi din beton și apoi grădina este udată fie cu stropitoarea, fie cu furtunul din cauciuc.

Mulți din cei care trăiau din legumicultură aveau câte două grădini și își vindeau marfa la Reșița, Cluj, Brașov, unde legumele se făceau mult mai târziu. Nemțoaicele își luau gazde și stăteau acolo cu săptămânile. Periodic de acasă li se trimiteau cu trenul coșuri cu legume. Priceperea acestor femei în cultivarea legumelor timpurii a făcut ca, la înființarea serelor din Arad, ele să fie printre primele angajate.

În anul anul 1941 societatea „Banater Agraria”, cu sediul în Timișoara, a construit în Aradul Nou un centru de preluare, uscare și prelucrare a legumelor, ceea ce oferea agricultorilor posibilitatea de a valorifica, pe loc, o mare parte din producție. Legumicultura bănățeană a avut două puncte culminante. Primul, cu puțin timp înainte de primul război mondial și în timpul războiului.

Al doilea a fost atins pe la 1940, odată cu achizițiile Bucureștiului și Grupului german de asistență militară în România care, în ultimii ani ai războiului,

⁵⁰³ Pesti Napló, 1931. május (82. évfolyam, 98–121. szám) 1931-05-24 / nr. 116 din 24 mai
[https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PestiNaplo_1931_05/?query=SZO%3D\(ujarad\)&pg=605&layout=s](https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PestiNaplo_1931_05/?query=SZO%3D(ujarad)&pg=605&layout=s)

⁵⁰⁴ Köztelek – 1931. 1-52. szám 1931-06-07 / nr.45-46. p.681, 7 iunie.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Koztelek_1931_1/?query=Ujaradi%20ontozesi%20%20&pg=678&layout=s

devenise principalul achizitor al legumelor bănățene.

Astfel societatea „Gartenbau AG”, cu acționari majoritari germani, a înființat, în anii 40, câte o stație de prelucrare (conservare și uscare) a legumelor în Lovrin și Aradul Nou. O fabrică de uscat legume exista deja în Lovrin; alte două urmau să fie construite în Aradul Nou.⁵⁰⁵ A fost în cele din urmă construită una, la limita dintre Aradul Nou și Sânicolaul Mic, fabrica „Haciota”.

Piața Mare, 1940 (FB – Irma Annamaria Otvos)

⁵⁰⁵ Petri A P., Op.cit., p.468

În februarie 1942 într-o comunicare⁵⁰⁶ ținută cu ocazia Conferinței Societății Naționale de Agricultură, prof. Ernest Grințescu, ultimul președinte al Societății Române a Horticultorilor (fondată în 1913), reia un articol scris de el pentru ziarul "Universul"⁵⁰⁷, articol apărut în pagina agricolă din 22 iunie 1940. Textul, comunicarea, se referă la tipul de agricultură practicat în zonă.

Anul 1942 era chiar acel an în care Mureșelul a fost absorbit de Aradul Nou. Iată însă despre ce este vorba: "Rolul horticulturii în epoca actuală" – de prof. Ernest Grințescu. "Un exemplu, de ceea ce poate realiza grădinăritul interior, l-am văzut în comuna Aradul Nou, de lângă Arad, unde femeile cultivă 10 până la 20 de arii cu legume, trimițând produsele lor cu calea ferată la marile centre de desfacere Sibiu, Cluj (altă dată) și alte orașe din Transilvania⁵⁰⁸. Femeile au la îndemână apa, pe care o scot cu pompa centrifugă și fac câte trei culturi succesive pe același pământ. Iată ce am scris în Universul asupra acestor întreprinderi. (Foto: acasă după o zi la piață)

⁵⁰⁶ Gheorghe Glăman, (2013) Monografia Societății Române a Horticultorilor 1913-2013 Editura Agricolă, București, p. 350-351

⁵⁰⁷ Era singurul ziar de mare tiraj din epocă ce susținea și o pagină agricolă, ba chiar lansase și o Bibliotecă agricolă.

⁵⁰⁸ Tocmai Aradul, piața tradițională a celor din Mureșel și Aradul Nou, a fost uitat.

În Aradul Nou, unde se practică sistemul grădinăritului intensiv, este o populație de șvabi iar cultura se face numai de femei, bărbații pregătind doar gunoiul și instalațiile. Femeia e aceea care lucrează: samănă, răsădește, sapă, udă, culege și expediază; bărbatul vede de câmp și de agricultura zisă mai extensivă. Pentru astfel de întreprinderi și pentru o familie redusă cum e obiceiul șvabilor, nu e nevoie de suprafețe întinse, ci fiecare gospodărie horticolă are cel mult 2.000 mp. Pe această suprafață se găsesc răsadnițele cu gunoiul de cal, pompa centrifugă purtată cu electricitate și grădina propriu-zisă, care are trei culturi într-un an: salată sau spanac, gulii și pătlăgele roșii. Aceste două din urmă se cultivă în același timp, iar după recoltarea guliilor rămân pătlăgelele roșii, care produc până toamna târziu.

Udatul se execută foarte ușor, cu apă trasă din puțul propriu, mânăta de o pompă centrifugă și condusă pe tuburi de fontă așezate la suprafață, pe poteca principală și prevăzută din loc în loc cu guri la care se adaptează un tub de cauciuc suficient de lung, ca să ude toată suprafața, prin aruncarea apei sub formă de ploaie. Procedeu acesta face ca apa din puț să se încălzească într-o măsură oare care și să se aerisească. Țevile se golesc iarna și se vopsesc în fiecare an cu văpsea roșie, ca să nu ruginesc.

Valorificarea se face în comun, expediindu-se zarzavatul cu trenul în coșuri simple, cu destinația Sibiu sau Cluj, care sunt centre mari de desfacere.

Cheltuielile ce necesită astfel de exploatare se reduc la amortizarea puțului și a pompei centrifuge cu țevile necesare, la plata curentului electric și la procurarea coșurilor de răchită. Întâmplător se adaugă și stropitul pătlăgelelor roșii cu zeamă bordeleză, cum și sămânța, în caz că nu s-a produs în

gospodărie. Venitul ce se abține într-o exploatație horticolă de acest gen este de circa 25.000 lei anual, ceea ce înseamnă peste 100.000 la hectar”. Aceasta bine înțeles în 1939.

“Latura economică se leagă de problemele generale: întrebuițarea mânei de lucru într-o epocă a anului, când ea este prisoselnică agriculturii, cum este iarna, când se poate face căratul gunoiului de grajd, ce e o condiție a horticulturii, cât și desfundatul, care e altă condiție a ei, apoi se leagă de întrebuițarea brațelor slabe: femeii și copiii cari în agricultură, cu munca ei mai aspră, nu pot fi folosite totdeauna. Aceasta a făcut ca în regiunile cu populație mai deasă, cum e în jurul orașelor mari, să se dezvolte fermele, care au un pronunțat caracter horticol.”

Relațiile dintre producătorii de legume din Aradul Nou și Arad nu au fost doar lapte și miere. Harnice, dar deloc sfoase să-și apere interesele economice, șvăboiacele din Aradul Nou nu s-au dat în lături să folosească toate instrumentele pentru protejarea poziției de forță deținută pe piața vecinului din nord, Aradul. Astfel s-a ajuns la ...

a. Războaiele verdețurilor

Aproape în totalitate piața de legume a Aradului era dependentă pe producătorii din Aradul Nou. Producători este însă un termen impropriu întrucât cultivarea grădinii și vânzarea produselor proaspete era invariabil sarcina femeii din gospodărie. Extrem de harnice dar și hotărâte sa-și apere produsul unei munci căreia bărbații nu-i puteau face față, șvăboiacele au intrat de câteva ori chiar în conflicte directe cu administrația orașului Arad.

Prinsă între controlul aproape absolut al pieței de legume și produse proaspete de mare calitate deținut de șvăboiacele din Aradul Nou, ceea ce uneori însemna inclusiv prețuri mai mari și presiunea de a-și proteja cetățenii, administrația a recurs la măsuri prin care încerca să impună un control al acestei pieți. Și a făcut-o de două ori cel puțin – în 1909 și apoi în 1923. În circumstanțe cu totul altfel, dând dovadă însă de aceeași lipsă de imaginație, a procedat identic.

În ambele situații a interzis șvăboaicelor să-și vândă marfa înainte de o anumită oră (8 în anul 1909) angroșiștilor, piețarilor, samsarilor, intermediarilor, sau cum să le spunem. Ideea era ca astfel prețurile să scadă pentru că femeile nu puteau sta toată vremea la piața să-și vândă marfa cu kg. sau cu legătura. De reținut că zilnic ele aduceau vagoane

de marfă. Ar fi fost o risipă de timp și de bani pe care nu și-o permiteau. În amândouă situațiile efectul a fost similar – piața Aradului a rămas fără legume proaspete. Iar promisiunea că vor fi înființate grădini cu legume care să suplinească cerea a rămas o... promisiune.

În iunie 1909 administrația decide să impună la piață un drept de preempțiune al micilor cumpărători față de angroșiștii revânzători lucru ce a stârnit consternare în Aradul Nou unde femeile au decis să instituie un boicot de 10-15 zile al pieții Aradului. "Deja de Rusalii consecințele boicotului s-au resimțit la Arad pentru că producătorii din Aradul Nou veneau zilnic, dimineța, cu sutele să-și vândă la Arad produsele și este vorba de 5-6 vagoane de legume și alte produse în vreme ce astăzi nu a fost nici unul. Spre deosebire, cu atât mai aglomerată a fost piața zilnică din Aradul Nou." consemna ziarul⁵⁰⁹. Exportatorii din Arad, angroșiștii, proprietarii de restaurante și chiar micii cumpărători migraseră spre Aradul nou⁵¹⁰. S-a mai întâmplat și un alt lucru. Samsarii care cumpăraseră din Aradul Nou revindeau pe piața Aradului la un preț chiar și mai mare decât înainte. Efect: "prețul legumelor s-a dublat sau chiar triplat. În fața acestei scumpiri groaznice arădenii s-au abținut să cumpere pentru a nu se lăsa jefuiți de speculanți".

⁵⁰⁹ A kert 1909-06-15 / nr 12.p.407

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kert_1909/?query=ujaradi%20&pg=432&layout=s

⁵¹⁰ Kecskeméti Ujság, 1909. június (2. évfolyam, 14-35. szám)1909-06-05 /nr.16.

Prin 6 iunie conflictul, după ce au intervenit reprezentanții ai Asociației economice și ai Societății maghiare a transportatorilor de alimente se stinge treptat. “Astăzi dimineață (6 iunie – nn) deja mulți producători vindeau la piața și prețurile au scăzut cu ceva”⁵¹¹. Și s-a mai întâmplat ceva – administrația orașului decide să înființeze o mare grădinărie pentru legume și verdețuri iar șvăboaicele sa-și înființeze “Cooperativa de producție și desfacere legume-Aradul Nou” (iulie 1909 – nn)⁵¹².

b. Aradul fără legume.

Producătoarele de verdețuri din Aradul Nou în grevă

În iunie 1938 un conflict, aproape la indigo cu cel din 1909, învrăjbește din nou șvăboaicele din Aradul Nou și Primăria Aradului. Asemenea precedentului caz, administrația încercă din nou interzicerea vânzării angro a produselor din Aradul Nou înainte de ora 9, de data aceasta. Și cum aceleași măsuri⁵¹³ duc de regulă la aceleași consecințe grădinăresele se revoltă și intră în grevă. Să remarcăm că amândouă conflictele apar în aceeași lună – iunie, când pe piață apăreau produsele timpurii, firesc mai scumpe.

“Duminica, după slujba de la biserică, șvăboaicele au ținut o întrunire spontană și au hotărât că, până ce nu se retrage hotărârea menționată, nu se mai duce nimeni la piață. Luni dimineața un pichet de greviste a fost postat la intrarea pe

⁵¹¹ Magyarország, 1909. június (16. évfolyam, 128-153. szám) 1909-06-09 / nr.135.

⁵¹² A kert 1909-07-01 / nr.13. p.7

⁵¹³ Primăria interzice vânzarea angros a legumelor proaspete înainte de ora 9.

podul spre Arad și atunci când, câteva femei au încercat să treacă podul împotriva înțelegerii, trecerea le-a fost blocată și acestea au fost chiar agresate.”⁵¹⁴ Viceprimarul Aradului, maiorul Anghelescu încearca să liniștească lumea spunând că va găsi el o soluție pentru acoperirea necesarului de legume proaspete. Ziarul menționează că producătorii de legume vindeau angro produsele lor doar comercianților care garantau că marfa este trimisă din gara Aradul Nou în alte orașe și nu pe piața Aradului. Așadar interdicția nici măcar nu avea rost necum să producă o scădere a prețurilor.

c. Interviu

La trei zile după știrea grevei același cotidian, urmărind povestea, publică un interviu cu una dintre greviste.” În Aradul Nou femeile șvabe își văd liniștite de treabă ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Dimineața devreme au pus gardă la podul spre Arad ca nu cumva să apară spărgătoare de grevă dar la amiază se ocupau deja de grădină. Pe strada Rozaliei (Ana Ipătescu – nn) caut o grevistă amabilă. Se numeste d-na Kaufman. Aceasta îi explică motivul grevei. *“Până ce primarul nu retrage hotărârea cu prevânzarea, nu. (mergem la piață – nn) După ora 9 nu mai putem vinde comercianților. Trenul care transportă verdețuri și legume pleacă din Arad la ora 11.30. Până atunci marfa trebuie ambalată și dusă la gară. După ora 9 nu mai este prea mult timp pentru aceasta. Mai există și un alt punct de vedere. Până la 9, pe căldură, marfa se ofilește și comercianții nu mai cumpără astfel de marfă.”*

“Mă pofteste în grădină printre răsaduri încălzite. - Priviți, acest sistem de irigare cu motor electric, spune, a costat 24.000 lei. Astfel de sisteme au aproape toți din Aradul Nou. Costurile acestea trebuie acoperite. Dacă nu ne înțelegem cu Aradul vom trimite două femei la București ca să ne dea voie să ținem o piață zilnică în Aradul Nou. Dacă obținem acordul nu mai mergem în Arad. Își șterge mâinile în șorț și apoi spune, precum un politician care-ntr-o declarație rostește cuvântul magic: Comerț liber! Să ne vindem liberi marfa ca înainte! Dar cumpărătorii din Arad nu-și permit prețurile ridicate pe care le

⁵¹⁴ Brassói Lapok, 1938. május (44. évfolyam, 98-122. szám) 1938-05-18 / nr. 111

cereți. – Acelea nu țin mult. A venit căldura, în curând vom avea atâta marfă că vom inunda piața Aradului și atunci, desigur vor fi mai mici. Soțul vrea să intervină în discuție dar femeia îi face semn cu mâna să tacă. Am spus că până când nu se retrage hotărârea privind precumpărarea nu revenim la piață și ținem la asta.”

În fine, ziaristul invocă medierea grabnică a conflictului de conducerea orașului, chiar a prefectului județului și reamintește că “visteria orașului Arad, între timp, pierde în fiecare zi în care șvăboaicele nu vin la Arad, aproximativ 6.000 lei din veniturile din taxa de pod și piață.

5. Acțiuni de promovare și marketing pentru “brandul Neu-Arad”

Că nu am inventat aproape nimic nou în materie de publicitate, vânzare de produse și stabilirea unei identități proprii pentru un tip de marfă o demonstrează acțiunile de promovare întreprinse de producătorii din Aradul Nou de-a lungul timpului. Desigur, terminologia era alta, esența rămâne. Acesta este explicația că despre calitatea produselor agricole din Aradul Nou se știa nu doar în Banat ci și-n Budapesta și mai departe. Spre exemplu în 15 octombrie 1905 filiala din Aradul Nou a “Asociația Economică a Fermierilor din Regiunea Sud” organizează o expoziție de prezentare⁵¹⁵ de struguri, vin, must și țuică produse în zona Aradului Nou.

a. Expo grădinărit 1909/1912

În anul 1909 urmează o „Expo- grădinărit“ la care participă nu mai puțin de 108 de producători locali. Între produsele expuse, dovleci de 4-5 kg., castraveți de 50-70 cm, mazăre, ardei gras, roșii, conopidă, țelină, ridichi, flori (violete parfumate, garoafe, pelargonie). În salonul berăriei Nopcsa au avut loc conferințe pe teme agricole și apoi un banchet. Cea mai mare parte a produselor expuse au fost cumpărate de vizitatori notează ziarul⁵¹⁶.

⁵¹⁵ Pesti Hírlap, 1905. október (27. évfolyam, 271-285. szám) 1905-10-14 /nr. 284.

⁵¹⁶ Budapesti Hírlap, 1909. május (29. évfolyam, 103-127. szám) 1909-05-28 / nr. 125.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiHirlap_1909_05/?query=ujarad%20&pg=832&layout=s și în Az Ujság, 1909. május/2 (7. évfolyam, 118-127. szám)1909-05-28 / nr. 125

Darabanth_auctions

www.delcampe.net

Succesul evenimentului de promovare a determinat organizarea unei noi ediții în 1912. De această dată au fost implicați și producătorii locali de vin. Dacă la producătorii de legume participanții au fost doar locali, cei de vin, veniți de peste tot, au participat la o competiție, premiată. Între jurații concursului baroana Nopcsa și nora ei Ilona marchiză Pallavicini. Ministerul agriculturii a fost reprezentat de un consilier. De asemenea a fost prezent în Aradul Nou Rőde Károly, grădinarul șef al statului. Și desigur oficialități locale: vicecomitele Ferenczy Sándor, preotul vicar Blaskovics Ferencz în calitate de vicepreședinte al asociației locale a fermierilor, deputatul Wittmann János, pretorul Schäffer Béla șamd. Amploarea evenimentului rezultă din cifrele participanților: din 97 de fermieri expozanți 55 au câștigat premii. La producătorii de vin au fost peste 100 producători de vinuri și 22 de țuică/rachiu. Un număr de 25 au fost premiați. După încheierea expoziției și după îndemul la activitate productivă în continuare al preotului vicar, a avut loc un „prânz colegial” la care au participat 300 de persoane⁵¹⁷.

⁵¹⁷ Köztelek – 1912. 1-49. Szám 1912-05-18 / nr.38, p.1420
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Koztelek_1912_1/?query=Ujarad%20Sport%20Egyes%C3%BClet%20&pg=1447&layout=s.
și Pesti Hírlap, 1912. Április (34. évfolyam, 79-103. szám) 1912-04-21/nr.96

6. Târgul din Aradul-Nou

După "Historia Domus" a parohiei din Aradul Nou, comunitatea avea deja în Banatul imperial venituri din dreptul de a ține târg. Însă în anul 1782 Sigismund Lovász de Eötvenes a cumpărat dreptul de a ține târg, preluând această sursă de venit, precum și 100 de jugăre de piață. Comuna a încercat în repetate rânduri să recapete legal dreptul de a ține târg, dar în zadar.

Începând cu 1812 în Aradul Nou erau anual trei mari târguri (iarmarocuri): la 1 martie, 16 iunie și 18 octombrie.

Târgul săptămânal, care de cele mai multe ori avea loc marțea, câteodată și vinerea, era însă cel mai important. Anton Valentin – ziaristul, istoricul și omul de știință originar din Aradul Nou - scria: *"Târgul săptămânal din Aradul Nou era o curiozitate. Pe lângă abundența produselor agricole și meșteșugărești el oferea și un tablou colorat al porturilor celorlalte naționalități și al șvabilor bănățeni. Comunitățile pur germane ale regiunii: Engelsbrunn, Schöndorf, Traunau, Guttenbrunn, Wiesenheid, Kreuzstätten, Segenthau și Saderlach reprezentau, împreună cu cei din Aradul Nou, toate dialectele din spațiul german sudvestic. La acestea se adaugă conversații în română sau sârbă, maghiară, bulgară, un amalgam de limbi. Banatul oglindește amestecul variat al popoarelor ce au trăit în vechea monarhie și care acum, în condiții schimbate, conviețuiesc pașnic, influențându-se reciproc."*⁵¹⁸

a. Fiecare pe zona lui

Despre felul cum arăta târgul săptămânal în perioada dintre cele două războaie mondiale, Bertha Wagner spunea: între "grădina cu hamei" (Hopfengarten) și "statuia Sfintei Treimi" stăteau, până la drum, căruțele cu diferite cereale, lemn, lemne de foc, cărbuni, fân, paie, etc. După monument, spre Arad, urmau vânzătorii de fructe. Dacă nu-și vindeau marfa până la prânz, ei mergeau de pe o stradă pe alta lăudându-și marfa cu voce tare.

Pe cealaltă parte a străzii oferta era mai bogată: de la ulița Spitalului (Lugojului) până la magazinul de textile erau mărfuri care se vindeau la bucată: sticlă,

⁵¹⁸ Greffner O., Stoica M. (2001), 275 ani de învățământ în limba germană în Aradul Nou, Poudique, p.22

porțelan, găleți, linguri, furculițe, mânere pentru unelte, mături, ș.a.m.d. De la magazin, până la strada Bäckern (Brutarilor – Cibinului), era zona meșteșugarilor, care-și expuneau marfa pe standuri, adică o masă pliantă care avea pe ambele părți două stinghii acoperite iar deasupra o prelată. Când vremea era frumoasă lateralele rămâneau deschise. Corturile și mesele erau transportate la târg de către ucenici pe căruțe cu două roți. Între strada Bäckern și Biserica catolică se putea mânca la tarabe care vindeau mâncare; friptură țigănească, gulaș de vită, paprikaș de porc, cârnați fierți sau prăjiți, clătite, turtă dulce, cornuri, covrigi, ș.a.m.d. Uneori veneau chiar și turci din Ada-Kaleh cu halva.

Zona dintre strada Bisericii (Popa Șapcă) și strada Rosalien (Ana Ipătescu) era împărțită astfel: în partea din față a castelului erau cinci rânduri de salcâm care în zilele fierbinți de vară ofereau adăpost de soare. Aici stăteau, până la intrarea castelului Nopcsa, cei din Aradul Nou cu legume proaspete și femei din localitățile germane vecine cu produse din lapte, ouă și carne de vită conservată. O zonă de sub copacii de lângă șanț era pentru vânzarea păsărilor de curte. De la intrarea în castel până la capătul străzii cu salcâmi, pe brațe de paie erau așezate rațe, găște și curcani cu picioarele legate. Următoarea zonă, până la strada Rosalien (Ana Ipătescu), era rezervată legumelor: ardei, castraveți, păstârnac, țelină, ceapă, usturoi, varză, dovleac, etc. De la începutul perioadei de pus murături, până toamna târziu, erau clădiți

munți întregi de legume. Bulgarii din Vinga erau specialiști în ardeiul iute, cea mai bună varză albă și roșie o aveau cei din Glogovăț, cei mai buni cartofi cei din Zădăreni ș.a.m.d. Toate produsele erau aduse la piață cu căruțele; rar se puteau vedea însă și care cu boi care erau mânate de români sau sârbi. Mai trebuie menționat faptul că târgul săptămânal de animale se ținea pe pajiștea din fața cimitirului (acum stație de benzină).⁵¹⁹

7. Asociațiunea de pășunat

Asociațiune de pășunat a proprietarilor de pășune (*Hutweidegesellschaft*) a fost înregistrată la Tribunalul Arad, în 20 decembrie 1927, după ce în iunie se constituise composesoratul urbarial. Asociația avea un număr de 486 de membri (inclusiv comuna Aradul Nou) cu 4.196 de voturi și avea în proprietate imobiliară: un loc de hambar (str. M. Viteazul nr.73) casa păstorilor, prund cu năsip la insulă, în Murășel, de 20 jugăre, pășune de 687 jugăre, 6 locuri de casă, din care patru de 400 stp și două de 661 stânjeni pătrați, pământ la moară de 50 jug. și 390 stp imaș (lângă linia ferată) de nouă jugăre.⁵²⁰ Ca bunuri mobile: fântâni, jgheaburi pentru adăpat, animale de reproducție, instalații de grajd, etc.⁵²¹

Asociația se îngrijea de organizarea pășunatului pentru toate animalele celor înscriși contra unei taxe stabilite de comun acord.

8. Morile și industria morăritului din Aradul Nou

Cum era de așteptat pentru o regiune producătoare de cereale, industria morăritului a jucat un rol important în Banat. În multe localități existau încă din secolul al XVIII-lea mori acționate de cai, mori de apă (foto) sau uneori mori de vânt, iar în a doua jumătate a secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au apărut mici mori cu aburi. Acestea însă nu produceau suficient pentru

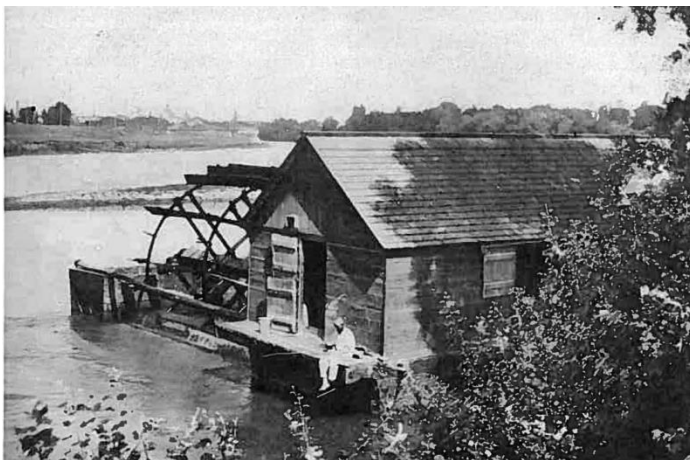
⁵¹⁹ Petri A.P., Op.cit., p.572

⁵²⁰ 1 stânjen pătrat = 3,596 mp; 1 jugăr = 5755 mp.

⁵²¹ Direcția județeană Arad a arhivelor statului. Registrul pentru asociațiunile recunoscute persoane juridice al Tribunalului Arad.

export, ci mai degrabă pentru consumul personal al locuitorilor, care își măcinau acolo grâul, târâțele fiind folosite ca hrană pentru animale.

Un geograf maghiar⁵²² consemna, în 1839, în comitatul Timiș, 37 de brutarii și 549 de morari. El numără 159 mori pe apă, dintre care 132 cu o roată 18 cu două, 8 cu trei și una cu patru roți. De asemenea existau 404 mori uscate, 36 mori manuale și o moara de vânt(la Vârșeț).” Morile de pe Mureș – menționează el- fac faimoasa făină <monliszt> cunoscută și în străinătate cu care fac comerț“ În multe localități existau încă din secolul al XVIII-lea mori acționate de cai, mori de apă (foto) sau uneori mori de vânt, iar în a doua jumătate a secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au apărut mici mori cu aburi. Acestea însă nu produceau suficient pentru export, ci mai degrabă pentru consumul personal al locuitorilor, care își măcinau acolo grâul, târâțele fiind folosite ca hrană pentru animale.

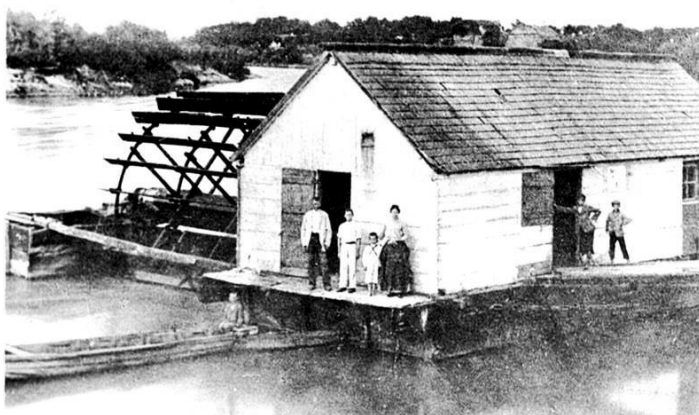
a. Molae banaticae

Primii morari din Aradul Nou au fost Johann Bauer și Johann Nikolaus Bordt. În anul 1776 existau 12 morari de-a lungul Mureșului care produceau o celebră, pe vremuri, „făină rece”. Unul dintre ei era Johann Scherer. Morile plutitoare cu zbatari erau construite astfel încât să capteze energia Mureșului, râu cu debit

⁵²² Elek Fényes (1839) Magyar orszagnak, 's a' hozza kapcsolt tartományoknak mostani állapotja, Statistikai es Geographiai tekintetben, Pesta, vol. 4, p.340

mare, dar variabil și fără cădere. Ansamblul construit al morii se compunea din casa morii și "tavig", corpul secundar, ambele concepute ca două vase plutitoare, reunite prin fusul pe care era fixată roata cu palete. O amenajare a cursului apei, cu piloții puternic înfiți în pământ și legături de fascine, dirija torentul spre această roată cu palete. Morile erau deplasate și ancorate, în timpul funcționării, în locurile unde torentul era puternic, și retrase, în timpul iernii, în locuri ferite de ghețuri. Cu vremea aceste mori au fost perfecționate, fiind dotate cu un mecanism special de ridicare și coborâre a roții în timpul funcționării, fapt care a mărit puterea de tracțiune.

Proprietarii morilor plutitoare aveau în arendă câte patru iugăre teren din cele 400 de iugăre de pășune ale Aradul Nou, pe perioada cât se ocupau de morărit și totodată obligația să plătească impozitele

Moară pe Mureș (neuarad.hog)

aferente. Pe la mijlocul sec.XIX Aradul Nou avea chiar un "cartier" al morarilor, Maroschmühlen, în aval de Mureșe. „Râul acționează pe acest teren opt mori de apă cu zbaturi, cu câte o piatră, care – după opinia publică generală - produc făina de lux de cea mai bună calitate, distribuită de locuitorii din Aradul Nou în toate zările; Primăvara vin și câteva mici vapoare cu aburi din Szegedin până la Arad, - aici se încarcă și se descarcă și alte feluri de vapoare, îndeosebi feluri de grâne, care apoi sunt transportate până la Szegedin, care acolo sunt reîncărcate, de unde ajung mai apoi la marii comercianți din Raab

(Győr – nn), Wieselburg (Mosonmagyaróvár – nn), etc ...” scria, în 1859, notarul comunei Joseph Kakujay.

În anul 1829 în Maroschmühlen – Aradul Nou erau 14 proprietari de mori. (Franz Adelt, Anton Aninger, Jakob Dengl, Konrad Friedrich, Michael Fuss, Johann Grim, Michael Haasz, Paul Krausz, Georg Mayer, Josef Meininger, Josef Müller, Josef Opitz, Johann Pucher și Philipp Stoss)⁵²³.

În anul 1886 erau 5 mori pe apă, 6 în 1899 și 8 în 1907 (proprietari: Konrad Bauer, vărul lui Buchardt Johann, Johann Csalogovits sen., Josef Eicher, Sigismund Grünwald, Matthias Kollman, Georg Krieglleder și Wendelin Wertl). În Mureșel erau 36, concentrate în aval de comună.⁵²⁴

Moara lui Ketsch din Mureșel și noul, în 1910, pod

Dacă în decembrie 1770 morarii orașului Arad s-au organizat într-o breaslă, cei din Aradul Nou aparțineau din 1825 asociației morarilor din Vinga, "Molae banaticae". Optsprezece ani mai târziu apar și cele din Zădăreni și Mureșel. Despre sărbătorile breslei morarilor relata în descrierea sa din 1859 notarul comunei, Joseph Kakujay:

"De evidențiat între obiceiuri ar fi doar obiceiul breslei morarilor, care se oficiază drept mare sărbătoare de ziua sfântului Ioan de Nepomuk (16 mai –

⁵²³. Petri A.P., Op.cit., p 577

⁵²⁴. *** Aradul permanentă în istoria patriei, Arad, 1978, p.218.

nn), când sub acompaniamentul muzical al fanfarei coboară cu o barca cinci stele pe Mureș; însă la acest obicei se renunță treptat.”

În anul 1873 când, printr-un ordin regal, au fost dizolvate toate breslele din Ungaria, a fost absorbită și această breaslă precum și cele ale altor meșteșugari într-o asociație. La 5 iunie 1876 s-a înființat “Asociația morarilor” din Aradul Nou, care era reprezentată încă de morile de apă, chiar dacă din 1868 era atestată o primă moară cu aburi din Aradul vechi, aparținându-i lui L. A. Traytler. În anul 1881 era menționată în Aradul Nou moara lui Ignaz Bildhauer cu o capacitate anuală de 6.000 chintale.⁵²⁵

În anul 1935 s-a renunțat la ultima moară pe apă din zona Mureșel. După 1940 existau în Aradul Nou doar mori cu aburi și anume cea a lui Paul Wagner, iar în Mureșel cea a familiilor Getsch și Grimm; Edmund Kolb deținea în 1938, în Sînicolaul Mic, o moară a cărei valoare de producție a fost estimată atunci la peste 21 milioane lei. După cum rezultă din următoarea situație, morile din Aradul Nou nu mai constituiau, în 1936, niște capacități de producție considerabile, fiind depășite de altele.

b. Asociația morarilor timișeni

O asociație modernă a morarilor din comitatul Timiș se înființează în 1917⁵²⁶. În sala mică a Primăriei Timișoara se adună reprezentanții morarilor din comitat care constituie “Asociația Morarilor” din comitatul Timiș, acesta fiind unul dintre comitatele Ungariei cu cea mai consistentă industrie de morărit⁵²⁷. Din Aradul Nou iau parte la ședința de constituire Kollmann Mátyás, Wagner Pál, Wagner Ottmár și din plasa Aradul Nou: Kapp László (Fântânele) și Palmer Zakariás (Sâmpetru German). În 1930 are loc o reîmpărțire a districtelor asociației și alegerea unor noi conducători⁵²⁸. 1. Timișoara - Adler Lajos; 2. Vinga -

⁵²⁵ Idem p.599

⁵²⁶ Molnárók Lapja, 1917 (24. évfolyam, 1-52. szám)1917-03-31 / nr. 13

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BME_MolnarokLapja_1917/?query=Uj%C3%A1rad&pg=143&layout=s

⁵²⁷ Ședința de constituire a Asociației morarilor din comitatul Arad, a avut loc duminică, 18 februarie 1917, ora 11.00, în sala festivă a Primăriei. La întrunire au participat 52 de morari ori proprietari de mori.

⁵²⁸ 1930- Molnárók Lapja, 1930 (37. évfolyam, 1-52. szám) 1930-03-29 / nr.13

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BME_MolnarokLapja_1930/?query=ujarad%20&pg=193&layout=s

Hoffmann Ödön; 3. Aradul Nou - Kolb Ödön; 4. Periam - Minnich director; 5. Sânicolaul Mare - Prochaska Lajos; 6. Jimbolia - Koch director; 7. Peciul Nou - Miilesz director; 8. Deta - Lemoth Sándor; 9. Nițchidorf - Grimm Balthazar; 10. Recaș - Prexl János; 11. Lugoș - Klára – moara; 12. Zăbrani - Mergl Ferenc.

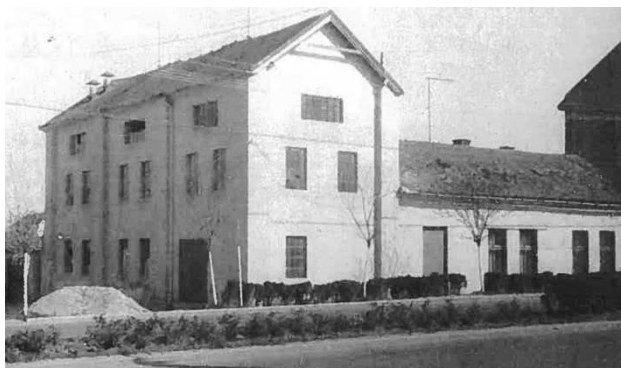
Gospodăria unui morar pe malul Mureșului (Foto - hog.neuarad.de)

După 1940 existau în Aradul Nou doar mori cu aburi și anume cea a lui Paul Wagner. Wagner reușise în 1935 să achiziționeze⁵²⁹ și moara din Fântânele pentru care a plătit Casei de economii din Aradul Nou aproape 1,9 milioane lei, cum spuneau specialiștii, sumă mult sub prețul pieții. Astfel în proprietatea sa erau, la acea dată trei mori, o concentrare economică serioasă: una în Aradul Nou, alta în Mureșel și a treia în Fântânele. În Mureșel era moara familiilor Getsch și Grimm; Edmund Kolb deținea în 1938, în Sânicolaul Mic, o moară a cărei valoare de producție a fost estimată atunci la peste 21 milioane lei. În anul 1935 s-a renunțat la ultima moară pe apă din zona Mureșel. După cum rezultă din următoarea situație, morile din Aradul Nou nu mai constituiau, în 1936, niște capacități de producție considerabile, fiind depășite de altele.

⁵²⁹ Brassói Lapok, 1930. október 17/nr. 229.

(https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Brassoilapok_1930_10/?query=ujaradi%20&pg=9&layout=s)

c. Mori cu o capacitate de măciniș peste 10 mii kg

Moara cu abur a lui Wagner

Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Oficiul central pentru valorificarea grâului solicită în 30 ianuarie 1936 Prefecturii situația morilor din județul Arad cu o capacitate de prelucrare mai mare de 10.000 kg. în 24 de ore.⁵³⁰ Ca răspuns, Pretura plășii Aradul Nou trimite, în 3 martie 1936, adresa nr.142/1936 cu următoarea situație:

Moara	localitate	capacitate producție	capacitate înmagazinare
1. Frații Wagner	Engelsbrunn	15-16000 kg	500 kg grâu 30.000 kg. făină
2. Bagert Adam	Guttenbrunn	20.000 kg	10.000 kg. grâu 50.000 kg .făină
3. Frații Leitinger	Glogovăț	12.000 kg.	nu are magazie
4. Kolb Edmund	Sânicolaul Mic	20.000 kg.	200.000 kg

Înainte de a încheia acest capitol poate merită să deslușim o chetiune care a preocupat o vreme mulți meșteri morari și anume – Care este secretul morarilor de pe Mureș care produceau celebra făină de foc?

d. Secretul făinii de foc / lángliszt ori mundmehl / montliszt

Calitatea făinii produse de morile bănățene de pe Mureș era vestită în tot imperiul Austo-ungar. Și se vindea, ca atare, mai scump decât altele. Astfel se

⁵³⁰ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Pref. Arad, 1934-39, inv.51/1936

și explică faptul că avea denumiri specifice: germanii îi spuneau "Mundmehl⁵³¹", maghiarii, uneori "montliszt⁵³²", "muntliszt" alții "lisztlang".

Și toată breasla morarilor se întreba care este secretul celor de pe Mureș? "Ziarul morarilor"⁵³³ din 1904, referitor la chestiune citează o scrisoare adresată de către Pókateleki Kondé József, administrator al bunurilor regale din Estergom, mai multor pretori de comitate, printre care și juratului din Arad Peretsényi Nagy László. „Care să fie cu adevărat cauza că morarii noștri care sunt meșteri învățați nu pot să macine o asemenea făină ca făina de foc din Banat? Poate ar fi bine de știut de la vre-un morar priceput, neamț ori român, cum trebuie făcut. Chiar și la Viena se cumpăra mai scump făina de foc. Cu toate că meșterii morari de lângă Viena sunt cunoscuți pentru pricepera lor, ei nu pot să macine o asemenea făină. Datum, Arad, die 14. septembris Anno 1807". Juratul arădean chiar îl răspunde. "Morarii noștri macină grâul roșu de aici în morile cu site de pe Mureș. Din el iese vestita montliszt. Dar înainte spală grâul. Și nu doar ca să scape de pleavă ci îl spală așa cum se spală rufe: este vânturat, amestecat, învărtit cu lopata sau mâna în cada de spălat. Gazda care nu-și spală bine grâul capătă făină neagră, cea care o face, făină albă. Asta-l ceretul făinii de foc bănățene. Nu da vina pe morari, de vină-i grâul necurățat".

Spuneam că era cel mai scump tip de făină. Iată câteva prețuri⁵³⁴. În 1819, montliszt 11 fl 9 kr, făină pentru pâine 5 fl 53 cr, în 1840, făina montliszt 13 ft și

⁵³¹ Montliszt (variante lángliszt ori lisztlang), vine din germanul mundmehl, un tip de prăjitură bavareză (Mundsemeln) ce se făcea din cea mai de calitate făină albă pentru patiserie.

⁵³² Elek Fényes (1839), Magyar orszagnak, 's a' hozza kapcsolt tartományoknak mostani állapotja, Statistikai es Geographiai tekintetben, Pesten, vol.IV, p.340. Fényes constată rezultatele de excepție ale morilor pe apă din Aradul Nou, Felnac, Zădăreni comitatul Timiș, a căror făină de mare calitate e vândută și de Arad.

⁵³³ Molnárók Lapja, 1904 (11. évfolyam, 1-53. szám) 1904-01-16 / nr.3, p.48

⁵³⁴ (Nemzeti Ujság, 1840. január-június (35. évfolyam, 1-50. szám) 1840-01-08 / nr. 3., p.12 – https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/NemzetiUjsag_1840_1/?query=montliszt&pg=11&layout=s

3 kr, faină fină 9 ft 24 kr, în 1863 lángliszt 13 ft 20 kr, montliszt 12 ft 20 kr și faină albă superioară pentru pâine 8 ft 20 kr. Prețuri pe piața Budapestei.

9. Reforma agrară din anul 1921

În comparație cu reformele agrare de la mijlocul secolului 19, cea din 30 iulie 1921 (M.Of. 93/1921) a reprezentat o acțiune de vânzare a majorității pământului mării proprietăți către țărani fără pământ sau cu pământ puțin. Reforma a diminuat substanțial marea proprietate funciară de peste 100 de ha, 200 jugăre la șes în regiunile cu cereri de împrumutări mari, 300 jugăre la șes în regiunile cu cereri de împrumutări mijlocie sau 500 jugăre cad. la șes în regiunile cu cereri de împrumutări satisfăcute.

Țărăimea, mica proprietate (până la 10 hectare) și producția ei agricolă au devenit predominante în suprafața și agricultura țării, cu toate că mulți țărani au rămas și după 1921 fără pământ. Pozitiv și inedit pentru reforma din 1921 este formarea izlazurilor comunale.

Prefacerea mării proprietăți funciare în mica proprietate țărănească, pe lângă efectele sociale decurgând din împrumutărirea celei mai mari părți a țărănimii, în plan economic, a redus marea exploatare cu avantajele sale, la una mică cu inventar rudimentar și randamente scăzute.⁵³⁵ Dintr-o țară a cărei agricultură era dominată la începutul secolului de mari latifundii, România s-a transformat, în urma redistribuirilor masive a moșiilor, într-un stat cu economie agrară predominant țărănească, fără a dispune, însă, de un sector avansat de proprietate și gospodărie mijlocie modernă. Urmarea a fost scăderea producțiilor medii la hectar și a cantităților de cereale exportate. Neînsoțită de o infuzie de capital, de tehnologie și educație antreprenorială împrumutărirea nu a dus la crearea celui de-al doilea obiectiv al ei: exploatarea agricole. Dacă aceasta a fost situația în majoritatea țării, la Aradul Nou exploatarea agricole privat familiale, deși mici, chiar funcționau.

Din datele Institutul Central de Statistică al României pentru perioada interbelică reiese, totuși, că în unele județe din România ca Timiș-Torontal,

⁵³⁵ Scurtu I., (2001), România între anii 1918-1940. ed. Univ. București, 9.1.2 Reforma agrară și evoluția agriculturii

Arad, de exemplu, în unii ani producțiile medii la hectar la principalele culturi sau la laptele de vacă au fost egale sau chiar mai mari, comparativ cu cele din Franța, Italia și alte țări vest-europene.

a. Expropieri în Aradul Nou

Printre cei expropiați ca urmare a aplicării Legii reformei agricole, pe teritoriul comunei Aradul Nou, parte a județul Timiș-Torontal se aflau “Societatea pe acțiuni a micilor producători” (după ce obiecția formulată de Ștefan Virtan, care pretindea că el cumpărase terenurile societății încă din 1917 a fost respinsă), Composesoratul urbarial, Iosif Porsche, Petroviciu Petru, Petru Nicolae, Schneider Antoniu, Schadt Antoniu, Buchter Ioan și baronesa Matilda Nopcsa. Prin hotărârea Judecătoriei de ocol Aradul Nou au fost preluate și grădina școlară, terenul folosit de directorului acesteia, sesia (lotul) pentru trebuințe bisericești, sesia parohială romano-catolică, lotul de sport și terenul postului jandarmilor.⁵³⁶

b. Exproprierea marchizei Pallavicini

În vara anului 1922, comisia de expropriere ajungea la Primăria din Aradul Nou unde deja erau adunați 40-50 de săteni. Aceștia își desemnează delegații în comisie: Johan Adam și Künstler Anton. De față erau și reprezentanții marchizei, administratorul moșiei și avocatul ales de mama ei, baroneasa Matilda Nopcea. Moșia în discuție, proprietatea marchizei Ilona Pallavicini, soția marchizului Alfred, avea suprafața de 1.062 jugăre, din care peste 700 jugăre pe teritoriul comunei Zădărlac și restul pe cel al Aradului Nou.

De altminteri, încă din 1 mai 1921, moșia era dată în arendă forțată, conform legii, sătenilor din cele două comune, cu excepția a 391 jugăre rămase marchizei.

În Zădăreni erau 152 de săteni îndreptățiți, în Aradul Nou 232 deci, constată comisia „numărul de cereri de împrăprietărire este mare” și prin urmare

⁵³⁶ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Dos. 21/1921, 37/1924-25, 55, 58/1924, 7/1931, 24/1924, Serviciul agricol al jud. Arad 1919-1939

proprietarului nu i se poate da o rezervă de proprietate mai mare de 200 jug. Avocatul marchizei Iulian Borneas din Arad (angajat de mama marchizei, baroana Nopcea) solicita în numele acesteia exceptarea de la expropriere a terenului de 500 jug. pe care se afla și conacul.

Dacă sătenii din Zădăreni doreau să-și sporească islazul comunei, cei din Aradul Nou voiau și ei completarea islazului, dar și rezervarea unui lot pentru 400 locuri de casă.

c. 482 de fumuri în Zădărlac

La Zădăreni islazul avea 323 jug. Cum numărul capilor de familie din sat sau „de fumuri” era de 482, islazul era insuficient. Fiecărei familii ar fi trebuit să-i revină câte 2 jugăre. Astfel, Comisia de ocol de expropriere și împrumutări Aradul Nou, condusă de Vasile C. Mirică, hotărăște ca 80 jugăre din trupul de moșie „Baranya” să completeze islazul, alți 40 jug.de trestiiș din același trup de moșie urmând să rămână la dispoziția comunei politice Zădărlac.

d. Noul cartier de 400 case din Aradul Nou

Islazul comunei Aradul Nou avea 680 jug., parte din el fiind transformat în arător. În comună erau 1.400 capi de familie, însă doar 480 se ocupau cu agricultura, restul fiind funcționari ori meseriași. (În paranteză fie spus, cu această proporție – 34% direct implicați în agricultură – Aradul Nou, numai comună rurală nu se putea numi.) Din „tabloul întocmit de autoritățile comunale (mai) rezultă că sunt 339 capi de familie lipsiți de locuințe”. Pentru a rezolva celor două chestiuni, comisia decide: ”având în vedere că islazul este învecinat comunei, pentru o mai bună administrare urmează ca din islaz să se expropieze 60 jug. în scopul de a se parcela pentru locuințe iar islazul se va completa cu parcela numită „Malomföld” (de lângă Mureș, parte din moșia Pallavicini) în întindere de aproximativ 40 jug.” Terenul destinat caselor este stabilit „la locul numit Újtelep (Locul nou – nn), în dreapta și stânga șoselei Aradul Nou – Zădărlac.” Loturile de casă aveau suprafața de 400 stp.

e. Marchiza, vecină cu Sărăndan Vasile

Între cei care au primit locuri de casă în noul cartier, pe lângă mulți șvabi găsim câteva nume românești: Macovei George, Bugariu George, Vereșan Nicolae, Mihuț Ioan, Murgu Ilie ori Militar Francisc. Culmea, chiar lângă parcela căpătată de Șimandan Vasile aflăm și locul de casă cu care a fost împrumătată în sușă marchiza Pallavicini Elena (Ilona) ns. Nopcsa. Locul ei de casă ca și al celorlalți avea, democratic, tot o suprafață de 650 stp.

În concluzie, în 13 iulie 1922, se expropiază 842 jug. și 862 stp. Cei îndreptățiți din Zădărlac și Aradul Nou urmau să primească fiecare câte 2 jugăre de pământ. Marchizei îi rămân: 200 jug. în pusta Zădărlac, 24,5 jug. pruniște, grădini și vii în locul Silvaș, precum și 5 jug. și conacul din pusta Zădărlac. „Cu drept de apel în 5 zile la Comisia II-a de expropiere Timiș-Torontal.”

f. Se distruge o fermă model

Aceasta era ideea susținută, în apelul formulat în limba română și maghiară, de marchiza Ilona Pallavicini, la 8 iunie 1922, la Comisia județeană pentru reformă agrară Timișoara. Ea solicita exceptarea de la expropiere a 530 jugăre și motiva:

„În jurul zidurilor domeniului de la Zădărlac țin o economie model. Rodesc cele mai nobile feluri de sămânță, ca grâul „Don” și secara „Sieger” și voiesc să continui rodirea acestora și mai intensiv”. În plus mai exploata o fermă cu 40 vaci de rasă cu al căror lapte aproviziona Aradul Nou și Aradul, avea o crescătorie cu 20 scroafe și doi vieri din cele mai bune rase și „înainte de arendele forțate, de pe domeniul meu vindeam în fiecare an mai multe vagoane de grâu și orz și alte produse”. Nu în ultimul rând, ca mamă, ea invoca viitorul familiei sale și al celor trei copii minori care trăiesc „din venitul acestui domeniu”. În cele din urmă, la 16 august 1924, marchiza Pallavicini își retrace cererea de revizuire.⁵³⁷

La câțiva ani după aceea soțul ei moare și Ilona, împreună cu cei trei băieți pleacă în Italia, unde marchizii Pallavicini își aveau rădăcinile.

⁵³⁷ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Dos. 64/1922, Serviciul agricol al jud. Arad, 1919-1939

g. Expropieri în Mureșel în anul 1922

Până în anul 1922, când Legea reformei agrare a fost aplicată și în comuna Mureșel, trei erau marii proprietari care au făcut obiectul expropiierilor, după cum rezultă dintr-un „tablou al situației moșiilor din județul Arad dinainte și de după expropriere” al Consilieratului agricol al județului Arad (vechea demunire a Serviciului agricol). Unul dintre aceștia era chiar orașul Arad care avea în proprietate terenuri arabile în suprafață de 88 jugăre și 278 stânjeni pătrați și un teren intravilan de 8 jugăre și 288 stp. Prin decizia nr. 211/16.08.1922 a Comisiei județului Arad terenul arabil a fost expropiat.

A doua moșie expropriată a fost cea deținută de Alexandru Goldschmidt care avea 64 jugăre și 1573 stp. terenuri arabile, pășuni, neproductiv și un teren intravilan. Prin decizia Comisiei jud. Arad pentru aplicarea legii reformei (305/18.11.1922) a fost expropiată suprafața de 57 jug. și 694 stp. Ultima moșie a fost cea a soției contelui Adalbert Lenny care avea în comună un total de 1.223 jugăre și 1.160 stp terenuri din care arabil erau în suprafață de 1.200 jug. și 1.508 stp. Comisia județeană, prin hotărârea 307/1922, a decis exproprierea terenului arabil.⁵³⁸

10. Reforma agrară din anul 1945

Natura exproprierii legiferată în martie 1945 (Legea pentru aplicarea reformei agrare a fost publicată în Monitorul Oficial la 23 martie) încălca Constituția din 1923, însă ministrul Justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, a propus modificarea legii fundamentale

Încă din primele articole, guvernul comunist al lui Petru Groza a expus scopul legii: "mărirea suprafețelor arabile ale gospodăriilor țărănești existente care au mai puțin de 5 ha". Adică cele mai multe. După reforma din 1921, țăranii trecuseră prin mai multe crize financiare, se înglodaseră în mari datorii către bănci, singura soluție fiind vânzarea pământului. Dintre cei care urmau să fie expropiați, posesorii unor terenuri mai mari de 50 ha, în capul listei au fost etnicii germani. În Aradul Nou exista o singură astfel de proprietate. Erau

⁵³⁸ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale.55/1924, Serviciul agricol al jud. Arad, 6/1920, 21/1921, 55/1924

urmați de cei desemnați drept "criminali de război" și "responsabili pentru dezastrul țării", cei care în ultima perioada nu-și lucraseră pământul sau pe care memorabila zi de 23 august 1944 nu i-a prins în țară.

În Aradul Nou și Mureșel "dușmanii" la îndemână au fost evident șvabii. Ocolul agricol Aradul Nou identifica în ianuarie 1945, la solicitarea Serviciului agricol județean, un număr de 81 de proprietari de terenuri agricole care și-au părăsit gospodăriile. În martie același an, deși numărul celor plecați din 21 septembrie 1944 se redusese la 50, era totuși vorba de o suprafață de teren de 356 hectare arabil "disponibil." În iunie, deja toate gospodăriile părăsite erau ocupate de refugiați veniți din diverse zone ale țării. Faptul rezultă limpede din adresa 393/8.06.1945 Ocol Agricol Aradul Nou, către Camera agricolă a județului. „La ordinul dvs.nr.165/1945 referitor la gospodăriile părăsite de germani și maghiari, în care s-ar putea instala gospodari din regiunile de munte, avem onoarea de a vă raporta că în cuprinsul Ocolului nostru nu mai avem asemenea gospodării, întrucât toate gospodăriile părăsite au fost ocupate în întregime de refugiați din Dobrogea, Ardealul de Nord și alte regiuni ale țării.”⁵³⁹

a. Ținta: planul de colectivizare a agriculturii

Spre deosebire de reforma din 1921, proprietarii au fost deposedați în 1945 și de utilajele și mașinile lor agricole. Programele Partidului Comunist din România preconizau înființarea unor Stații de mașini agricole, de unde țăranii urmau să închirieze la "prețuri cinste" utilajele necesare unei agriculturi performante. Utilajele fuseseră însă expropriate, astfel că unii foști proprietari de mașini agricole au ajuns în situația să-și închirieze propriile lor bunuri. Pe lângă mașini au fost luate și animalele de tracțiune, proporțional cu întinderea lotului expropriat. Toate aceste bunuri au trecut fără despăgubire în proprietatea statului. Acesta le redistribuia celor împrumătați.

Guvernul Groza a prezentat reforma agrară din 1945 drept cea mai însemnată lege pentru țăranii de când exista statul modern român. Însă prevederile sale au

⁵³⁹ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Camera Agricolă Arad, 25/1946, 23/1946, 54/1945, 25/1946

fărâmițat și mai mult loturile cultivabile. Dar, ca și în Rusia anilor '20, România trecea printr-o fază temporară de împrăștiere. Ținta vizată era planul de colectivizare a agriculturii. (În martie 1948, reforma agrară era declarată ca încheiată deși la sfârșitul anilor '50 încă se mai distribuiau titluri de proprietate în unele județe, chiar dacă colectivizarea era în plină desfășurare).

În septembrie 1951, Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român hotărăște înființarea de întovărășiri agricole, un fel de asociații agricole de azi, ca formă intermediară, tranzitorie între proprietatea privată și cea colectivă. De fapt, prin întovărășire se urmărea „obișnuirea” țăranului cu formele colectiviste sau asociative ale exploatării agricole. Țăranul a rămas, formal, proprietar, dar exploatarea agricolă propriu-zisă a luat aspect colectiv.

Brigada agricolă a CAP-ului gata de muncă

b. Colectări forțate în 1948

Între primăvara anului 1945 și primăvara anului 1949 singura schimbare majoră în politica agrară a PMR a constituit-o introducerea cotelor, care au reprezentat un adevărat coșmar pentru țăranimea din România.

Ele au pregătit terenul pentru instalarea structurilor agriculturii socialiste, prin ruina deliberată a gospodăriilor țărănești înstărite, ce rezistau colectivizării și prin întărirea controlului politic asupra populației rurale. Acest sistem de exploatare sistematică, întrucât de multe ori cotele obligatorii erau mai mari decât recolta efectiv obținută, a vlăguit gospodăriile țărănești înstărite,

adevărate motoare ale economiei rurale, conducând astfel la ruinarea comunităților țărănești, în ansamblul lor.

În toate planurile de muncă și dările de seamă ale organizației de plasă PMR Aradul Nou ca și a organizației de bază a Aradului Nou din perioada anului 1948 se găsesc referiri privitoare la "situația colectărilor", la nemulțumirile provocate de acestea în rândul țăranilor din comună și din plasă. Numai că, sistemul colectărilor forțate a prefațat și însoțit un alt proces, de care țăranii se temeau chiar mai mult: colectivizarea agriculturii.

c. Un „reazim” solid

La începutul anului 1948, în Plasa Aradul Nou, s-au înființat trei ferme R.E.A.Z.I.M. (Regia Exploatării Agricole, Zootehnice, Industriale și de Mașini Agricole), la Guttenbrunn, Glogovăț și Aradul Nou.

REAZIM erau structuri menite să accelereze "transformarea socialistă a agriculturii", care au preluat exploatarea agricole expropriate în 1945 și fermele model, constituite prin efectul legii exproprierii cu întreg inventarul viu, clădiri, instalațiile agricole etc.⁵⁴⁰ Practic ele erau precusoare ale întreprinderilor agricole de stat și ale SMT-urilor. (Stațiuni de mașini și tractoare).

d. SMT și GAS

Înființarea primelor structuri de stat ale agriculturii a fost mai rapidă. SMT a fost înființată în 1948. A început cu 79 angajați, dar anul următor avea nevoie de cel puțin 114. Din raportul organizației de bază PMR (secretar Purice Ștefan, 11 membri) din 31 iunie 1950, rezultă că Stațiunea de mașini presta munci pentru 50 de întovărășiri agricole care aveau 2.363 hectare și această suprafață îi asigura volumul necesar de lucrări în proporție de 82 la sută în perioada campaniilor agricole.⁵⁴¹ GAS (Gospodăria agricolă de Stat, Gostat) Aradul Nou a fost înființată în 1949. În anul 1950 secretarul organizației de bază PMR (care avea 9 membri) din GAS era Terebeștean Ignatie.⁵⁴²

⁵⁴⁰ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale.

⁵⁴¹ Idem

⁵⁴² Idem

e. Expropriați în masă

În anul 1950 în documentele administrației, la Aradul Nou, apăreau 1868 de gospodării, din care 82 erau ale unor țărani săraci, 439 ale unor mijlocași și 1.347, adică covârșitoarea majoritate, ale unor țărani expropriați, conform unei sinteze a Comitetului județean Arad PMR (prim secretar Șuta Vasile, secretar Dozsa Ladislau) anexată la dosarul de constituire al Gospodăriei colective. (Comitetul de plasă PMR Aradul Nou 143/1950). Deja în acel an, în Aradul Nou funcționau întovărășiri agricole.

Cum exista și o Stațiune de Mașini și în plus se dusese suficientă muncă de convingere, „terenul” pentru înființarea CAP-ului era pregătit.

f. Gospodăria agricolă colectivă „Elena Pavel”⁵⁴³

După doi ani de muncă de convingere, „de la om la om”, comitetul de inițiativă al PMP din Aradul Nou pentru organizarea unei cooperative de producție, înființat la 21 ian.1948, și-a văzut visul cu ochii. În Gospodăria Agricolă Colectivă s-au înscris 47 de familii, din care nouă erau salariați în întreprinderi arădene. Pe categorii sociale trei erau țărani săraci, 43 mijlocași, unul nu avea pământ. Ca naționalitate 30 erau români, unul maghiar, ceilalți 16 germani. Mai departe, 30 erau familii de coloniști și restul (17) băștinași din Aradul Nou. Din totalul membrilor de partid (PMR) din comună (35) doar 8 aveau și pământ, iar dintre aceștia 6 s-au înscris în G.A.C., dar mai erau și 20 de membri ai Frontului Plugarilor.

Totalul suprafeței aduse în gospodărie era de 243,21 ha. teren arabil. Comasarea terenului, terminată într-o zi de luni, 31 iulie 1950, s-a făcut în două trupuri: Colonia veche și Mureșel. De pe acest teren s-au dislocat 175 de țărani care aveau o suprafață de teren de 243,21 hectare. Inventarul inițial al colectivștilor era de 23 cai, 22 căruțe, 19 grape, 3 semănătoare, 15 prășitoare, 5 batoze de porumb și 2 selectoare. Capitalul lichid în valoare de 66.500 lei urma să vină de la bugetul Ministerului Agriculturii. Președintele GAC-ului era Benea Mihai, organizator de partid Bozgan Dumitru.

⁵⁴³ Elena Pavel – erou al mișcării comuniste

Acasă la Klug

Sediul GAC a fost stabilit în casa lui Klug Nicolae, expropriat în 1945, de pe str. Alexandru Sahia (fost Ledergasse, acum strada Iosif Lengyel) nr.30-32. Casa era de fapt o adevărată gospodărie construită de Hess Martin, socrul lui Klug. Avea opt încăperi bune pentru administrație, o magazie cu o capacitate de cinci vagoane, trei pivnițe sub clădire, două grajduri pentru 20 vite, șapte cocine pentru 70 de porci, două remize de 210 mp, 3 pătule pentru 4 vagoane porumb și o platformă de gunoi betonată cu o capacitate de 5 vagoane. Klug a fost mutat la locuința cumnatului său de pe aceeași stradă, la nr.127, iar chiriașul care locuia împreună cu el, Cosma Vasile, a fost mutat în locuința lui Valet Iosif de pe str. Ștefan cel Mare nr.11-13.

Județeană de partid a propus ca data inaugurării gospodăriei, patronate de întreprinderea „Victoria” din Arad, să fie 6 august 1950. Așadar, în colectiv au intrat inițial „43 de țărani adică 2,30 % din totalul gospodăriilor. Cei 47 membri GAC aveau 149 membri de familie, din care 100 puteau lucra. Terenul adus în GAC reprezenta 8,30% din suprafața arabilă și 11% din suprafața totală a comunei.”⁵⁴⁴

g. I.A.S Aradul Nou

Cât despre Întreprinderea Agricolă de Stat (IAS) Aradul Nou, aceasta a fost înființată la 1 ianuarie 1972, prin dezarondare de la IAS Mureș-Arad, Șagu, Ceala și Scânteia. Suprafața de teren agricol aflată în patrimoniul ei era de 2.532 hectare, 6 hectare de pășune și alte 129 hectare de diferite terenuri. În anul 1985 avea 2.354 hectare arabil. IAS Aradul Nou era organizat în 3 ferme vegetale, 2 ferme de vaci și una de tineret taurin (total taurine 3.925, din care 2.200 vaci), o fermă industrială pentru preparate din carne și un sector de magazine. După 1989 ambele forme de organizare a exploatațiilor agricole au fost desființate.

⁵⁴⁴ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Fondul CJ PMR Arad 1948 - Raport din ian. 1948 al Organizației de plasă PMR Aradul Nou

IX. Meșteșuguri, comerț

1. Densitate mare de meșteri

Dacă mai adăugăm la cifra aceasta numărul muncitorilor industriali care lucrau în fabricile Aradului și suma firmelor comerciale din localitate, avem imaginea unui centru economic dinamic a cărui dezvoltare a fost gătită doar de prea marea apropiere de un pol economic de talia Aradului, care nu putea fi concurat.

Ca să facem o comparație, „cum grano salis”, dacă New York-ul ar fi rămas atât de aproape de vechiul York n-ar fi avut niciodată șansa de a fi ceea ce este acum.

Încă din primii ani de după colonizare, în Aradul Nou erau și meșteri nu doar țărani. Și este și firesc. Instrucțiunile pentru colonizarea Banatului (Impopulations haupt Instruction für das Banat) din 11 ianuarie 1772 are prevederi referitoare și la coloniștii meseriași:

„86. Se va purta de grijă ca în fiecare așezare țărănească să se populeze și meseriașii necesari cum ar fi fierar, rotar, pantofar, croitor, țesător și altele asemănătoare, dar nu în număr prea mare ca nu cumva unul să nu poată trăi din cauza altuia.

87. Aceia care pot trăi din meseria lor nu au nevoie de teren arabil ca ceilalți coloniști dar ei vor primi o casă cu un mic ogor pentru cucuruz și o pășune pentru 1 sau 2 vaci. Acestora li se va da, în caz de nevoie, o vacă cu lapte pentru a-și putea anticipa veniturile din meserie...”⁵⁴⁵

În Patenta de emigrare (Auswanderungspatent) din 21 septembrie 1782, împăratul Josif al II-lea se pronunță scurt și fără echivoc cu privire la această chestiune. *„Profesiuniștii și zilierii pe de altă parte se vor bucura numai de ustensilele necesare gospodăriei; pe lângă acestea se vor acorda meseriașilor câte 50 de guldeni, în bani peșin, pentru cumpărarea sculelor meșteșugărești..”* În registrele bisericii, pentru primii 10 ani (1725-1735), în noua așezare Aradul Nou figurau și mulți meșteșugari:

Brutari: Franz Bohm; Anton Mehren; Johann Muller; berar: Ignaz Fockerer; gropar: Johann Ludvig; dogari: Johann Nilens, Thomas Seiberich; măcelar: Johann Michel. tăbăcar: Vitus Dill; meseriaș: Johann Berger, Johann Trosl. lemnar: Peter Henn. lumânărar: Anton Amzinger; zidari: Johann Graff, Franz Karl Kuno, Melchior Schmidt. morari: Johan Bauer, Johann Nikolaus Bordt; cărăuș: Johann Kaspar Boller; fierar: Michael Herrschaft; croitori: Johann Georg Endres, Sebastian Herrschaft, Johann Georg Hoffmann, Johann Muhl, Johann Neinauer; pantofari: Josef Derath, Walter Jonatz, David Kapes, Jakob Michelbach, Peter Scheid, Johann Georg Schumberger, Martin Wagner; tâmplari: Johann Kaspar Breitenreicher, Lorenz Brenthaler, Johann Muhl., Balthasar Oberdorfer; frânghier: Andreas Hohlfeld; rotar: Johann Detz; ceasornicar: Anton Trunck; cărămidari: Ulrich Englert, Johann Michel; dulgheri: Jakob Oberhauser, Markus Thel, Johann Heinrich Zimmer.⁵⁴⁶

Mașinile de tăieței din brutăria lui Maria-Michael Ander 1949

Conscripția generală din 1828 constată existența a 176 meșteri în Aradul Nou: 7 fierari, 11 rotari, 20 dogari, 5 frânghieri, 2 curelari, 10 tâmplari, 2 strungari, 21 pietrari, 16 dulgheri, 13 cizmari, 6 tăbăcari, 9 croitori, 10 pălării, 3 pieptănari, 3 cojocari, 3 șelari, 1 armurier, 2 sticlari, 1 tinichigiu, 3 săpunari, 4 olari, 2 sitari, 3

⁵⁴⁶ Ibid

brutari, 2 măcelari, 1 patisier, 1 frizer, 1 ceasornicar, 1 aurar, 9 morari, 1 țesător de ciorapi, 1 țesător, 1 bucătar, 1 cârnățar.⁵⁴⁷

Deja în 1829, în Aradul Nou erau 307 de meseriași înregistrați. În anul 1899 numărul acestora se reduce și ca urmare a emigrarilor în America și în alte țări ale monarhiei. Să nu uităm că și industria arădeană avea nevoie de tot mai mulți oameni calificați. Pe la 1910 erau 181 meșteri, 97 calfe și 57 ucenici.⁵⁴⁸ Între anii 1920 și 1940 suma meseriașilor din Aradul Nou era de 362, un număr impresionant raportat la numărul total al populației comunei.⁵⁴⁹ Mai bine de un sfert din locuitorii ei erau meseriași.

Dacă mai adăugăm la cifra aceasta numărul muncitorilor industriali care lucrau în fabricile Aradului și suma firmelor comerciale din localitate, avem imaginea unui centru economic dinamic a cărui dezvoltare a fost gătită doar de prea marea apropiere de un pol economic de talia Aradului, care nu putea fi concurat. Ca să facem o comparație, „cum grano salis”, dacă New York-ul ar fi rămas atât de aproape de vechiul York n-ar fi avut niciodată șansa de a fi ceea ce este acum.

a. De la bresle la Asociația meseriașilor

Ca prime forme de organizare a meșterilor, breslele au operat și în Aradul Nou. Prima consemnată a fost cea din 1819 care cuprindea: zidari, dulgheri, tâmplari, lăcătuși, frânghieri, sticlari, olari, armurieri, șelari, pieptănari, tinichigii, bărbieri, lumânărari. Ulterior această breaslă mixtă⁵⁵⁰ a inclus și pălărierii.⁵⁵¹ În 1820 breasla a fost restucturată fiind reprezentată doar de zidari și dulgheri. Muzeul Arad păstrează (colecția Muzeu oraș Arad nr. inv. 1014) un document pe care figurează sigiliul acestei bresle. Este vorba de Cartea de călătorie (Wanderbuch) a calfei de dulgher János Tóth, emisă în baza Ordinului înaltei locotenente regale ungare numărul 21080 din 16 iulie 1816, și nr. 8369 din 28

⁵⁴⁷ Kovach Geza (1976): A korai kapitalizmus hazai fejlődésének kérdéséhez în Korunk (35. Évfolyam) 1976 / 11. p.252. ÉLŐ TÖRTÉNELEM.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Korunk_1976/?query=Uj%C3%A1rad&pg=939&layout=s

⁵⁴⁸ Borovski S., Op.cit., p.184.

⁵⁴⁹ Idem, p.588

⁵⁵⁰ Kovach Geza, op.cit., p.352

⁵⁵¹ Op.cit., p.592; Mureșan A., Sigiliile de bresle din vestul și nord-vestul României, 2006, ed. Mega, p.167

martie 1826 a fost tipărită la Arad. Ea a fost dată în Aradul Nou și poartă semnătura lui Adlbert Zimmer meșter dulgher al breslei, a meșterului suprem Johan Kerschek, comisar și are aplicat în ceară roșie pe coperta a 2-a, sigiliul breslei zidarilor și dulgherilor, după cum rezultă din legenda circulară:

Sl.(egel) D.(er) EH.(r) S.(amen)
MAURER U.(nd) ZIMMERER ZUNFT
IN MA.(rkt) NEU ARAD, cu alte
cuvinte: sigiliul onorabilei bresle a
zidarilor și dulgherilor din târgul Aradul
Nou.⁵⁵² Morarii aveau și ei o breaslă.
De breasla morarilor din Mureșel
aparțineau și morarii din Aradul Nou,
Zădăreni și Sânicolaul Mic.

Dincolo de controlul strict asupra răspândirii meseriei reprezentată de breaslă, acestea aveau o întreagă serie de tradiții respectate de meșteri, calfe și ucenici. Despre cele ale breslelor din Aradul Nou avem descrierea notarului Kakuyai din 1859: *„Obiceiurile meșteșugarilor se orientează după ocupațiile lor, conform cărora sunt afiliați la diverse bresle. Ei sunt solidari, sunt povățuitori pentru calfele aflate în curs de formare profesională. În prezent își susțin ședințele de breaslă odată la fiecare trei luni, în prezența comisarilor politici de breaslă delegați din partea autorităților, unde se admit ucenicii, unde îi absolvă, unde își încredințează calfele cu însărcinări și unde le atribuie comenzi, unde își examinează aspiranții prin lucrări de licență (lucrare de maistru) și pe care apoi îi primesc drept membrii în mijlocul lor. În fiecare cvartal comandă oficierea unei slujbe, unde două calfe sunt delegate să țină priveghi la drapelul breslei lor, cu felinare de vânt; la sărbătorile mari ies în pelerinaj cu drapelul breslei, pentru a face turul de onoare (înconjurul bisericii).*

De sărbătoarea de Joia Verde (Gründonnerstag – Joia Mare – nn.) aceștia se adună la Șeful breslelor, acolo unde se desfășoară ședințele trimestriale ale breslelor, la care se prezintă și meșterii titulari – cu această ocazie se

⁵⁵² Mureșan A., Un sigiliu al breslei zidarilor și dulgherilor din Aradul Nou în „Ziridava” XIX-XX/1996 p.415

organizează un formidabil ospăț, la care se mănâncă bine și se bea bine, la care se dezbat soluții pentru necazurile care se așteaptă pe viitor, spre sfârșit însă, pentru a amplifica jubilaria, se intonează vechi cântece germane, din vremea peregrinării de caldă, cântate de către meșteri mai bătrâni, care să le aducă aminte de tinerețile lor, iară cei tineri interpretează cântările de genuri mai noi, ca mai apoi să pornească veseli și îndestulați spre casele lor.”

În 1873 printr-un ordin regal breslele sunt desființate. Deveniseră o frână în calea concurenței și a dezvoltării. După doi ani, în anul 1875, s-a constituit Asociația meseriașilor (Gewerbeverein) care, ca toate asociațiile de acest tip din Banat, aparținea de Camera comercianților și meseriașilor din Timișoara. În 1880 Asociația meseriașilor avea 60 de membri, în 1906 ajunsese la 158, în 1910 la 181, în 1912 la 186.

În duminica Rusaliilor, 9 iunie 1930, Asociația și-a inaugurat noul „Cămin al meseriașilor” (Gewerbeheim) de pe Frankengasse (Constituției), în prezența pastorului Johann Baptist Mayer și a unei numeroase asistențe. Inițiatorii principali ai evenimentului au fost președintele Asociației, maestrul croitor Johann Gilbert și maestrul croitor Josef Göbel. Secretarul asociației Weill Karol a susținut și el un discurs despre construcția Căminului și spiritul de sacrificiu al întreprinzătorilor din Neu Arad care au donat 100.000 lei, restul banilor fiind strânși din contribuții. Apoi toți cei prezenți au participat la slujba ținută în biserică, după care Mayer Kereszteló János, camerlan papal și episcop candidat, a sfințit noua casă. Președintele Casei comercianților din Arad, Reinhardt Gyula, i-a felicitat pe cei prezenți. După-amiaza a fost organizat un spectacol, oaspeții asistând la un concert de operetă. Corul german (care-și avea și el sediul acolo) a susținut un program muzical.⁵⁵³ Doamnele de la Clubul femeilor și Asociația sportivă Titanus au bine dispus asistența. Apoi, până-n zori, dans.⁵⁵⁴

⁵⁵³ Op cit. p.593

⁵⁵⁴ Keleti Ujság, 1930. június (13. évfolyam, 121-146. szám)1930-06-16 /nr. 134

2. Distilerii de rachiu

În Aradul-Nou erau încă din sec.XVIII cazane de țuică. În 1748 erau opt. Proprietarii acestora trebuiau să plătească moșierului doi galbeni anual. Până în 1944 distilarea rachiului nu a fost monopol de stat. Proprietarii cazanului își puteau servi clienții, din septembrie până în martie, în ture de zi și de noapte. Ca materie primă se folosea preponderent comina (resturile de la presarea strugurilor) însă și prunele ori dudulele. Distilerii de țuică produceau în general pentru bani dar clienții plăteau de obicei, în natură, cu rachiu.

Între 1900-1944 au existat următoarele distilării de rachiu: 1900-1914 Anton Sax (în Podgorie), Josef Watz (pe strada Rosalien - A.Ipătescu), 1944 Andreas Klug (pe strada Principală). frații Klug, Andreas și Georg (pe Hambargasse - Stan Dragu); Georg Plech (pe strada Principală) și Anton Klug tot pe str Principală.⁵⁵⁵

3. Comerțul în Aradul Nou

Primele informații exacte despre prezența negustorilor și a comercianților în Aradul-Nou datează din anii 1829 și 1838. Pe atunci unii dintre negustori și comercianți erau evrei. Dar nu toți. În anul 1829 trăiau din comerț: Franz Artl (clasa I); Georg Frits (clasa a II-a); Franz Draskovits (clasa a II-a); Margaretha Schadl (clasa a II-a); Heinrich Chittenhelm (clasa a II-a); Anton Urna (clasa a III-a). Unii negustori s-au și specializat: negustori de fier: Johann Rieger (clasa a II-a); negustori de lemn: Andreas Jakobovits; negustori de făină: Georg Fiat; Josef Hirt; Michael Rodermel; negustori de sare: Leonhard Leiching; Heinrich Schittenhelm.⁵⁵⁶

Odată cu dezvoltarea transporturilor pe Mureș comerțul a primit și el un impuls. Pe la sfârșitul secolului XVIII-lea alături de Lipova, Aradul Nou devenise un centru comercial important pentru comerțul cu lemn de construcție sau foc provenit din Transilvania și transportat cu plutele pe Mureș. Plutele acostau puțin mai jos de locul unde se află astăzi Port Artur, unde malul era mai înalt și apa permitea acostarea. Veneau de regulă toamna și stăteau până ce lemnul

⁵⁵⁵ Petri A.P., Op.cit., p.595

⁵⁵⁶ Op.cit., p.566

plutelor era cumpărat fie de localnicii și comercianții din Mureșel și Aradul Nou, fie de negustorii arădeni ce aveau depozite pe partea dreaptă a actualei căi a Romanilor. La mijlocul secolului 19, odată cu creșterea bunăstării a crescut și numărul celor care se ocupau cu comerțul.

Magazinul de coloniale, fierărie și utilaje agricole Iosif Kompass.
Sigla Schwartz Hund- Câinele negru

a. Negustori

Negustorii produselor din fier: Andreas Bendo; negustorii mărfurilor de băcănie: Michael Ander, Heinrich Fock, Andreas Frank, Ferdinand Gehl, D-na Gustav Heller, Georg Junger, Katharina Kebely, F. Lambert, Johann Pommersheim; Negustorii de cereale: Grimm & Klug, Adolf Weiß, Franz Hartmann; negustorii de sticlă: Ferdinand Csalogovits, Leopold Gammer; băcani: Josef Teichert, Lorenz Anda, Johann Bohn, Michael Dambacher, Robert Dengl, Andreas Finster, Josefa Hartmann; negustorii de lemn: Johann Becsák, Oskar Einwag, Josef Gresz, Franz Lanesi; negustorii de mărunțișuri: Edmund Kakujay; negustorii de piele: Leopold Gammer, Johann Kalász, Peter Knapp; negustorii de făină: Konrad Bauer, Karl Csalogovits, Josef Eicher, Johann Fixmer, Heinrich Focht, David Fürst, Siegmund Grünwald, Franz Hartmann, Gustav Heller; Michael Menrath, Franz Wagner, Franz Wily; negustorii de spirtoase: Grammer și Bohm ș.a.m.d.

Numărul comercianților ca și al produselor comercializate a crescut pe măsura dezvoltării meșteșugurilor, apoi a industriei și a pieții de mărfuri. Astfel dacă în anul 1886 erau 77 de comercianți, în anul 1899 numărul acestora crescuse la 86. În anul 1907, la un număr total de 5.000 de locuitori (fără Mureșel), erau în activitate 92 de comercianți. Între 1920 și 1940 pe piața Aradului Nou operau nu mai puțin de 75 de comercianți sau firme de comerț.⁵⁵⁷

Evident, volumul mărfurilor comercializate era mult mai mare decât în trecut deși numărul comercianților a scăzut.

4. Restaurante, grădini de vară

Deja din 1723, când primii coloniști germani au ajuns în Skela, era atestat birtașul Paul Spazierer. În 1740 exista hanul “La bărbatul sălbatic” iar în 1741 un alt han “La trompetist” (Zum Trompeter) pe care caseria bisericii din Aradul-Nou l-a vândut cu 202 galbeni localnicilor Biringe și Werkmann. În 1768 exista un alt han “La miel” (Beim Lamm), cam pe locul unde este acum casa parohială. De fapt acesta a fost cumpărat și demolat pentru a face loc casei parohiale. Hanurile ca și măcelăriile erau arendate, de la an la an, celor care ofereau mai mult.⁵⁵⁸

a. Zur Traube han/restaurant

⁵⁵⁷ Op.cit., p.570

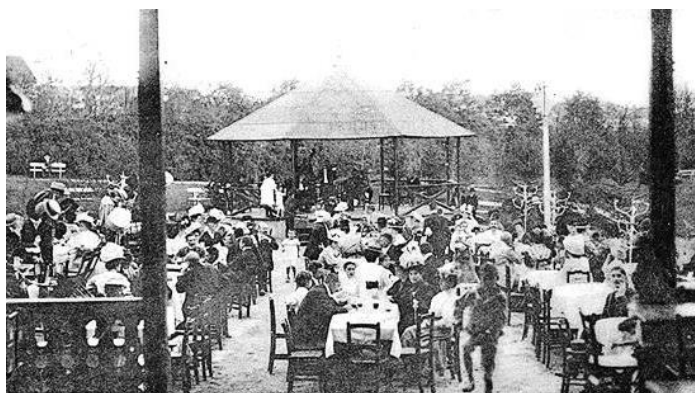
⁵⁵⁸ Op.cit., p.572

„Grădina cu hamei” ori „Grădina verde” sau “Grădina zânelor” ori “Parcul american” de mai târziu, ca și hanul „La ciorchine” (Zur Traube – într-o perioadă restaurantul Caraiman, foto) din fața acesteia au devenit în secolul XIX îndrăgite locuri de popas. Împrejurimile acestei clădiri aparțin celor mai vechi părți ale comunei Aradul-Nou.

Din 1907 până în 1944 hanul a fost arendat de către baroana Nopcsa lui: Josef (Karl) Weil (1910-1919); 1919-1924 Vida; Ladislau Lutzai (1924-1930); Jakob Hartmann (1930-1944).

b. Grădina zânelor

Lângă han, în spatele clădirilor ocupate între cele două războaie mondiale de Circumscripția fiscală, Judecătoria și Notariat, se afla „Grădina Zânelor” (foto) (ori Tündérkert sau Feengarten), un spațiu de trei jugăre acoperit cu verdeață, atent îngrijită. Din primăvară și până toamna târziu, în fiecare duminică după-amiaza, susținea acolo concerte, orchestra regimentului imperial de infanterie nr.33 staționat în cetatea Aradului. După 1920, aproape aceiași muzicanți însă în uniforma regimentului român nr.39, erau cei care întrețineau numeroșii oaspeți.

Grădina zânelor, locul preferat de distracție al comunei

Grădina era ticsită de oameni, cel puțin jumătate dintre ei fiind din Arad, Mureșul și Sânicolaul Mic. Acolo exista un pavilion din lemn pentru orchestră, scaune și mese. Tot în grădină se aflau și două terenuri de tenis ale baronului

Nopcsa. Între cele două războaie mondiale acolo se țineau și festivități școlare.
Și peste tot erau trandafiri.⁵⁵⁹

Într-o carte poștală/reclamă de la începutul sec. XX locația era astfel prezentată: “Grădina zânelor – un pavilion modern de 500 locuri, teren de tenis, pavilion de muzică, locuri de joacă pentru copii, alei și lumină electrică toată seara”.

⁵⁵⁹ Petri A.P., Op.cit., p. 573

c. Baluri și recepții simandicoase la Kornett

Un alt loc îndrăgit de către lumea bună din Aradul Nou dar și de arădeni era localul cu sală de dans și grădină de vară a lui Kornett din colțul străzii Constituției cu Timișorii. Kornett Wendelin și soția Kebeli Terezia au cumpărat localul în 1932. Imobilul făcea parte din complexul fabricii de bere a baronesei. Kornett a fost primul care, în jurul anului 1937, și-a amenajat sala de dans cu parchet, astfel că la el se țineau cele mai multe serate de dans, atât în aer liber cât și în sală. Evident strada mare a târgului era deja pietruită. În 1945 Kornett și-a vândut localul lui Klug Gheorghe și Barbara. A fost naționalizat puțin timp apoi. Transformat în cinematograful popular cu numele "Progresul" restaurantul a devenit în cele din urmă o alimentară.

Restaurantul lui Wendelin cu saloane de dans parchetat.

Apoi existau desigur mici afaceri, pensiuni, birturi cu grădină de vară în curtea casei etc. Nu vorbesc aici de cele din Mureșelul aflat la doi pași – hanul lui János Csalogovits ori Port-Arthur-ul de pe malul Mureșului. Târgoveții din Aradul Nou știa și să muncească dar și să se distreze.

X. Industrie

Despre industrie, care presupune mobilizare mare de capital, mijloace de producție și muncitori, în Aradul Nou nu se poate vorbi. Într-un fel așezarea a avut "ghinion" geografic. Așa cum am precizat, apropierea centrului economic în plină dezvoltare al Aradului a paralizat dezvoltarea industriilor din comună, cu excepția celor legate într-o oarecare măsură de agricultură, așadar ceea ce am numi astăzi industrie alimentară. Cele câteva ateliere mai mari, intitulate pompos fabrici de mobilier din fier, lemn, ori altceva, nu aveau nici o legătură cu producție industrială de serie, la scară mare. Investițiile productive au ocolit comuna apoi cartierul Aradul Nou și în perioada anilor industrializării agresive a României. Cel mult s-au dezvoltat cele existente deja aici. Și cum acestea nu erau multe, situația nu s-a schimbat cu nimic. După 1989 despre toate se poate vorbi doar la capitolul "au fost odată".

1. De la varză murată la conserve și Pepsi

Prelucrarea uscată a legumelor a fost inițiată în 1941 de către Societatea Anonimă Horticultura, în cartierul Aradul Nou (acum Sânicolaul Mic) lângă gara de aici, pentru aprovizionarea militarilor de pe fronturi. Fabrica a intrat în funcțiune la 1 octombrie 1942 cu o singură secție: uscătorie.

În 1943 a fost cumpărată de un om de afaceri bucureștean Mitică D. Simian, iar în 1945 a fost închiriată firmei lui Hociotă Dumitru, tot din București. După terminarea războiului mondial în anul 1945, singurul produs finit îl constituia, în 1948, la naționalizare, varza murată.⁵⁶⁰ În 1948 întreprinderea a fost naționalizată de la fostul patron Dumitru N. Hociotă. La 29 decembrie, când era înscrisă la Oficiul Registrului Comerțului, directorul ei era Kohn Iacob, evreu, născut la Dombegyhaza (Ungaria), de profesie lăcătuș mecanic. Kohn locuia în Aradul Nou pe strada Karl Marx nr.114. Capitalul fabricii numită ulterior "Societatea de stat 'Refacerea' – uscătorie de fructe și zarzavaturi" era, la data

⁵⁶⁰ Demșea D. – Tradiții industriale în jud. Arad. Secolele XIX-XX. Mențiuni documentare și evoluții p.13

naționalizării, de 5.160.785 lei. În același an fabrica a intrat într-un conglomerat național de întreprinderi de prelucrare legume și fructe numit SC "Aprozar".⁵⁶¹

În 1950, fabrica începe să producă din nou concentrate de legume și fructe. În anul 1951 își începea producția de conserve de legume și fructe, concentrate de legume și fructe și muștar.

După '90 au început problemele, ajungându-se ca, în 1994, întreg personalul fabricii precum și utilajele, să treacă la societatea româno-americană "Arsico Pepsi-Cola". Întrucât această societate avea obiect de activitate producerea și îmbutelierea băuturilor răcoritoare, utilajele moștenite de la "Arconserv" au fost vândute sau casate. În anul 1995, s-a reluat activitatea specifică la "Arconserv" cu o linie de fabricat muștarul și din '96 au fost prelucrate și legume și fructe.

În încercarea de privatizare a fost scoasă de trei ori la licitație de FPS care avea pachetul majoritar (97%) de acțiuni, însă nu a existat nici o ofertă de achiziționare a fabricii de conserve. Ulterior a fost cumpărată de societatea "Imotrust" care are ca obiect de activitate închirierea și subînchirierea bunurilor imobiliare proprii sau închiriate.

2. „Somnul de veci” pe saltea

Prelucrarea și industrializarea laptelui a început în 1944, odată cu construirea întreprinderii „Agricola”, cu capital german. După al doilea război mondial, în 1946, a fost preluată de Administrația Bunurilor Sovietice (ABS). Întreprinderea și-a schimbat numele în „Romlacta”, devenind filială a societății „Aprolacta” din București.⁵⁶² În 1950 a fost restituită Statului, devenind Întreprindere de Stat a Produselor Lactate (ISPL) apoi, din 1955, Întreprindere de Colectare și Industrializarea Laptelui (ICIL). Odată cu desființarea sistemului de cote obligatorii la lapte, din 1956, „colectarea” din conținutul denumirii întreprinderii este înlocuită cu „contractare”.

Zona de colectare era reprezentată de raioanele Arad, Pecica, Lipova, Sânicolaul Mare din regiunea Timișoara și raioanele Criș, Ineu și Gurahonț din regiunea Oradea. Dacă în 1948 prelucra 2.520 hl de lapte, 81 tone de unt și 73

⁵⁶¹ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Camera de comerț Arad 24/1948

²⁸⁴ Demșea D., Tradiții industriale în județul Arad. Secolele XIX-XX. Mențiuni documentare și evoluții

tone brânzeturi, în 1959 ajunsese la 60 mii hl lapte, 560 tone unt și 1400 tone brânzeturi și și-a diversificat produsele cu iaurt, brânză de vaci și smântână.

Până la revoluție, fabrica asigura laptele și produse lactate pe piața Aradului. Proiectată pentru o capacitate de 150.000 litri care puteau fi procesați zilnic, SCIL Arad procesa până la 130.000 litri de lapte. Avea centre de colectare a laptelui în tot județul și secții de prelucrare la Zerind, Pecica, Săvărsin Chișineu Criș, etc. și 900 angajați.

După 1989 a fost cumpărată și falimentată în 2002 de o firmă timișoreană. Acum, în spațiile fostei întreprinderi, se fac saltele.

3. Fabrica de bere a baroanei

Producția berii și a rachiuului era foarte răspândită în Banat deoarece apa potabilă nu era prea bună iar garnizoanele militare erau consumatori importanți de mari cantități. Administrația camerală prin intermediul administrației din Timișoara a permis amenajarea de timpuriu a unor mici "fabrici" de bere și rachiu în multe localități. Desigur afacerea era monopol de stat. Acestea erau conduse o perioadă de timp de către funcționari imperial iar mai târziu au fost arendate. Banatul de Mureș avea două mari fabrici de bere: una în Aradul Nou cealaltă în Lipova- „Bondy és Tárša” (Bondy și asociatul) fondată în anul 1803.

Triumf. Fabrica de bere a domeniului baronesei

ELEK NOPCSA,
s'a travesti radical, s'a sporit cu mașini noi și afară de berie de bun renume produce până aci, de un timp fabrică și bere specială

malata
care va purta în circulație numele

Diadal bikasör.
Această bere specifică, într'adevăr excelentă a cucerit în scurt timp marea publică.

Cu tot respectul
d-na **Nopcsa Elek,** baroneasă.

Prima atestare a unei fabrici de bere în Aradul Nou este din 1729, apoi aceasta apare ca fiind arendată până la sfârșitul sec.18. În 1783 Sigismund Lovász de Eötvenes (Utviniș – nn) renovează fabrica de bere și malț. Aceasta a rămas până în sec. 20 în posesia urmașilor săi. Afacerile lucrative cu alcool ale familiilor Lovász/Zelenski erau mai multe. Din documentele unui proces judecat de instanța Timișoara rezultă ca familia avea, în 1851, patru fabrici de alcool

dotate cu motoare cu abur. În anul 1866 fabrica din Aradul Nou avea 80 de muncitori. În anul 1868, berar șef era Josef Gising.⁵⁶³

În anul 1910 fabrica se întindea pe o suprafață de cinci jugăre (2,8 ha), avea un generator cu abur de 35 CP și unul

diesel de 25 CP avea șase corpuri de clădire și spații uriașe de depozitare

în subteran. Aici se producea berea "Bika"-Taur, "Doppelmärzenbier" – bere de martie dublu malț sau "Diadal"-Triumpf, bere neagră din malț de 14 grade. Produsele ei erau vândute în tot «ținutul unguresc».⁵⁶⁴ Malțul era vândut și fabricii de băuturi a familiei Neuman, din Arad, pentru specialități de băuturi alcoolice.

a. Experiment și boicot

În perioada în care domeniul Aradul Nou inclusiv fabrica de bere era în proprietatea lui Robert Zelenski, înainte de preluarea ei de către sora lui Matilde Nopcsa, la solicitarea Asociației Economice Maghiară fabrica din Aradul Nou este rugată să testeze hamei cehesc și hamei unguresc în producție de malț. Scopul era de a determina dacă cel maghiar este la fel de bun. Concluzia experimentului din 1906 a fost că, din punctul de vedere al consumatorului, nu se simte nici o diferență în calitatea produsului final.⁵⁶⁵

În același an, sub patronatul lui Robert Zelenski, fabrica de bere se confruntă și cu un boicot al produselor sale. Organizațiile muncitorești arădene decid să sancționeze pozițiile atisemite ale patronului și să impună un boicot asupra berii de Aradul Nou. Ceea ce, ziaristului care dă știrea, i se pare ciudat pentru

⁵⁶³ Petri A.P., op.cit., p.595

⁵⁶⁴ Borovski S.. Op.cit., p.184

⁵⁶⁵ Hazánk, 1903. március (10. évfolyam, 52-77. szám) 1903-03-05 / nr.55

că berea lui Zelenski se vindea în nu mai puțin de 37 de locații, doar în Arad⁵⁶⁶. Cu toate acestea producția fabricii crește pe măsura cererii. În 1893 producea 5.000 hl, în 1909 ajunsese la o producție triplă de 16.650 hl/bere pe an.

b. Fabrica și școala

În 3 aprilie 1908 un grup de elevi de la Institutul de formare pedagogică Arad⁵⁶⁷ însoțiți de dascăli fac o vizită de documentare în fabrica de bere din Aradul Nou. Elevilor le este prezentat întregul proces tehnologic de la înmuierea orzului la îmbuterierea berii în butoaie ori sticle. Revista institutului menționează aportul directorului Láng Mihály și a profesorilor Pál Miklós și Kessler Károly la succesul acestei documentări. De asemenea se adresează mulțumiri grofului Zselénszki Robert, lui Pécssei Miklós administrator, lui baron Nopcsa Elek jr. și lui Jauss Oszkár directorul fabricii pentru primirea călduroasă și cunoștințele căpătate de elevi. Dascălii nu aflaseră, pesemne, de schimbarea proprietarului pentru că Mathilde nu este pomenită. Vizitele periodice de documentare continuă până în anul 1911.

c. Baroana Mathilda ajunge patron de fabrică

După ce tatăl fraților Zelenski (Robert și Mathilde) moare, Robert ca prim născut gestionează întreaga avere a familiei. Odată cu decesul mamei lor însă, conform voinței acesteia, parte din averea familiei, adică domeniul Aradul Nou inclusiv fabrica ș.a. revine surorii baronului. Baroana Nopcsa, Mathilde, preia fabrica la 1 iulie 1907, destituie întreaga conducere și încredințează managementul nepotului Nopcsa Elek jr. care administra și domeniul grofului Károlyi István din Carei, o rudă mai îndepărtată al familiei⁵⁶⁸. În 1910 se introduce în procesul de producție și orzul. Fabrica cumpără mari cantități din

⁵⁶⁶ Budapesti Hírlap, 1906. április (26. évfolyam, 90-118. szám) 1906-04-29 / nr. 117
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiHirlap_1906_04/?query=ujaradi%20s%C3%B6rgy%C3%A1r&pg=847&layout=s

⁵⁶⁷ Tanítóképezde, Arad, 1907, p.33. (revistă a Institutului pedagogic Arad, 1877-1911)

⁵⁶⁸ Pesti Napló, 1907, június (58. évfolyam, 130-155. szám) 1907-06-28 / nr.153

Arad pentru malț.⁵⁶⁹ În anul 1912 fabrica produce 18.800 hl de bere și în 1914 ajunge la 60.000 hl. Fabrica din Aradul Nou este invocată din nou în dispute dintre producătorii de hamei din Cehia și cei din Ungaria care în pofida experimentului din 1906 nu reușeau să-și convingă proprii producători de bere de calitatea hameiului național. Astfel că o nouă mare degustare națională la care participă și berea de Aradul Nou este organizată de Asociația Economică Maghiară. Concluzia din 1920 aceeași cu cea din 1906. Nu există diferență.⁵⁷⁰ Restaurantele budapestane își fac reclamă cu berea de Aradul Noul ... Cu toate că era un succes de piață, baroana Mathilde Nopcsa a încercat să scape de fabrica de bere.

d. Casus belli – Timișoreana vs Dreher Haggemacher

În 1 septembrie 1923, fabricantul de bere «Dreher Haggemacher» din Oradea închiriază fabrica din Aradul Nou a baronesei Zelinski Matilda, văduva baronului Nopcsa Elek, pe o durată de 10 ani.⁵⁷¹ Ca urmare berea Dreher cucerește piața Aradului și are vânzări în creștere în monopolul producătorului bănățean din Timișoara. Mai mult presa zvonea ironic că dl Sidon, directorul Fabricii de bere din Timișoara, începuse să bea pe ascuns bere Dreher⁵⁷². De unde și oferta timișorenilor de a cumpăra concurentul din Aradul Nou, deși era în derulare un contract de închiriere.

Contractul cu Dreher este însă reziliat și în 1927 fabrica este cumpărată de fabrica de bere “Timișoreana” SA. Timișorenii nu rămân proprietari decît doi ani, în ianuarie 1929 baroana ajunge din nou stăpână. Se pare că timișorenii voiau să achite prețul în acțiuni, ceea ce era neconvenabil pentru vânzător. În anul 1929 baroana donează fabrica nepotului ei Pallavicini Carol.

⁵⁶⁹ Gaal Jenő (1898) Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája. Aradvármegye és Arad szabad királyi város közgazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leírása. III. kötet.

Második rész. Közgazdaság-Kereskedelem, p.325

⁵⁷⁰ Köztelek – 1920. 27-51. szám 1920-11-20 / nr. 47

⁵⁷¹ Békés Megyei Múzeumok Közleményei 29(2006) 315- 326.

⁵⁷² Erdélyi Futár, 1927 (1. évfolyam, 1-26. szám) 1927-06-19 / nr.14

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/ErdelyiFutar_1927/?query=ujaradi%20s%C3%B6rgy%C3%A1r&pg=483&layout=s

Acesta o vinde fostului chiriaș, Fabrica orădeană “Dréher-Haggenmacher”.⁵⁷³ Consiliul de administrație al “Dréher-Haggenmacher Sörgyár Rt” (fabrică de bere SA) îl numește pe Friedmann Hermann în calitate de director la Aradul Nou⁵⁷⁴. Contractul de vânzare este semnat în martie 1930 și producătorul de bere orădean devine proprietar în Aradul Nou. Friedman conducea fabrica de aici, din Oradea. Deja din aprilie se raspândește zvonul că cei din Oradea vor să sisteze producția de bere din Aradul Nou, organizând producția doar pentru malț.⁵⁷⁵ Ca urmare a crizei internaționale din 1929-33, motivând scăderea vânzărilor și a creșterea taxelor, orădenii decid ca, în noiembrie 1931, să înceteze producția de bere din Aradul Nou și să închidă practic fabrica. Oricum dispărea de pe piață un concurent. În aceeași perioadă “dificilă” Dreher-Haggenmacher⁵⁷⁶ reușește să pătrundă pe piața Bucureștiului. Până în 1956 în fabrica din Aradul Nou se mai făcea doar malț și gheață.

Fabrica baroanei, imagine exterior

e. Naționalizare cu proteste diplomatice

În 10 martie 1948, la fabrica de bere “Dreher-Haggenmacher SA” cu sediul în Oradea, ajunge încheierea nr.4140/1948 a Judecătoriei de ocol Aradul Nou,

⁵⁷³ CF 3939 Aradul Nou

⁵⁷⁴ Keleti Ujság, 1929. november (12. évfolyam, 250-274. szám) 1929-11-23 / nr.268

⁵⁷⁵ Független politikai napilap, Cluj-Kolozsvár Ellenzék, 1930. április (51. évfolyam, 74-97. szám) 1930-04-09 / nr.81.

⁵⁷⁶ Dreher Jenő, nepotul întemeietorului Dreher Antal și Haggenmacher Oszkár din Kőbánya, cumpăra în 1922 fabrica de bere Oradea. În 1924 aceasta începe sa producă după rețehnologizare bere cu brandul Dreher-Haggenmacher.

secția Carte funciară, prin care li se aduce la cunoștință că fabrica de bere din Aradul Nou a fost expropriată de Comisia de plasă Aradul Nou, cu avizul Comisiunii județului pentru îndrumarea reformei agrare și a trecut în proprietatea Statului. După o săptămână, însărcinatul cu afaceri al Ungariei la București protestează la Ministerul afacerilor externe, condus în acea perioada de Ana Pauker, cu privire la exproprierea fabricii de bere din Arad. Ca urmare ministerul trimite o adresă (21405 / 19 martie 1948) către ministrul Traian Săvulescu, vicepreședinte al Consiliului de miniștri și coordonator al Ministerelor de agricultură și silvicultură în guvernul Petru Groza, să facă ce crede de cuviință.

Ce susținea însărcinatul cu afaceri: “fabrica de bere Dreher- Haggemacher este o întreprindere pur maghiară cu sediul în Oradea, care posedă în Aradul Nou o fabrică de bere, una de malț și una de gheață pe un teren în suprafață de 3 jugăre cadastrale și 605 stp. cuprinsă în CF 3939 Aradul Nou”.

Una dintre cele mai vechi clădiri industriale ale orașului
Întreprinderea din Oradea fiind proprietatea unei bănci maghiare cu capital de stat, el solicită ca autoritățile competente să anuleze exproprierea, cu atât mai mult cu cât aceasta fusese făcută în baza Legii privind reforma agrară.⁵⁷⁷ Evident, decizia nu a fost anulată și oricum urma marea naționalizare din 11 iunie.

⁵⁷⁷ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Cam. de agric. Arad, 1925-1948, inv.66/1948

Fabrica a supraviețuit – cu prețul transformării ei într-o secție a “Indagrarei”, situată în vechiul cartier Poltura al Aradului – prin mutarea ei parțială, în 1951, în incinta Fabricii de spirt și drojdie “Indagrara”, lângă fosta acum fabrică de bere Brau Union.⁵⁷⁸ Începând cu anul 1968 Fabrica de bere a funcționat sub denumirea de Intreprindere de industrializare a vinului și băuturilor alcoolice, așadar fără nici o legătură cu obiectul ei de activitate inițial.

Privatizată după 1989, a dat faliment în anul 1999, fiind cumpărată la licitație în 2003 de firma Corleone SRL. Astfel, cea mai veche clădire industrială a Aradului a fost transformată în spații de depozitare și birouri, păstrându-și aproape intactă doar fațada barocă, placată cu cărămidă, a corpului dinspre strada principală. Acum funcționează acolo un restaurant, o discotecă, o clinică și câteva magazine.

⁵⁷⁸ Demșea D., Tradiții industriale în județul Arad. Secolele XIX-XX. Mențiuni documentare și evoluții

XI. Instituții bancare, cooperative

În ultimul sfert al secolului al XIX erau prea puține comune bănățene care să nu aibe cel puțin o filială a unei case de economii. Dacă la 1876 în comitatul Timiș erau 11 case de păstrare, în 1907 numărul acestora ajunsese la 247. O casă de economii era și nu era o bancă comercială tipică. Era în sensul că avea un capital inițial (provenit însă din donații și contribuții ale elitei orașului), dădea împrumuturi etc. și nu era bancă comercială întrucât statutele caselor prevedeau renunțarea la profit, sumele depuse erau limitate, iar profiturile, după constituirea fondului de rezervă, finanțau proiecte de interes comunitar. Ulterior, casele de economii s-au transformat în societăți pe acțiuni, creditând industria și comerțul local, dar fără a pierde componenta de binefacere. Și desigur, cea de economisire.

1. Casa de păstrare SA - Aradul Nou, Neuarader Spaarkasse Aktiengesellschaft, Ujaradi Takarékpénztár részvénytársaság

Banca de economii Aradul Nou

Instituția de credit și economii a fost înființată în 1869 și din 1870 ține adunări generale și publică bilanțuri, rezultă dintr-o notă de observații aflată la dosarul de înscriere a instituției la Oficiul Registrului Comerțului al Camerei de Industrie și Comerț Arad, din 1931. Această notă contestă faptul că „Neuarader

Spaarkasse” s-a înființat la 12 noiembrie 1876, întrucât actul de constituire și procesul verbal al adunării generale nu a fost găsit la Tribunal. Firesc, după ce în 1918 arhive întregi au dispărut. Faptul că instituția de credit este mai „bătrână” decât se credea, nu schimbă scopul acesteia – „primirea depunerilor spre fructificare și facerea operațiunilor de credit”. Conform datelor Monitorului financiar maghiar (Magyar Pénzügyi Compass 1896-1897) acestea sunt datele⁵⁷⁹ băncii: “Uj-Arad és vidéki népbank részvénytársaság” – „Volksbank Actiengesellschaft für Neu-Arad und Umgebung”. (1806) – Capital de bază 300.000 kor, 1.500 buc 200 koroane acțiuni. Dividende 1803 –18.957 frt; Direcțiune – gr. Zselénski Róbert (eln.), Görgey Gyula (aleln.), Hruzek Béla (dir.exec), Hackel Ignác (dir.adj), Bendö Endre, Hohn Károly, Martini Mátyás, Netter Márton, dr. Szárnyassy Béla. Comitet supraveghere: Székely Salamon (preș.), Lendvai Sándor, Einwag János, Gammer Lipót, Pech Sándor. Contabil Hohn Ádám; Casier Stransky Lajos. (Közgy. 1896. febr. 16.); Venituri total: 38.025 frt.

Membri fondatori ai Neuarader Sparkasse AG

În 1880, cea mai mare parte a depunătorilor erau agricultori și meseriași.⁵⁸⁰ Capitalul inițial al băncii era de 40.000 guldeni / 100.000 forinți constând în 1.000 de acțiuni a 40 fl. Membri fondatori au fost: Johann Teichert, Johann Philipp, Anton Fock, Anton Smolensky, Ferdinand Wagner, Johann Pommersheim, Emanuel Borbora, Andreas Gangl, Lorenz Hartmann, Franz

⁵⁷⁹ Magyar Pénzügyi Compass, 1896-1897 (Budapest), p.716

⁵⁸⁰ Arhivele naționale Arad, Tribunalul Arad, secția III, dosar 11/1876

Lambert, Martin Netter, dr. Johann Hemmen, Peter Pfeiffer, Desiderius Herold, Franz Fehér, Adalbert Schaffer, Martin Schork, Andreas Frank, Georg Morschl, Georg Berthe, George Hartmann, Franz Dengl, Nicolaus Klug, Matthias Kirch. Capitalul a crescut apoi la 100.000 guldeni. Inițial directorii băncii au fost: Lux Károly, Pfeifer Péter și Hartmann Lőrincz

Din 1901 și până în 1910, directorul băncii a fost Lorenz Hartmann, adj. Netter Márton și Pfeifer Péter, contabil Andreas Gangl și Johann Pommersheim casier, timp de mai mulți ani. La scurt timp după 1910, casa de economii s-a transformat într-o societate pe acțiuni. În perioada 1905-1912 echipa executivă e formată din Hartmann Lőrincz, Netter Márton, Theis Miklós, dar în 1913 directorul Hartman pleacă, fiind înlocuit de Philipp János⁵⁸¹. Dincolo de echipa de conducere semnificativă este prezenta la conducerea instituției a oamenilor de afaceri locali. De exemplu în perioada 1914-15 în consiliul director apar Berthe György mgzó, Fixmer János k, Fock Antal întreprinzător, Hartmann Ádám agricultor, Krebsz Ignác k, Klug Miklós agricultor, Smolensky Antal întreprinzător, Klug Ferenc mgzó, Hartmann András fermier, Schork Ernő k, Wagner Nándor întreprinzător (Zsignondháza), Klug Boldizsár mgzó.

În 1930-1931 directori erau dr. Ioan Hemmen, Netter Martin și Theisz Nicolae. Între cei 15 consilieri apare și Friedrich Francisc, primar al comunei. În 1930 banca solicită tribunalului Arad instituirea stării de urgență, întrucât activul băncii era evaluat la 22.160.133 lei în timp ce pasivul ajunsese la 30 milioane lei, așadar pierderile instituției bancare erau de 7,5 milioane lei⁵⁸². În 1931 „casa” și-a majorat capitalul la 5 milioane lei. Nu a scăpat însă de probleme. Criza financiară de durată, recolta slabă a anului 1932 și inundațiile din același an au ruinat o parte mare a debitorilor

Astfel că bilanțul la 15 decembrie 1932 consemna pierderi⁵⁸³ de 3,3 milioane lei. Ca urmare Banca a fost închisă. Clădirea în care funcționa (cal. Timișorii

⁵⁸¹ Magyar Pénzügyi Compass idem

⁵⁸² Debreczeni Ujság, 1930. Augusztus 28 / nr.192

(https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/DebreczeniUjsag_1930_08/?query=ujaradi%20&pg=289&layout=s

⁵⁸³ Magyar Hirlap, 1930. augusztus (40. évfolyam, 173-196. szám) 1930-08-28 / nr.194.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarHirlap1891_1930_08/?query=ujaradi%20s%C3%B6rgy%C3%A1r&pg=359&layout=s

nr.38) a fost cumpărată în anul 1939 cu 770.000 lei de comerciantul Josef Kompsz, proprietarul magazinului de coloniale și articole de fier pe peste drum de bancă.⁵⁸⁴ Naționalizat în 1947, imobilul a fost restituit în 2002 moștenitoarelor familiei Kompsz.

2. Banca populară pentru Aradul Nou și Provincia S.A. (Volksbank Aktiengesellschaft für Neu-arad und Umgebung) Cooperativa de credit și economii Aradul Nou

Banca a luat ființă la 5 ianuarie 1890 (1886 cf altor surse⁵⁸⁵) sub denumirea de „Banca Poporală pentru Aradul Nou și Provincia”, cooperativa de credit Aradul Nou (Volksbank als Genossenschaft für Neu-Arad und Umgebung) sub patronajul grofului Zselényky Robert, președinte de onoare fiind Frölich Gustav. Director era Hruzek Béla, adjunct Hackel Ignác. La 12 februarie 1893, devine societate pe acțiuni, îndrumată la început de Casa de păstrare a județului Arad.

Banca populară pentru Aradul Nou și provincie

Capitalul inițial era de 300.000 coroane reprezentând părți sociale subscrise și achitate și 48.000 coroane subscrise. O parte socială avea valoare de 1 forint și 50 kr. Conform statului, scopul băncii era „de a acorda credite asociațiilor, de a le primi și fructifica economiile și de a efectua operațiuni de bancă în folosul acestora”, fiind așadar profilată pe credite și economii. Își desfășura activitatea pe o rază de 20 km în jurul Aradului Nou și avea o filială la Vinga.

⁵⁸⁴ Arhivele naționale, Arad. Dare de seamă 1880 – Trib. Arad, secția III, 16-1876; Camera de comerț 162/1931; Inventar 73

⁵⁸⁵ Magyar Pénzügyi Compass 1896-1897 (Budapest), p.716

Era organizată ca societate pe acțiuni, forul superior fiind adunarea generală a acționarilor, care se întrunea în ședințe ordinare, pentru analiza activității anuale a Băncii și extraordinare, când probleme deosebite se cereau dezbătute. Între ședințele AGA, banca era condusă de un consiliu de administrație cu activitate permanentă. În 1890 președintele băncii era Szatmári Gyula, directori Hasz Sandor, Daniel Gergely, Neuman Ede și Wadorosky Gusztav. Conform bilanțului, confirmat de „Casa de economii a județului”, înregistra la 26 ianuarie 1891 un profit net de 38.279 frt și 67 kr. Director executiv al băncii a fost o lungă perioadă Hruzek Béla (1899-1917), dir. adj Hackel Ignác (1899-1907) și apoi Foitsek Károly (1908-1917). În consiliul de administrație al instituției găsim personaje importante pentru Aradul Nou ca de exemplu prof. Prinz Fidel (1905-1917) ori dr. Ternajgo Josef (fiul farmacistului Cesar, în perioada 1912-1917⁵⁸⁶. În anul 1944 director al băncii era Anton Merk. Sediul băncii era pe str. Principală nr.24 (acum Timișorii nr.48). A funcționat până în 1948 când a fost practic „înghițită” de Cooperativa populară de credit și economii „Albina” din sectorul administrativ Aradul Nou, sfârșind astfel ca o „secție pentru credite și economii” a acesteia.⁵⁸⁷

3. Banca Populară ”Hansa” -

societate cooperativă de credit și economie

(Spar und Kreditgenossenschaft) și Cooperativa Producătorul

Banca “Hansa” a fost înființată de 4 decembrie 1933, statul fiind autorizat de Judecătoria de ocol Aradul Nou la 19 februarie anul următor. Scopul băncii populare era “să înlănească creditarea de care aveau nevoie asociații, să le primească și să le fructifice economiile, cum să și facă orice operațiuni de bancă și comision în favoarea acestora”.

Dacă la înființare avea 52 asociați, un capital subscris de 26.000 lei și un capital vărsat de 3.850 împărțit în părți sociale în valoare de 500 lei, în 1936 avea 166 asociați. În 1940 erau 420 de asociați (capital subscris/vărsat –

⁵⁸⁶ Magyar Pénzügyi Compass 1896-1897 (Budapest) p.716

⁵⁸⁷ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. 12/1942, 441/1931/47 Serviciul agricol al jud.Ar. Arad 1919/1939

461.000 lei) pentru ca în 1942 să fie 547 de asociați (capital subscris/vărsat – 538.000 lei).

În 1942 consiliul de administrație era format din președinte dr.Neff Francisc (avocat), vicepreședinte Hartman Andrei (ales în 1940) și membri: Deutsch Ioan (ales în 1940), Petz Francisc (1940), Philipp Petru (1941), Teichert Laurențiu (1941), de la vicepreședinte în jos toți erau agricultori. Adunările generale se țineau în localul "Reuniunea tinerimii" (Jugendverein). Pe 27 mai 1934, după o AGA amînată din lipsă de cvorum, asociații decid fuziunea cu cooperativa "Producătorul" (Erzeuger Genossenschaft) din Aradul Nou, după ce "starea averii cooperativei Producătorul este a se controla" de către comisia de cenzori a băncii. Cât despre membri, urmau a fi primiți doar "cei binevoitori și cu simțire bună". De asemenea se hotărăște extinderea operațiunilor băncii prin primirea a 28 de asociați din comunele învecinate: Wiesenheid (Tisa Noua), Cruceni, Șag, Zădărlac, Sânicolaul Mic, Engelsbrunn (Fântânele) și Schöndorf (Frumușeni).⁵⁸⁸

4. Filiale bancare

a. "Prima casă de economii timișoreană" (Erste Temesvarer Sparkassa A.G") cea mai veche casă de economii, fondată la 1845, la Timișoara, a avut și în Aradul Nou o filială deschisă în 1930.

b. "Banca șvăbească pentru comerț și industrie" (Schwäbische Handels und Gewerbebank A.G.) fondată în 1920, cu sediul la Timișoara, a deschis o filială în Aradul Nou în 1922. Cum banca centrală nu a supraviețuit crizei financiare din 1930, filiala a fost închisă.

5. Cooperatiile

Cum de regulă, casele de economii nu au în vedere în primul rând furnizarea de capital pentru investiții în afaceri lucrative din zona comerțului ori a industriei, au apărut și cooperative de credit, al căror rol principal era acumularea resurselor financiare disponibile și distribuirea lor prin credite

⁵⁸⁸ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. B.P. Hansa 1934-1947, inv 32

către întreprinzătorii asociați. Un rol similar îl aveau cooperativele de producție al căror obiectiv principal erau însă investițiile în mijloace de producție, folosite în comun și comercializarea produselor obținute astfel, cu împărțirea profitului la membri cooperativei. Dacă în 1929 în Banat erau 18 cooperative de credit și 8 de producție, în 1938 numărul acestora ajunsese la 75 de credit și 108 de producție. În Banat, un rol important în dezvoltarea cooperativelor (de credit sau de producție) l-a avut "Cooperativa centrală bănățeană Agraria" (Banater-Agraria Genossenschaftszentrale", înființată în noiembrie 1937 de membri disidenți ai "Cooperativelor șvăbești" (Schwäbische Landwirtschaftsverein). Ulterior (1941) aceasta a fuzionat cu "Uniunea națională a cooperativelor germane din România – Raiffeisen".

În Aradul nou au existat câteva cooperative:

a. **Cooperativa „Producătorul”**, asociație cooperativă pentru aprovizionare, producție și desfacere (Erzeuger Landwirtschaftliche Genossenschaft) A fost înființată în 11 august 1931 cu scopul "prevederii membrilor cu cele necesare gospodăriei și desfacerea produselor lor" și avea un capital subscris de 21.200 lei din care 4.200 vărsat. Cooperativa din Aradul Nou făcea parte din Uniunea cooperativelor germane cu sediul în Timișoara.

Membri consiliului de administrație erau Klug Ioan care locuia pe calea Banatului nr. 32 (Timișoarei) și Gilbert Ioan de pe Regele Ferdinand nr.175. La înființare, „Producătorul” avea 42 de membri fondatori, majoritatea țărani din Aradul Nou dar și un zidar, un croitor, un învățător pensionar și doi pantofari.

Profitul net al băncii a crescut de la 772 lei în 1934, la 6.363 lei (1935) ajungând la un vârf de 42.090 lei (1937) după care scade la 17.184 lei (1938) și 16.050 lei (1939). A fost radiată din Registrul Comerțului în 27 februarie 1947. Klug fusese deja expropriat în 1945, casa lui a ajuns sediul GAC iar el a fost mutat la cumnatul lui.⁵⁸⁹

b. **Cooperativa populară de credit și economii “Albina” Aradul Nou**

În 1942, conform Registrul repertoar, cooperativa populară „Albina” avea câteva sute de membri înscriși din Aradul Nou, Murășel, Sânicolaul Mic, Arad-

⁵⁸⁹ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Dosar 441/1931/47, Serviciul agricol al jud. Arad 1919/1939, fond 548/1935-48

Subcetate, Bodroglu Nou, Hodoș Bodroglu, Șag, Schöndorf, Călugăreni, Cicir Mândruloc, Wiesenheid, Engelsbrunn, Guttenbrunn, Felnac, Firitiaz și Zădărlac. Câteva date din activitatea cooperativei:

1947 Președinte: dr Aurel Crișan (jurist)⁵⁹⁰ vicepreședinți Ludovic Fogarassy și Cornel Vodă.

- se ocupă intens de colectarea de cereale
- directorul Avram Lazăr este plătit cu 3.646 lei
- în 21 noiembrie 1947 dr. Crișan își dă demisia (rămâne însă consilier juridic). Primarul Aradului Nou, Ștefan Pop, este ales în locul lui în Consiliul de Administrație, Ludovic Fogarassy devine președinte CA.

25 noiembrie 1947, conducerea este preluată de o comisie interimară ca efect al unei decizii a Ministerului cooperativei: președinte Ududec Vladimir (profesor) Pop Ștefan și Costea Ioan vicepreședinți

În februarie 1948 se mută prăvălia cooperativei în localul Băncii populare Aradul Nou, unde au fost închiriate mai multe încăperi.

4 aprilie 1948, conform unui ordin al Ministerului Educației Naționale, Ududec Vladimir își dă demisia iar Pop Ștefan devine președinte.

Bilanț: în casa de bani: intrări 3.012.948 lei, ieșiri 2.994.105 lei, sold 18.843

- colectare păioase: intrări lei 484.369, ieșiri 817.506 lei, sold 30.862 lei

- colectări porumb: intrări lei 3,9 mil, ieșiri lei 3,6 mil, sold 24.8948 lei.

Începând cu iulie, în procesele verbale al Consiliului de administrație, cuvântul domn este înlocuit cu cel de „tovarăș”.

În iulie 1948 se sărbătorește „Ziua internațională a cooperativei” cu un program artistic, cor și masă în localul „Zur Traube” al lui Hartman, se confecționează 1000 insigne a 20 lei bucata pentru invitați. Cifra de afaceri a Cooperativei „Albina” este de 12 milioane lei.

c. Cooperativa înghite banca

La sfârșitul anului 1948 cooperativa Albina absoarbe banca populară. Decizia se ia „în ședință comună a comisiliilor de admistrație – **Cooperativa populară „Albina” și Banca populară din Aradul Nou** prezidată de tov. Costea Ioan de

⁵⁹⁰ Prefect al Aradului în perioada 15.07.1920-17.10.1920

la Coop. Albina. Tov.Chirică Petru de la Banca populară subliniază necesitatea unificării.” Din această unificare a rezultat „**Albina**” **Cooperativă Populară de Consum cu secție de Credit și Economie pentru Arad sectorul Aradul Nou și Proviță**, cu un activ de 4,4 milioane și un pasiv de 4,9 milioane. În anul 1949 cooperativa mai avea 1.200 din cei 2.867 de membri pe care îi avusese odată.⁵⁹¹

⁵⁹¹ Arhivele Naționale Arad, fond Albina coop. pop de consum Aradul Nou, Mureșel și jur 1942-48.

XII. Asociații locale

Coeziunea populației din Aradul Nou, pe lângă aspectul ei etnic, a fost dată în mare măsură și de numeroasele forme de asociere ce au funcționat în comună. Fie ele de natură religioasă, laică, culturală, profesională, de binefacere ori sport, șamd. ele au contribuit la realizarea unei emulații de care puține localități au avut parte.

1. Asociații religioase

a. Marienmädchen (fiicele Maicii Domnului)

Încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pentru a sublinia importanța sărbătorilor dedicate Maicii Domnului, fetele purtau haine albe ca zăpada. Ele aveau 5-6 poale care erau în dungi iar cea de deasupra avea o dantelă ce trebuia să se vadă de sub rochie. Rochia avea o eșarfă ce se purta la gât iar o panglică albastru deschis, cu o lățime de cca. 10 cm, ajungea până în talie, unde era legată cu o fundă. De eșarfă era cusută o altă panglică, de cca 3 cm lățime, care atârna în spate. Fetele erau îndrumate de două femei mai în vârstă, iar în zilele de sărbătoare când purtau această ținută, erau așezate în biserică, după înălțime, în stânga și în dreapta prezbiteriului. În timpul procesiunilor mergeau în pereche în fața preotului, iar cele mai mari duceau statuia Fecioarei Maria.

b. Asociația Rozariului

Una dintre cele mai importante asociații bisericești din Banat, pentru germani, a fost "Rosenkranz" – Asociația rozariului. Femeile erau organizate în grupe de câte cincisprezece, conduse de câte o reprezentantă care era foarte îndrăgită de celelalte. În Aradul Nou, Asociația Rozariului a fost înființată în anul 1898 de către preotul Julius Kristofcsek. La început erau câte zece "trandafiri" a câte zece femei fiecare. Reprezentanta fiecărui "trandafir" împărțea duminica, după vecernie, surorilor ei, "petelele trandafirului" (Rosenblätter) care conțineau tainele rozariului. La un anumit interval de timp schimbau între ele acele

iconițe. La înființare, asociația avea 150 de membre. Ele au donat în deceniile următoare diverse obiecte pentru înfrumusețarea interiorului bisericii.

Ca niște trandafiri

c. Asociația pușcașilor din Aradul Nou

“Asociația pușcașilor voluntari” este cea mai veche asociație cunoscută în Aradul Nou. Se pare că a fost înființată la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În 19 octombrie 1848 toți cei din Aradul Nou, care dețineau arme, au fost obligați să le predea în cetate; în ziua de 7 iunie 1848 când Aradul Nou era temporar controlat de revoluționarii maghiari, în timp ce se sărbătorea „Joia Verde”, o divizie de infanterie a trecut trăgând salve de focuri. Faptul a fost consemnat și în jurnalul de luptă al cetății. În 1853, pușcașii au reușit să se reunească din nou. Membrii asociației aveau uniforme, după modelul maghiar. Sarcina acestora era să tragă salve de focuri în timpul slujbei bisericești, când erau sărbători mari. În 1885 organizația din Aradul Nou avea 95 de membri, președinte fiind avocatul Mathias Hemmen, căpitan era Marktrichter (primarul) Nikolaus Philip, iar casier Georg Wopfer.

Organizația s-a dizolvat încă înaintea izbucnirii Primului Război Mondial, din cauza înăsprii regimului armelor.

d. Loja masonică „Petőfy”(1871-1911)

Numele poetului maghiar era de în același timp și programul ideologic al lojei , fervent maghiare, în pofida faptului că-i scriau greșit chiar numele (y în loc de

i). Loja avea 17 membri cetățeni de seamă ai Aradului Nou, industriași, comercianți, intelectuali ba chiar un proprietar de moșie, un avocat și-un doctor. Membrii conducerii lojii Petőfi din Aradul Nou din anul 1871: János Bíró maestru principal, Dezső Reicher primul supraveghetor, Lőrinc Reisz al doilea supraveghetor, Béla Krusel secretar, dr. Ármin Scheller purtător de cuvânt, Károly Foitschek casier, Mátyás Martinyi maestru de ceremonie. În toată Ungaria erau trei loje Petőfi, două în Budapesta și una în Ujarad / Aradul Nou.

e. Asociația misionarilor

Din 1905 exista în dioceza Cenad o organizație a episcopului care încuraja misionarismul. Pentru a materializa aceste idei trebuiau cooptați cât mai mulți laici. Astfel apare această asociație și în Aradul Nou.

f. Filiala din Aradul Nou a Asociației Bonifacius

În 1932 directorul Josef Nischbach înființa în Timișoara, împreună cu alți simpatizanți, Asociația "Bonifatius", care după doi ani cuprindea 120 de grupe de preoți cu peste 5.000 de membri. Și Aradul Nou s-a aliat acestei organizații curând după înființare, prin starețul Johann Baptist Mayer. Asociațiile trebuiau să-i sprijine pe nemții catolici, cultural și religios. Până în 1938-1939, în perioada vacanței mari, învățători voluntari, practicanți, preoții tineri sau studenții la teologie mergeau în localitățile izolate să facă școală cu copiii de acolo. Preoții asigurau materialele necesare.

2. Asociații profesionale

a. Asociația producătorilor de vin

Deși greu s-ar putea că Aradul Nou este o zonă vini-viticolă, vin se făcea totuși și aici. Iar producătorii aveau o Asociație înființată încă în 1903 și înregistrată la Tribunalul Timișoara. "Asociația producătorilor de vin, Aradul Nou" îl avea ca președinte pe Gammer Lipót. Asociația avea un capital de afaceri de 50

koroane părți sociale pe membru. Asociația nu a durat pe multă vreme. În 1914 era în lichidare.⁵⁹²

b. Asociația producătorilor și consumatorilor

Înregistrată în 25 iul. 1908 asociația cu sediul în Aradul Nou îi avea în comitetul director pe Kaufmann János, Mathis József și Triebel Fülöp. Scopul asociației era să procure pentru membri ei produse alimentare, gospodărești și altele asemenea de o bună calitate și în același timp în propriile spații să producă ori să prelucraze mărfuri necesare. Fiecare membru era deținător de părți sociale în valoare de 20 koroane care constituiau și capitalul asociației.

c. Asociația producătorilor de alcool

A fost înregistrată în registrul societăților Tribunalului Timișoara în 29 ian. 1917. Își avea sediul central în Aradul Nou⁵⁹³ dar activitatea era extinsă și în Mureșel, Sânicolaul Mic, Zădăreni, Bodrog, Felnac, Sâmpetru German, Sag, Munar, Secusigiu și alte șase comune. Scopul ei era întrajutorarea asociațiilor, deținători de părți sociale în valoare de 100 koroane, și transformarea strugurilor și altor fructe în alcool care era vândut centralizat. Comitetul de conducere al asociației era format din șase persoane: Philipp János, Metter Márton, dr. Hemmen János, Teihet József, Klug Boldizsár și Friedrich Simon

d. Societatea „Fraternitatea” a meseriașilor de zidire

A fost înființată la 6 februarie 1931. Președinte Francisc Bellinger, vicepreședinte Iosif Hensch, secretar Gheorghe Deutsch, secretar ajutor Francisc Watz, casieri Antoniu Hess și Francisc Getz.

Scopul asociației: lărgirea cunoștințelor meseriașilor zidari, ținerea steagului societății, a făcliei luminii și a cununii, necesare la festivități, la înmormântarea membrilor societății ș.a.⁵⁹⁴

⁵⁹² Közponi Értesítő, 1914 (39. évfolyam, 2. félév) 1914-07-05 / nr. 54.

⁵⁹³ Közponi Értesítő, 1918 (43. évfolyam, 2. félév) 1918-07-07 / nr. 53, p.1405.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Kozponti_Ertesito_1918_2/?query=Ujarad&pg=50&layout=s

⁵⁹⁴ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Fondul Tribunalul jud. Arad, inv.44/1919

e. Casa producătorilor (Gewerbeheim)

A fost înscrisă în Registrul asociațiilor recunoscute persoane juridice al Tribunalului Arad în august 1929. Scopul asociației "Casa Producătorilor" (Gewerbeheim) sau "Căminul industriașilor" din Aradul Nou era ajutorarea "membrilor îmbătrâniți și ajunși în incapacitate de a mai munci și trăiesc în astfel de condiții că de alimente și întreținere au nevoie, medicamente și medic în caz de boală". De asemenea "promovarea solidarității și culturii industriale, prin biblioteca pentru industriași, pentru a ridica pregătirea și perfecționarea profesiei, a exercita influență benefică asupra educației tinerilor."

Președinte: Petre Knapp, vicepreședinți: Ioan Gilbert și Carol Weil. Asociația își avea sediul pe strada Constituției (Frankengasse).⁵⁹⁵

f. Corporația Industriașilor

La 8 martie 1935 pretura Plasei Aradul Nou înaintează Prefecturii Arad bugetul de anul 1935/1936, bilanțul pe anul 1934 și contul de avere al „Corporației industriașilor” din comună, pentru aprobarea lor de către Ministerul Comerțului și Industriei București.

În acel an, corporația număra 160 de membri cotizanți și conform datelor, avea prevăzut un buget de 15.750 lei. Veniturile proveneau din taxele membrilor, contractări de ucenici (30x40 lei) eliberări de calfe (30x60 lei) carnete de lucru și alte surse și banii erau destinați acoperirii cheltuielilor de personal, pentru premierea ucenicilor, donații către „Căminul Industriașilor” (Gewerbeheim) ș.a. Averele Corporației industriașilor, în 1934, era de 21.323 lei, jumătate reprezentând depuneri în conturile Băncii de Comerț și Industrie, Băncii Poporale, Uniunea Băncilor Bănățene și ale Băncii Vechie, un împrumut de stat de 2.580 lei, numerar 11.128 lei, o restanță la taxe de membri din 1934 în valoare de 1.500 lei și valoarea inventarului.⁵⁹⁶

⁵⁹⁵ idem

⁵⁹⁶ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Pref. Arad – acte adm. 1934-1939, inv.171/1935

3. Asociații culturale

a. Organizația de tineret din Aradul Nou

Activitatea organizației de tineret de după Primul Război Mondial își găsește rădăcinile încă de dinaintea anului 1914. Directorul Josef Nischbach și colaboratorii săi sunt cei care au pus, bazele organizației tinerilor catolici de origine germană din Banat.

La 4 ianuarie 1930 ei au reușit să înființeze „Banatia”, care avea să devină mai târziu cel mai mare Centru Școlar de Limbă Germană din sud-estul Europei, astfel apare și "Asociația Tineretului”, la care se afiliază foarte repede alte 20 de organizații. Asociația tinerilor din Aradul nou a fost fondată în 11 iunie 1906. Căminul cultural al asociației (Căminul tinerilor "Jugendheim") se afla la intersecția străzilor Schulen și Bäcker-gasse (Cibinului și Castanilor). Clădirea spațioasă a fost construită între anii 1908-1909 de către membrii organizației și părinții acestora. Drapelul uniunii, a cărui protector era Barbara Dengl, a fost sfințit în vara anului 1910; la 11 iunie 1931 drapelul a fost reînnoit, fiind sfințit încă o dată în timpul slujbei, protectori fiind de data aceasta copiii lui Barbara Dengl, doamna Winkelmayer și dr. Johann Dengl.

Asociația tinerilor

Primul președinte al organizației a fost Andreas Hartmann (1906-1914) iar îndrumătorul tineretului era Lorenz Teichert (dat dispărut în 1945, în luptele din Polonia). Până în 1930 sălile Căminului tinerilor erau folosite drept săli de bal sau de petreceri, organizate duminica sau cu ocazia Fasching-ului ori de Kirchweih; exista chiar și un cuptor pentru copt pâine, mese, bănci și scaune.

Acestea erau folosite și pentru nunți. În perioada postului ori de Advent tinerii prezentau acolo piese de teatru puse în scenă împreună cu diaconii.⁵⁹⁷

b. Organizația culturală din Aradul Nou și Filarmonica

La 9 mai 1919 s-a înființat la Timișoara “Organizația culturală”, sprijinită de Partidul Popular German și de către dr. Michael Kausch (1877–1942). La 10 decembrie 1926 apare tot acolo “Organizația Culturală Bănățeană Germană”, al cărei președinte a fost Josef Gabriel (1880–1959).

După Anton Valentin, citat de Petri, în anul 1920 s-a înființat o organizație culturală în Aradul Nou care nu avea nici o legătură cu celelalte două organizații mai sus amintite. Întemeietorul celei din Aradul Nou a fost preotul Johann Baptist Mayer, ajutat de diaconul Dr. Fidel Hammer (1890-1967). În curând s-a înființat un cor bărbătesc. Mayer a condus și “Filarmonica”, o orchestră care a dat concerte memorabile în scopuri caritabile. În Aradul Nou chiar preotul dirija, în sala mare a restaurantului Kornett. La spectacole asistau agricultori, meșteșugari, funcționari, moșieri și chiar contesa Pallavicini, fiica moșierului Nopcsa. Printre muzicieni sunt amintiți: Mathias Klein, Dr. Josef Hohn, Emma Buchecker, Josef Göbl, Michael Straub, Franz Gilbert, Ferdinand Krebs, Dr. Johann Teichert, Ludwig Kowatsch, Adalbert Tringl. Memorabile au fost slujbele la care participa și corul. “Filarmonica” și-a întrerupt activitatea, după al cel de-al Doilea Război Mondial, însă corul a supraviețuit în continuare.

4. Organizațiile sportive din Aradul Nou:

a. USE sau Neuarader Sportverein

În anul 1919 s-a înființat, cu sprijinul marchizului Pallavicini, o asociație sportivă în Aradul Nou. Pallavicini a pus la dispoziția “USE”, abreviere de la “Ujaradi Sport Egyesület” sau “Neuarader Sportverein”, un teren de fotbal și două terenuri de tenis, utimele două aflându-se în “Feengarten” (Grădina Zânelor), în spatele restaurantului “Zur Traube”. Fotbaliștii activi ai USE erau germani, maghiari și câțiva români din Sînicolaul Mic. Membri susținători, suporterii erau

⁵⁹⁷ Petri A.P., Op.cit., p.628

germanii din localitate. Această organizație nu se ocupa doar de activități sportive, se organizau și diferite spectacole de teatru de amatori, festivaluri cu tombolă, cu vânzări de diverse obiecte și serate de dans la restaurantul “Zur Traube” ori în “Grădina zânelor”.⁵⁹⁸ Se pare că această organizație a dispărut în jurul anilor 1923-1924 pentru a renaște câțiva ani mai târziu.

b. “Titanus” Asociație sportivă din Aradul Nou – Mureșel

Despre clubul sportiv „Titanus” din Aradul Nou – Mureșel se știe că s-a înființat în anul 1928. Cei care au strâns în jurul lor iubitorii de sport înființând asociația au fost frații Bomansz Gaspar și Titus, amândoi maeștri pantofari în Aradul Nou. Primul președinte ar fi fost Bomansz Gaspar. Bomansz era și membru al asociației „Wacker”. Fratele lui, Titus era membru al „Asociației muncitorilor pentru educație fizică Arad” (AMEFA)⁵⁹⁹. În anul 1932 președintele clubului era Zimmermann Francisc, director de bancă, președinte executiv era dr. Dengl Ioan, medic, iar secretar general Kovacs Ladislau din Mureșel.

Clubul avea 150-160 de membri. Președintele clubului, Zimmermann, chiar se pricepea la fotbal. Născut în 1897, el a jucat la echipa T.A.C. din Timișoara și în 1924 era în naționala care a participat la Olimpiada din Paris.⁶⁰⁰ Ca jucător în echipa națională a susținut meciuri la Belgrad, Bratislava, Viena și în Olanda. În anul 1943, președinte al asociației „Titanus” ajunge dr. Josef Hohn. Clubul apare în registrul asociațiilor la Tribunalul Arad din 3 iunie 1948 ca asociație care are scopul de a cultiva sporturile „de tot soiul: gimnastica athletică, ușoară și grea, foot ball, tenis înotatul, vâslit, scrimă, excursiuni ș.a.” cu mențiunea că „se exclude din casele clubului orice discuțiuni politice”. Probabil este vorba de o reînregistrare.

Președinți: dr. Neff Matei din Aradul Nou și Aurel Arkosi din Mureșel

Vicepreședinți: Iosef Hohn din Aradul Nou și Iosef Menrath din Mureșel

Secretar: Ludvig Kovacs din Mureșel

Director sportiv: Vichentie Ugrin din Aradul Nou.

⁵⁹⁸ Petri A. P., Op.cit., p.639

⁵⁹⁹ Sport-album 1932-33, apărut Arad, 1932, p.52

⁶⁰⁰ Idem, p.388.

Bomansz Gaspar președintele
clubului Titanus

Bomansz Titus
membru fondator Titanus

Terenurile de sport, unul de fotbal și altul de handbal, erau la limita dintre Aradul Nou și Mureșel, undeva aproape de intersecția străzilor Posada (Milchhalle-Lăptăriei) și Ioan Păun Pincio⁶⁰¹ și se întindea până la canalul Țiganca. Lângă canal se aflau vestiarele. Administratorul terenului era Kazamier. Chiar lângă teren se întindeau grădinile lui Marschalko, unul dintre cei mai mari florari din Aradul Nou. Din 1921, terenul ce aparținea seniorilor din Aradul Nou era disponibil și pentru elevii gimnaziști, iar prin anii 1930 acolo aveau loc și serbările de „Ziua recoltei.”

În perioada anterioară celui de-al doilea război din echipa Titanus făceau parte: Hum portar, Silier și Kevereșan fundași, frații Soprony Gheorgy și Jani mijlocași, Babo Gyula centru înaintaș, Kirsch Jurki extremă stânga, Szünder fundaș. Silier, unul dintre cei mai buni jucători ai „Titanus” s-a transferat la formația Ferdinand (Oțelul Roșu). Stoss Francisc (foto) tipograf de meserie un alt membru al echipei înainte de a ajunge la „Titanus” a jucat fotbal, ca junior, la AMEFA-Arad, apoi la „Wacher” în echipa întâi și la „Rapid” Timișoara. În 1930 era membru al „Titanus” dar avea și o rubrică de sport în „Arader Zeritung”.⁶⁰² În anii 30 echipa juca în meciurile

⁶⁰¹ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale

⁶⁰² Sport-album, p.361

clasa a II-a ale districtului Arad. În anul 1931 ajunsese pe locul secund în clasament. Războiul a pus capăt existenței clubului sportiv. Mulți dintre fotbalisții clubului au jucat în meciul vieții lor pe front și au pierdut.

Echipa de fotbal Titanus în 1932

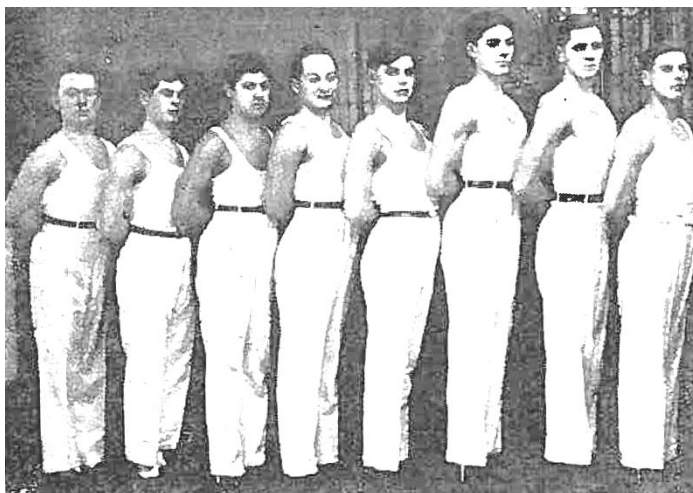
c. Clubul sportiv german „Wacker”

S-a constituit, în urma adunării generale a membrilor fondatori, la 29 martie 1925. Adunarea generală a fost condusă de avocatul dr. Vendelin Müller, președintele Comunității germano-svăbești din Arad, cavaler al Ordinului “Coroana României”. Clubul avea scopul de a “cultiva sporturile de tot soiul: gimnastică athletică ușoară și grea, football, tennis, înotatul, vâslitul, scrimă, excursiuni.” Primul președinte a fost prof. Iosif Siegl din Arad.

Din structura de conducere, altminteri extrem de stufoasă, făceau parte și trei sub-președinți: Algernon Hunyar director din Arad, Fransics Ziegler și Ioan Stoica - amândoi funcționari din Aradul Nou. Clubul avea și șapte președinți de onoare între care dr. Francisc Neff din Aradul Nou. Ziaristul Anton Valentin și funcționarul Stefan Zanser amândoi din Aradul Nou erau subsecretari I.

Clubul avea mai mult de 152 de membri cu diverse funcții (membri ordinari, supleanți, ajutători, activi). Pe lângă arădeni, mulți erau din Aradul Nou, câțiva din Mureșel și Sînicolaul Mic. Câteva exemple: dr. Matei Neff, Ioan Unterweger funcționar, Peter Born comerciant, Francisc Filipp învățător, Mihail Fuhrman comerciant, Ioan Gilbert croitor, Ioan Helbert pantofar, Alexandru Jakob privat, Ludovic Kovács profesor, Friderich Erich măcelar, Mihail Straub impiegat,

Nicolae Klotzbier industriaș, Mihail Klotzbier comerciant, Francisc Berg șelar, Iosif Boch frizer, Gheorghe Bondici (Mureșel) tâmplar, Iosif Göbl croitor, Ludovic Gutti mecanic, Tiberiu Kovacs dentist, Ioan Scholin dentist, Francisc Stoss tipograf, Adam Szabo (Mureșel) frizer, Iosif Vogel (Mureșel) frizer, Iosif Peltzer templar, Laurentiu Petz lăcătuș, Adam Engel student, Conrad Teichert șofer, ș.a.⁶⁰³ Kondoroși Zoltan, măcelar din Aradul Nou, campion cu echipa la Cupa Bega 1921 înot fond 10km, a participat la Olimpiada din Berlin 1936 la lupte greco-romane.⁶⁰⁴

Echipa de gimnastică a clubului „Titanus”

d. Asociația „Diana” a vânătorilor din Aradul Nou

În epoca Banatului imperial, doar ofițerii și funcționarii din administrație aveau drept de vânătoare. Fondul de vânătoare din jurul Timișoarei era păstrată exclusiv pentru distracția președintelui administrației. Administratorul local din Aradul Nou, Rantwig, trebuia însă să solicite pentru cetățenii din Arad în 1743 permisiunea de vânătoare. Josef Neumann a fost legitimat abia după zece ani drept vânător.

²⁸⁹ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Tribunalul Arad, inv.16/1925

⁶⁰⁴ Țiganu T., Biriș Gh., (2004) Olimpici arădeni, ed. Astra sport Arad, p.56

Societatea de vânătoare (Jagdverein, Vadász társulat) „Diana” Aradul Nou) a fost înființată în 1912. Președintele asociației a fost dr. Hemmen Ioan, avocat în Aradul Nou, secretar general Arkossy Aurel (foto), notar comunal la Mureșel. Notarul (ns. în 1870) făcea sport de la 16 ani, gimnastică, atletism, vâslea, dar cel mai mult îndrăgea vânătoarea. În 1924 obținuse un trofeu la un concurs de tir la porumbei. Era și membru în asociația de vânătoare „Juno” și „Cerbul” din Arad.⁶⁰⁵

În 1922 (președinte era dr. Sincai Traian, notar public, Arad) din asociație făceau parte Franz Hartman, Franz Friedrich, Adam Blech, Josef Watz.⁶⁰⁶ Simay Aladár proprietarul băii de abur din Arad (ulterior băile Sănătatea) și unul dintre „cei mai buni trăgători la porumbei din țară” era și el membru al asociației din Aradul Nou.

În anul 1931 „Diana” a fuzionat cu asociația similară „Juno” (fondată în 1918) din Arad. A fost înregistrată în Registrul asociațiilor recunoscute ca persoane juridice la Tribunalul Arad, secția I, la 9 februarie 1943. Președinte al asociației, după 1943, a fost Ștefan Popovici. Din consiliul de administrație făceau parte: Adam Nicolae, Ioan Gheorghe Popa, Hartman Francisc, Philipp Francisc, Jäger Antoni, Jansch Francisc. Scopul asociației era „gospodărirea vânatului în conformitate cu Legea pentru protecția vânatului, educarea etică și instruirea tehnică a membrilor în legătură cu gospodărirea și recoltarea vânatului, combaterea braconajului, controlul rațional al animalelor și păsărilor salbatice vătămătoare vânatului, stârpirea câinilor și pisicilor vagabonzi, colaborarea cu Comisia monumentelor naturii și cu Centrala ornitologică Română, creșterea câinilor de vânătoare, promovarea camaraderiei vânătoarești”. Societatea a fost radiată în 1948, iar patrimoniul ei a fost preluat de AGVPS din R.P.R.

Înainte Primului Război Mondial erau cunoscute multe persoane înstărite din Aradul Nou care aveau permis de vânătoare.⁶⁰⁷ Și dacă vorbin de vânătoare

⁶⁰⁵ Sport-album 1932-33. p.175.

⁶⁰⁶ Petri A.P., Op.cit., p.627

³¹¹ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale Tribunal Arad secția I, 1930-1945. inv 97/1930

trebuie să pomenim și de câini. Și anume foxterier. Crescătoria (canisa) lui Kovách Lilli din Aradul Nou, celebră în toată Ungaria la începutul secolului XX. De altminteri în Aradul Nou își avea sediul asociația „Délvidéki Foxterier Klub“ adică Clubul foxterier din Ungaria de sud.

e. Canișa „Lilli“ Foxterier a lui S. Kovách Sándor

Creșterea câinilor de rasă era o tradiție în Aradul Nou. Canisele din comună erau cunoscute în Arad și-n toată Ungaria. Vânători, iubitorii de câini și alți crescători apreciau calitatea câinilor crescuți aici.

Concursurile de căutare urmă, expozițiile de câini erau în consecință frecvente. O ocazie bună de distracție și socializare pentru cei avuți. În 1905 o astfel de competiție precedată de un concurs de tir pentru doamne are loc în curtea lui Szalay László. În anul următor, în 22 aprilie, se constituie

„Asociația chinologică și a câinilor de vizuină din Ungaria de sud”⁶⁰⁸ prezidată de pretorul Bolyos Alajos. Asociația organizează rapid în septembrie, în Aradul Nou o expoziție canină pentru foxterier și teckel, concurs de căutare în vizuină artificială. Participanții urmau a fi cazați la hotelul lui Wallinger. În 1908 Asociația chinologilor și iubitorilor de câini din Ungaria de sud organizează timp de două zile în Aradul Nou al III-lea concurs de căutare la vizuină pentru câini teckel și foxterier. Între organizatori se afla un celebru chinolog al Aradului Nou, S. Kovách Sándor, proprietarul unei canise extrem de căutate, „Lilli“

⁶⁰⁸ Vadászat és Állatvilág, 1906 (6. évfolyam, 1-24. szám) 1906-05-01 / nr.9, p.111.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Vadaszat_1908_VadaszatEsAllatvilag/?query=Uj%C3%A1rad&pg=161&layout=s

Foxterier⁶⁰⁹ care creștea exclusiv foxterrieri cu păr lis și sârmos. În 1910 „Asociația crescătorilor de câini” prin efortul președintelui Gutzjahr Mihály, a vicepreședintelui Dániel Péter și al directorului executiv S. Kovách Sándor organizează de data asta la Arad într-un spațiu al cazarmei de husari o altă expoziție de câini, la care participă 80 de exemplare canine de mare clasă. În același an „Délvidéki Foxterrier Club”(sediul Aradul Nou) are și el o acțiune în Aradul Nou iar în 1916 canisa “Lilli” expune exemplare pemiante de foxterier cu păr lis ori sârmos și anunță că, din când în când, are și pui de vânzare. În 1917 alegerile pentru funcțiile de conducere ale Clubului Foxterier îl confirmă pe Kovách Sándor din Ujrad ca director executiv, președinte Blaskovics Géza, vicepreședinți baronul Bohus László și dr. Birkenheuer Mihály. Ultima acțiune de amploare a clubului are loc în mai 1918 la Pădureice când are loc „Expoziția națională de foxterrieri și teckel”. Invitații erau cazați la hotelul „Pannonia.”

e. Clubul de tenis

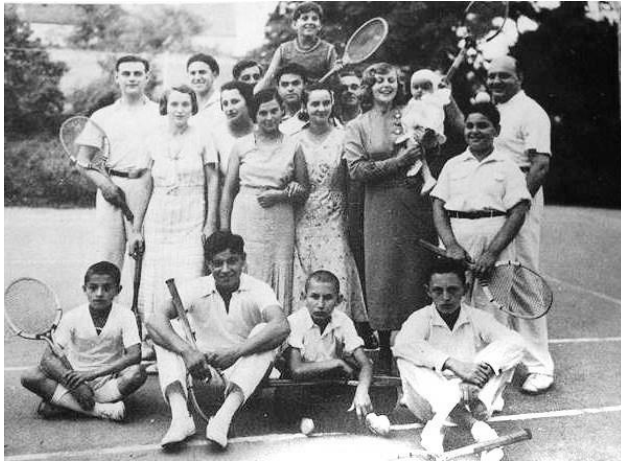
Această ramură sportivă apărută la noi după Primul Război Mondial, a fost sportul preferat al înaltei societăți din Aradul Nou. Nobilii de aici au amenajat trei terenuri de tenis, cel mai vechi aflându-se în parcul castelului Nopcsa și alte două în „Feengarten” (Grădina zânelor). Topits Magda, membră a clubului de tenis, câștiga în 1930 o competiție de tenis desfășurată la Sânicolaul Mic, iar în 1931 și concursurile din Arad și Ineu.

Dintre jucătoarele de tenis ale clubului Berthe Baba (foto)⁶¹⁰, care excela și la patinaj ori tenis de masă, era văzută în 1932 ca o jucătoare de perspectivă chiar pentru echipa națională. Fapt este că în 1931, la 16 ani, câștiga, o competiție internațională desfășurată la Arad. O altă sportivă a clubului de tenis din Aradul Nou, Kradigathy Baba (foto) făcea același lucru anul următor.

⁶⁰⁹ Vadászat és Állatvilág, 1908 (8. évfolyam, 1-21. szám) 1908-08-15 / nr.16, p.78

⁶¹⁰ “Baba” nu este nume de familie. În maghiară înseamnă copil, păpușă. Era deci sportivă junioară.

Asociația de tenis

f. Asociația cazinourilor

Și această instituție era destinată nobilimii, intelectualilor și oamenilor de afaceri din Aradul Nou. A funcționat doar câțiva ani, președintele clubului fiind șeful magistraților, Franz Ziegler.

g. Asociațiunea pentru baie din Aradul Nou-Mureșel

Un număr de 32 membri fondatori din Aradul Nou și Mureșel au înființat, la 2 iulie 1933, cu „scopul de a promova educația fizică / înotul și a sănătății membrilor componenți prin baie și ștrand”, „Asociațiunea pentru baie din Aradul Nou – Mureșel”. Patrimoniul asociației, între ai cărei membri fondatori era și

primarul comunei Mureșel, Buschi Ioan, era format dintr-o casă „cu 5 cabine pentru desbrăcare la baie, aflătoare în Mureșel, cu tot cu mobilier, requizite pentru învățat înotarea, locul pentru ridicarea / clădirea cabinelor din Mureșel, depuneri la „Casa de păstrare din Aradul Nou” în sumă de 3.862 lei și 252 lei numerar”.

Președintele asociației era un funcționar de bancă din Aradul Nou, Schmarla Ferdinand (locuia pe calea Banatului/Timișorii nr.24) iar vicepreședinte dr. Iosif Hohn senior, pensionar de stat (cal. Banatului nr.208).⁶¹¹ Ștrandul și cabinele se aflau cam la 200 metri în aval de podul Traian. Administrator era Beljung Josef (Seppi bácsi) din Mureșel. Cei care frecventau ștrandul puteau degusta în fiecare zi marfa lui „Virșli” Toni. El locuia pe actuala I.P.Pincio și aducea, încă fierbinți, produsele ce i-au dat porecla.

5. Asociații sociale:

a. Asociația Crucea Roșie din Aradul Nou

A fost înființată cu puțin timp înainte de anul 1900, președinte, iar mai apoi președintele ei onorific a fost baroana Mathilde Nopcea, născută Zselensky. Organizația și-a dovedit utilitatea odată cu Primul Război Mondial, în 1914. În toate sălile de clasă din școli au fost amenajate spitale de rezervă pentru a se putea îngriji soldații răniți și bolnavi. Alimentele erau donate de către locuitori,

313 Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale.Tribunalul Arad, secția I, inv.12/1933

la fel lenjeria de pat sau mobilierul. Desigur, soldații erau îngrijiți de voluntari din cadrul asociației. Statul plătea o sumă mică care nu acoperea nici pe departe costul tratamentului. În anul 1917 baroana Matilda era soră voluntară de Cruce roșie iar ginerele ei, marchizul Pallavicini, era președintele filialei Aradul Nou a Crucii Roșii.

b. Societatea de ajutor pentru înmormântare din Aradul Nou

A fost gândită pentru a veni în sprijinul confrăților cu o situație materială mai precară, care aveau dificultăți în procurarea celor necesare înmormântării celor dragi.

Se pot evidenția două puncte esențiale ale acestei organizații: asigurarea unei înmormântări conform tuturor tradițiilor și obiceiurilor, cu plata doar a unei cotizații modice stabilite anterior; înscrierea în această organizație se făcea indiferent de religie sau sex, fiind acceptată orice persoană având o vârstă cuprinsă între 15 și 60 de ani. Nu erau acceptate însă persoane bolnave. Minorii erau primiți doar cu condiția ca părinții sau tutorele să semneze un acord. Înscrierea o făcea președintele iar respingerile nu trebuiau justificate. În cazul decesului unei persoane fiecare membru era obligat să participe cu o sumă mică stabilită la început. Organizația se ocupa de organizarea înmormântării punând la dispoziție dricul, doi cai albi, doi cai negri, patru bărbați care să ducă sicriul, felinare. În afară de aceasta, familia îndoliată mai primea o anumită sumă de bani (în 1900 primeau 100 de guldeni iar în 1940 câte 1.100 lei). Cei mai cunoscuți antreprenori de pompe funebre au fost Karl Csutak în jurul anului 1899 și Josef Petz în 1907.

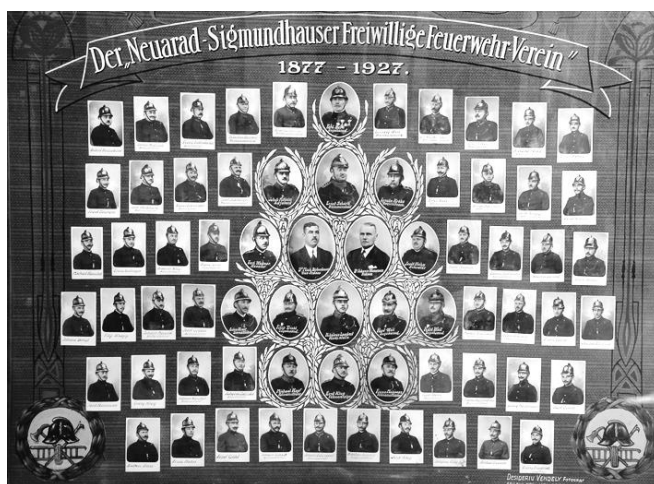
c. Providența (Fürsorge) Mureșel

„Providența (Gondviselés / Fürsorge) societate de ajutor pentru înmormântare – comuna Mureșel, județul Arad”, a fost înființată la 1 iunie 1924. Societatea își propunea să acorde „ajutor celor rămași în familie în cazul decesului membrilor”. Președintele ei era pantofarul romano-catolic Schaberger Iosif, vicepreședinte morarul Nicolae Ketsch și casier crâșmarul Antoniu Kunszt. Cotizația anuală era de 10 lei și în plus fiecare membru trebuia să încheie o

poliță de asigurare pe viață în valoare de 4.000 lei la Societatea de asigurări generale „Agronomul”. În anul 1926 și în 1927 societatea avea un număr de 201 membri înscriși. Anul următor consiliul de administrație decide schimbarea sediului social din Mureșel în Arad și extinderea obiectului de activitate (acordă și ajutoare de căsătorie). Numele este modificat în „Societatea de înmormântare și asistență”.⁶¹²

6. Asociații civice

a. Asociația pompierilor voluntari din Aradul Nou

Formația de pompieri din Aradul Nou și Mureșel la aniversarea a 50 ani Asociația pompierilor voluntari din Aradul Nou a fost înființată la 10 iunie 1877. Notarul Emmerich (Imre) von Biro a contribuit în mod esențial la înființarea acestei instituții. De la început au aderat 221 de bărbați la Asociație, Emmerich von Biro (Imre Biro) fiind evident, numit președinte, iar farmacistul Cesar Ternajgo (foto) comandant. Alți comandanți ai formației de pompieri au fost: tâmplarul Matthias Martini (1902-1925), comerciantul Ernest Schorck (1925-1937), contabilul șef al băncii Nikolaus Lambert (1937-1942), contabilul șef de bancă Julius Prinz (1942-1977), croitorul Franz Sauer

⁶¹² Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale. Tribunalul Arad secția III. 29/1921

(1977-1996?). În anul 1902 formația număra 237 de membri, după 25 ani erau 537 și în anul 1937 chiar 783. Din anul 1957 fac parte din asociație o fanfară și o orchestră de divertisment.

1877-1937

Formația de pompieri din Aradul Nou la aniversarea a 60 ani
Ceea ce caracterizează activitatea pompierilor din Aradul Nou este faptul că au fost premiați la multe concursuri în Banat, iar în nenumărate situații au intervenit cu succes în salvarea vieților, reușind să învingă atât focul, cât și apa (în timpul inundațiilor din 1879, 1887, 1913, 1932 etc). Mulți membri au fost premiați pentru faptele lor.

... și la 70

Cu trei ani întârziere, adică într-o zi de sâmbătă, 17 mai 1980, pompierii voluntari din Aradul Nou au marcat „Sărbătoarea a 100 de ani de existență” cu o paradă a formației împreună cu fanfara proprie. A doua zi duminică, 18 mai, în curtea fostei primării pe fosta Hauptgasse (Timișorii) a avut loc sfințirea steagului, inaugurarea noilor garaje și a sălii festive. Și Mureșelul a avut formația sa de pompieri voluntari.

b. Corpul pompierilor voluntari din Murășel

Corpul pompierilor voluntari din Murășel s-a înscris în registrul asociațiilor recunoscute ca persoane juridice al Tribunalului Arad, la 30 octombrie 1930. Președintele lor era Lazăr Stoici, vicepreședinte Aurel Arkosy (consilier comunal) comandant Ioan Buschi (din 1933 și primar). Scopul asociației era ”stingerea focului și ajutor sistematic în caz de incendiu ori alt pericol în Mureșel sau împrejurimi”.

Pompierii din Mureșel 1877-1902, la aniversarea a 25 ani

În februarie 1933, consiliul comunal a pus la dispoziția Companiei de pompieri voluntari o cameră, ocupată de arhiva notarului, care a fost mutată în podul Primăriei vechi. În plus pompierii urmau să primească din bugetul comunei suma de 2.000 lei, pentru a cumpăra diverse materiale și dotări necesare activității lor.⁶¹³

⁶¹³ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Registrul pentru pentru asociațiile recunoscute persoane juridice, 1930, Tribunalul Arad 44/1919-1940

7. Asociații pentru muzică din Aradul Nou:

Formații instrumentale

În timp, în comună au existat mai multe formații instrumentale, atât de suflat (Formație de fanfare), cât și de coarde. Membrii acestora au fost locuitori din Aradul Nou, care știau să cânte. Menționăm în acest sens fanfara pompierilor, fanfara condusă, după primul război mondial până în 1933 și din nou după 1948 de Josef Buchecker (1887-1964) sau fanfara de băieți înființată prima oară în 1925 de Karl Toischer și care și-a continuat activitatea și după plecarea acestuia în 1929.

În prezent, în lipsa unei formații proprii (deocamdată), la ocazii festive este invitată Fanfara slovacă "Nadlačanka" din Nădlac, condusă Andrei Uram.

Până în 1944, în Aradul Nou au fost cunoscute trei asociații muzicale.

a. Asociația Cântareților "Uj-Arad" – înființată în toamna anului 1903, dizolvată în timpul Primului Război Mondial, pentru că majoritatea bărbaților, soldați fiind, au plecat pe front. Președintele asociației a fost cantorul Karl Reiner.

Orchestra de școlari a prof. Franz Mayer

b. Grupul de Cântec al Asociației de Cultură din Aradul Nou.

Nu s-au păstrat foarte multe date despre înființarea acestui grup. Prima mențiune despre formația respectivă datează din anul 1931 când, la 19 octombrie 1931, se unea cu multe alte asociații din regiune, în gruparea "Liederlust" ("Bucuria Cântecului") a "Cercului Cântăreților Germani din Banat".

Grupul a organizat un festival propriu al cântăreților din Aradul Nou, în 1932. Dirijorul corului grupului de cântăreți din Aradul Nou era, atunci, tânărul profesor Franz Zeller.

c. Corul German. În octombrie 1931 s-a înființat "Corul German" sub forma unui cor mixt, cu membri din Aradul Nou și Arad. Scopul asociației era susținerea culturii și a tradițiilor germane prin cântec, dans, teatru, mai târziu și prin atletism, gimnastică și handball. Orele de cântec erau predate de profesorul Franz Schneider-Szabo. Membrii corului erau tineri meșteri, muncitori și comercianți, adică oameni cu stare medie. Șefii "Casei Producătorilor" (Gewerbeheim) din Frankengasse (Constituției) era cei care susțineau "Corul German". Desigur, corul avea la dispoziție gratuit încăperea Casei Producătorilor. În primăvară lui 1932, șefii Asociației au construit o nouă și mai spațioasă sală pentru cor.

Corul german (fondat 1931)

Franz Dürrbeck, fost membru a corului, scria: "Ne simțeam îngrijiți și protejați, nimeni nu voia să lipsească la seară săptămânală de cântec care avea loc vinerea. Mulți tineri care lucrau la Arad își regăseau rădăcinile tradiționale aici. În toamna lui 1933 grupul "Hamburger Geusen", un grup al mișcării "Wandervögel", era în vizită și la noi. Am petrecut două seri foarte distractive cu cântece tradiționale germane și dansuri."⁶¹⁴

⁶¹⁴ Petri A.P., Op.cit., p.145-147

În fiecare an se puneau în scenă piese de teatru, mai ales comedii folclorice, pentru un public larg, nu numai din Aradul Nou. "Viața lui Pontius Pilatus" a fost un mare succes. Bineînțeles că membri corului trebuiau să confecționeze sau să facă rost de costume, decoruri și rechizite, pe lângă contribuția financiară inevitabilă. Pentru a micșora suma, se organizau toboale, baluri de carnaval și altele. "Casa Producătorilor" fiind de multe ori prea mică se închiria Hanul "Kornett" vizavi de biserică. După reconcilierea grupelor din Aradul Nou în toamnă anului 1938, se organizau și evenimente comune de mare succes.

Festivalul Cercurilor Cântăreților din Banat

În 8/9 septembrie 1934 în Aradul Nou avea loc al 6-lea Festival al Cercului Cântăreților din Banat, descris de "Banater Deutsche Zeitung": *„Au participat peste 1.000 de cântăreți și 50 de asociații. Atmosfera era foarte animată. Nimeni nu mai lucra. La ora 11.00 participanții au pornit de la hanul "Kornett" spre Sigmundhausen (Mureșel) la casa natală a poetului Nikolaus Schmidt, care împlinea în aceasta zi 60 de ani, eveniment cu ocazia căruia s-a montat o placă memorială în cinstea sa. Au urmat numeroase discursuri, printre care și discursul festiv a profesorului Anton Valentin: "Noi, Șvabii bănățeni, avem datorită performanțelor noastre dreptul la expresie culturală liberă. Nikolaus Schmidt a fost muncitor și scriitor, un adevărat mesager al culturii adevărate. Dorim să-l urmărim în gândurile lui profunde și să venerăm opera lui ..."*

Sâmbăta după-amiază au sosit oaspeții. Seara lumea s-a strâns iarăși la hanul "Kornett" de unde s-a plecat la colindat. (...) După colindare toată lumea s-a regăsit la "Kornett" bucurându-se de cântece și voie bună...

Duminică au sosit alți oaspeți. La ora nouă jumătate numărul cântăreților trecea de 1.000. Lumea s-a adunat în fața hanului Andreas Frieß și procesiunea festivă s-a îndreptat spre Feengarten (Grădina zânelor – nn) unde s-a ținut o slujbă în aer liber. După slujbă s-a mers la ședința festivă. Și-au luat locul pe podium deputatul Dr. Franz Kräuter, preotul Johann Baptist Mayer, judecătorul Sever Mladin, Dr. Franz Neff, Dr. Franz Andres, Dr. Krepil și alții ...

Asociațiile au format careul, partea cea mai de seamă constituind-o steagurile. După imnul regal dr. Franz Neff a citit o telegramă către rege și i-a salutat pe reprezentanții vieții publice și pe oaspeții. Corul Mare a cântat sub conducerea

lui Anton Titz un cântec, după care dr. Franz Andrea a ținut discursul festiv, dedicat patriei și poporului: "Cât timp avem o asociație de cântec, atâta timp trăiește cultura noastră germană. În această asociație îngrijim felul de a fi german, onorăm bunicii și străbunicii noștri și pornim flacăra iubirii pentru țara noastră și pamântul înaintașilor ..." Evenimentul s-a terminat cu imnul României Mari, intonat de către toți.

Seara, asociațiile s-au reunit în Piața Mare. Din Piața Mare asociațiile au mers spre doamnele lor de onoare să le cânte o serenadă. După aceea a început plecarea organizată a unor grupuri, iar cei care au rămas, s-au adunat la dansul liber..."⁶¹⁵

d. Marele turneu în Africa de Sud

Lambert Steiner (1837-1914) a fost unul dintre cei mai cunoscuți conducători de fanfară ai Banatului, dinainte de 1918. Din 1901 pînă în 1905 a locuit în Aradul Nou și dirija o fanfară foarte cunoscută de tineret. Steiner preda cornetul la conservatorul din Arad. Cu fanfara lui de tineret a plecat în mai multe turnee.

"În anul 1903, solicitat de o agenție britanică, Steiner a plecat cu 54 de muzicieni tineri în Africa de Sud. Au călătorit prin Berlin și Hamburg pînă în portul englez din Southampton, de unde începea călătoria de 30 de zile cu vaporul, trecând de Insulele Canare și insula Sf. Elena pînă în Capetown. Acolo au urcat pe un alt vapor și călătoria a continuat pe Oceanul Indian spre portul din Durban, unde trebuiau să ajungă. Trupa a stat o săptămână în fiecare oraș și a dat concerte zilnice, seara între orele 8 și 10, în orașele Pietermaritzburg, Ladysmith, Harrysmith, Johannesburg, Pretoria, Kimberley, Bloemfontein, Eastlondon, Port Elizabeth și, la urmă, în Capetown. Din păcate Steiner nu a putut accepta oferta de a continua drumul în Australia, fiindcă părinții tinerilor din Banat erau prea îngrijorați. În fine, fanfara s-a întors acasă pe același traseu."⁶¹⁶

În vara lui 1904, fanfara a mai dat concerte, timp de trei luni, în diferite restaurante în parcurile Stockholm-ului, după care s-a dizolvat.

⁶¹⁵ Banater Deutsche Zeitung nr. 200 din 11 septembrie 1934

⁶¹⁶ Petri A.P., Op.cit., p.649

Grupă de dansuri a tinerilor 1955

e. Josef Buchecker și fanfara lui

Una dintre cele mai cunoscute fanfare a Aradului Nou a fost condusă de Josef Buchecker (1887-1964).

În perioada 1 noiembrie 1904 – 1 februarie 1919, Buchecker este elev la orchestra militară cu specializarea bass, dar în curând devine solist în regimentul de infanterie imperială Leopold II nr. 33 din Arad. După aceea a plecat în numeroase turnee cu această formație în Scandinavia, Marea Britanie, Africa de Sud etc.

În februarie 1919 el demisionează din armata română și întoarce spatele muzicii militare. Devine dirijorul fanfarei din Aradul Nou și funcționar la fabrica de vagoane "Astra" din Arad, iar din 1 mai 1930 este și dirijor la Teatrul Comunal din Arad. Din cauza unei mutări parțiale a activității comerciale a fabricii de vagoane, fanfara de la "Astra" se dizolvă. În aceeași perioadă Buchecker primește o ofertă pentru o orchestră, cu cca 40 de muzicieni, din Petroșani, în Valea Jiului. În toamna lui 1933 se muta acolo. Paul Klug a preluat din acest moment fanfara Aradului Nou, ca noul ei dirijor.

Ca pensionar și ca muzician, în 1948 Josef Buchecker se întoarce în Aradul Nou. A fost și liderul fanfarei pompierilor mult timp.

f. Fanfara de băieți a lui Karl Toischer

Orchestra de școlari (Franz Watz, 1973, continuă tradiția)

După terminarea Primului Război Mondial, neamțul Karl Toischer, care venea din Karlsbad, a înființat în Aradul Nou o orchestră de instrumente cu coarde, foarte populară în comună și în localitățile vecine. Din 1925 până în 1929 a format o mare fanfară de băieți, cu care a pleca în turnee. Toischer pleacă din Aradul Nou în anul 1929, însă absolvenții cursurilor sale au continuat activitatea muzicală și după aceea, iar unii devenind chiar muzicieni profesioniști.

g. Fanfara lui Franz Teichert

Franz Teichert (1937-2017) a fost muzician pursânge, sentimental dar în

același timp plin de viață, cum își amintesc cei ce l-au cunoscut și iubit. Muzica lui a lăsat o amprentă deosebită asupra Aradului Nou. Trupa lui Teichert a devenit aproape o instituție în comunitatea șvabilor bănățeni pentru că era prezentă nu numai

în orașul natal, ci și în aproape 20 de comunități bănățene la seri de dans, nunți, baluri tradiționale, festivaluri bisericești, baluri mascate, balul strugurilor ori la carnaval. Sunetul saxofonului său în jocul de întrebări și răspunsuri dat

de trompetă, încorporat într-un ritm crescător era unic, pur și simplu, era muzica lui Teichert. A doua lui preocupare a fost tineretul din Noul Arad. După ce Jugend-Kulturhaus (Casa de cultură a tinerilor) a încercat îndelung să găsească o persoană curajoasă care să fie dispusă să meargă pe firul subțire dintre liniile directoare ale autorităților vremurilor și interesele comunității germane, în cele din urmă a fost preluată de Franz Teichert.

Cu grupul său de tineri, el a fost capabil să producă, în fiecare an două programe noi, pe care le prezenta nu doar în Neu-Arad, ci în toate comunitățile germane vecine averse de cultură.

XIII. Unele personalități din Aradul Nou

1. Organistul

Anton Leopold Herrmann (1819 – 26 dec. 1896) a lucrat din 1845 și până la finalul vieții ca dascăl și cantor-organist valoros la biserica din Aradul Nou⁶¹⁷. Sub mâna lui orga construită de arădeanul Anton Dangl arăta tot ce poate face un instrument muzical bine lucrat. A rămas în istoria Aradului Nou însă ca un muzician, compozitor talentat. A trăit modest, era pasionat muzica bisericească, pregătirea corului bisericii și lecții de muzică pentru copii și adolescenți. Herrmann a fondat, de asemenea, cvartetul de bărbați din Neuarad. Doar câteva compoziții de natură liturgică ale sale au supraviețuit: „Offertorium” pentru solo bas (Confirma hoc Deus) și orchestră, două „Tantum ergo” și „Laudate Dominum”, pentru sopran, alto, tenor, solo de bas și orchestră.

Că Herrmann a fost, de asemenea, un bun cunoscător și promotor al cântecului liturgic este dovedit de cartea de cântece scrisă de mână pentru pelerinajul la Maria Radna din 1846. Inaugurarea din 1879 a “Wiener Votivkirche” alintată de vienezi ca „Domul de pe Ringstraße“, a doua ca înălțime în capitala imperială, i-a dat ocazia organistului-compozitor șvab din Neu-Arad să se afirme dincolo de hotarul Banatului. Cum inaugurarea

⁶¹⁷ Dr. Franz Metz (2017), Die Apotheose des Todes, der Auferstehung und des Lebens, Leopold Herrmanns Messe für die Wiener Votivkirche
http://www.hog-neuarad.de/cms/wp-content/uploads/Neuarad_Heimatblatt_2017.pdf

presupunea un concert de muzică sacra la care era invitat și împăratul Franz Joseph s-a organizat o competiție de lucrări muzicale originale la care puteau participa toți cei interesați ori relevanți din lumea muzicală a Imperiului. Hermann, modest, a refuzat să participe dar a oferit totuși una dintre lucrările sale unui prieten. Acesta a trimis-o comisiei de selecție. Opera lui Hermann s-a dovedit a fi câștigătoare în fața altor 163 lucrări. Presa a publicat știrea despre performanța șvabului „Leopold Herrmann, compozitor din Neu-Arad”. Astfel a ajuns un modest dar talentat cantor-organist din târgul Aradul Nou să-și interpreteze propria lucrare liturgică "Die Apotheose des Todes, der Auferstehung und des Lebens" (Apotheza morții, învierii și vieții) în fața unui puternic împărat.

2. Misionarul în China

Franz Friedrich (foto) s-a născut la 11 (după alte surse pe 12) noiembrie 1882 în Aradul Nou. Părinții lui: Anton Friedrich și Barbara născută Friedrich. Cu primul soț mort într-un accident, Barbara l-a avut pe Johann. Tânăra văduvă se recăsătorește cu Anton Friedrich. Conform tradiției de familie, Barbara Friedrich a avut 11 copii, dar au supraviețuit doar 4.

Referitor la Franz Friedrich nu se știu prea multe. A urmat școala din Aradul Nou, printre cei confirmați în 1889 numărându-se și el. Naș de confirmare i-a fost Johann Grimm. În aceea vreme capelan în Aradul Nou era

Wilhelm Dewald, care se pare a avut un rol important în cariera lui Franz Friedrich. Acesta i-a recomandat Ordinul Lazaritean din Graz. Într-o primă fază părinții săi nu au acceptat, însă la 18 martie Franz Friedrich este acceptat în Ordin iar în 1909 îl însoțește pe misionarul Thomas Ceska în China.

Pe 2 noiembrie 1910, Thomas Ceska pleca spre China luându-l cu el și pe Fratele Franz. Cei doi au mers cu trenul până la Roma, unde au primit binecuvântarea Papei Pius X, de aici la Genova, unde s-au îmbarcat pe nava germană "Goeben" La 18 decembrie ajung în Shanghai. Fratelui Franz i-a fost atribuită misiunea de la Chengtingf. Aici și-a dedicat întreaga viață misiunii în numele crucii, până la moartea sa, survenită la o dată necunoscută. Cert este că în 1946 el se afla internat într-un spital din Peking suferind de inimă.

3. Profesorul universitar

Emil Georg Asboth, inginer mecanic, profesor universitar (1854 Aradu-Nou – 1935 Budapesta). Tatăl lui, Johann de Asboth (1809-56), a lucrat până la moartea sa în Pâncota, județul Arad. Mama, Rosine Matthilde născ. Glatz (1815-66) a urmat școala elementară din Aradul Nou, apoi liceele din Arad și Timișoara. Georg a studiat ingineria mecanică la Budapesta și Zürich.

În 1883 este profesor la Universitatea Politehnică din Budapesta. În 1899 renunță la învățământ și devine director al fabricii de oțel și mașini „Ganz & Co” din Budapesta, iar mai apoi, director general al firmei „Danubius Maschinen Waggon und Schiffbau A.G.” Budapesta. Se pensionează în 1925.

Alții: Oskar Béla Asboth-Asböth (specialist în slavistică, prof. univ.); frații Blédy, Géza fiind prof. Universitar la Cluj și Lajos prof. Univ. la seminarul Alba Iulia.

4. Prelatul papal

Georg Bauer, membru al capitolului, vicar general, prelat papal (născ.23 martie 1843 în Aradul Nou, decedat 6 noiembrie 1925 la Timișoara). În 1854-62 a urmat cursurile liceelor din Arad și Timișoara; a absolvit în vara lui 1862; între 1862-63 a studiat Teologia în Timișoara iar între 1863-67 la Seminarul Central din Pesta; În 25 iulie 1867 este hirotonisit preot de episcopul Alexandru Bommaz, în domul din Timișoara. În anul 1904 a fost rector la Seminarul Teologic, apoi cenzor diecezan, membru al capitolului Cenad (între 14 octombrie 1906-6 noiembrie 1925)

Din 1917 a fost prelat papal și vicar general al episcopatului de Cenad. A fost înmormântat în cripta Domului din Timișoara.

5. Cardinalul

Lorenz Schlauch s-a născut în 1824, în Aradul Nou (foto). Între anii 1834-38 urmează cursurile liceului din Arad, iar apoi, între 1838-42, liceul din Szeged. Între ani 1842-1846 a urmat studii teologice la Seminarul Central din Pesta, ca student al eparhiei din Cenad. Între 1846-1847 a fost arhivar al Arhivei episcopale din Timișoara. În 3 aprilie 1847 a fost hirotonisit preot, în catedrala din Timișoara, de către episcopul Lonovics de Krivina. Între anii 1847-1849 a funcționat ca și capelan în Sânicolaul Mare și între 1849-1850 în Oravița. În 1851 a fost capelan al cartierului timișorean Fabrik și profesor de dogmatică la Liceul Episcopal. Între 1852-1859 a fost profesor de teologie pentru drept canonic și istoria bisericii la Seminarul Teologic din Timișoara. Între anii 1859-1863 a slujit ca preot în Cărani. În anul 1867 obține titlul de Doctor în Teologie la Pesta. Între 1872-1873 a fost membru al capitolului din Cenad; la 17 martie 1873 este numit episcop de Satu Mare. La 16 iunie 1880, devine membru al Consiliului Academiei Maghiare de Științe, membru fondator al Asociației Jurnaliștilor din Budapesta; Fondator al Asociației Ungariei Pázmány; În 1880 a fost numit de rege, consilier; în 1884 primește Ordinul Coroanei de Fier, Clasa I; 1885 doctor onorific al Facultății Teologice din Budapesta; în 1887 devine episcop al Oradiei; la 16 iunie 1893 a fost primit de către Papa Leon al XIII-a în Colegiul Cardinalilor. A murit în reședința episcopală din Oradea. Pe 15 iulie 1902 a fost înmormântat în cripta familiei din Timișoara.

6. Istoricul

Josef Hans (Honvéd) (1867-1935), autorul unei scurte istorii a Aradului Nou. Se cunosc foarte puține lucruri despre viața lui. Pare a fi fost o persoană extrem de introvertită, unii îl considerau un idealist, fanatic al egalitarismului social. Ca și celibatar, locuia într-o căsuță, puținii lui vizitatori observând neîndoielnic că el folosea drept pat un sicriu. Operele sale sunt:

- 1) Beschreibung der geschichtlichen Entwicklung der Gemeinde Neu-Arad – Descrierea evoluției istorice a comunei Aradul Nou (1923), 9 pagini;
- 2) Gedenkschrift ... Neu-Arad (1925), 20 pagini. Ar fi lăsat o serie de manuscrise și notițe privind istoria Aradului, Aradului Nou, Mureșel și a cetății.

7. Ziaristul

Anton Valentin (26 febr.1898 Aradul Nou – 1967 Sigmaringen) născut într-o familie de agricultori, a făcut școala în Aradul Nou, apoi gimnaziul în Arad și în 1914-1917 gimnaziul piarist la Timișoara. A fost încorporat în primul război mondial, apoi a studiat Teologia la Timișoara. Continuă studiile la Tübingen, Marburg și München iar între 1924-26 studiază la Cluj filosofia, filologia și economia. În 1916 își ia licența și ajunge profesor la „Banatia” și la liceul „Prinz Eugen”. În anul 1944 se refugiază în vest, fiind profesor în Vorarlberg și apoi Sigmaringen. A fost redactorul și editorul cotidianului „Banater Tageblatt” și al revistei de cultură „Banater Monatshefte”. Între anii 1938-1944 a fost șeful oficiului de cultură al comunității germane din Banat și director al Institutului de cercetare a Muzeului patriei. Este autor al „Die Banater Schwaben, kurzgefasste Geschichte einer südostdeutschen Volksgruppe – Istoria concisă a șvabilor bănățeni, München, 1959.

8. Chirurgul

Franz Karl Edler von Czeyda-Pommersheim, medic, profesor universitar. S-a născut în 8 Iulie 1891 în Aradul Nou și a murit în 24 septembrie 1974 în Budapesta. A fost un chirurg de excepție, practicând această meserie în mai multe spitale din Budapesta.

9. Poetul

Nikolaus Schmidt (25.09.1874 Mureșel – 21.09.1930 Budapesta).

Pseudonime: George Hakenschmid, Klaus Hammerschmidt. Între 1896 și 1901 pleacă într-o lungă pribegie prin Germania, Anglia și Franța. Lucrează într-un atelier de mobilă de lux la Berlin, timp în care-și face “ucenicia culturală” citind pe rupe, vizitând muzee, participând la manifestări culturale, prelegeri. Și-a format, ca autodidact, o cultură remarcabilă și ajutat de o memorie de excepție

putea cita ore întregi din clasicii literaturii. În 1902 se întoarce la Arad și ajunge contabil. Din 1905 până în 1909 conduce hanul "La mielul negru" devenit loc de întâlnire pentru oamenii de cultură arădeni, dar înregistrează pagube financiare. Câțiva ani are o prăvălie dar apoi, în 1914, ajunge redactor la "Budapester Tageblatt", colaborând și la diverse publicații germane și maghiare. Unii găsesc în opera lui asemănări cu cea a lui Madách Imre (Tragedia omului), alții regăsesc idei din "Faust" al lui Goethe. A scris: "Țăranii bravi – comedie sătească în trei acte" (Berlin, 1910); "Conflagrație mondială și patria" – poezii patriotice, în volumul "Furtună și ucenicie" – Budapesta, 1915; "Sanatas – comedia ideilor" – Budapesta, 1922 ș.a.⁶¹⁸

10. Medicul

Franz Hum-Ursachi (ns.1939, Aradul Nou) și-a făcut studiile în Aradul Nou, urmează școala tehnică dentară (1958-1960), apoi între 1960-1965 este înscris la Facultatea de stomatologie din Cluj, de unde este exmatriculat din motive de dosar. Este reînscris la Institutul de medicină Târgu Mureș, pe care l-a absolvit în 1967. Ajunge asistent universitar, șef de lucrări și își susține doctoratul. Din funcția de conferențiar universitar este din nou scos din învățământ, tot pe motiv de dosar (rude în Germania). Este reprimat după revoluție și ajunge profesor universitar la Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad. Acum este pensionar și în același timp un om îndrăgostit de istoria Aradului Nou pe care o cunoaște pe din-lăuntru ei.

11. Sculptori, pictori:

Emmanuel Jaltsch; Georg Schadt; Béla Vizkelety (1825-64); Emmerich Vizkelety (1819-95); Gottfried Wehrle (realizator de altare bisericești); Anton de

⁶¹⁸ Osterreichisches Biographisches Lexicon 1815-1950, ed. Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, 1993, p.289-290 și Greffner O. – Date cu privire la perioada de formare a scriitorului german din Arad, Nikolaus Schmidt, în „Ziridava” XIII/1981, p.285

Corth (în anii 1748, 1758 menționat ca și pictor); Sebastian Hoffmann (1745, sculptor); Blasius Schultz (sculptor), Francisc Klug (pictor) născut 1935 Aradul Nou și alții.

12. Frau Anni

Ana Maria Göckel ns. Fuchs (1951-2021) a fost cea care a condus Forumul Germanilor din Arad între 1990 și 2006 în calitate de președintă. Din 2006 a preluat funcția de președintă de onoare. S-a remarcat îndeosebi drept profesoară de limba și literatura germană, din 1990 învățând eficient și cu succes multe generații de elevi candidați la examenul de limba germană Deutsches Sprachdiplom DSD2 (1995-2011) și "Osterreichisches Sprachdiplom". În 1999 a fost numită șefa catedrei de Limba germană.

Pentru un scurt mandat, în vremuri tulburi, a preluat și funcția de director al Liceului Teoretic "Adam Müller Guttenbrunn" și a condus școala cu bine prin perioada dificilă. Pensionată în 2011 a continuat activitatea de mentorat pentru tinerele generații de profesori de germane. Vreme de peste 25 de ani Ana Maria Göckel a fost sufletul sărbătorilor de Kerwei – hramul bisericii – și al tradițiilor populației germane, apoi a activat drept voluntară și consilieră a asociației, drept pentru care a și fost foarte îndrăgită. Mormântul ei este în cimitirul din cartier.

XIV. Istoria și lumea

Transformarea Aradului Nou dintr-o comună cu pretenții de târg așezat și cu înfățișare de mic orașel, într-unul dintre cartierele marelui oraș de la nord de Mureș, nu a însemnat sfârșitul istoriei lui dar a marcat sfârșitul lumii sale, adică a felului sau specific de a fi. La urma urmelor, acesta este determinat de oamenii care-l locuiesc. Procesul s-a desfășurat treptat pe măsură ce marile fenomene istorice, schimbarea regimului, stalinismul românesc și sovietizarea țării, naționalizarea și exproprierea, deportările și lagărele de muncă, industrializarea, cooperativizarea, urbanizarea și construirea societății socialiste și-au lăsat amprenta asupra spațiului său.

Noua lume ce se construia li s-a părut străină și era dușmănoasă pentru șvabii din Aradul Nou. Suferințele ce le-au îndurat, măsurile discriminatorii împotriva etnicilor germani, au fost imense și cu atât mai greu de îndurat cu cât erau și nedrepte. Pentru că au fost considerați în devălmășie responsabili pentru ororile războiului și ale fascismului, păcate ce le-au fost aruncate pe umeri fără a fi în egală măsură vinovați și nici măcar singurii responsabili, șvabii sau simțit izolați.

1. Între “Heimat” și “Vaterland”⁶¹⁹

Abia târziu, la mijlocul anilor 1950, partidul comunist (implicit și statul) și-a reevaluat poziția față de germani, considerându-i o “minoritate națională” care poate fi angrenată în procesul de construire a “societății socialiste”. Răul era însă făcut. “Heimat”-ul (căminul) pentru care munciseră și suferiseră generațiile anterioare le devenise străin. În schimb “Vaterland” (patria) se configura într-o soluție. Ca o consecință a războiului, multe familii de etnici germani au fost despărțite, o parte ajungând în Germania, iar alta rămânând în România. Tratatul discriminatoriu la care au fost supuși germanii până la mijlocul anilor 1950, mai apoi presiunea de asimilare și dificultățile vieții de zi cu zi,

⁶¹⁹ Ambele pot fi traduse prin substantivul patrie dar în timp ce “Heimat” trimite la locul de naștere, la cămin, la comunitate, “Vaterland” are o accentuată componentă națională, etnică și este legată de limbă. Primul substantiv este de genul feminin, al doilea masculin.

toate accentuate de declinul economic al României socialiste, au sporit dorința lor de a-și părăsi căminul. Ambiția lui Nicolae Ceaușescu de a plăti datoria externă înainte de termen, a transformat reunificarea familiilor într-un adevărat negoț cu oameni. Între 1968 și 1989, circa 200.000 de germani au fost practic vânduți, la bucată, ca orice fel de marfă, de comuniștii români și cumpărați de capitaliștii din RFG. În urma negocierilor dintre București și Bonn au fost stabilite cote de imigranți și tarife de achitat, în funcție de statut, pregătirea profesională ori studiile celor ce vroiau să-și reîntregească familiile. Astfel, pentru un “caz normal” se achitau 1.800 de mărci, pentru un tehnician sau un muncitor calificat – 2.900 DM; pentru un student – 5.500 DM, pentru absolvent de facultate – 11.000 DM. Mai mult chiar, s-a plătit inclusiv pentru cei plecați ilegal, peste cotele convenite, cei care nu s-au mai întors din vizite și excursii. În anii `70 și `80 au părăsit țara anual circa 14.000 de etnici germani. Deja mulți dintre șvabii din Aradul Nou erau în „Vaterland”, cei rămași acasă așteptând doar ocazia să ajungă și ei acolo. Așa încât cea de-a 260 aniversare a întemeierii Aradului Nou are loc la ... Nürnberg.

a. A 260-a aniversare în exil a comunității

De Rusalii, la 22 mai 1983, a avut loc la Nürnberg întrunirea celor plecați din Aradul Nou pentru a aniversa întemeierea „dragului nostru Aradul Nou” cum îl numea Franz Dürrbeck. Din discursul său, susținut în fața a aproximativ 900 de participanți, mulți dintre ei abia scăpați de după „cortina de fier”, răzbate atât mândria de a fi urmașii celor ce au întemeiat Aradul Nou dar și multă amărăciune față de soarta rezervată germanilor. Unul dintre scopurile aniversării a fost și strângerea fondurilor necesare publicării unei cronici a așezării, monografie care a și apărut doi ani mai târziu, sub semnătura istoricului dr. Anton Peter Petri.⁶²⁰

După căderea comunismului în decembrie 1989, odată cu libera circulație, cifra emigranților germani a crescut dintr-o dată la peste 100.000. Din aproape 750.000 de cetățeni care se declarau germani la recensământul din 1930, în

⁶²⁰ Petri A.P., Op.cit., p.279

2002 doar puțin peste 60.000 de cetățeni români își mai asumau naționalitatea germană iar în Arad mai erau 2.219 germani.⁶²¹

Cei plecați din Banat au rămas însă atașați sufletește de “heimat”-ul lor. În toate colțurile lumii pe unde i-a dus soarta au apărut așa numitele “Heimatortsgemeinschaften” ale șvabilor bănățeni, pe scurt HOG, adică asociații ale comunităților natale. Acestea au ca scop păstrarea vie nu doar a amintirii ținutului natal dar și a interesului pentru situația lui actuală. Asociația celor plecați de la noi are și un site cu adresa www.hog-neuarad.de.

În ceea ce privește Aradul Nou structura etnică s-a schimbat radical cu atât mai mult cu cât procesul de emigrare a continuat și după 1989. Din majoritari cândva, acum au mai rămas șvabi câți să-i numeri pe degete. Au mai rămas în Aradul Nou cei bătrâni, cei ce nu aveau rude în Germania, ori cei legați prea mult sufletește de “Heimat”. Așa a dispărut (pentru o perioadă) “Kirchweih”-ul, germana cu accent “ciudat” vorbită pe străzile cartierului, preocupățile cu batic și fuste negre ce-și lăudau marfa proaspătă, într-o română inimitabilă, prin piețele orașului, dar și meșterii pricepuți în al căror cuvânt chiar te puteai încrede, prieteni devotați sau cunoștințe, astfel s-au împuținat credincioșii bisericii catolice.

A dispărut în fond chiar o parte din noi și din istoria noastră pentru că șvabii au făcut parte din ea, lăsându-și amprenta asupra ei dar și asupra noastră. Astfel, după aproape 300 de ani, o lume aproape că a murit, o poveste s-a sfârșit.

A început însă alta, cu alți actori în rolurile principale: noi, cei de acum.

2. Ziua cartierului Aradul Nou

Anul 2011 a reprezentat momentul unei redescoperiri a identității Aradului Nou. În contextul eforturilor administrației locale de stimulare a spiritului comunitar al arădenilor a fost inițiată acțiunea intitulată “Zilele cartierului ...” În 2 octombrie 2011, într-o zi de duminică, a fost ziua Aradului Nou. Era anul când Neu- Arad ar fi împlinit 288 ani de la întemeiere. Evenimentul organizat de Primăria municipiului și CLM Arad, cabinetul parlamentar al deputatului Adrian Nițu și al

⁶²¹ Recensământul populației și al locuințelor, 18-27 martie 2002. Institutul Național de Statistică, 2003.

senatorului Ovidiu Marian a cuprins tot ce se poartă la un asemenea eveniment – slujbă la Biserică, expoziție de fotografii din istoria Neu Arad, simpozion de comunicări despre Istoria cartierului Aradul Nou la biblioteca Grupului școlar forestier, Palatul Nopcsa-Pallavicini, lansarea primei monografii a cartierului scrisă în limba română “Aradul Nou – Mureșel, istoria unui cartier, povestea unei lumi”, decernare de premii, distincții și diplome de

onoare pentru fii cartierului, o recepție la internatului școlii și apoi seara de la ora 18. Pe platoul din fața centrului comercial a avut loc un program artistic susținut de ansamblul Banat-JA, recitalul muzical cu Melisa Țolea, dansuri moderne, concert folcloric Aurel Ungur, Maria Stan Toma, Stefan Muntenaș. Anul următor ziua cartierului, pe lângă lansarea unei a doua ediții a monografiei, a fost marcată de o expoziție de proiecte de lucrări monumentale ale sculptorului Dumitru Paina, bihorean de origine, devenit și el localnic în Aradul Nou. Mai apoi inițiativa și-a pierdut suflul.

3. Istoria continuă

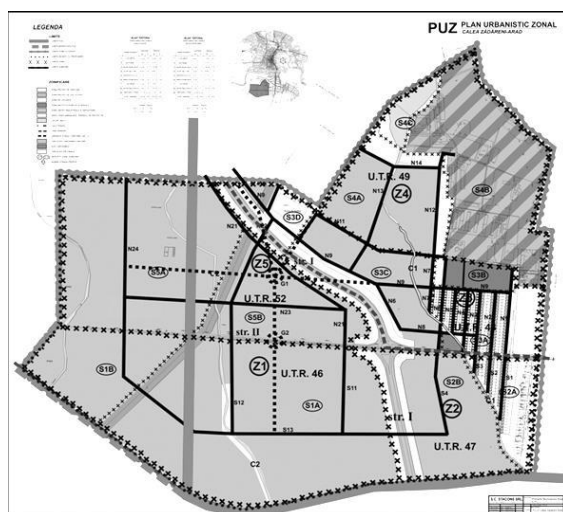
Odată cu alipirea comunei la Arad și transformarea Aradului Nou într-un cartier și decizia asupra administrării sale s-a mutat. Municipiul era cel care decidea care-i erau prioritățile, ce trebuia făcut, unde și când. Părțile, respectiv cartierele, nu puteau influența decisiv nici dezvoltarea întregului, nici propria lor situație. În 1947 argumentul pentru alipirea comunei era că unirea este „atât din punct de vedere economic cât și edilitar, de salubritate, canalizare, etc. în favorul populațiunii din comuna Aradul Nou.” Evident, în cei peste 60 de ani trecuți, parte din aceste promisiuni s-au împlinit.

Cu toate acestea din punct de vedere urbanistic, edilitar, imaginea cartierului nu s-a schimbat în datele sale esențiale. Marile investiții din epoca

industrializării țării l-au ocolit. Nici măcar una care să se alăture celor, oricum puține, făcute în perioada anterioară anilor 40 (situația lor actuală este prezentată la capitolul Industrie), nu s-a realizat în Aradul Nou.

Acest lucru nu a reprezentat neapărat un rău pentru Aradul Nou. Măcar zona și-a păstrat aspectul rezidențial, singurele blocuri fiind ridicate în anii 60-70 în zona Gării CFR, aproape de fabricile apărute în cartierul vecin, Sânicolaul Mic. Dacă perioada socialistă a conservat practic starea de lucruri existentă, nici primii ani de după 1989 nu au adus modificări majore.

Despre reconsiderarea statutului Aradului Nou se poate vorbi abia odată cu începutul anilor 2004, când actualul primar al municipiului, Gheorghe Falcă a obținut primul mandat în fruntea administrației locale (apoi din 2020 Călin Bibarț). Atunci a fost înființată zona industrială Arad-Sud (ZIS) și au început ample lucrări de reabilitare a structurii rutiere a cartierului.

a. Zonele industriale

Prima investiție majoră în reabilitarea infrastructurii rutiere a zonei a fost începută chiar în 2004. După o investiție de 11,8 milioane lei, în noiembrie 2006 a fost dată în exploatare legătura rutieră Aradul Nou cu podul rutier Micalaca. În anul următor, strada Ogorului (spre Zădăreni) a fost refăcută din fundație realizându-se inclusiv magistrala de canalizare care, din zona

industrială subtraversează Mureșul spre stația de epurare a municipiului. Tot atunci au fost refăcute străzile Posada, Ady Endre, Ștefan cel Mare (lărgită cu o bandă de circulație), Spartacus, Ana Ipătescu, aleea Muncii și Constituției. În 2010 au început lucrările la centura ocolitoare a Aradului, în regim de autostradă, care trece prin sudul cartierului, prin ZIS și va face legătură între segmentele de autostradă Nădlac-Arad și Arad-Timișoara.

Zona Industrială Sud (ZIS), înființată în 2004, a reprezentat prima investiție majoră destinată industriei și serviciilor, de la nașterea localității și până astăzi. Cu o suprafață de 150 hectare, aflată între Aradul Nou și Zădăreni, zona este acum sediul câtorva companii. Printre primele care operează aici sunt fabrica de polistiren expandat a firmei Zentyss, Cefin Logistics Park Arad (CLP Arad), un centru de logistică și distribuție, clasa A, cu o suprafață totală de 94.000 mp. Investiția, în valoare de 28 milioane de euro, a fost inaugurată în 9 octombrie 2008.

Ultima, dar nu cea din urmă investiție din ZIS, este cea a constructorului arădean de mijloace de transport Astra Bus care în vara anului 2008 a inaugurat o hală de producție mijloace de transport pentru persoane.

O a doua zonă industrială a cartierului este cea situată pe aleea Muncii (foto) și al cărei „miez” este compania „Cotta Internațional”. Inițial numită MGA (Mobilă Generală Arad) apoi MTA (Mobilă Tapițată Arad) este prima investiție privată de amploare din cartier (str. Bicaz nr.1-5) inițiată după 1989, în industria mobilei.

Patron, ing. Gheorghe Cosma. Din anul 2000, după o investiție evaluată la circa 2 milioane de mărci germane, MGA a devenit o companie mixtă româno-elvețiană care asigură 300 locuri de muncă, cu denumirea „Cotta International”. În luna mai 2010, la împlinirea a 10 ani de la înființarea Cotta, patronul fondator s-a retras din activitate, funcția de director fiind preluată de ginerele acestuia.

Chiar dincolo de calea ferată, la ieșirea spre Timișoara, se află parcul de afaceri „Decon”, în care operează câteva companii.

b. Investiții

Ca investiții în comerț este de notat că primul spațiu comercial al retailerului olandez „Spar” în România a fost la Aradul Nou unde a deschis, tot în zona gării, un supermarket. Investiția încheiată în 2006, este estimată la aproximativ 1,5 milioane de euro. În septembrie 2010 spațiul magazinului a fost preluat de retailerul austriac “Billa”. Lanțul de magazine de tip discount din Germania operat de concernul Lidl & Schwarz Co & KG a inaugurat în 31 mai 2012 pe cal. Timoșorii, la limita dintre Mureșel și Aradul Nou un supermarket. Este a treia unitate a lanțului construită în Arad și în același timp prima investiție comercială modernă în această parte a cartierului. La ieșirea spre Timișoara există proiectul construirii unui centru comercial de tip mall, “Ice Plaza”, prima investiție comercială de amploare din partea de sud a Aradului. Deși dezvoltatorul are deja autorizație de construire, proiectul a fost deocamdată „înghețat”.

Microcartierul Ana Ipătescu

Ansamblul rezidențial de vile AXA I. de pe str Armoniei nr. 94 reprezintă primul proiect dezvoltat de compania arădeană Bermo Group și totodată primul proiect finalizat în Arad de către un dezvoltator imobiliar local după 1990. El a fost urmat de AXA II. în aceeași zonă.

Boom-ul imobiliar din anii 2007-2008 a marcat și în cartierul nostru de construirea în regie proprie a zeci de imobile. A apărut chiar un nou cartier rezidențial la capătul străzii Milan Tabacovici, fostă Merfy ori Carol I. Pe strada Ana Ipătescu a fost construit un miccartier de trei blocuri, finalizat în 2011.

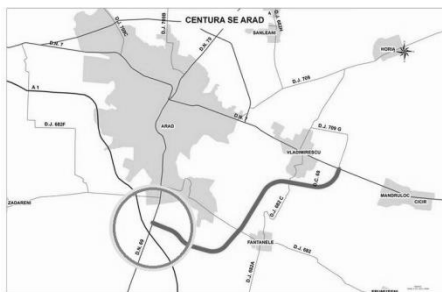
În industria hotelieră au fost de asemenea realizate câteva spații de cazare. Primul a fost hotel "President" pe calea Timișorii nr.133. A fost construit între 1998-2001 și introdus în circuitul turistic în anul 2001. Are 33 de camere duble, un restaurant în stil clasic, cu o capacitate de 120 de locuri. Hotel XeMar, din vechiul Mureșel, a fost inaugurat în 1 octombrie 2006. Are 36 locuri cazare, o sală pentru evenimente de 120 locuri și un restaurant de 80 locuri. În apropiere, pe calea Timișorii nr.13, funcționează pensiunea XEMAR, construită înaintea hotelului. Hotelul "AS" și hotelul "Riga", amândouă pe calea Timișorii, sunt ultimele inaugurate.

În zona servicii auto, cu excepția vechiului "Service-auto Dacia", acum IATSA, s-au mai deschis o reprezentanță "Opel West" și un show-room "Hyunday".

c. Șantierul

Anul 2010 a fost anul în care cartierul s-a transformat într-un șantier. După refacerea rețelei de apă și canalizare de pe calea Timișorii, lucrare finalizată, s-au reabilitat carosabilul pe cal. Timișorii și Ștefan-cel-Mare cu liniile de tramvai. Investiția a fost cuprinsă în etapa a doua a celui mai mare proiect de infrastructură realizat în Arad în ultimii 20 de ani: „Transport Urban în Municipiul Arad”, proiect finanțat printr-un credit BERD în valoare de 32 milioane euro. Un al doilea proiect, important pentru Arad și care a influențat și cartierul Aradul Nou, este cel care viza reabilitarea centrului istoric vechi al municipiului. Acesta presupunea refacerea unei serii de străzi incluse în zona denumită Ansamblul Urban Arad, zonă care concentrează un bogat patrimoniu istorico - cultural a cărui valoare, diversitate și autenticitate locală trebuie conservată și protejată. A fost reabilitată și restaurată clădirea Preparandiei și acest imobil cu o bogată istorie, a fost transformat într-un muzeu tematic dedicat primei școli pedagogice românești.

Proiectul era important pentru Aradul Nou întrucât presupunea și reabilitarea podului Traian, monument de artă inginerescă și simbol al orașului, lucrare finalizată în decembrie 2011. Administrației locale are și intenția de a construi un pod rutier definitiv, în amonte de actualul pod, în locul celui provizoriu prevăzut în proiect.

(Foto: Proiecte majore de infrastructură rutiere)

Dacă această dorință se va materializa, atunci Aradul Nou va fi legat de oraș nu de două ci de trei, sau chiar patru poduri, dacă-l luăm în considerare și de cel destinat centurii cu regim de autostradă a Aradului, finalizat în iulie 2011.

d. Centura ocolitoare sud- est.

Guvernul a emis în ianuarie 2022 o hotărâre prin care au fost aprobați indicatorii tehnico-economici pentru unul dintre cele mai importante proiecte ale Aradului: Varianta ocolitoare a Municipiului Arad-Est. Indicatorii tehnico-economici

reprezintă atât costurile de realizare a lucrării, cât și parametri tehnici ai drumului, care va fi realizat din fonduri europene și de la buget. Potrivit datelor tehnice puse la dispoziție de ministerul transporturilor, centura va avea o lungime totală de 11 km și costă aproape 270 de milioane de lei. În ceea ce privește traseul viitoarei centuri, aceasta va începe la km 46+115 pe DN 69, la intersecția giratorie existentă cu breteaua nordică a nodului rutier Arad-Sud al autostrăzii A1, de unde merge spre est, traversează peste un pasaj, denivelat de 147,20 m. linia de cale ferată Timișoara-Arad, se înscrie pe un culoar între Arad și Fântânel, traversează cu pod lung de 1.115 m. cu două benzi de circulație Mureșul, ocolește Vladimirescu și se finalizează în DN 7 cu amenajarea unei girații. Traseul intersectează o serie de drumuri județene ori comunale pentru care sunt amenajate intersecții la nivel.

O nouă tinerețe pentru bătrânul pod Traian după ...

... lucrările de reabilitare 2011

e. Podul Andrei Șaguna – Mureșel

Acest proiect nu este doar despre un pod ci despre un nou traseu de transport public cu autobuse electrice, traseu care va lega direct Aradul Nou de Vlaicu. O seamă de străzi din cartier vor fi total reamenajate. Contractul semnat luni 17 ian 2022 de Primăria Arad beneficiar și PAB Romania (Arad) prin Mircea Sandu, executant prevede construirea și modernizarea infrastructurii rutiere pe trei tronsoane de străzi cu o lungime totală de 7,7 kilometri, construirea unui pod peste râul Mureș la capătul străzii Andrei Șaguna, lung de 295 metri și lat de 23,5 metri, amenajarea a două stații de reîncărcare pentru autobuzele

alimentate electric, modernizarea a 17 stații de transport public și construirea a șase stații noi, crearea, modernizarea sau extinderea unui număr de 20 de intersecții semaforizate prevăzute cu sisteme de transport inteligente, plantarea a 300 de arbori și arbuști de-a lungul aliniamentelor stradale. Aradul Nou va avea un traseu de transport public de călători cu autobuse electrice care va asigura legătura între strada Ștefan-cel-Mare și

zona UTA. Lucrările au început în vara lui 2022. Traseul (parte din tronsonul doi – nn), după traversarea Mureșului în Mureșel, va trece apoi peste canalul „Țiganca”, unde va fi un podeț, iar apoi va intra pe străzile existente, cu o intersecție care va fi în dreptul străzii Economului și se va îndrepta spre str. Coloniștilor, mai departe pe str. Câmpia Turzii și înainte pe str. Ticu Dumitrescu – stradă care acum e neamenajată, dar care va fi atunci reabilitată în cadrul

proiectului. De-a lungul acostamentului vor fi plantați arbori. Traseul va continua până la intersecția cu strada Ogorului unde e și autostrada, va merge pe Ogorului până la Calea

Timișorii, unde se încheie tronsonul al doilea. După benzinăria Lukoil va fi amplasată cea de-a doua stație de încărcare rapidă a autobuzelor electrice care va reprezenta și capul de linie, de unde autobuzele se vor întoarce la intersecția cu Dacia Service din Aradul Nou și apoi retur către UTA.

Tronsonul al treilea reprezintă porțiunea de drum dintre Calea Timișorii până la str. Ștefan-cel-Mare. (Foto traveler@peundemerg – șantierul și podul aurostrăzii A1)

Podul peste Mureș și Luminile podului – foto N. Scripciuc
Orice drum e un nou început

f. Instituții bancare

Odată cu amplificarea investițiilor în Aradul Nou și pe măsura creșterii creditării cartierul a devenit interesant și pentru bănci. Principalele instituții financiare și-au deschis aici agenții. Banca Transilvania are una pe calea Timișorii nr.50 în clădirea fostului han “Zur Traube”, BCR și BRD au fiecare câte una în zona Gării, pe strada Ștefan cel Mare, în blocul 4 respectiv 5. Recent BRD a inaugurat încă o sucursală pe calea Timișorii nr. 39.

Banca centrală cooperatistă Creditcoop – agenția Arad, funcționează în sediul fostei “Bănci populare pentru Aradul Nou și Proviință” de pe calea Timișorii nr.48 și în fine CEC Bank care are o agenție chiar în imobilul fostei bănci “Neuarader Spaarkasse Aktiengesellschaft” (Casa de păstrare Aradul Nou).

g. Sport

La nouă ani după ce Aradul a înghițit Aradul Nou, în cartier a fost fondat primul club sportiv de după 1944. Patronat de o fabrică din Sânicolaul Mic, “Centrul mecanic” ulterior IMAIA, după 1989 AZOMA, producător de utilaj agricol, Asociația sportivă “Motorul” (1956) a funcționat în imobilul ocupat pe vremuri de hanul “Zur Traube”. Terenurile de fotbal și cel de handbal au fost amenajate pe locul defrișat al grădinii de vară a restaurantului și pe o parte din “Grădina zânelor”. Localnicii spun că rușii au scos o parte din copacii din grădină cu buldozerele și au nivelat spațiul pentru terenul de fotbal. Lucrările pentru înființarea bazei sportive au fost coordonate de Stănescu Sergiu. Inițial, clubul avea o secție de box, una de tenis de câmp, alta de handbal și una de șah.

Stadionul are o capacitate de 2.500 locuri. În anul 2006 stadionul a fost modernizat în vederea omologării în urma unei investiții a municipalității de peste o jumătate milion de lei. Clubul a avut și o secție de moto-cross, acum desființată.

Din anul 1995 baza sportivă Motorul a fost sediul echipei de fotbal a Clubului sportiv "Atletic Club Universitatea de Vest Vasile Goldiș Arad" pe scurt ACU, continuatoare a tradiției echipei "Motorul". În anul 2000 echipa a promovat pentru prima dată în eșalonul al treilea. După trei sezoane petrecute în diviza C, a promovat în eșalonul secund. Cele mai mari performanțe ale echipei sunt

participarea în șaisprezecimile Cupei României în 2003-2004 și 2007-2008 cât și 2010-2011. Antrenorii formației au fost: Marcel Coraș, Gian Pio del Monaco, Mihai Roșca, Petru Grosu, Ioan Herman și actualul

Costel Bogoșel. Clubul a fost dizolvat în august 2011 după ce s-a retras din Liga a II-a datorită unor dificultăți financiare. În august 2016 stadionul „Motorul” cu o capacitate de 4.000 spectatori, tabelă electronică, nocturnă, a primit certificatul de securitate, document care atestă că această bază sportivă îndeplinește condițiile pentru desfășurarea de competiții ale Federației Române de Fotbal, care a omologat Stadionul „Motorul” pentru meciurile oficiale ale echipei UTA pe teren propriu, în sezonul competițional 2016-2017. UTA a jucat pe „Motorul” în perioada construcției noului stadion „Francisc Neuman” din Arad (2014–2020).

Un alt teren de fotbal a funcționat în anii '70 în zona "Colonie" din cartier. El a fost construit de niște tineri entuziaști din zonă care și-au amenajat terenul și au format o echipă de fotbal pe care au înscris-o în campionatul județean. Între ei, Marius Berzovan, Tudose (acesta a jucat mai târziu la UTA), Nicu Rădoi. Inițial echipa a fost sponsorizată de Cooperativa "Pielarul". Apoi a fost preluată de un blănar din Aradul Nou, Aurel Dudaș, încât și-a schimbat numele în "Blănarul". Echipa nu a supraviețuit decât 6-8 ani.

În aceeași bază sportivă funcționează și clubul de box “Silva Lazăr – Motorul Arad”, club privat, patronat de Lazăr Vasile.

În 2011 clubul avea 15 sportivi legitimați.

Primul antrenor al clubului a fost Stănescu Lazăr, apoi Mohan, Târb Valentin, Sekely Dionisie și acum Barna Florian, primul arădean medaliat la o competiție națională de box, seniori (1982). După ce un an și jumătate a antrenat pugiliști ai clubului Motorul Silva Lazăr, club pentru care a boxat

și el, Ruben Stoia a întemeiat în 2017 ”Boxing Club Ruben Stoia”. Este un club dedicat atât performanței cât și celor care iubesc boxul și vor să îl practice la nivel de amatori. În 2020, Florin Otvoș (categoria 40 kg) și David Otvoș (categoria 46 kg) au ajuns campioni naționali de cadeți la turneul pentru Cupa României la Sala de sport a Universității Aurel Vlaicu din Micălaca. Nu au fost singurele medalii obținute de pugiliștii arădeni: Karlo Bot (52 kg) și Alberto Biro (91 kg), ultimul în cadrul Cupei României la seniori au fost medaliați și ei. Cosmin Stoica (categoria plus 80 kg) s-a oprit în sferturi. La Finalele Cupei României la Cadeți din 2021 doi dintre sportivii antrenați de Stoia au urcat pe primul loc al podiumului, Florin Otvoș și Rozsa Marc. În 2017 și 2018 ”Boxing Club”-ul din Aradul Nou a organizat la Arad două competiții internaționale de box în Gala campionilor.

Sportivii din vremurile prezente sunt urmași demni ai sportivilor de odinioară:

g.1 Personalități ale sportului

Alfred Palavicini (1848-1886) marchiz, a fost un susținător al dezvoltării sportului în Aradul Nou. O tradiție de familie având în vedere faptul că tatăl lui a fost un promotor al ”atletismului greu”, în speță al halterelor.

Carol Weichelt (2.03.1906-4.07.1967) a debutat în fotbal la echipa clubului ANTE (Aradi Munkás Torna Egylet sau Asociația Muncitorilor pentru Educație Fizică Arad) și a jucat câțiva ani în meciurile din liga I. În 1924 a participat la Jocurile Olimpice din Paris susținând o partidă în meciul România-Cehoslovacia (scor 1-4).

Francisc Zimermann (ns. Aradul Nou, 1900-1980). A debutat la SGA (Societatea de gimnastică Arad) în 1911. Ulterior a fost transferat la TAK sau CAMT (Clubul athletic muncitoresc Timișoara). A susținut două partide ca și component al echipei naționale în partida cu Iugoslavia în 1922. La Olimpiada de la Paris joacă cu națională în partida contra Olandei (scor 1-4).

4. Comunitatea germană, astăzi

Operațiunea de “vânzare” a etnicilor germani în anii 1970-80, urmată de emigrarea masivă de după 1989, a schimbat profund structura etnică a populației Aradului Nou. Din majoritari șvabii sunt astăzi doar câteva procente din totalul populației cartierului. Cu toate acestea ei sunt poate cea mai prezentă și activă comunitate în viața comunitară a Aradului Nou. Biserica catolică și învățământul în limba germană au contribuția lor în păstrarea identității Neu-Arad-ului. Însă nu doar ele. Două organizații care-și au sediul, firesc, în cartier își pot asuma rolul de păstratoare ale istoriei șvabești în această parte a Aradului. Una este o structură politico/civică, cealaltă o asociație culturală. Forumul Democrat al Germanilor din România, filiala județului Arad și asociația de tineret Banat-JA sunt cele două organizații care păstrează încă spiritul german al târgului Neu-Arad. Celor două li se datorează prezența vie a elementului șvab în viața culturală a Aradului de astăzi.

În miezul oricărei organizații se află unul ori mai mulți oameni care sunt elemente motrice ale acestora. Similară este situația și în cele două menționate mai sus.

Prof. Mihael (Michael) Szellner

Profesorul de fizică Michael Szellner, alintat cu drag de cunoscuți Miși, președinte al Forumului German filiala Arad, s-a născut în anul 1964 la Arad. În anul 1983 a absolvit Liceul industrial nr.10 (cu predare în limba germană) de profil tehnic. Înainte de facultate a dat pieptul cu viața reală: lăcătuș mecanic la Întreprinderea de vagoane Arad din 1983, apoi

**FORUMUL DEMOCRAT AL
GERMANILOR DIN ROMÂNIA**

**FORUMUL DEMOCRAT AL
GERMANILOR DIN ROMÂNIA**

mecanic utilaj de excavare (brevet militar din 1984) la canalul Dumăre – Marea Neagră. În 1985 a obținut atestatul de muzician instrumentist (chitară) eliberat de Ministerul culturii. Cursurile Universității din Timișoara – Facultatea de științele naturii le-a absolvit în 1989, devenind licențiat în fizică. Între anii 1990-2001 a fost profesor de fizică și apoi director educativ (1999-2002), în fine director al Liceului german “Adam Muller Guttembrunn” din Aradul Nou în

perioada 2002-2010, după care s-a reîntors la catedră. Și-a completat pregătirea profesională cu un masterat de Informatică Aplicată la Facultatea de științe exacte a Universității Aurel Vlaicu, promoția 2018.

Este membru al Forumul Democrat al Germanilor din România, organizația prin intermediul căreia comunitățile cetățenilor români de etnie germană participă la viața politică, socială și culturală din 1989, de la fondare. În 2006 ajunge președintele filialei Arad. După două mandate câștigate la

alegerile locale pentru consiliul municipal Arad (1992-1996-2000, cel mai tânăr consilier local) candidează simbolic la fotoliul de primar al Aradului în 2004, 2008 și 2012 din partea formațiunii germane, cu mesajul explicit "și comunitatea noastră contează în Arad". Din 2017 atât FDGR (organizația județeană Arad) cât și Cercul cultural Banat-JA (organizație de tineret de cultură germană) au casă nouă în Aradul Nou, acolo unde le este locul. Imobilul de pe calea Timișoarei nr.40 a fost achiziționat și reamenajat cu fonduri de la Formațiunea Bănățeană de Cooperare Internațională "Banatia" din Timișoara. În curtea lui s-a construit cu fonduri ale FDGR (organizația pe țară) provenite de la Parlamentul României – Consiliul pentru Minorități – un cămin cultural.

Profesorul Szellner este pasionat de terapiile complementare, din 2003 fiind director (onorific) pentru cercetarea și validarea terapiilor complementare în cadrul ANATECOR. Deține multiple atestate profesionale în educația adulților

de formator, formator de formatori, consilier de dezvoltare personală, expert în educație.

A publicat în 2007 volumul "Energetica viului – introducere în bioenergetică – bazele științifice ale terapiilor complementare", reeditat de mai multe ori drept manual pentru cursanții școlii de terapeuți a ANATECOR – Asociația Națională de Terapii Complementare din România. În 2013 i-a apărut volumul de științe de graniță "Societatea cuantică", reeditat multiplu, teorie susținută apoi la numeroase conferințe și în emisiuni de televiziune.

Banat-JA

Cercul cultural "Banat-JA" (**B**anat – **J**unge **A**kademiker) Romania s-a înființat în anul 1990 și s-a înregistrat ca persoană juridică în 1992. Membrii Banat-JA sunt tineri aparținători ai etniei germane din Romania, tineri vorbitori

de limba germană din Romania, precum și persoane interesate de menținerea și promovarea culturii germane din România. O serie de manifestări în țară și străinătate au făcut ca Cercul cultural "Banat-JA" România să fie cunoscut și apreciat pe plan european. Sprijinul economic direct, proiecte în domeniul calificării, recalificării și perfecționării tinerilor, proiecte de menținere și promovare a culturii și tradiției, schimburi culturale și de tineret, precum și acțiuni ecologice concrete fac obiectul de activitate al organizației Banat-JA. Punerea în practică a acestuia se realizează prin intermediul manifestărilor, întâlnirilor și seminariilor culturale, științifice, economice, sportive și de protecția mediului, atât în țară, cât și în străinătate. Sprijinirea și dotarea de grădinițe, școli, case de copii și centre culturale, precum și renovarea și restaurarea monumentelor istorice (foto: Banat JA la 30 de ani)

aparținătoare culturii germane din România constituie de asemenea una dintre preocupările forumului tinerilor din Banat. Efectiv fără activitatea grupului nu am putea vorbi de o viață culturală identitară a comunității germane, n-am putea vorbi de Kirchweih, de balul șvabilor și atâtea alte evenimente care demonstrează că multiculturalitatea Aradului există și prin Aradul Nou. Banat-JA duce spiritul șvabilor arădeni mai departe. De multe ori forța motrice a unei organizații se află în pasiunea unuia sau mai multor oameni.

Pompilia Szellner este din 1993 președintele ales și reales al grupului care a sărbătorit, iată, în 2022 trei decenii de activitate. Născută în 1967 în Zăgujeni (CS) a terminat liceul german din Aradul Nou ca șefă de promoție, apoi Institutul politehnic Timișoara în 1991. O perioadă asistent universitar al aceluiași Institut, apoi educatoare, șefa biroului din România al Camerei de comerț și Industrie Düsseldorf (1993-1997), consultant economic de privatizare pentru investitori germani, consilier la Consiliul Județean Arad din partea Forumului Democrat al Germanilor (1996-2000), antreprenor, vicepreședinte al Asociației economice româno-germane Arad DRW până în 2010.

În perioada 2001-2016 a condus Combinatul de Industria Lemnului Turnu-Severin (președinta Consiliului de administrație) și firma aferentă Delignit SA (filială a concernului din Germania). Din 2016 s-a implicat în mișcarea Lions Club, a cărei guvernator de district 124 România a fost aleasă în mandatul 2021-2022, cu multe realizări semnificative în domeniul social și de promovare a tineretului Leo. Pompilia Szellner este în prezent consultant economic cât și trainer de dezvoltare personală, îndeosebi pentru leadership și inițiative în domeniul economic și socio-cultural.

Adelheid Maria Simon

Născută în Aradul Nou (1974), școlită la Liceul Teoretic “Adam Müller-Guttenbrunn” (pe atunci Liceul Industrial nr.10, apoi Liceul German, promoția 1992) și apoi absolventă a cursurilor postliceale de învățământ timpuriu (educatoare – învățătoare 1996) de la Liceul «Nikolaus Lenau» din Timișoara,

Adelheid Maria Simon născută Ludwig este profund implicată în viața comunității șvabilor din Aradul Nou. Adelheid Simon a fost o perioadă de timp învățătoare apoi director la o firmă de consultanță. Devine director general al Banat-JA în 1992 (când cercul cultural a fost înregistrat oficial) și în fine director executiv al Forumului Democrat al Germanilor din România (FDGR) – filiala Arad din 2013 – funcții profesionale, dar și președintă a Federației Tineretului German din România (FTGR) în două mandate succesive – funcții onorifice. Din 1994 a preluat conducerea ansamblului de dansuri germane de la Anna Maria Göckel și implicit a pregătirii tinerilor pentru sărbătoarea de Kerwei. În anul 2010 a înființat și o grupă de dansuri pentru copii. Adelheid Simon este o prezență discretă, dar eficientă în viața comunității din Aradul Nou.

Lolita Diana Mallinger

Născută în 1968 la Arad, Lolita Mallinger și-a petrecut o parte din copilărie la Grabatz și s-a implicat pe deplin în viața comunității locale de șvabi din Banat. A absolvit liceul la Arad (Liceul Ioan Slavici și Liceul Economic, cu maturitate), apoi a urmat o formare profesională de contabil și funcționar la Timișoara, după care a studiat economia la Universitatea "Tibiscus" începând cu 1991. Înainte de căderea comunismului, a fost funcționară în 1988-1989 în sectorul forestier, între 1990-1992 a lucrat apoi ca secretară la asociația "Hilfe für Rumänien" Timișoara, apoi succesiv contabilitate și secretariat la mai multe firme, în fine, în perioada 1995-2010 a fost director general la "MEWI – Import Export Agrar Industrie-Technik" SRL Orzidorf/Orțișoara. Din 1999 a fost, de asemenea, traducător atestat pentru limba germană și a urmat anual diverse cursuri de perfecționare. Din 2012 este trezorier la Asociația de Afaceri Germano-Română DRW Arad și din 2015 este responsabilă de proiectul "Școala Duală" al DRW, în colaborare cu Inspectoratul Școlar Județean Arad. De asemenea, din 2014, este implicată în consiliul de administrație la Forumul

German Arad pentru probleme sociale și, din 2020, este activă în supervizarea șantierului de construcție a căminului cultural de la sediul județean al Forumului Germanilor din Arad, în Aradul Nou.

Epilog

Toate cele de mai sus nu fac decât să demonstreze că *Aradul Nou / Uj-Arad / Neu-Arad* trăiește și că are nu doar un trecut de 300 de ani despre ale cărui repere principale am vorbit deja, ci și un viitor, nescris încă.

Pe acesta îl avem de făcut împreună, noi cei din Aradul Nou, toți arădenii.

Bibliografie

Documente de arhivă (la Serviciul județean Arad al Arhivelor Naționale)

Colecția bresle și meșteșuguri. inv.72 doc: 1/1751-1808, 80/1872-1899, 2/1757-1847, 34/1857-1872

Cooperativa agricolă „Producătorul” din Aradul Nou, inv.548 doc: 1/1935-1944, 6/1948

Pretura plășii Aradul Nou. Inv.160 doc.1/1941-1943, 22/1948, 32/1949, 33/1.07, 31.12.1949, 32/1949, 33/1.07-31.12.1949,34/10.05.9150, 63/8.09-27.12.1950

Școala particulară ”Freund Adolf” inv.1271 doc.1/1881-1882, 26/1895-1896

CAP Aradul Nou inv.312. doc: 1/1950, 3/1950-1952

IAS Aradul Nou inv.1010. doc: 1/1972, 3/1972, inv. 1245.doc: 7/1979-1984, 1/1989

SMA Aradul Nou. Inv. 917. doc: 7/1968-1973, 1/1952-1955

Prefectura jud.Arad - acte administrative. Inv. 1282. doc: 61/1948,48/1947,75/1947, 81/1947, 122/1947, 1/1950, 103/1949, 89/1948, 113/1948, 45/1948, 124/1947-48.

Tribunalul jud.Arad-secția III 1867-1950. inv.551 doc: 14/1876-1892, 16/1876, 1880-97, 41/1930-1931, 20/1930-1932, 44/1919-1935, 29/1921-1947, 81/1924, 82/1924-1928, 44/1923-25, 1944, 97/1930-50, 26/1925, 16/1925, inv.1011 doc. 2/1933

Prefectura jud. Arad - Actele subprefectului 1919-1933 inv.1305 doc. 89/1920-192, 50/1921, 57/1921,53/1922,85/1923, 87/1923, 97/1923, 183/1923,48/1931-1932

Prefectura jud. Arad 1919-1934, inv.1296 doc: 21/1927, 2/1928, 7/1931, 25/1931, 91/1931-1932, 242/1932, 269/1932,246/1933, 397/1933

Prefectura jud. Arad, actele comitatului nr.2421/1850

Prefectura jud. Arad 1867-1947, inv.1295 doc: 104/1943

Prefectura jud. Arad - acte administrative. 1935-1939 inv.1297 doc:171/1935, 408/1935-36, 51/1936, 510/1936, 216/1937, 106/1938, 216/1938, 236/1938, 287/1938, 8/1939, 23/1939, 81/1939, 137/1939-40.

Prefectura jud. Arad – acte adm. 1919-1934, Inv.1296 doc: 2/1927, 25/1931, Inv. 1297. doc: 48/1935-36

Chestura Poliției. inv.988. doc: 10/1910, 34/1911, 47/1912, 75/1912

Coop. Populară „Albina” 1942-1948, inv. 549. doc: 2/1942, 7/1947-48

Banca populară „Hansa” 1934-47, inv. 546 doc: 6/1936, 2/1934-39, 7/1939, 2/1942

Banca populară Aradul Nou și Provița

Coop. de credit 1898-1948, inv 73. doc: 2/1889-1900, 3/1890, 5/1890, 6/1893, 100/1947, 99/1947-48

Colecția hărți și planșe – Aradul Nou 152, Inv.86/6 8/1866, 48/1886, Inv. 86/4, 1/1876, 49/1884, 50/1884

Camera pentru agricultură Arad 1922-48, inv.32 doc: 8/1926-28, 12/1926-27, 5/1926-27, 3/1926-39, 10/1931, 10/1932, 5/1936,11/1936, 38/1936, 41/1937, 17/1938, 46/1938,18/1939, 9/1941,121/1941, 36/1942, 8/1943, 55/1943, 10/1944, 77/1944, 19/1945,37/1945, 54/1945, 6/1946, 23/1946, 25/1946, 26/1946, 30/1947, 40/1947, 36/1947, 66/1948, 67/1948

Camera de comerț și ind. – firme sociale inv.1343. doc: 24/1948-49, 30/1931-30, 31/1931-37, 552/1933-46, 162/1931,169/1931-40, 44/1931-47, 58/1931-39, 626/1931-40

Serviciul agricol Arad, 1919-1939, inv. 33 doc: 91/1920,21/1921, 64/1922, 5/1923, 37/1924-25, 58/1924, 55/1924, 5/1926, 10/1930, 7/1931, 7/1932-33, 1/1938, 9/1926.

Comitetul jud.Arad al PCR 1948-51 inv.1051. doc: 25/1948, 49/b/1948, 60/1948, 54/1949, 76/1949, 77/1948, 117/a/1948, 120/1950, 142/1950, 143/1940, 144/950

Inspectoratul industrial Arad 1934-1944, inv 3551 doc: 18/1934.

Studii

Ando A. (2019), 1918 – formarea si deformarea agendei publice: agenda unui an istoric, ed. Univ de Vest vol. IV.

Antologie – 1866 Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums by Austro-Hungarian Monarchy. K.u.K. Kriegsministerium, Wien, Aus der k.k. Hof- und Staats-Druckerei

Anuarul Socec editia 1914-1925. Biblioteca Congresului SUA

Arad. Monografia orașului de la începuturi până la 1989, ed.Nigredo 1999.

Arad. Patrimoniul cultural construit ed. Brumar, Timișoara, 2008.

Aradul. Permanență în istoria patriei. Arad, 1978

Baróti, Lajos (1892) – *A bántársági legregibb német település története*, Temes

Baróti Lajos, (1893-1907) *Adatok Délmagyarország XVIII.századi történetéhez*, Budapest

Barițiu G., 1895, *Părți alese din istoria Transilvaniei, pe doue sute de ani din urmă*, Sibiu

Bel, Mathias, (1799). *Compendium Hungariae geographicum, Cassoviae*

Berkeszi Istvan (1900),*Temesvar szabad királyi varos. Kis monografiája*, Temesvar

Berhold Ludwig, Siniteanu-Singer Karla, Siniteanu-Singer Felix, (2004). *Unsere Wurzeln. Deutsche Tänze im und aus dem Banat*, Honterius Verlag, Hermannstadt (Sibiu)

Böjthe Ödön, (1891), *Húnyadmegye Sztrigymelléki részének és nemes családainak története, tekintette a birtokviszonyokra*, Budapest

Bojar A. V, Cătălina V, Bojar H. P. (2013), *Poiana Sibiului – Retezat – Opovo. Mărturiile lui Franz baron Nopcsa (Poiana Sibiului – Retezat – Opovo. Berichte von Franz Baron Nopcsa) Apulum*

Borovszky, Samu (1914). *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temesvár*, Budapest

Colectiv - (2011) *Cartierul Bujac, contribuții monografice*, ed. Mirador, Arad

Colectiv (2015), *Naționalitatea ca vină. Deportarea etnicilor germani din România în URSS. Die Volkszugehörigkeit als Schuld. Die Zwangsverschleppung der Rumäniendeutschen in die Sowjetunion*. Ed Mica Valahie, București

Czirbusz Géza, (1913), *A délmagyarországi németek*, Budapest

Crusiu Christian (1804) *Topographisches Post-Lexikon aller Ortschaften der k. k. Erbländer*, Viena

Dachler A., Haberlandt M.,(1901) *Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn und in seinen Grenzgebieten*, Herausgegeben vom österreichischen Ingenieur-und Architekten-Verein, Dresden

Demșea D., Truță H. (2007), "Monumente de for public, însemne memoriale, construcții decorative și parcuri din județul Arad", Ed. Nigredo, Arad

Diaconovich C.(1898), *Enciclopedia Română publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român*, Sibiu, tom 1

Fényes Elek (1839), *Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsoló tartományoknak mostani állapota, Statistikai es Geographiai tekintetben*, Pesta, vol. 4

Feneșan C (1997), *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial (1716-1778)*, Ed. de Vest, Timișoara.

Gehl Hans (1973), *Neujahrs- und Faschingsbräuche, Heide und Hecke. Beiträge zur Volkskunde der banater Schwaben*, herausgegeben von Hans Gehl, Facla Verlag – Temeswar, 61- 80

Gehl Hans (1975), *Portul popular german din Câmpia Aradului, în „Tibiscus. Etnografie”*, ed. Muzeul Banatului, Timișoara, p.53-69

Glăman G. (2013), *Monografia Societății Române a Horticultorilor 1913-2013 ed. Agricolă*, București

Gheorghiu, Tudor Octavian (2008), *Locuirea tradițională rurală în zona Banat-Crișana*, ed. Eurobit

Griselini, Francisc, (1780).*Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Banats in Brifen an Standespersonen und Gelehrte*, Wien

Somogyi Gyula (szerk.) 1912, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája. Aradvármegye és Arad szabad királyi város néprajzi leírása. III. kötet első felének első része. (1912) II. Arad megye és város közgazdasági fejlődése 1895-1910*

Greffner O., Stoica M. (2001), *275 ani de învățământ în limba germană în Aradul Nou*, Poudique

Guttenbrunn Adam Müller (1913), *Der grosse Schwabenzuged. L Staackmann*, Leipzig

Hagel, Hagel, (1967), *Die Banater Schwaben*, Herausgegeben von. A.P.Petri, München

Hațegan I. (2005), *Cronologia Banatului - Vilayetul de Timișoara*. Editurile Banatul și Artpress,. Vol. II, Timisoara, 2005

Historia Domus der Pfarrei Neuarad

Istoria Românilor, vol. VI, Ed. Enciclopedică, București, 2003

Suciu I.D., Constantinescu R., vol.I, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Ed.Mitropoliei Banatului, Timișoara 1980

Berkeszi Istvan (1900),*Temesvar szabad királyi város. Kis monografiája*, Temesvar

Ujj János, *Arad (1699-1910), Történelmi párbeszéd 2. 2008-2009*

Cvijic Jovan (1919), *La question du Banat, de la Batchka et de la Baranya*, Paris.

Gaal Jenő, Arad, 1898, *Monografia comitatului și orașului liber regesc Arad*, vol. 3, partea I

Jung Peter (1973), *Wie das schwäbisch Dorf entstand, Heide und Hecke. Beiträge zur Volkskunde der banater Schwaben*, herausgegeben von Hans Gehl, Facla Verlag-Temeswar, 27-35

Katona Tamás (1979), *Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Budapest.*

Kováts Sándor (1908):*A csanádi papnevelde története, 1806-1906 Temesvár, II. szakasz. A papnevelés a csanádi egyházmegyében a török hódoltság megszűntével a mai papnevelde megalapításáig (1716-1806)*

Kubacska Andras Tasnádi (1937), *Báró Nopcsa Ferenc kalandos élete*, Franklin-Társulat, Budapest

Lammert Erich (1973), *Schiffe und Schiffsmühlen auf der Marosch*, Handwerk und Brauchtum, Facla Verlag, Temeswar

Lotreanu I. (1936), *Monografia Banatului. Vol.I*, Institut. de arte grafice Țara, Timișoara

Lotreanu I.(1936), *Monografia Banatului vol. II*, Institutul de arte grafice Țara, Timișoara

Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – vol. 47, 51, 60

Márki S (1892–1895), *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története I-II*, Arad, Budapest

Holban Maria, Alexandrescu M.M., Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu eds. (1980), *Călători străini despre Țările Române, Vol. VII*, București

Lendvai Miklós (1905), *Temes vármegye nemes családjai III*. (Budapest, 1905), Családok

Mihalca Alexandru (2001), *Aspecte din istoria agrară a județului Arad, II*, Cons. jud. Arad

Moldovan Silvestru, Togan Nicolae (1909), *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Ungaria*, Sibiu, ed. Asociațiunii

Muntean D. (2013), *Aventurile și călătoriile Baronului Nopcsa*, Deva

Munteanu Ioan (2007), *Banatul istoric vol.2, Ocupații. Economia*. Ed.Excelsior Art, Timișoara.

Mureșan Augustin (2006), *Sigilii din vestul și nord-vestul României*, ed.Mega

Muzeul Arad (1936), *Almanahului cu adrese din municipiu și județul Arad*. Concordia

Nagy Iván (1860), *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, Pest, vol.7.

Nagy I. (1861), *Magyarország családai*, Pest, vol. VIII

Németh József (2011), *Skultéty László, a világ legöregebb huszárja (1738-1831)*

Nichin Ioan, *Monografia administrativă a jud Arad de la Unire până în anul 1938*, carte dactilografiată, la Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale

Osterreichisches Biographisches Lexicon 1815-1950, ed. Osterreichische Akademie der Wissenschaften, 1993

Pallas Nagy Lexikona, 1896, Nemes ág-Pillér, vol. 13

Péter H. Mária (2002), *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai*, editat de Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj Napoca, 2002 – A Ternajgó család gyógyszerészei

Petri, A.P. (1985), *Heimatbuch der Marktgemeinde Neu-Arad*, Ed. Marquarstein.

Popiți Gr. (1939), *Date și documente bănățene (1728-1887)*, Timișoara

Puskel Peter (2016), *File din istoria Bisericii franciscane din Cetatea Aradului*, ed. Tiparnița

Raport Final (2006), Comisia Prezidențială pt analiza dictaturii comuniste. București

Raularian R. (2007), *Organizarea spațiului geografic în Banat*, Ed. Mirton, Timișoara.

Recensământul din 1880 – Transilvania, ed. Staff 1997

Reiszig Ede (1898), *Temes vármegye községei*, Budapest

Révay Nagy Lexicona 1916, Budapest, vol XIV

Roos Martin, *Erbe und Auftrag*, Band I, 2a, Die alte Diözese Csanád, Teil 2a, Im Selbstverlag der drei Bistümer Szeged-Csanád, Groß-Betschkerek, Temeswar / editată în editura proprie de cele trei dieceze Szeged-Csanád, Becicherecul Mare / Zrenjanin, Timișoara, 2010

Roz Al., Kovacs G. (1997), *Dictionarul istoric al localităților din jud. Arad*, Ed V. Goldiș Arad

Sándor (szerk.) (1935), *A 33-asok dicsősége 1741-1918. Emlékirat a II. Lipót császár nevét viselt volt császári és királyi 33-ik gyalogezred dicső haditetteiről, valamint azokról, akik az ezred kötelékében küzdve, hősi halált haltak a hazáért*, Budapest

Sartori Paul (1910-1914), *Sitte und Brauch*, Handbücher zur Volkskunde. Heims, Leipzig (Drei Bände)

Scurtu I. (2001), *România între anii 1918-1940*, ed. Univ. București 9.1.2 Reforma agrară și evoluția agriculturii

Simu T. (1924), *Colonizarea șvabilor în Banat*, Timișoara

Slavici I., *Pădureanca*, ed. Cartex 2000

Szentklary, Jenő (1879), *Száz év Délmagyarország újabb történetéből*, Temesvar

Truță H., Demșea D., *Monumente de for public, însemne memoriale, construcții decorative și parcuri din județul Arad*, Ed. Nigredo, Arad 2007

Truță H. (2021), *Cetatea veche a Aradului și cartierul Drăgășani*. Scrieri monografice, Arad, Editura Moon

Țigan Tiberiu, Biriș Gh. (2004), *Olimpici arădeni*, ed Astra sport Arad

Țintă Aurel (1973), *Colonizarea Habsburgică a Banatului 1716-1718*, Intrepr. poligrafică Banat, Timișoara

The letters and journal (1848-1849) of Count Charles Leiningen-Westerburg, general in the Hungarian Army – edited Henry Marczali (1911) London

Vertan M. (2006), *Sigilii de sate, comune și târguri din Banatul istoric (secolele XVIII-XIX)*, ed. Brumar, Timișoara

Vesa P. (2006), *Episcopia Aradului – istorie, cultură, mentalități (1707-1918)*, ed. Presa Univ. Clujeană
Weill A., *Hârtii de valoare istorice*, Publisher Centrum Voor Scriptophile Bvba.

Articole

Acerbi, Enrico – The Austrian Imperial-Royal Army (Kaiserliche-Königliche Heer) 1805 – 1809 http://www.napoleon-series.org/military/organization/Austria/ArmyStudy/c_A.A.H.html

Babeți Adriana – *Banatul-un paradis între frontiere*
<http://www.memoriabanatului.ro/index.php?page=banat>

Băițoiu A. D. (2010) Societăți comerciale din Alimentația publică din Arad în perioada interbelică

Clarkson, Susan – History of German Settlements in Southern Hungary
<http://www.banaters.com/banat/clarkson.asp?category=history>

Colonization of Banat – statistics – Genealogy.ro group
<http://www.genealogy.ro/cont/2.htm>

David B., Weishampel & Oliver Kerscher (2012): Franz Baron Nopcsa, Historical Biology: “An International Journal of Paleobiology”

Dan, Ligia (2002)- Grupul școlar forestier- o sinteză a activității, manuscris

Daniel P.(2004)- *Ocuparea și anexarea Banatului (1716-1718)*. Rev arheologie nr.2/2004 UVTimișoara

Demșea D -Tradiții industriale în județul Arad. Secolele XIX-XX. Mențiuni documentare și evoluții apărut în volum nov.2011

Demșan Florin și Iacobini Mircea-Calamitățile naturale și lucrările de amenajare a râurilor din județul Arad în „Ziridava” XIX-XX/1996 p. 426

Doncea, Vasile- În căutarea Banatului pierdut.
www.memoriabanatului.ro/index.php?...banat/...banatului-pierdut

David B., Weishampel & Oliver Kerscher (2012): Franz Baron Nopcsa, Historical Biology: “An International Journal of Paleobiology”

Dislokation und Einteilung des k.u.k. Heeres, der k.u.k. Kriegsmarine, der k.u.k. Landwehr und der königlich ungarischen Landwehr – 1914.

Dreyer, David-Banaters in Austrian military records- The revolution of 1848/49 in the Banat. *Banater in austrian military records*
<http://genealogienetz.de/reg/ESE/dsmil.html>

Dreyer D.(2013), Emigration from Banat in the National Archives Ship Records, San Mateo (Cal)

Fortuțiu, Sorin, *De ce Aradul nu aparține de Banat?*
www.banaterre.eu/...banat/.../arad_banat.htm

Glück Jenő: *Adatok a Csemegi-levéltárból / 47–4 în Levéltári Szemle, 49. (1999) nr. 3*
 “Füles bagoly”.(1923) Program des Jubileums under Ausstellung an 33, 20

Greffner O.- Date cu privire la perioada de formare a scriitorului german din Arad, Nikolaus Schmidt, în „Ziridava” XIII/1981 p. 285

Geza, Kovach.: A Bánság településhálózatáról és mezőgazdaságáról az 178.-as úrbérrendezés és az 1828-as. p.99 în *Korunk 1994 (III. folyam 5.) 1994 / 2. Szám*

Geza,Kovach (1976) : A korai kapitalizmus hazai fejlődésének kérdéséhez în *Korunk (35. Évfolyam) 1976 / 11. p.252. ÉLŐ TÖRTÉNELEM.*

Geza, Kovacs (1987)-*Conscripția satelor arădene în 1828* în “Ziridava” XV-XVI

Géza, Kovách: A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése 1716-1848 - Dél-Alföldi évszázadok 11. (Szeged,1998)

Gheo, Radu Pavel.(2003) *Banatul- de la “mica Americă” la “Mica Uniune Europeană”,* Istoria Românilor, vol. VI, Ed. Enciclopedică, București.

Halmagyi, Pál(2005) Irány: Arad – Temesvár! A Magyar Királyi Honvédség utolsó önálló hadművelete a II. világháborúban, Szeged în A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei: Studia Historica.

Die Kolonisation des Banats nach der Türkenzeit insbesondere mit Auswanderern aus Lothringen und Luxemburg (Südbelgien, Provinz Luxemburg) – autor necunoscut , <http://triebsswetter.net/>

Julianna Erika (2002), Békés vármegye archontológiája (1699), 1715-1950, Főispánok és alispánok – Közlemények Békés megye és környéke történetéből 8. Gyula.

Lajos Kakucs (2016), *Contribuții la istoria francmasoneriei din Banat**, Analele Banatului, S.N., Arheologie-Istorie, XXIV, 2016

Leu, Valeriu- *Istoria ca suport al regionalizării”Banatului imperial”*
www.memoriabanatului.ro/index.php?...banat/.../banatul-imperial

Martin Roos, Martin (2010) *Erbe und Auftrag, Band I,2a, Die alte Diözese Csanád, Teil 2a, Im Selbstverlag der drei Bistümer Szeged-Csanád, Groß-Betschkerek, Temeswar/* editată în editura proprie de cele trei dieceze Szeged-Csanád, Becicherecul Mare/Zrenjanin, Timisoara, 2010,

Magyar Könyvszemle Új folyam 3. füzet, 1894

Márki S. Az aradi vár építése în A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye Történelmi és Régészeti Értesítő anul III. 1887. Caietul IV. p.193

Mândruțiu O, Gîmescu E, Ardelean A. (1978) Rolul condițiilor fizico geografice în evoluția populației și așezărilor umne în județul Arad, „Ziridava” X

Militär-schematismus des österreichischen Kaiserthums, 1866

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums by Austro-Hungarian Monarchy. K.u.K. Kriegsministerium, 1817 Wien

Mureșan A.-n sigiliu al breslei zidarilor si dulgherilor din Aradul Nou în „Ziridava” XIX-XX/1996

Muzeul județean – Patrimoniul județului Arad –sinteza istorică

Monitorul Oficial” nr. 84/10.04.1931, p. 3604 și urm.

A Magyar Orvosi Könyvtár Társulat Könyvtára 168. (Budapest, 1940) Magyar orvostörténeti adattár (II.) (1700-1800)

Neagu, Vasile(2009) – *Limitele Banatului românesc-Problematika limitei nordice* www.banaterro.eu/romana/limitele-banatului-romanesc-problematika-limitei-nordice - Neu Arad Heimaitblatt, 2009 în www.hog-neuarad.de ,Statuia Sfintei Treimi

Pârvu, Daniel- *Ocuparea și anexarea Banatului (1716-1718) Organizarea administrativă a acestuia* în Qestiunes disputatae (rev. studentăescă de istorie) nr.2/2004 UV Timișoara.

Péter H. Mária 2015 (Tg.Mureș) – Prelegere la universitatea de vară, iulie, Gyula

O'Reilly, William (2003), Divide et impera: Race, Ethnicity and Administration in Early 18th-Century Habsburg Hungary in The Culture and Politics of Discrimination. National University of Ireland, Galway

https://www.academia.edu/21690028/Divide_et_impera_Race_Ethnicity_and_Administration

Rapot final- Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România, București 2006

Rusnac, Mircea- *Împotriva falsificărilor comuniste ale istoriei Banatului* <http://www.banaterro.eu/romana/rusnac-mircea-impotriva-falsificarilor-comuniste-ale-istoriei-banatului>

Sándor, Balint: Az első hazai városi tulajdonú autóbusz-közlekedési vállalat története în A Közlekedési Múzeum Évkönyve 8. 1985-1987 (1988) | Könyvtár <https://library.hungaricana.hu>

Școala generală 20 Arad – publicație festivă 30 de ani

Settlements in the Banat (1762-1773) cap 10 vol.3 în Ethnographie der Oesterreichisen Monarchie – Karl Coerning 1857

Societăți comerciale din Alimentația publică din Arad în perioada interbelică- Anca Doina Băițoiu comunicare Arad 2010.

Sturm-fele Országgyulesi Almanah 1910-1915; Pallas Nagylexicon.

Surdu, Bujor (1970) *Aspecte privitoare la situația Banatului în 1743* în Anuarul institutului de istorie Cluj XIII.

The letters and journal of Count Charles Leiningen-Westerburg, (<http://www.archive.org/details/lettersjournalof00lein>)

Truță H., Iconografia monumentală catolică a Sfintei Treimi în județul Arad

Tulius, Nick- Situation in the (Romanian) Banat in the 1945-1950 <http://www.dvhh.org/banat/history/1950/baragan/ro-1945-1950.htm>

Varga, E Arpad- *Arad megye telepuleseinek etnikai adatai 1880-2002* în Erdely etnikai es felekezeti statistikaja, Népszámlálási adatok 1850-2002 között (<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>)

William O'Reilly- Divide et impera: Race, Ethnicity and Administration in Early 18th-Century Habsburg Hungary în The Culture and Politics of Discrimination. National University of Ireland, Galway

William A. Brobst (1999), The Brobst chronicles – a history of the early Brobst/Probst families in Pennsylvania (<http://homepages.rootsweb.ancestry.com/~brobst/chronicles/chap2.htm>)

Cotidiene

Aradi Közlöny, 1910. nov. 8., //Aradi Közlöny, 1910. nov. 12.// Aradi Közlöny, 1918 nov.12

8 Órai Ujság, 1925-01-04 /nr. 3, // 8 Órai Ujság 1919. január (5. évfolyam, 1-27. szám) 1919-01-26 duminica / nr.23.

Az Ujság, 1918. november (16. évfolyam, 256-281. szám)1918-11-22 / nr. 274, //Az Ujság, 1911. januárie(9. anul, nr. 14-26)1911-01-17 / nr.14

Banater Deutsche Zeitung nr. 200 din 11 septembrie 1934.

Budapesti Hírlap, 1906. április (26. évfolyam, 90-118. szám)1906-04-29 /nr. 117

Brassói Lapok, 1930. október 17/nr. 229.//Brassói Lapok, 1938. május (44. évfolyam, 98-122. szám) 1938-05-18//Brassói Lapok, 1937. iulie(43. évfolyam, 126-152. szám) 1937-07-16 / 139. Szám//Brassói Lapok, 1929. október (35. évfolyam, 223-248. szám)1929-10-10 /nr. 230

Budapesti Hírlap, 1910. szeptember (30. évfolyam, 207-232. szám)1910-09-13 /nr.217.

Debreczeni Ujság, 1930. Augusztus 28/ nr.192

Délmagyarország, 9 nov. 1910//Délmagyarország, 1919. 7 mart nr. 54.

Dunántúl, 1918. november (8. évfolyam, 250-272. szám)1918-11-22 / nr. 267

Ellenzék, 1925. Január (anul 44 nr.1- 44) 1913-01-18 nr.13//Ellenzék, 1925. januárie (46. anul, 296., numerele1-24)1925-01-01 / nr. 296//Ellenzék, 1930. április (51. évfolyam, 74-97. szám)1930-04-09 /nr. 81

Építő Ipar, 1908 (32. évfolyam, 1-52. szám) 1908-06-21 / nr.25

Északkeleti Ujság ,1910-01-15 nr 3

Erdélyi Futár, 1927 (1. évfolyam, 1-26. szám)1927-06-19 / nr.14

Fules Bagoly.(1923) Program des Jubileums under Austellung an 33, 20 mai 1923

Gyógyszerészi Hetilap, 1924 (63. évfolyam, 3141/3-3157/51. szám)1924-10-26 / 3154. (egyesített 42.)

Hazánk, 1901. nov (8. anul, nr.258-283.)1901-10-17 /nr.272 //Hazánk, 1903. március (10. évfolyam, 52-77. szám) 1903-03-05 / nr.55//Hazánk, 1901. noiembrie (anul 8, 258-283 numerele)1901-10-08 / nr.264

Hotarul, 1933, anul I, noemvrie, no. 7

A kert 1909-06-15 / nr 12.//A kert 1909-07-01 / nr. 13

Budapesti Hírlap, 1909. május (29. évfolyam, 103-127. szám)1909-05-28 / nr. 125.

Kecskeméti Ujság, 1909. június (2. évfolyam, 14-35. szám)1909-06-05 /nr. 16.

Köztelek – 1912. 1-49. szám1912-05-18 / nr. 38. p.1420

Köztársasági Ujság, 1918. október-december (42. évfolyam, 229-306. szám - 1. évfolyam, 1-37. szám)1918-12-22 / nr. 31

Központi Értesítő, 1894 (19. évfolyam, 1. félév)1894-02-11 / nr. 12.//Központi Értesítő Központi Értesítő, 1903 (28. évfolyam)1903-11-08 / nr. 90. //Központi Értesítő, 1918 (43. évfolyam, 2. félév)1918-07-07 / nr. 53 //Központi Értesítő, 1914 (39. évfolyam, 2. félév)1914-07-05 / nr. 54.//Központi Értesítő, 1908 (33. évfolyam, 2. félév)1908-07-19 /nr. 58

Keleti Ujság, 1938. december (21. évfolyam, 272-298. szám) 1938-12-29 / 295//Keleti Ujság, 1930. június (13. évfolyam, 121-146. szám) 1930-06-16 /nr. 134

Közérdek,1910-01-15 / nr 3.

Köztelek – 1920. 27-51. szám1920-11-20 / nr. 47//Köztelek – 1931. 1-52. szám1931-06-07 / nr.45-46. p.681, 7 iunie

Magyarság, 1929. november (10. évfolyam, 249-273. szám) 1929-11-24 /nr. 268

Magyarország, 1909. június (16. évfolyam, 128-153. szám) 1909-06-09 /nr. 135.
//Magyarország, 1907. június (14. évfolyam, 130-155. szám) 1907-06-29 / 154.
Szám//Magyarország, 1910. szeptember (17. évfolyam, 207-232. szám) 1910-09-14 /
nr. 218,
Magyar Földmivelő, 10.08.1905/nr.40
Magyar Hírlap, 1930. augusztus (40. évfolyam, 173-196. szám) 1930-08-28 /
nr.194.//Magyar Hírlap, 1930. augusztus (40. évfolyam, 173-196. szám) 1930-08-28 /
nr.194.
Magyar Könyvszemle Új folyam 3. füzet, 1894.
Magyar Nemzet, 1905. december (24. évfolyam, 290-314. szám) 1905-12-24 / nr. 310
Molnárok Lapja, 1904 (11. évfolyam, 1-53. szám)1904-01-16 / nr.3//Molnárok Lapja,
1917 (24. évfolyam, 1-52. szám) 1917-03-31 / nr. 13//Molnárok Lapja, 1930 (37.
évfolyam, 1-52. szám)1930-03-29 / nr.13
Nemzeti Ujság, 1840. január-június (35. évfolyam, 1-50. szám)1 840-01-08 / nr. 3.
A napok, Világ, 1911. január (anul 2. Nr.1-26.) 1911-01-17/nr.14.
Népszava, 1910. szeptember (38. évfolyam, 207–232. sz.) 1910-09-14 /
nr.218//Népszava, 1918. november (46. évfolyam, 256–284. sz.) 1918-11-20 / nr. 274
Néptanítók lapja, 54. évfolyam, 1921
Neue Freie Presse 26 apr.1933.
Pesti Hírlap, 1905. október (27. évfolyam, 271-285. szám)1905-10-14 /nr. 284.//Pesti
Hírlap, 1910. július (32. évfolyam, 156-182. szám) 1910-07-29 / 180.//Pesti Hírlap,
1912. Április (34. évfolyam, 79-103. szám)1912-04-21 /nr. 96//Pesti Hírlap, 1925.
augusztus (47. évfolyam, 171-194. szám)1925-08-06 / nr.175//Pesti Napló, 1912.
december (63. évfolyam, 284–308. szám)1912-12-04 / 286. Szám//Pesti Napló 276/6,
oct. 1905//Pesti Napló, 1918. November 22, nr.274//Pesti Napló, 1918. november (69.
évfolyam, 256–281. szám) 1918-11-21 /nr. 273//Pesti Napló, 1918. november (69.
évfolyam, 256–281. szám) 1918-11-22 / nr.274//Pesti Napló, 1918. december (69.
évfolyam, 282–306. szám) 1918-12-08 / nr. 288//Pesti Napló, 1931. május (82.
évfolyam, 98–121. szám) 1931-05-24 ///Pesti Napló, 1932. december (83. évfolyam,
270-294. szám)1932-12-24 / 289. Szám
Szeged és Vidéke, 1904. nov (3. anul, 315-340. nr) 1904-11-02 / nr. 316
Tanítóképezde, Arad, 1907
Temesvár Városi Közlöny, 1909 (12. évfolyam, 1-12. szám) 1909-01-15 / 1. Szám
Temeswarer Zeitung (1871) an 20, nr.80 7 aprilie 1871, //Temeswarer Zeitung-
Jubileumstage in Neuarad. nr. 112, 1923 mai 23

Tolnai Világlapja, 1904. október-december (4. évfolyam, 40–52. szám) 1904-10-02 /nr. 40

Az Ujság, 1909. május/2 (7. évfolyam, 118-127. szám) 1909-05-28 / nr.125

Ujság, 1912. május (10. évfolyam, 104-115. szám),1912-05-05 / nr.107

Uj Kelet, 1923. szeptember (6. évfolyam, 160-179. szám) 1923-09-07 /nr. 165

Uj Idők, 1904 (10. évfolyam, 27-52. szám)

Új Szó, 2013. június (66. évfolyam, 126-150. szám)2013-06-17 / nr.139

Központi Értesítő, 1908 (33. évfolyam, 2. félév) 1908-07-19 /nr. 58

Vadászat és Állatvilág, 1908 (8. évfolyam, 1-21. szám) 1908-08-15 / nr. 16//Vadászat

és Állatvilág, 1906 (6. évfolyam, 1-24. szám) 1906-05-01 / nr.9

Városok Lapja, 1912 (anul 7, numerele1-52) 1912-02-17 / nr.7

Vasárnapi Ujság, 1923 (1. évfolyam, 2-3. szám - 3. évfolyam, 1-34. szám)1923-06-17 / nr.7

Világ, 1918. december (9. évfolyam, 282-306. szám)1918-12-08 / nr.288, p.3

Site-uri consultate

www.banater-aktualitet.de

www.hog.neuarad.de

www.rumaenien-forum.de

www.genealogy.net

www.banater-schwaben.de

www.banater-schwaben.org

www.dvhh.org

www.donauschwaben.com

www.banat.de

www.agero-stuttgart.de

www.banaterro.eu

www.vestul.ro

www.memoriabanatului.ro

www.lexikon.freenet.de

www.kastelyok.com

www.banater-schwaben.org

www.smomge.org

www.mlorenz.at

www.geni.com/people

www.militaermusikfreunde.at

www.hungaricana.hu

www.gw1.geneanet.org

www.arcanum.hu

Cuprins

Aradul Nou 300	3
Cuvânt înainte 2023	5
I. Istoria unui cartier, dar și povestea unei lumi	7
1. Începuturi.....	7
a. Abația	9
b. O mică confuzie istorică.....	11
c. Români și sârbi din Schela în Neu-Arad	12
d. Și notarul confirmă.....	16
2. O viață nouă, într-o nouă țară.....	19
a. Considerații generale.....	19
3. Banatul imperial.....	20
4. Proiectul unei noi țări.....	22
5. Colonizarea	23
a. Pași spre atingerea obiectivului	25
b. Obiective.....	26
c. Primul val	29
d. Mecanismul colonizării.....	29
6. Așezarea coloniștilor în Aradul Nou	32
a. Acțiuni de marketing pentru Banat	34
b. „Die ersten fanden den Tod, die zweiten hatten die Not”	35
c. În căutarea unei noi speranțe	39
d. Cum au ajuns primii coloniști în patria făgăduită	40
e. Zonele de origine a coloniștilor din Aradul Nou	43
f. De ce șvabi ?	44
II. Devenirea așezării	46
a. Strâns lipite.....	46
1. Însemnări din 1768 despre Aradul Nou	49
2. Un împărat despre un sat.....	51
3. Aproape de istorie – 1780, 1786 și 1804.....	52
4. Aradul Nou – proprietate camerală.....	53
5. Urbarium Banaticum.....	54
6. Banatul „își pune” coroana Sfântului Ștefan	55
7. Cine dă mai mult?	57
8. Seniorii domeniului	59

a. Lovász întemeietorul.....	63
b. Un frate cam risipitor.....	64
c. Zielinski (Zselénszky) de Zelanka ia totul	65
d. Intră în scena Nopcsa.....	68
e. Savantul ca un James Bond, Indiana Jones ori Lawrence al Arabiei	73
f. Marchiza Pallavicini – ultimul nobil	76
9. Conscripțiile din 1828-1829	79
10. Cât a costat Aradul și cât Aradul Nou?.....	80
11. Crucea și	81
... Tunul.....	83
a. Antreprenor – o societate pe acțiuni.....	84
b. Necazuri, amenințări.....	84
c. Strategic, inutilă	85
d. O idee vizionară – reconversia iosefină a cetății.....	88
e. Complet încercuită dar nu și “cucerită”	90
12. Regimentul nr. 33 de infanterie „Kaiser Leopold II.”	94
13. Revoluția de la '48, la țară, în Aradul Nou	103
a. Jurnalul de luptă al căpitanului Jung.....	105
b. Asediul în trei pași	113
c. Un obelisc pentru martiri	115
d. Morarul șvab și generalii.....	120
e. Haynau, cetățean de onoare al Aradului	122
f. Arădenii proprietari de pământ în Mureșel.....	123
g. Pedepsă și răsplată	124
14. Prima monografie a Neu-Arad – 1859	125
a. Poveste de dragoste – prima iubire a pictorului.....	144
15. Anii foametei și disperării.....	145
16. Organizarea administrativă austro-ungară	146
a. Organizarea comunală	148
b. Harta Aradul Nou întocmită la 17 noiembrie 1876	148
17. Farmacistul, ministrul și podul	149
a. Performanță – trei poduri într-un an.....	155
b. Vama podului.....	160
c. Peste Mureș cu compa	162
18. Neu Arad la sfârșitul unui secol	164

a. ... și puțin după începutul celuiilalt	165
19. Spre o altă lume nouă – America	167
a. Rutele emigrației.....	170
20. Primul Război Mondial.....	171
a. Ordin de mobilizare.....	171
b. Economia de război în Aradul Nou	172
c. „Eroilor noștri, recunoscătoare ...”	173
21. Apare greu un nou Banat	174
a. Ocupația sârbă	175
b. Sârbii, în Ujarad și apoi	176
c. ... în cetate	177
d. Doar cu “ <i>sertifikat</i> ”.....	178
e. După ora Aradului Nou și după ora Aradului	179
f. Germanii zic – nici cu unii, nici cu alții – autonomie completă	180
g. În cinci țări	182
22. Aradul Nou, după două secole	183
a. Omagiu șvăboiaicei	194
b. Aradul Nou 1923.....	195
c. Murășel 1923	197
23. Administratia, la lucru	198
a. 100.000 lei pentru Biserica ortodoxă	198
b. Taxa la pod, “mult prea ridicată”	199
c. Leafă de primar - 2000 lei/ lună	200
d. Unirea se amână	200
e. Dacă e ordin, ne lipim, dar ramânem ... autonomi	201
f. Nu putem acorda privilegiu unor clase	201
g. Aradul Nou preia pârâului Țiganca	202
h. Autobus spre piața Peștelui	204
24. Marea inundație.....	206
I. S-a rupt digul în trei locuri.....	208
II. Aprilie, ziua 7-a, vremea marelui potop	209
III. Exemflu de solidaritate umană	211
IV. Vizită regală în comuna distrusă	212
i. Conurență mare	213
j. Industriașii ar vrea monopol, Primăria nu	214

k. Sârmă de telefon de aproape 8 mii lei, furată	215
l. „O oareșcare majorare” a taxelor comunale	215
m. Averele comunei Aradul Nou în 1935.....	216
n. Sindicat împotriva Mureșului.....	217
o. „Din punct de vedere al frumuseții comunei ... nu”	218
p. Secție română la Gimnaziul de stat din Aradul Nou	219
r. Vor pe lista locuitorilor	219
25. Boom-ul imobiliar din 1932-35.....	220
26. Unități comerciale – perioada interbelică.....	221
a. Comuna ca un orașel.....	223
27. Un plan de sistematizare nou pentru un vechi Aradu-Nou	228
28. Registrele istorice ale comunelor din plasa Aradul Nou	229
29. Contopirea Mureșel – Aradul Nou	230
30. Un capitol nou sau un ultim capitol.....	232
a. “Nu am recunoscut răul ...”	233
b. Unii au murit pentru Romania, alții pentru Germania	233
c. Septembrie 1944 – prin infernul din Arad	234
d. Podul de peste Mureș, pregătit pentru detonare.....	235
e. Ultimul tren spre Vest	236
f. Spargerea comunității.....	238
g. Muncă forțată pentru reconstrucția țării sovietelor	239
g.1. 15 ianuarie 1945, ora 8 am. la „casa baroanei”	240
g.2. Ridicat în noaptea de 13/14 ianuarie	242
I. Drumul	243
II. Batalionul de muncă pentru internați nr. 1.055	244
III. Șvabul cu nr. 252.....	245
IV. Naklonnaja ugolnoi shakhta nomer novyi.....	246
h. Și acasă, la fel de greu	248
i. Toate, ocupate.....	250
j. Colectări forțate	250
k. Centralizare bunuri expropriate.....	251
l. A doua colonizare	252
31. Lumea nouă nu arăta bine.....	254
a. 72% din locuitori expropiați.....	255
32. Expansiunea Aradului spre sud.....	255

1. O pledoarie de aproape 50 ani	256
a. Argumentul național.....	260
b. Beneficii, dar și costuri.....	260
c. Refuză onoarea	261
d. Fermi pe poziție	261
e. „E în favorul populațiunii – executarea”	262
f. Unii dau, alții iau	263
g. Aceleași străzi, alte nume – Denumiri străzi Aradul Nou	263
33. O nouă epocă.....	265
a. Linia de tramvai pod – Gara CFR.....	265
b. Alegeri electorale – 1948.....	265
c. Căminul de copii greci.....	266
d. Marea naționalizare	267
e. 1 Mai cu tractoare, muzici și sute de sindicaliști călări.....	268
f. Structura politică a cartierului Aradul Nou 1950.....	269
g. Se desființează Plasa Aradul Nou	270
h. Schimbare denumire străzi, 1964.....	271
34. Și totuși, unde-i Aradul?	272
III. Biserica	273
1. Neo-Aradinum, Anno 723	273
2. A doua biserică.....	274
3. Biserica actuală	275
a. Slujbe în hambarul boieresc.....	275
b. În sfârșit, terminată	276
c. Lucrări efectuate la biserică de-a lungul timpului:.....	277
d. Călugări	278
e. Preoți investiți	279
f. Casa parohială	281
g. Orga bisericii.....	283
h. Clopotele	284
i. Biblioteca parohială	284
4. Confesiuni ale locuitorilor Aradului Nou.....	285
a. Mureșel și Maroschmühlen.....	286
5. Biserica ortodoxă.....	286
a. La prefectură	287

b. Renovări	289
c. Preoții ortodocși	290
d. Populație română, maghiară sau sârbă în Mureșel și Aradul Nou	291
6. Alte biserici și culte	291
a. Biserica Creștină Penticostală "Izvorul Vieții"	291
b. Biserica Creștină Penticostală "VOX DOMINI"	292
c. Biserica creștină adventistă de ziua șaptea – conferința Banat	292
d. Biserici creștine baptiste	293
7. Cimitirele	293
a. Odiseea după moarte a bătrânului husar	298
8. Cruci și troițe în Aradul Nou	301
a. Statui ale sfinților și cruci stradale în Aradul Nou anul 1944	305
b. Statuia „Sfintei Treimi”	307
IV. Învățământul	311
1. Prima școală, primul „magister ludi”	311
2. Cum arăta școala?	312
3. Școlile pentru băieți	313
4. Școala de fete la mânăstire	313
5. Școala particulară	316
6. Kindergarten	316
7. Școala primară din Aradul Nou	317
8. Școala confesională romano-catolică	318
9. Școala primară din Colonie	320
10. Școala din Mureșel	320
11. Clase de ucenici	321
12. Școala din palat	322
13. Școala pedagogică germană din Aradul Nou	323
14. Liceul „Adam Müller Guttenbrunn”	326
15. Din liceu, școală generală și înapoi	326
16. După zeci de ani, o nouă școală cu specific creștin în Aradul Nou	328
V. Organizare administrativă	330
1. Autoritățile locale	330
a. La judecata primarului dar și a comunității	331
2. Plasa Ujarad / Aradul Nou – comitatul Timiș 1897-1918	333
3. Notarii Aradului Nou 1783-1947	333

4. Primarii Aradului Nou (1725-1947)	334
5. Plasa Aradul Nou 1925-1939.....	335
a. Comunele plasei Aradul Nou – județul Arad.....	336
6. Administrația locală la 1931.....	336
7. Plasa Aradul Nou 1939.....	337
8. Prim-pretori ai plasei Aradul Nou 1919-1939.....	338
9. Pretori (secretari de plasă) ai plasei Aradul Nou (1919-1939.....	338
10. Regulamentul de organizare a serviciilor comunale	338
11. Aradul ajunge în plasa Aradul Nou	340
VI. Extinderea așezării	341
1. Dezvoltarea teritoriului și a localității.....	341
2. Dezvoltarea târgului german Neu-Arad până în 1925	342
3. Evoluția populației în Aradul Nou (1738-1948)	343
4. Evoluția populației în Mureșel și Maroschmühlen (1820-1865)	344
5. Iluminatul	345
6. Poșta „romantică” cu călăreți și poștalionari	345
7. Calea ferată	346
a. Accident feroviar cu multiple victime.....	348
8. Cazarmele	349
VII. Sistemul sanitar	351
1. Observații generale	351
2. Epidemii.....	352
a. Credință curată	353
3. Farmacia italianului din Aradul Nou	353
4. Dinastia de farmaciști Ternajgo	354
5. Medicii comunei.....	355
6. Medici veterinari	356
7. Farmaciști (asistente)	356
8. Moașe:.....	356
VIII. Economia.....	357
a. Observații generale	357
1. Agricultură – anul agricol	358
a. Mașini agricole.....	358
b. Școala agricultorilor	360
c. Exploatațiile mici și foarte mici – 70%.....	361

d. Un sistem succesoral lucrativ	362
2. Alte ocupații agricole.....	363
3. Comerțul cu cereale.....	364
4. Știința grădinăritului intensiv	365
a. Războaiele verdețurilor.....	373
b. Aradul fără legume.	375
c. Interviu	376
5. Acțiuni de promovare și marketing pentru “brandul Neu-Arad”	377
a. Expo grădinărit 1909/1912.....	377
6. Târgul din Aradul-Nou.....	379
a. Fiecare pe zona lui	379
7. Asociațiunea de pășunat	381
8. Morile și industria morăritului din Aradul Nou	381
a. Molae banaticae	382
b. Asociația morarilor timișeni.....	385
c. Mori cu o capacitate de măcinș peste 10 mii kg.....	387
d. Secretul făinii de foc / lángliszt ori mundmehl / montliszt.....	387
9. Reforma agrară din anul 1921	389
a. Expropieri în Aradul Nou.....	390
b. Exproprierea marchizei Pallavicini	390
c. 482 de fumuri în Zădărlac.....	391
d. Noul cartier de 400 case din Aradul Nou	391
e. Marchiza, vecină cu Sărândan Vasile.....	392
f. Se distruge o fermă model.....	392
g. Expropieri în Mureșel în anul 1922	393
10. Reforma agrară din anul 1945	393
a. Ținta: planul de colectivizare a agriculturii	394
b. Colectări forțate în 1948	395
c. Un „reazim” solid.....	396
d. SMT și GAS.....	396
e. Expropiați în masă.....	397
f. Gospodăria agricolă colectivă „Elena Pavel”	397
Acasă la Klug.....	398
g. I.A.S Aradul Nou.....	398
IX. Meșteșuguri, comerț	399

1. Densitate mare de meșteri.....	399
a. De la bresle la Asociația meseriașilor.....	401
2. Distilerile de rachiu.....	404
3. Comerțul în Aradul Nou	404
a. Negustori	405
4. Restaurante, grădini de vară	406
a. Zur Traube han/restaurant.....	406
b. Grădina zânelor	407
c. Baluri și recepții simandicoase la Kornett	409
X. Industrie.....	410
1. De la varză murată la conserve și Pepsi	410
2. „Somnul de veci” pe saltea	411
3. Fabrica de bere a baroanei.....	412
b. Fabrica și școala.....	414
c. Baroana Mathilda ajunge patron de fabrică	414
d. Casus belli – Timișoreana vs Dreher Haggenmacher	415
e. Naționalizare cu proteste diplomatice.....	416
XI. Instituții bancare, cooperative	419
1. Casa de păstrare SA - Aradul Nou, Neuarader Spaarkasse	419
2. Banca populară pentru Aradul Nou și Provincia S.A.	422
3. Banca Populară "Hansa" -	423
4. Filiale bancare	424
5. Cooperatiile	424
XII. Asociații locale	428
1. Asociații religioase.....	428
b. Asociația Rozariului	428
c. Asociația pușcașilor din Aradul Nou	429
d. Loja masonică „ Petőfy”(1871-1911)	429
e. Asociația misionarilor.....	430
f. Filiala din Aradul Nou a Asociației Bonifacius.....	430
2. Asociații profesionale	430
b. Asociația producătorilor și consumatorilor	431
c. Asociația producătorilor de alcool	431
d. Societatea „Fraternitatea” a meseriașilor de zidire	431
e. Casa producătorilor (Gewerbeheim).....	432

f. Corporația Industriașilor.....	432
3. Asociații culturale	433
a. Organizația de tineret din Aradul Nou.....	433
b. Organizația culturală din Aradul Nou și Filarmonica	434
4. Organizațiile sportive din Aradul Nou:	434
a. USE sau Neuarader Sportverein	434
b. "Titanus" Asociație sportivă din Aradul Nou – Mureșel	435
c. Clubul sportiv german „Wacker”	437
d. Asociația „Diana“ a vânătorilor din Aradul Nou	438
e. Canișa „Lilli“ Foxterier a lui S. Kovách Sándor	440
e. Clubul de tenis.....	441
f. Asociația cazinourilor.....	442
g. Asociațiunea pentru baie din Aradul Nou-Mureșel.....	442
5. Asociații sociale:.....	443
a. Asociația Crucea Roșie din Aradul Nou.....	443
b. Societatea de ajutor pentru înmormântare din Aradul Nou.....	444
c. Providența (Fürsorge) Mureșel	444
6. Asociații civice	445
a. Asociația pompierilor voluntari din Aradul Nou	445
b. Corpul pompierilor voluntari din Mureșel	447
7. Asociații pentru muzică din Aradul Nou:.....	448
XIII. Unele personalități din Aradul Nou	455
XIV. Istoria și lumea	462
1. Între "Heimat" și "Vaterland"	462
2. Ziua cartierului Aradul Nou	464
3. Istoria continuă	465
4. Comunitatea germană, astăzi.....	476
Epilog	481
Bibliografie	482